C. W. CERAM

JUMALAD, HAUAKAMBRID, ÕPEILASED

ROMAAN ARHEOLOOGIAST

II. PÜRAMIIDIDE RAAMAT

„Sõdurid! Nelikümmend sajandit vaatavad teie peale alla!”
NAPOLEON

"Need, kes ehitasid graniidist, kes müürisid kambri püramiidi, kes lõid kaunist selles ilusas töös... nende ohvrikivid on niisama tühjad kui nende väsinute omad, kes surevad kaldatammil ilma ühegi järglaseta.
Vana-Egiptuse mõttetera

„Oo ema Nut! Laota oma tiivad minu üle nagu igavesed tähed!”
Raidkiri kuningas Tutanhamoni sarkafaagil

9. PEATÜKK KAOTUS MUUTUB VÕIDUKS

Egiptuse arheoloogilise avastamise lätete juures seisavad Napoleon I ja Vivant Denon. Keiser ja parun. Väejuht ja kunstiinimene. Osa teed käisid nad koos; nad tundsid teineteist hästi, kuid nende olemusel ei olnud midagi ühist. Mõlemad oskasid hoida käes sulge, kuid. ühel ilmusid sule alt käsud, dekreedid ja seaduseraamatud, teisel aga - kergemeelsed, komblusvastased, isegi pornograafilised novellid ja joonised, mis kuuluvad salajaste kurioosumite hulka.

Kui Napoleon valis selle mehe ühe oma ekspeditsiooni kunstialaseks kaastööliseks, siis tegi ta niisuguse õnneliku valiku, mille tähtsus ilmnes alles tulevikus.

17. oktoobril 1797. aastal kirjutati alla Campoformio rahule. Seega oli Itaalia-sõjakäik lõppenud ja Napoleon pöördus tagasi Pariisi.

„Napoleoni kangelaspäevad on möödas! Nii kirjutas Stendhal. Kirjanik eksis. Kangelaspäevad alles algasid. Aga enne kui Napoleon lõi komeedina särama Euroopa kohal, et lõpuks läbi põleda, valdas teda „pöörane, haigest ajust tekkinud hallutsinatsioon”. Kitsas toas rahutult siia-sinna sammudes, puretud auahnusest, võrreldes end Aleksander Suurega, kahetsedes kordasaatmata tegusid, kirjutas ta: „Pariis rõhub mind tinamantlina! Teie Euroopa on mutimullahunnik! Ainult idas, kus elab kuussada miljonit inimest, saab asutada suuri riike ja teostada suuri revolutsioone!” (Muide, Egiptuse kui idasse viiva värava kõrge hinnang on kaugelt vanem kui Napoleon; juba Goethe oli ennustanud ette Suessi kanali rajamist ja põhjendanud seda poliitiliselt õigesti, aga veel varem, 1672. aastal kirjutas Leibniz Louis XIV-ndale memorandumi, mil-

les ta kujutas hilisema poliitilise arengu mõttes õigesti Egiptuse tähtsust Prantsuse impeeriumi loomise poliitika suhtes.)

19. mail 1798. aastal siirdus Napoleon Toulonist merele kolmesaja kahekümne kaheksast laevast koosneva laevastikuga, mille pardal oli kolmekümne kaheksa tuhande meheline sõjavägi (peaaegu täpselt niisama palju, kui oli Aleksandril, kui viimane asus teele India vallutamiseks). Eesmärk:

Malta kaudu Egiptusesse!
See oli aleksanderlik plaan. Napoleoni pilk oli samuti üle Egiptuse Indiale suunatud. Sõjakäik üle mere oli katse anda Inglismaale, kes Euroopa ulatuses oli tabamatu, surmav hoop ühes tema osadest. Inglise laevastiku ülemjuhataja Nelson ristIes kuu aega asjatult Vahemerel, oli kaks korda Bonaparte'ist peaaegu kahurilasu kaugusel ja laskis tal mõlemal korral ära lipsata.
2. juulil astus Napoleon Egiptuse pinnale. Pärast kurnavat rännakut läbi kõrbe võisid sõdurid Niiluses supelda, 21. juulil aga sukeldus varasest hommikuhämarusest esile Kairo oma neljasaja minareti sihvaka torni ja El Ašari mošee kupliga - nagu nägemus „Tuhande ühest ööst”. Ent' selle läbi hommikuudu paistva elegantsi ja filigraanse ornamentika külluse kõrval, kogu islami toreda, priiskava ja nõidusliku maailma kõrval kerkisid kollase kõrbe kuivusest Mokattami mägede hallvioletse seina vastas hiiglaslike ehituste profiilid - külmad, suured ja tõrjuvad.
Need olid Gise püramiidid - kivistunud geomeetria, tumm igavik, tunnistajad maailmast, mis oli juba siis surnud, kui islam polnud veel sündinudki.
Sõdureil ei olnud aega vaimustuda ega imestada. Seal lebas surnud minevik, Kairo oli nõiduslik tulevik, nende ees aga seisis sõjakas olevik - mamelukkide sõjavägi. Kümme tuhat hiilgavalt väljaõpetatud ratsanikku, tantsisklevad hobused, välkuvad jataganid; selle hulga ees, ümbritsetud oma kahekümne kolmest beist, Egiptuse valitseja Murad luikvalgel ratsul, rohelise turbaniga, .millel sädelesid briljandid. Osutades püramiididele, hüüdis Napoleon: „Sõdurid! Nelikümmend sajandit vaatavad teie peale alla!” See ei olnud ainult väejuhi pöördumine sõdurite, psühholoogi pöördumine masside poole - see oli õhtumaalase väljakutse maailma ajaloole.
Kokkupõrge ali kohutav. Ei võitnud idamaalaste fanatism, vaid .euroopalik väljaõpe, võitsid euroopa täägid.

84

Lahing muutus tapatalguks. 25. juulil astus Banaparte Kairosse. Pool teed Indiasse näis olevat käidud.
1. augustil aga toimus Abukiri merelahing. Nelson oli lõpuks leidnud üles Prantsuse laevastiku ja langes selle kallale kättemaksuinglina. Napaleon istus lõksus. Egiptuse avantüür oli otsustatud. See kestis veel aasta; see tõi veel kaasa kindral Desaix' võidud Ülem-Egiptuses ja lõpuks Napoleoni võidu maalahingus sama Abukiri juures, mis oli näinud tema laevastiku hävitamist. Aga rohkem kui võite, tõi see aasta kaasa hädasid, nälga, katku ja paljudele pimedaksjäämise Egiptuse silmahaiguse tõttu, mis muutus kõigi sõjaväeosade nii alaliseks saatjaks, et sellele kodunes teaduses nimi Ophthalmia militaris.
19. augustil 1199 põgenes Bonaparte ama armee juurest. 25. augustil seisis ta aga fregatt „Muironi” pardal ja vaatas, kuidas vajus merre vaaraode maa rannik. Ta pöördus ja suunas pilgu Euroopa poole.

See sõjalises mõttes nurjunud Napoleani ekspeditsioon põhjustas ometi kaasaegse Egiptuse poliitilise ja Vana-Egiptuse teadusliku avastamise. Prantsuse laevastiku pardal ei asunud ainult kaks tuhat suurtükki, vaid ka sada seitsekümmend viis „õpetatud tsivilisti” (meremehed ja sõdurid kutsusid neid kaaluka lühidusega „eesliteks”, lastes seejuures siiski märgjst mööda), arvestamata raamatukogu, mis sisaldas peaaegu kõiki Prantsusmaal leidunud raamatuid maa kohta Niiluse ääres ja tosinaid kaste teaduslike aparaatide ja mõõteriistadega.
1798. aasta kevadpäevadel oli Napoleon esmakordselt “Institut de France'i” suures istungitesaalis teadlastele ama plaanidest rääkinud. Käes Niebuhri kaheköiteline “Araabia reis”, koputades nimetissõrme küünega oma sõnade kinnituseks tugevasti nahast köiteseljale, oli ta valgustanud teaduse ülesandeid Egiptuses. Mõned päevad hiljem seisid koos temaga laevade pardal astranoomid ja geomeetrid, keemikud ja mineraloogid, tehnikud ja orientlistid, maalikunstnikud ja kirjanikud. Nende seas ka omapärane mees, keda kergemeelne Josephine oli Napoleanile soovitanud

joonistajana.
Tema täielik nimi oli Dominique Vivant Denon. Louis XV ajal oli ta olnud antiikkivide kogu hoidja ja Pompadauri soosik. Peterburis ali ta olnud saatkanna sekretär ja väga armastatud Katariina poolt. Seltskonnainimeme,

õrnema soo austaja, diletant kõigi kaunite kunstide vallas, alati täis sarkasmi, pilget ja vaimukust, oskas ta siiski luua sõbralikud suhted kogu maailmaga. Šveitsis diplomaadina teenides oli ta olnud sagedane külaline Voltaire'i juures ja . oli maalinud kuulsa „Ferney hommikueine”, Teine töö - Rembrandti maneeris teostatud „Karjaste palve” - aitas tal saada isegi Akadeemia liikmeks. Firenzes, Toskaana salongide kunstiküllases atmosfääris, ulatus temani lõpuks teade Suure Prantsuse Revolutsiooni puhkemisest. Ta ruttas Pariisi. Äsja veel saadik, „gentilhomme ordinaire”*, rikas ja sõltumatu, leidis ta nüüd oma nime emigrantide nimestikus, nägi oma mõisu konfiskeerituna, oma varandust aresti all.
Vaene, hüljatud, paljudest reedetud, vegeteeris ta armetuis kortereis, toitis end üksikute joonistuste eest saadud rahast, uitas turgudel, nägi Greve'i väljakul langemas paljude päid, kes olid olnud ta sõbrad, kuni ta leidis ootamatu kaitsja - Jacques Louis Davidi, revolutsiooni suure kunstniku. Ta tohtis graveerida Davidi kostüümide eskiise, neid eskiise, mis pidid revolutsioneerima ka moe. Sellega võitis ta „Äraostmatu” heatahtlikkuse; vaevalt oli ta asetanud jala parketile pärast Montmartre'i poris kahlamist, kui ta oma diplomaatilisi võimeid rakendades sai Robespierre'ilt tagasi oma mõisad ja ta nimi kustutati emigrantide nimestikust. Ta tutvus ilusa Josephine Beauharnais'ga, teda esitleti Napoleonile, ta meeldis ja tegi kaasa Egiptuse ekspeditsiooni.
Pöördunud tagasi Niilusemaalt, nüüd juba äraproovitnd, tunnustatud ja lugupeetud mees, sai ta kõikide muuseumide peadirektoriks. Ja järgnedes samm-sammult Napoleonile, võitjale kõigil Euroopa lahinguväljadel, „organiseeds” ta kunstilisi trofeesid (mida ta nimetas „kogumiseks”) ja pani selle tulemusena aluse ühele Prantsusmaa rikkustest.
Kui ta oli maalikunstniku ja joonistajana saavutanud riii suurt edu, miks ei pidanud talle ka kirjanduse vallas langema osaks samasugune menu? Ühes seltskonnas kinnitati, et on võimatu kirjutada tõelist armastuslugu, säilitades kombelisust. Denon vedas kihla ja kahekümne nelja tunni pärast esitas ta novelli “Le Point de Lendemain”, mis võitis talle kirjanduses erilise koha, mis asjatundjate hulgas

* Gentilhomme ordinaire' (prantsuse k.) ~ pärusaadlik. (Tõlk.)

on tuntud omas žanris delikaatseimana ja mille kohta Balzac ütles: „ . . See on abielumeeste ülikool, poissmeestele. aga suurepärane viimase sajandi kommete maal.”
Talle kuulub samuti „Oeuvre Priapique”, 1793. aastal esmakordselt ilmunud ofortide kogu, mis sisaldab endas kõike, mida lubab pealkiri ja ei jäta oma falloslikus selguses midagi soovida. On huvitav, et ka need publitsistid arheoloogid, kes Denoniga lähemalt tegelevad, ei näi midagi aimavat tema tegevuse sellest küljest. Mitte vähem pole naljakas see, et üks nii laialdaste teadmistega kul-tuuriajaloolane nagu Eduard Fuchs, kes komblusuurijana pühendab Denonile-pornograafile terve lõigu oma raamatus, paistab mitte midagi teadvat tema tähtsusest egüptoloogia rajamisel.
Sest see mitmekülgne, mõnes suhtes imeteldav mees saatis korda töö, mida ei saa unustada. Kui Napoleon oli Egiptuse vallutanud tääkide abil ja ei suutnud seda enda käes hoida üle aasta, siis Denon vallutas vaaraode maa pliiatsiga, säilitas. ta igaveseks ja avas ta meie teadvusele.
Kui senine salongilõvi astus Egiptuse pinnale, kus teda võttis vastu kõrbe lämmatavalt kuum hingus, pimestas liivaterade virvendus, pidi ta olema langenud ekstaasi, mis enam ei lahkunud: alati

uued tohutud varemed kandsid temani viie minevikku vajunud aastatuhande hingust.

Ta määrati Desaix' juurde, kes kiirustas koos oma armeega pöörase hooga mamelukkide põgenenud juhi Muradi jälil ülem-Egiptusesse. Vaatamata sellele, et Denon oli juba viiekümne ühe aastane ja teda soosiv kindral võis olla aastatelt talle pojaks, ei pannud kunstnik tähele rännakuraskusi ja kliimat, äratades hämmastust ja imetlust sõdurites, kellest paljud olid veel poisikesed. Äraaetud setukal ruttas ta täna välja koos eelväega, homme aga venis koos vooriga järele. Koit ei leidnud teda enam telgist. Ta joonistab laagrisoleku ajal ja rännakul; ta ei lahku blokist isegi napivõitu eine ajal. Häire! Ta satub tulevahetusse, õhutab sõdureid, lehvitab oma paberit. Äkki näeb ta maalilist stseeni ja unustab, kus ta viibib; ta joonistab!

Siis seisab ta hieroglüüfide ees. Ta ei tea neist midagi. Seal pole ka kedagi, kes võiks rahuldada ta teadmisjanu. Kuid ta joonistab need üles, igaks juhuks. Ja otsekohe eristab ta asjaarmastajalik, kuid printsipiaalset jälgiv pilk kolme erinevat laadi hieroglüüfe, millest ta järeldab

õigesti, et need kuuluvad erinevatele ajajärkudele - süvendatud, lamedalt reljeefne ja en creux. Sakkaras joonistab ta astmikpüramiide, Denderas grandioosseid varemeid Uue riigi ajast; väsimatult kihutab ta siia-sinna saja väravaga Teeba suurel varemeteväljal ja on meeleheitel, kui käsk teeleminekuks tuleb varem ja ta pliiats pole jõudnud veel joonistada kõike, mis seisab ta silmade ees. Sõimates ajab ta kohale paar logelevat sõdurit, kes peavad veel kiiruga liivast välja kaapima raidkuju pea, mille ilme teda kütkestas.

Avantüristlik sõjakäik jätkub. Sõjavägi läheb kuni Assuanini, esimese kärestikuni. Elefantines joonistab ta Amenhotep III võluvat sammastega ümbritsetud väikest templit ja tema eeskujulik joonis on ainuke kujutus sellest templist, sest see purustati 1822. aastal. Ja kui sõjavägi pöördub koduteele pärast seda, kui on saavutatud võit Sedimani juures ja Murad on lõplikult löödud, siis toob parun Dominique Vivant Denon oma arvukate jooniste näol koju väärtuslikuma saagi kui sõdurid, kes olid riisunud mamelukkide ehted. Ükskõik kui tugevasti oli süttinud ka tema kunstiline mõttelend võõras maailmas, ei olnud selle all ometi kunagi kannatanud tema jooniste täpsus. Ta pidas oma joonistes kinni sellest teaduslikel eesmärkidel rakendatavast realismist, mis iseloomustas vanu vasegravüürimeistreid, kes ei jätnud kõrvale ühtki detaili; omamata vähimatki aimu impressionismist ja ekspressionismist, lubasid nad end nimetada käsitöölisteks ja ei võtnud seda alandava hüüdnimena. Seepärast said tema joonised hindamatuks materjaliks uurivatele ja võrdlevatele õpetlastele. Ja peamiselt tema materjalide põhjal kirjutati teos, mis pani aluse egüptoloogiale „Description de 1'Egypte".

Vahepeal oli Kairos asutatud Egiptuse Instituut. Sel ajal kui Denon joonistas, mõõtsid ja arvutasid, uurisid ja kogusid ülejäänud teadlased ja kunstnikud seda, mida nad leidsid Egiptuse pinnalt. Mitte kellegi poolt veel läbi töötatud ja mõistatuslik materjal lebas otse maapinnal ja oli nii rohke, et ei olnud mingisugust vajadust haarata labidat. Peale valatud koopiate, märkmete, ärakirjade, jooniste, floora, fauna ja mineraloogilise materjali sisaldas see kogu kakskümmend seitse skulptuuri, peamiselt raidkujude katkendeid, ja palju sarkofaage. Selles oli ka

hoopis erilist laadi leid: must, poleeritud basaltplaat kolmes erinevas keeles ja kolmes erinevas kirja pealiskirjaga, mis sai tuntuks „Rosette'i kolmekeelse kivi" nimeall ja mis pidi saama võtmeks kõigi Egiptuse saladuste juurde: .

Aga pärast Aleksandria kapituleerumist 1801. aasta septembris pidi Prantsusmaa vastupanust

hoolimata andma Inglismaale üle kõik Bonaparte'i poolt omandatud egiptuse muistised. Kindral Hutchinson hoolitses transpordi eest ja George III andis hinnalised esemed, mis tol ajal olid esmajärgulised haruldused, üle Briti Muuseumile. Prantsusmaa pingutused näisid kasutuina, aasta aega näis olevat tehtud mõttetult tööd, paljud õpetlased, egiptuse haiguse ohvrid, näisid olevat asjatult kaotanud oma nägemise. Kuid äkki selgus, et ka see, mis oli toimetatud Pariisi, oli veel küllaldane tervele õpetlaste põlvkonnale. Selgus, et ükski ese ei olnud jäänud kopeerimata. Esimene, kes esitas selgelt ja põhjapanevalt Egiptuse-ekspeditsiooni tulemused, oli Denon. 1802. aastal avaldas ta oma” Voyage dans la Haute et la Basse Egypte” (“Reis. Alam- ja Ulem-Egiptuses”). Samaaegselt asus François Jomard, toetudes teadusliku komisjoni ja eelkõige Denoni poolt kogutud materjalile, koostama teost, mis ainukordselt arheoloogia ajaloos tõi ühe hoobiga kaasaegse maailma vaatevälja seni ainult väheste reisijate poolt tuntud kultuuri. See ei olnud küll täielikult kadunud, nagu hukkunud Trooja kultuur, kuid ta oli vähemalt niisama vana ja mitte vähem mõistatuslik.

“Description de l'Egypte” ilmus nelja aasta jooksul, 1809. kuni 1813. aastani. Tähelepanu, mida äratasid kakskümmend neli rasket köidet, on võrreldav ainult selle sensatsiooniga, mille kutsus hiljem esile Botta esimene publikatsioon Niinive kohta, veel hiljem aga Schliemanni raamat Troojast.

Meie sajandil üldiselt levinud rotatsioonimasinate ajal on raske kujutleda, milline oli nende aegade mahukate luksusteoste tähtsus, mis sisaldasid sageli arvukaid gravüüre (tihti olid need värvilised), olid hinnalises köites,

*Pole päris õige nimetada Rosette'i kivi kolmekeelseks. Tekst on sellel kirjutatud egiptuse ja kreeka keeles, egiptuse tekst aga on. kirjutatud kahes kirjas - hieroglüüfidega ja demootses kirjas. (Toim.)

:kättesaadavad ainult rikastele, kes neid ettevaatlikult hoidsid, nähes neis teadmiste varakambrit. Tänapäeval, kui iga väärtuslik teaduslik avastus saab silmapilkselt teatavaks kogu maailmale, levides ja paljunedes tohutus mastaabis fotograafia, ajalehtede, kino ja raadio vahendusel, põrgates kokku teiste publikatsioonidega, üks karjuvam teisest, mida igaüks võib osta ja samas kohe unustada, kuna tema tähelepanu kütkestab täielikult järjekordne uudisteos; tänapäeval, kui midagi ei säilitata enam nii hoolikalt, kui väärtuslik kaob otsekohe makulatuuri seas, võib ainult kujutleda, milline erutus haaras inimesi, kui nad hoidsid käes „Description'i “ esimesi köiteid - nägid veel mitte kunagi nähtut, lugesid mitte kunagi kuuldust, said teada elust, mille olemasolu nad kunagi polnud isegi aimanud. Nad heitsid pilgu aastatuhandete hämarusse, mis pani .neid veel rohkem erutusest värisema kui meid, kes oleme selles suhtes vähem aukartlikud. Sest Egiptus oli vana. Ta oli vanem igast kultuurist, mida sel ajal tunti. Egiptus oli vana juba siis, kui esimesed koosolekud Kapitooliumil panid aluse Rooma maailmariigi poliitikale. Ta oli juba vana ja liivasse vajunud, kui germaanlased ja keldid pidasid Põhja-Euroopa metsades veel jahti karudele ja lõvidele. Juba siis kui hakkas valitsema esimene egiptuse dünastia ja seega algas Egiptuse kindlalt fikseeritud ajalugu (ümmarguselt viie tuhande aasta eest), oli olemas see suurepärane kultuur. Kui aga suri välja ja hukkus viimane, kahekümne kuues dünastia, siis oli meie ajaarvamiseni veel aega pool aastatuhat.. Valitsesid liibüa-lased, etiooplased, assüürlased, pärslased, kreeklasetl, roomlased - ja alles siis lõi särama täht Petlemma lauda kohal.

Loomulikult teati kivist imede olemasolust Niiluse ääres. Kuid need teatmed olid .legendaarsed ja rajatud vähestele teadmistele. Ainult vähesed muistised olid, sattunud muuseumidesse, üksnes vähestele võis avalikkus juurde pääseda. Rooma turist võis imetleda lõvisid Kapitooliumi trepil (tänapäeval on nad kadunud), samuti ka Ptolemaioste dünastia mõnede kuningate raidkujusid, niisiis väga hiliseid rteoseid, mis olid valmistatud ajal, kui juba oli kadunud Vana-Egiptuse hiilgus, kui sellele vahetuseks tuli Aleksandria hellenism. Peale selle olid tuntud mõned obeliskid (Roomas oli

neid kaksteist), üksikud rel-

90

jeefid kardinalide aedades ja skarabeused - sõnnikumardika kujutised, keda egiptlased pidasid pühaks. Saladuslikud märgid skarabeuste kõhul olid selle põhjuseks, et nad levisid Euroopas amulettidena, aga hilisemal ajal hakati neid kasutama ehetena ja pitsatkividena.
See oli kõik.
Vähe oli ka seda, mida võisid pakkuda Pariisi raamatukauplused informatsioonilise teadusliku materjalina. 1805. aastal ilmus küll suur, viieköiteline Straboni väljaanne - tema geograafiaalaste tööde eeskujulik tõlge (Strabon reisis Egiptuses Augustuse ajal). Seega oli kõigil võimalik tutvuda sellega, mis senini oli kättesaadavainult õpetlastele. Teadmisväärset sisaldas ka antiikaja imeteldava reisija Herodotose teine raamat. Kuid kes lugesid Herodotose teoseid? Ja kelle mälus elasid teised antiikautorite siia ja sinna laialipillatud teatmed?

Varasel hommikutunnil kerkib päike terassinisesse taevasse - alguses kollane, siis silmipimestavalt ere, seejärel närtsitavi ta rändab oma teed, peegeldudes vastu pruunil, kollasel, ookrivärvilisel, valgel liival. Teravad on varjud - siin harva esinevate ehituste, puude ja põõsaste siluetid, mis näivad olevat tekkinud liivasse valatud sinisest tindist.

Läbi selle igavesti päikesest kõrvetatud kõrbe, mis ei tunne halba ilma (siin ei esine ei vihma, lund, udu ega rahet), mis ei ole kunagi kuulnud kõuemürinat ja näinud välgusähvatust - läbi selle kuivuse, mis teeb õhu kuivaks, steriilseks ja konserveerivaks, maa aga viljatuks, pinnase teraliseks ja murenevaks, veeretab oma laineid kõigi jõgede isa, „esiisa Niilus”. Ta algab maapõuest ja toitudes hämara, niiske, troopilise Sudaani järvedest ja vihmast - paisub, tõuseb üle kallaste, ujutab üle liiva, neelab alla kõrbe ja kannab laiali viljakat juulikuu-muda. Aastatuhaldete jooksul tõuseb ta igal aastal kuusteistkümmend küünart - kuusteist last mängib jõejumala ümber sümboolses Niiluse marmorgrupis Vatikanis. Seejärel vajub ta aeglaselt tagasi oma sängi, täissöönud ja rahuldatud. olles alla neelanud mitte ainult kõrbe, vaid ka mulla ja liiva põuase kuivuse. Seal, kus seisid tema pruunid vood, alqab idanemine, kasvab teravili, mis annab kahe- ja neljakordset saaki, tuues kaasa “lihavaid aastaid”, mis võivad toita “kõhnu”. Nii sünnib igal aastal

91

uuesti Egiptus, “Niiluse and”, nagu teda nimetas Herodotos kahe ja poole tuhande aasta eest, antiikmaailma. “viljaait”, mis oleks jätnud Rooma nälga, kui vesi oleks kas seisnud liiga madalal või üleujutus oleks läinud liiga. kõrgele. '

Selles maakohas, mis on praegu üle ujutatud helkivatest kuplitest ja habrastest minarettidest, kus linnad on täidetud erineva nahavärviga inimestest, kes kuuluvad sadadesse hõimudesse ja rahvastesse - fellahid, araablased, nuubialased, berberid, koptid, beduiinid, neegrid -, kus kaigub tuhandeid mitmesuguseid hääli, kerkisid tervitusena teisest maailmast templite, hauakambrite ja sammassaalide varemed.

Seal kõrgusid püramiidid. Ainuüksi Kairo ümbruses oli neid kuuskümmend seitse. Kuningate tonutud hauakambrid olid varjutus kõrbes üles rivistatud nagu “päikese õppeväljakul”. Neist üheainsa püstitamiseks vajati kaks ja pool miljonit kiviplokki, mille kandsid kokku enam kui sada tuhat orja kahekümne aasta vältel.

Seal lamas üks sfinksidest - pooleldi inimene, pooleldi metsloom, jäänustega lõvilakast ja aukudega nina ja silmade asemel: mamelukid olid võtnud sfinksi pea oma suurtükkide sihtpunktiks. Sfinks puhkab aastatuhandeid, ja on valmis lebama veel teisigi. Ta on nii suur, et mõni Tutmosistest, lootes oma unistustes saada selle eest trooni, oleks võinud tema käppade vahele püstitada templi.

Seal aga kerkisid nõelteravalt taeva poole obeliskid templite väravavahid, sõrmed kõrbes, kuni kakskümmend kaheksa meetrit kõrged, püstitatud kuningate ja jumalate auks. Peale selle oli seal groti- ja koopatempleid, raidkujusid alates "külavanemast'" kuni vaaraodeni, sarkofaage, sambaid ja, püloone, kõikvõimalikke skulptuure, reljeefe ja maale. Lõputuis ridades rivistuvad inimesed, kes kunagi valitsesid Egiptust - tardunud, suursugused, poosid, alati profiilis, suund ühele eesmärgile - „egiptlaste elu seisis surma poole rändamises".

Ja kõik sellel maailma suurimal mälestusmärkide kalmistul oli kaetud hieroglüüfidega - saladuslike ja mõis-

* Üht Vana riigi suurnikku kujutav raidkuju; sai oma nimetuse sellest, et paistis töölistele-fellahitele sarnanevat nende külavanemaga. (Toim.)

tatuslike märkide, piltide ja kontuuridega; inimeste, loomade, legendaarsete olevuste, taimede, viljade, tööriistade, riiete, punutise, geomeetriliste kujundite, laineliste joonte ja leekide sümbolitega. Neid leidus puul, kivil ja arvutuil papüürustel. Neid võis kohata templiseintel, hauakambrites, mälestustahvlitel, sarkofaagidel, hauakividel, raidkujudel, jumalate kujudel, karbikestel ja nõudel; isegi kirjutustarbed ja kepid kandsid hieroglüüfilisi märke. Egiptlased paistsid olevat kirjutanud rohkem kõigist vanadest rahvastest. „Kui keegi tahaks ära kirjutada Edfu templi raidkirju ja kirjutaks hommikust õhtuni, ei jõuaks ta sellega valmis ka kahekümne aastaga!" .

Selline oli maailm, mille avas "Description" Euroopale, mis oli hakanud minevikku uurima, juurdlevale Õhtumaale, mis alustas Napoleoni õe Caroline'i pealekäimisel uue hooga kaevamisi Pompeiis ja mille õpetlased, olles õppinud Winckelmannilt arheoloogilise uurimise ja leidude tõlgendamise meetodeid, põlesid seovist proovida neid meetodeid praktikas..

Kuid nüüd, pärast nii paljut kiitust „Description'i " aadressil, tuleb teha reservatsioon. Raamatus esitatud materjal - kirjeldused, joonised, koopiad - oli küll rikkalik, kuid seal, kus oli juttu Vanast-Egiptusest, piirdus ta ainult registreerimisega. Enamikul juhtudel ei selgitanud välja-andjad midagi, kuna nad ei olnud selleks võimelised; kus nad püüdsid midagi seletada, seal tegid nad seda valesti.

Kõik nende poolt esitatud muistised jäid tummaks. Nende süstematiseerimiskatse oli kunstlik: selle aluseks ei olnud teadmised, vaid intuitsioon. Hieroglüüfid ei olnud loetavad, kõik märgid olid tähenduseta, keeloli tundmatu. "Description".-avas täiesti uue maailma, kuid selle uue maailma seesmised seosed, tema korraldus ja tähtsus oli alles lahendamata mõistatuseks.

Mida kõike võis saada teada, kui kellelgi oleks õnnestunud muuta hieroglüüfid loetavaks? Aga kas see oli võimalik? Pariisi suur orientalist de Sacy teatas: „Probleem on komplitseeritud ja teaduslikult lahendamatu!" Kuid teiselt poolt: kas ei olnud Grotefend, tctgasihoidlik saksa koolmeister Göttingenist, avaldanud äsja väikese kirjutise, mis näitas teed Persepolise kiilkirja dešifreerimisele ja kas ta ei olnud esitanud juba esimesi tulemusi?

Sealjuures oli Grotefendi kasutuses erakordselt vähe materjali, siin aga lebasid päevavalgel arvukad hieroglüüfilised pealiskirjad ja olid kättesaadavad kõigile.

Kas ei olnud üks Napoleoni sõdureid leidnud kummalise musta basaltplaadi, mille kohta mitte ainult teadlased, kes leidu tundsid, vaid juba ajaleht, mis selle kohta esimese teate avaldas, väitis, et tänu sellele õnnelikule leiule on olemas võti hieroglüüfide dešifreerimiseks? Kus oli mees, kes oskas kasutada seda plaati?

Lühikest aega pärast kivi leidmist ilmus selle kohta. teade ajalehes „Courrier de l'Egypte", mis kanilis revolutsioonilist kuupäeva "Le 29 fructidor, VIIe annee de la Republique. Rosette, le 2

fructidor an 7". Kummalise, õnneliku juhuse läbi sattus see Egiptuses ilmunud ajalehe number selle mehe isamajja, kes kakskümmend aastat hiljem suutis lugeda raidkirja mustal kivil ja lahendas seega hieroglüüfide mõistatuse.

10. PEATÜKK CHAMPOLLION JA KOIMEKEEINE KIVI

Kui kuulus frenoloog dr. Gall oma koljuõpetuse populariseerimiseks ühest kohast teise reisis, kutsudes esile ühtede imetluse ja austuse, teiste laimu ja pilke, esitleti talle Pariisis ühes seltskonnas verinoort üliõpilast. Vaevalt jõudnud heita pilgu enda ees seisva üliõpilase koljule, hüüdis Gall vaimustatult: „Ah, missugune geniaalne lingvist!" Kuueteistaastane üliõpilane, kes seisis Galli ees, kõneles tookord - kuulus koljuteadlane ei võinud sellest midagi teada (või oli see hästi ettevalmistatud šarlatani hüüe?) - peale ladina ja kreeka keele veel poolt tosinat idamaa keelt.

19. sajandil kodunes biograafiate kirjutamises kummaline maneer. Nende biograafiate autorid tuhnisid välja ja teatasid oma lugejaile fakte, mis sarnanesid näiteks sellega, et kolmeaastane Descartes oli hüüdnud Eukleidese büsti nähes: „Haa!" või kogusid püüdlikult Goethe pesu-pesemisarveid, püüdes ka žaboode ja mansettide grupeerumises leida geeniuse tunnuseid.

Esimene näide kõneleb ainult metoodilisest ülepakkumisest, teine võib aga olla lihtsalt rumalus. Kuid nendest allikatest sünnivad anekdoodid: Mida oleks aga ette heita anekdootidele? Isegi lugu kolmeaastasest Descartes'ist väärib följetoni, kui mitte arvestada neid, kes on päevas kõik kakskümmend neli tundi tõsised. Heidame niisiis kõrvale kõhkluse ja jutustame Champollioni kummalisest sündimisest. .

1790. aasta keskel, pärast seda kui kõik arstid olid tunnistanud oma võimetust, kutsus raamatukaupmees Jacques Champollion, kes elas väikeses Figeaci asulas

95

Prantsusmaal, oma täielikult halvatud naise voodi juurde kohaliku „võluri" Jacqou. Figeac asub Dauphines, Kagu- Prantsusmaal, „seitsme ime provintsis", ühes selle maa ilusamatest maakondadest, kus elab jumal ise. Dauphines elavad ranged, konservatiivsed inimesed, keda on raske üles raputada letargiast, kuid olles sellest ükskord ärganud, on nad võimelised ilmutama uskumatut fanatismi; kõige selle juures on nad ranged katoliiklased ning usuvad kergesti kõike müstilist ja imepärast. Võlur käskis asetada haige kuumendatud rohtudele - seda ja teisi fakte kinnitavad paljud tunnistajad -, laskis tal juua kuuma veini, teatas, et haige varsti paraneb ja ennustas talle (see üllatas kogu perekonda äärmiselt) poisi sündi, kes - praegu küll veel emaihus - pidi saavutama kuulsuse, mis-kestab aastasadu!

Kolmandal päeval tõusis haige. 23. detsembril 1790, kella kahe paiku hommikul, sündis Jean François Champollion, hilisem hieroglüüfide dešifreerija. Nii täitusid mõlemad ennustused.

Kui kuradi poolt sigitatud lapsed sünnivad kapjadega, siis ei ole midagi üllatavat selles, kui leitakse vähem põrutavaid tunnusmärke seal, kus on mängus võluri käsi. Arst konstateeris noore François' järelevaatamisel suure hämmastusega, et taloli kollane silma sarvkile, mis muidu on ainult idamaalastel ja mis eurooplaste juures on esmajärguline kurioosum. Peale selle oli poisil ebaharilikult tume, peaaegu pruun nahavärvus ja kogu tema näolõige oli vastuvaidlematult idamaine. Kakskümmend aastat hiljem. kutsuti teda kõikjal „egiptlaseks".

Ta oli revolutsiooni laps. 1792. aasta septembris kuulutati Figeacis välja vabariik. 1793. aasta aprillist algas „suure hirmu" periood. Champollioni isamaja seisis kolmekümne sammu kaugusel Place d'armes'ist (hiljem anti sellele tema nimi), millele istutati „Vabaduse' puu" . Esimene, mida

François teadlikult kuulis, oli karmanjooli mürtsuv muusika ja nende nutt, kes tema isamajas .köidikuist vabanenud pööbli vastu kaitset otsisid. Nende seas oli ka preester, kes sai tema esimeseks õpetajaks.
„Ta on viie aastane," märgib üks liigutatud biograaf, „kui ta teostab oma esimese dešifreerimistöö: võrreldes päheõpitut trükituga, õpib ta ise lugema." Vaevalt on alanud tema seitsmes eluaasta, kui ta kuuleb esmakord-

selt võlusõna „Egiptus", „fatamorgaana petlikus säras", sest nurjub tema kaksteist aastat vanema venna Jacques Josephi plaan võtta osa Egiptuse-ekspeditsioonist.

Ta oli Figeacis halb õpilane, nagu kõnelevad tunnistused ja muud teatmed. Tema vend, kes oli andekas filoloog ja tundis suurt huvi arheoloogia vastu, tõi François' sellepärast 1801. aastal Grenoble'i ja võttis endale hoolitsemise tema kasvatuse eest. Kui üheteistaastane François ilmutab varsti täiesti ebaharilikke teadmisi ladina ja kreeka keeles ja teeb üllatavaid edusamme heebrea keele õppimises, otsustab tema vend, kuigi ta on ka ise hiilgavate annetega inimene, silmas pidades seda, mida võib noorem vend kunagi korda saata perekonnanime kuulsuseks, nimetada end eraldamiseks ainult Champollion- Figeaciks, hiljem isegi ainult Figeaciks.

Samal aastal vestleb noore François'ga Fourier. Fourier oli kuulus füüsik ja matemaatik, kes tegi kaasa sõjakäigu Egiptusse, oli olnud Kairos Egiptuse Instituudi sekretär, Prantsuse komissar Egiptuse valitsuse juures, kohtuvõimu ülem ja teadusliku komisjoni hing, Nüüd oli ta saanud Isere'i departemangu prefektiks, asus elama Grenoble'i ja kogus kohe enda ümber linna andekamad inimesed. Ühe koolide inspekteerimise ajal sattus ta François'ga vaidlusse. Poiss köitis tema tähelepanu, ta kutsus François' enda poole ja näitas talle oma egiptuse kollektsiooni.

Tõmmu poiss vaatab võlutult esimesi papüürusefragmente, näeb esimesi hieroglüüfilisi kirju kivitahvleil.

„Kas seda saab lugeda?" küsib ta. Fourier raputab eitavalt pead. „Ma loen seda!" ütleb väike Champollion veendunult (hiljem jutustab ta sageli seda lugu). „Paari aasta jooksul loen seda! Siis kui ma suur olen!"

Kas ei meenuta see teist poissi, kes ütles oma isale: „Ma leian Trooja!", kes oli niisama veendunud, niisama kuutõbise kindlusega! Aga kui erinevaid teid mööda läksid nad oma lapsepõlve unelmate teostamisele! Kui põhjalikult erinevad olid nende meetodid! Schliemann oli puhas autodidakt, Champollion ei kaldunud sammugi kõrvale ettenähtud teest teaduse omandamisel (igatahes läbis ta selle tee nii kiiresti, et jättis seljataha kõik õpingukaaslased). Schliemann alustas oma uurimisi, omamata mingisugustki spetsiaalset ettevalmistust, Champollion oli varustatud kõigi. teaduslike teadmiste relvadega, mida võis anda tema käsutusse tema sajand,

François' hariduse eest hoolitses vend, Ta püüdis ohjeldada poisi tohutut, kõike endasse ahmivat teadmistejanu.

Tulemusteta, Champollioni huvitasid kõige kaugemad küsimused, ta tallas teaduse kõigile mägedele viivaid radu. Kaheteistkümneaastasena kirjutas ta oma esimese raamatu väga tähelepanuväärsel teemal - „Kuulsate koerte ajalugu". Süstemaatiliste ajalooliste ülevaadete puudumine segas teda töös ja ta. koostas ise ajaloolise tabeli pealkirjaga „Kronoloogia Aadamast kuni Champollion-nooremani". (Vanem vend oli oma nimest loobunud, kuna ta aimas, kes kahest vennast pidi tema nimele rohkem au. Champollion nimetab end „nooremaks", vihjates seega Champollion-vanema olemasolule,)

Kolmeteistkümneaastaselt hakkab ta õppima araabia, süüria, kaldea ja seejärel kopti keelt,

Sealjuures tuleb märkida üht: kõik, mis ta õpib, mis ta teeb, on seotud Egiptusega! Millega ta ka ei tegeleks, ikka kuulub see egüptoloogia valdkonda. Ta õpib vana-hiina keelt ainult selleks, et püüda näidata selle sugulust vana-egiptuse keelega. Ta uurib zendi, pahlavi ja parsi keeltes kirjutatud tekste, kõige kaugemaid keeli, kõige kõrvalisemat materjali, mis ainult tänu Fourier'le saadetakse Grenoble'i; ta kogub kõike, mida ainult saab koguda ja visandab 1807. aasta suvel seitsmeteistkümneaastasena Egiptuse esimese ajaloolise kaardi, esimese kaardi vaaraode riigist.

Selle ettevõtte uljus on mõistetav ainult siis, kui teada. et Champollionil ei olnud kasutada teisi allikaid peale teatud kohtade piiblist, peale selle moonutatud ladina, araabia ja heebrea keeles kirjutatud tekstid, mida ta võrdles kopti keelega, ainukese keelega, mis võis olla tegelikult omalaadi sillaks vana-egiptuse keele juurde ja mida tunti, kuna seda oli räägitud veel kuni 17. sajandini Ulem-Egiptuses.

Samaaegselt kogub ta materjali raamatu jaoks. Ta on otsustanud sõita Pariisi, kuid Grenoble'i Akadeemia soovib säada temalt lõputööd. Härrad akadeemikud pidasid seejuures silmas puhtformaalset, retoorilist laadi kõnet, Champollion esitab aga terve raamatu - „L'Egypte sous les Pharaons” (“Egiptus vaaraode ajal”).

1. septembril 1807 loeb ta ette sissejuhatuse. Sihvakas, pikk nooruk, haiglaseit ilus, nagu kõik. varaküpsenud inimesed - nii seisab ta Akadeemia ees.. See, mida ta

räägib on formuleeritud julgetes teesides ja ette kantud range loogilisusega. Mõju on erakordne. Seitsmetetstkümneaastane noormees valitakse ühehäälselt Akadeemia liikmeks. Akadeemia president Renauldon tõuseb püsti ja kaisutab teda: „Kui Akadeemia teid hoolimata teie noorusest oma liikmeks nimetab, siis peab ta silmas seda, mis te olete juba teinud. Aga veel rohkem arvestab ta seda, mida te veel teha võite! Ta on veendunud, et te täidate tema lootused ja et te ühel päeval, kui te olete teinud oma töödega endale nime, meenutate temalt saadud esimesi julgustusi.”

Üleöö sai endisest õpilasest akadeemik.

Kui. Champollion lahkub koolihoonest, kaotab ta teadvuse. Üldse on ta sel ajal ülitundlik, sangviinik, kuid põhiliselt eleegilise laadiga, vaimselt mitte ainult kõrgelt arenenud, vaid paljude poolt juba avalikult geeniuseks tunnistatud, ka kehaliselt oma aastaist rohkem arenenud. (Kui ta otsustab koolipingist lahkumise järel abielluda, siis on see midagi enamat, kui koolipoisi esimene kiindumus.)

Ta teab: ees seisab uus elulõik. Ta näeb enda ees tohutut linna, Euroopa keskust, vaimse ja poliitilise elu ning seikluste keskpunkti. Kui kohmakas vanker, milles ta on end koos vennaga lasknud raputada seitsekümmend tundi, Pariisile läheneb, on ta kaua jõudnud mõelda. Kõikudes unelma ja tõelisuse vahel, näeb ta enda ees ajast kolletunud papüürusi, tema kõrvus kõlavad sõnad tosinais keeltes, teda rõhuvad hieroglüüfidega kaetud kivid; sealhulgas salapärane mustast basaldist Rosette'i kivi, mida ta nägi esmakordselt ärasõidu eel Fourier'ga hüvasti jättes ja mille kirjad teda jälitavad. Ootamatult kummardub ta äkki venna poole - ka see pole väljamõeldis - ja tema tõmmus näo s hõõguvad tumedad silmad, kui ta räägib kuuldavalt sellest, millest ta mõtles, mida ta salajas alati lootis ja mida ta äkki kindlasti teadis: „Ma dešifreerin hieroglüüfid! Ma olen selles veendunud!”

Kinnitatakse, et Rosette'i kivi leidis Dhautpoul. Kuid Dhautpoul oli ainult inseneriüksuste juhataja, oli ainult selle mehe ülem, kes kivi tegelikult leidis. Teised allikad nimetavad alati Bouchard'i. Tegelikult oli Bouchard ainult ohvitser, kes juhatas kindlustustöid vallutatud Rašidi

fordi juures, mida tookord juba Fort Julieniks nimetati, 7,5 kilomeetrit Rosette'ist loode pool Niiluse

äares. Hiljem juhatas ta kivi transportimist Kairosse.

Kivi tegelik leidja on tundmatu sõdur. Me ei saa kunagi teada, kas ta tundis leiu väärtust oma haridusliku taseme tõttu, kui ta kirgas põrkas kivi vastu, või tõi ta selle plaadi nägemisel lihtsalt kuuldavale naiivse hüüatuse, kartes nende salapäraste märkide maagilist mõju.

Kivi, mis nii ootamatult leiti kindluse varemeist, oli nii suur nagu lauaplaat, peeneteraline, „kivikõva”, mustast basaldist. Kivi üks külg oli poleeritud. Selle1 oli näha kolm raidkirja, kolm märkide kolonni, mis osalt olid pudenenud ja pooleldi kustunud liivaterade tegevuse mõjul, mis olid teda hõõrunud kahe aastatuhande vältel. Esimene kolmest raidkirjast oli neljateistkümnerealine hieroglüüfkiri, teine - kolmekümne kahe realine demootne kiri ja kolmas - viiekümne nelja realine kiri kreeka keeles.

Kreekakeelne! Niisiis loetav. Niisiis mõistetav.

Uks Napoleoni kindral, kirglik asjaa.rmastaja-hellenist, alustas otsekohe tõlkimist. Ta konstateeris, et tegemist oli Memfise preesterkonna pühendusega 196. aastast e. m. a., mis ülistas Ptolemaios V tema poolt korda saadetud heategude eest.

Koos kõigi teiste prantslaste trofeedega sattus plaat pärast Aleksandria kapituleerumist Briti Muuseumi Londonis. Kuid Egjptuse Komisjon oli valmistanud plaadist, nagu ka kõigist teistest leidudest, jäljendid ja koopiad.

Need saabusid Pariisi, õpetlased ruttasid kohale ja hakkasid võrdlema.

Ei olnud ju lähemat ülesannet kui võrdlemine, sest juba ainuüksi kolonnide rühmitamise põhjal võis otsustada, et need kõik sisaldasid sama teksti. Seda oli märkinud juba „Courrier de l'Egypte”, juba see ajaleht oli oletanud, et leitud plaat on võti surnud riigi väravate jaoks, et siin on peidus võimalus „selgitada Egiptust egiptlaste endi abiga”. Pärast kreekakeelse raidkirja tõlkimist ei tohtinud olla suuri raskusi, et teha kindlaks hieroglüüfilisi märke, mis vastasid kreekakeelsetele sõnadele, mõistetele ja nimedele.

Selle aja paremad pead nägid vaeva. Mitte ainult Prantsusmaal. Kirja kallal murti pead ka Inglismaal (kivi ongmaali ees), Saksamaal, Itaalias. Asjatult! Sest erandi-

tult kõik uurijad lähtusid valest eeldusest. Eranditult kõik kujutasid hieroglüüfe ette sellistena, nagu neid oli osalt ette kujutatud juba Herodotose ajal. Need ettekujutused neile omase õudse visadusega pimestasid õpetlaste silmi.

Hieroglüüfide saladuse lahendamiseks oli vaja otse koperniklikku pööret, ootamatut mõtet, mis oleks lõhestanud välguna pimedust, murdes välja kõigist. senistest traditsioonilistest radadest.

Kui seitsmeteistkümneaastane Champollion ilmus koos vennaga oma tulevase õpetaja de Sacy, väikese, silmapaistmatu, kuid kaugel väljaspool Prantsusmaa piire tuntud mehe ette, ei tundnud ta kartust ega kohmetust. Nii nagu kunagi üheteistkümneaastasena Grenoble'is Fourier' ees võlus ta ka siin oma vestluskaaslast.

De Sacy oli umbusklik. Oma aja teadmiste tipul seisev neljakümne üheksa aastane õpetlane nägi enda ees noorukit, kes oli alustanud tohutu julgusega oma raamatus „Egiptus vaaraode ajal” plaani teostamist, mille kohta de Sacy oli kinnitanud, et selleks ei ole veel- saabunud aeg. Aga mis ütleb ta hiljem mälestustes selle esimese kohtumise kohta? Elutark inimene räägib „sügavast muljest”, mis talle oli jätnud kohtumine. On see ime? Raamat, millest de Sacy nägi ainult sissejuhatust, oli aastavahetuseks peaaegu täielikult valmis. De Sacy tunnustas niisiis juba seitsmeteistkümneaastase Champollioni teeneid, mida teised tegid seitse aastat hiljem, raamatu avaldamise järel.

Champollion sukeldub õpinguisse. Täielikult tagasi lükates kõik maailmalinna Pariisi kiusatused, matab ta end raamatukogudesse, jookseb instituudist instituuti, tal on täita sajad Grenoble'i õpetlaste ülesanded, kes teda kirjadega üle külvavad, ta uurib sanskriti, araabia ja pärsia („Oriendi itaalia

keelt”, nagu nimetab seda de Sacy) keelt; vahepeal kirjutab aga veel vennale ja palub saata endalt hiina keele grammatika - „meelelahutuseks” .

Ta süveneb niivõrd araabia keelesse, et muutub tema hääl, et ühes seltskonnas üks araablane tema ees kumroardub, teda kaasmaalaseks peab ja emakeelse tervitusega tema poole pöördub. Tema teadmised Egiptusest, mis ta omandas ainult tänu oma õpinguile, on nii sügavad, et tolle aja kuulsaim Aafrika-rändur Somini de Manen-

court hüüab ühe vestluse järel üllatunult: „Ta tunneb maid, millest räägime, niisama hästi kui ma ise!”

Ainult aasta aega hiljem kõneleb ja kirjutab Champollion kopti keelt nii hästi („Ma räägin iseendaga kopti keeles. . .”), et ta kirjutab praktika huvides mitmesuguseid artikleid kopti keeles demootses kirjas ümber. Nelikümmend aastat hiljem aga juhtub niisugune pöörane lugu, et keegi õpetlane avaldab ühe sellise teksti egiptuse originaalina Antoniuse ajast ja varustab selle teravmeelsete kommentaaridega - Beringeri ja tema kivististe raamatu prantsuse variant!

Kõige selle juures läheb tal halvasti, väga halvasti. Kui ei oleks venda, kes teda ennastsalgavalt toetab, peaks ta nälgima: Ta elab Louvre'i lähedal armetus toas, mille eest ta maksab kaheksateist franki üüri. Ta jääb üüri võlgu, kirjutab vennale kirju abipalvetega, vannutab teda, on nõutu, et ei suuda otsa otsaga kokku viia, jahmatab aga, kui Figeac talle teatab, et ta on sunnitud pantirna oma raamatukogu, kui François ei piira oma. väljaminekuid. Piirata väljaminekuid? Veel enam? Tema saapatallad on läbi kulunud, kuub rebenenud. Lõpuks häbeneb ta ilmuda seltskonda. Ta haigestub ning ebaharilikult külm ja niiske Pariisi talv annab tõuke selle haiguse arenemiseks, millesse ta lõpuks peab surema. Kaks väikest õnnestumist hoidsid teda siiski jalul.

Keiser vajab sõdureid. 1808. aastal algab üldine mobilisatsioon: armeesse kutsutakse mehed alates kuueteistkümnendast eluaastast. Champollioni haarab kohutav hirm. Kogu tema olemus tõrgub sundimise vastu; tema, kes jälgib pühalt rangeimat vaimset distsipliini, ei või värinata vaadelda marssivaid kaardiväelasi, kes on alistatud nürimeelsele distsipliinile, mis nivelleerib, igaühe vaimu. Kas ei kannatanud juba Winckelmann militarismi ähvarduste all? „On päevi,” kirjutab François meeleheites Figeacile, „kus ma kaotan pea!”

Vend, kes alati on aidanud, aitab ka nüüd. Ta paneb sõbrad liikvele, kirjutab avaldusi, saadab arvutuid kirju ja Champollion võib edasi õppida, võib pühenduda. surnud keelte õppimisele ajal, mis on täis relvade tärinat.

Teine asi aga, mis annab talle tegevust, õigemini, mis kütkestab teda nii, et ta unustab aeg-ajalt isegi ähvardava mobilisatsiooniohu, on Rosette'i kivi tundmaõppimine.

Sest nii kummaline kui see ka ei ole: täpselt nii nagu

hiljem Schliemann, kes räägib ja kirjutab juba kõiki Euroopa keeli, kuid kes ikka ja jälle kõhkleb õppimast vana-kreeka keelt, millele ometi kuulub kogu tema igatsus, sest ta aimab, et seda tehes langeb ta oma igatsusele jäägitult saagiks, - täpselt samuti keerles Champollioni mõte ikka ja jälle kolmekeelse kivi ümber, lähenedes teda huvitavale esemele spiraalis, mis põlmus üha tihedamini oma eesmärgi ümber. Kuid mida enam lähenes Champollion pma objektile, seda aeglasemaks, seda kahtlevamaks muutus ta oma tegevuses, kuna talle näis, et ta ei ole veel valmis lahendama seda probleemi, et ta ei ole veel relvastatud kõigi oma aja teadmistega.

Saanud aga ootamatult uue Londonis valmistatud Rosette'i. kivi koopia, ei suuda ta end enam tagasi hoida. Tõsi küll, ta ei alusta sellelgi korral tegelikku dešifreerimist, vaid piirdub Rosette'i kirja ja ühe papüüruse võrdlemisega. Ometi õnnestub tal otsekohe mustal kivil leida iseseisvalt õige

tähendus reale tähtedele”. 30. augustil 1808. aastal kirjutab kaheksateistkümneaastane Champollion oma vennale: „Jagan Sinuga oma esimest sammu!” Ja esmakordselt on selle tagasihoidlikkuse taga, millega ta valgustab oma meetodit, tunda noore avastaja esilemurdvat uhkust.

Just sellel silmapilgul, kui ta oli teinud esimese sammu, kui ta teadis end olevat õigel teel edule ja .kuulsusele, sai ta teate, mis sähvatas nagu välk selgest taevast. Enda ja eesmärgi vahel polnud ta näinud midagi muud peale töö vaeva ja puuduse. Kõigeks selleks valmina oli ta edasi sammunud. Seal saabub ootamatu teade, mis laseb paista mõttetuna kõik, mida ta seni tegi, millesse ta uskus, millele lootis ja mida ta juba oli saavutanud: hieroglüüfid on dešifreeritud!

Meenutame siinkohal lugu, mis kuulub hoopis teise valdkonda, lõunanaba vallutamise eest peetud aastakümnete pikkuse võitluse juurde. See tuletab ülimalt meelde lugu, mis juhtus Champollioniga, mis veel dramaatilisemalt, silmaga nähtavamalt annab suurepärase ettekujutuse sellest, mida pidi tundma see inimene hetkel, kui ta. sai teada, et keegi teine on jõudnud temast ette.
Uskumatute jõupingutustega õnnestub kaaten Scottil jõuda paari mehe, paari saani ja paari koeraga poolusele. . Ja äkki, poolsurnud näljast ja väsimusest, kuid ometi määratult uhke, et ta jõudis esimesena poolusele, näeb

ta valgel lõputul lumelagendikul, kuhu tema arvates ei olnud veel astunud inimese jalg, lippu! Amundseni lippu!

Nagu öeldud, on see näide dramaatilisem, sest selle taga seisis valge surm. Aga kas ei tundnud noor Champollion sama, mida tundis kapten Scott? Vaevalt võis teda lohutada, et üheaegsete avastuste sajandil see, mis juhtus temaga, juhtus veel kümnete teistega. Kõik nad tundsid sama, mida tundis Scott lippu nähes.

Kui teade dešifreerimisest oli tabanud Charnpollioni välguna, siis oli ka selle mõju samasugune: mööduv. Amundseni lipp seisis kindlalt poolusel ja kõneles tema võidust; hieroglüüfide dešifreerimisega oli aga lugu veidi teisiti.

Champollion sai sellest teada tänaval, teel College de France'i. Selle uudise jutustas talle sõber, nagu muuseas, aimamata, millega Champollion juba aastaid tegeles, millest ta unistas, mis teda sütitas, mille kallal ta oli töötanud arvutuid päevi ja öid, mille nimel ta kannatas puudust, nälgis, alandas ennast. Nähes, et Champollion kõigub ja raskelt temale toetub, on sõber ehmunud.

„Alexandre Lenoir!” ütleb sõber. „Äsja ilmus tema töö, väike brošüür „Nouvelle Explication” („Uus seletus”), hieroglüüfide täielik dešifreerimine! Mõtle, mis see tähendab!” .
Kellele ta seda ütleb!
„Lenoir?” küsib Champollion. Ta raputab pead. Siis süttib temas lootusesäde. Alles eile nägi ta Lenoiri. Ta tunneb teda juba terve aasta. Lenoir on silmapaistev teadlane, aga mitte mingil juhul geenius. „See on võimatu!” ütleb ta. „Keegi pole sellest rääkinud. Lenoir ise pole sellest öelnud sõnagi!”
„See hämmastab sind?” küsib sõber. „Kes reedab sellise avastuse enneaegselt?”

Champollion rebib end äkki lahti. „Kes on raamatu.. kaupmees?” Ta sööstab kauplusse. Värisevate kätega loeb ta frangid tolmusele letile; brošüürist on müüdud ainult mõned eksemplarid. Nüüd tormab ta koju, viskub kulunud diivanile, hakkab lugema.

Köögis asetab lesk Mecran oma tassi äkki lauale: tema üürniku toast kostab äkki, põrgulikku lärmi. Ta jääb kohkunult kuulatama, jookseb siis ukse juurde, avab selle. . . François Champollionl lamab diivanil, tema keha vappub, tema suust kuulduvad artikuleerimata häälitsused, kuid ta naerab, selles pole mingit kahtlust, ta vappub tohutus

hüsteerilises naeruhoos. Käes hoiab ta Lenoiri raamatut. Hieroglüüfide dešifreerimine? Ei! Siin oli keegi liiga vara lipu püstitanud! Champollionil on küllalt teadmisi, et otsustada: kõik see, mida Lenoir siin tõendab, on puhas mõttetus, vaba väljamõeldis, fantaasia ja valeõpetlikkuse avantüristlik segu.

Ometi oli löök kohutav. Seda ei unusta ta kunagi. Üleelatud vapustus näitas, kui kaugele oli ta juba sisemiselt kokku kasva,nud ülesandega sundida kõnelema surnud kujutused. Kui ta jääb kurnatult magama, jälitavad teda painajalikud unenäod, talle viirastuvad egiptlaste hääled. Ja unenägu teeb talle selgeks selle, mida seni takistas mõistmast raske igapäevane-elu: ta on lummatud, nõiutud hieroglüüfidest, põeb nende maaniat. Kõik tema unenäod lõpevad õnnelikult. See edu paistab talle saavutatavana. Kui ta aga rahutult vähkreb oma voodis, ei tea kaheksateistkümneaastane õpetlane, et teda lahutavad eesmärgi saavutamisest veel rohkem kui tosin aastat. Ta ei aima midagi sellest, et teda tabab üks saatuselöök teise järel ja et tema, kelle kõik mõtted on haaratud ainult hieroglüüfidest ja vaaraode maast, peab ühel päeval riigireetjana maapakku minema.

11. PEATÜKK RIIGIREETUR DEŠIFREERIB HIEROGLÜÜFID

Kaheteistkümneaastase poisina, õppides tundma originaalis Vana Testamenti, tõlgendas Champollion ühes kirjutises vabariiklikku riigivormi ainukese mõistlikuna Kasvanud üles vaimsete voolude atmosfääris, mis valmistasid ette valgustussajandit ja kutsusid esile Suure Revotlutsiooni, kannatas ta uue despotismi all, mis hiilis sisse ediktides ja dekreetides ning heitis endalt lõplikult maski Napoleoni kroonimisega. Erinevalt. vennast, kes langes Napoleoni võlu saagiks, jäi ta kõigi bonapartistliku korra edusammude suhtes kriitiliseks ja ei jälginud isegi mõttes prantsuse kotka võidukäike.

Siin pole koht jälgida tema poliitilist arenemist Kuid kas saab vaikida sellest, et see oli egüptoloog, kes, järgnedes taltsutamatule vabadustungile, vallutas lipp käes Grenoble'i kindluse? Et Champollion, kes kannatas Napoleoni karmi režiimi all ja ei talunud Bourbone, rebis sellest hoolimata oma käega liilialipu kindluse tornitipust ja heiskas trikoloori, sama lipu, mis lehvis poolteise aasta.kümne jooksul läbi kogu Euroopa marssivate bonapartistide ees ja milles ta nägi sel hetkel uue vabaduse sümbolit?

Champollion oli jälle Grenoble'is. 10. juulil 1809. aastal nimetati ta Grenoble'i ülikooli ajalooprofessoriks. Niisiis seisis ta üheksateistkümneaastaselt professorina seal, kus ta oli kunagi ise olnud õpilane; tema üliõpilaste keskel oli ka neid, kes veel kahe aasta eest olid istunud temaga koos koolipingil. On see siis ime, et teda vihati, et ta sattus intriigide võrku? Et viimase punumisel olid eriti agaiad vanad professorid, kes tundsid end ületatuina, tüssatuna. ja tagaplaanile tõrjutuina?

Ja milliseid ideid arendas see noor ajalooprofessor! Ta kuulutas ajaloolise uurimise kõrgemaks eesmärgiks tungi tõie poole, mille all ta mõtles absoluutset tõde, mitte aga bonapartistIikku või burboonlikku. Selle eesmärgi nimel nõudis ta teaduse vabadust, mõistes ka selle all absoluutset vabadust ja mitte sellist, millele olid püstitatud piirid lubade ja keeldude näol ja millelt nõuti arusaamist vajadustest, mis olid dikteeritud riigivõimu nõuetest. Ta nõudis nende printsiipide teostamist, mille olid välja kuulutanud tulipead Suure Revolutsiooni esimestel päevadel ja mida seejärel oli aasta-aastalt reedetud.

Seepärast oli Champollion poliitik, kes paratamatult pidi sattuma konflikti jooksva poliitikaga. Kunagi ei reetnud . ta oma ideesid, kuid sageli haarab teda julgusetus. Siis tsiteerib ta vennale (mõni teine oleks võtnud selle tõenäoliselt Voltaire'i „Candide'i" lõpusõnadest, kuid tema - orientalist - võtab need sõnad ühest Oriendi pühast raamatust): „Tee oma põllud viljakaks! „ZendAvestas" on kirjutatud: parem on teha viljakandvaks kuus ruutvaksa kuivanud maad, kui võita kakskümmend neli lahingut, ja mina olen täpselt samal arvamisel!" Ja olles mähitud üha enam intriigide võrku, sellest haigena, saades ainult veerandi ettenähtud palgast (seda tänu kolleegide räpastele

mahhinatsioonidele), kirjutab ta veidi hiljem: „Minu saatus on otsustatud: vaene kui Diogenes, püüan ma osta vaadi ja koti riiete valmistamiseks; mis puutub elatusvahendeisse, siis tuleb mul siin loota ateenlaste hästituntud suuremeelsusele,"

Ta kirjutab satiire Napoleoni vastu. Kui aga Napoleon on lõpuks kukutatud ja kui 19. aprillil 1814. aastal astuvad Grenoble'i liitlased, siis esitab ta endale kibeda skeptitsismiga küsimuse: kas nüüd, kui on kõrvaldatud despoodi valitsus, võib tõeliselt alata ideede valitsemine? Ta kahtleb selles.

Ometi el või tema armastus rahva ja teaduse vabaduse vastu kustutada temas kirge Egiptuse uurimise vastu. Ta on uskumatult viljakas nagu ennegi. Ta tegeleb oma teaduslikest'huvidest kaugel kõrval seisvate asjadega: koostab kopti sõnaraamatu ja kirjutab samaaegselt näidendeid Grenoble'i salongide jaoks, sealhulgas draama Ifigeneiast. Ta loob laule, poliitilise värvinguga šansonette, mis lähevad otse kirjutuslaualt tänavale inimeste suhu saksa õpetlasele oleks see olnud uskumatu tegevus, kuid

107

Prantsusmaal, kus see traditsioon ulatub 12. sajandisse ja on seotud Abelard'i nimega, oli see tavaline.

Samal ajal tegeleb ta sellega, mis on tema elu peamiseks ülesandeks: ta tungib üha sügavamale Egiptuse saladustesse, mis ei lase teda lahti, ükskõik, kas kõlas tänavail „Vive l'Empereur!" või" Vive le Roi!" („Elagu keiser!", „Elagu kuningas!"). Ta kirjutab arvutu hulga artikleid, töötab raamatute kallal, aitab teisi autoreid kogu maailmas, õpetab, näeb vaeva keskpäraste üliõpilastega. See kõik mõjub lõpuks tema närvisüsteemile, tema tervisele. 1816. aasta detsembris kirjutab ta: „Minu kopti keele sõnaraamat muutub iga päevaga paksemaks. Raamatu autoriga on lood aga vastupidi." Ta oigab, kui jõuab 1069. leheküljeni ja tema töö on lõpust endiselt kaugel.

Ja siis tulevad „Sada päeva”, mis sunnivad Euroopat veel kord ohkama Napoleoni haardes, mis paiskavad ümber selle; mis äsja vaevaga püstitati, mis muutsid jälgijad jälitatavateks, valitsejad alamateks, kuninga põgenikuks ja mis kihutasid välja isegi Champollioni tema õpetlasekabinetist: Napoleon pöördub tagasi! Tõeliselt operetliku krešendoga, püstitades tema teele valelikkuse kilomeetriposte, kirjutavad ajalehed: „Koletis on põgenenud!", „Soend maandus Cannes'is!" , „Türann oli Lyonis!", „Usurpaator seisab kuuekümne tunni kaugusel pealinnast!", „Bonaparte läheneb kiirmarsil!", „Napoleon on homme meie müüride ees!", "Tema Majesteet on Fontainebleau's!".

7. märtsil jõuab Napoleon oma teel pealinna. Grenoble'i. Oma tubakatoosiga koputab ta linnaväravaile. On öö, tema ümber loidab tunglavalgus. Maailmaajaloolise tähtsusega ooperistseen! Sest ühe hirmsa minuti vältel seisab Napoleon üksinda suurtükkide ees vallidel, millel läbisegi sagivad suurtükiväelased, Siis kõlab hüüe: „Elagu Napoleon!" ja „siseneb.seikleja, kes lahkub Grenoble'ist keisrina”, kuna Grenoble, Dauphine süda, on tähtsaim operatsioonibaas, mis oli vaja võita,

Figeac, Champollioni vend, kauane keisri austaja, saab nüüd tema täielikuks pooldajaks, Napoleon vajab isiklikku sekretäri. Linnapea esitleb talle Figeaci ja hääldab ta nime tahtlikult valesti - „Champoleon”. „Milline hea

enne," hüüab keiser, "ta .kannab poolt minu nimest!" Ka Champollion on seal. Napoleon küsitleb teda tema töö kohta; kuuleb kopti keele grammatikast, sõnaraamatust.

108

Ja kuigi Champollion ise jääb külmaks (oma kaheteistkürimendast eluaastast peale oli tal tegemist valitsejatega, kes seisid jumalaile lähemal kui Napoleon), on keiser vaimustatud noorest õpetlasest, vestleb temaga kaua, tõotab talle lasta trükkida mõlemad raamatud Pariisis keiserliku armu tähena. Sellega mitte piirdudes külastab Napoleon teda raamatukogus, pöördub uuesti tagasi tema keeleõpingute juurde - ja seda kõike päevadel ja tundidel, kus ta on teel, et taas vallutada oma maailmariiki. Siin seisavad teineteise vastas kaks Egiptuse vallutajat. Esimene, kes lülitas maa

Niiluse ääres oma maailmapoliitilistesse plaanidesse ja tahtis selle uuestisündi (ta tahtis tookord ehitada tuhandeid lüüse, et kindlustada kõigiks aegadeks majanduslikku rentaablust); kes nüüd, kuuldes lähemaid andmeid kopti keelest, süttib uuesti ja otsustab samas muuta kopti keele Egiptuse uueks ühtseks rahvakeeleks. Ja teine - ta ei olnud veel kordagi viibinud Egiptuses, kuid ta oli vaadelnud mõttes vana hukkunud maailma tuhandeid kordi, seda maailma, mille ta hiljem vallutab oma intellekti ja teadmiste jõuga.

Kuid Napoleoni päevad on loetud. Sama järsk, kui on tema teine tõus, on ka langus. Elba oli talle lähtepunktiks, Püha Helena saar saab ta surmakohaks.

Jälle astuvad Pariisi Bourbonid. Nad pole tugevad, nad pole võimsad, seepärast pole nad ka kättemaksuhimulised. Ja ometi (võis see olla teisiti?) tehakse sadade kaupa kohtuotsuseid, „trahve sajab nagu kunagi sadas taevast mannat juutidele”; jälitatavate hulgas on ka Figeac, kes oli paistnud silma, kui ta järgnes Napoleonile Pariisi. On siis selles midagi imestamapanevat, kui poliitiliste asjade kiirel lahendamisel, nende paljude kadestajate olemasolu juures, keda noor professor omas Grenoble'is, ei eristatud vendi (neid oli ära vahetatud juba varem ka teadlastena)? Pealegi ei olnud see alusetu. Champollion-noorem oli „Saja päeva” viimastel tundidel, kui ta püüdis kiiresti hankida tuhat franki ühe egiptuse papüüruse ostmiseks, võtnud osa niinimetatud „Delfi Liidu” organiseerimisest, mis kuulutas end vabaduse kaitsjaks ja mille tegevus restauratsiooni ajal näis ülimalt kahtlasena.

Kui rojalistid tungisid Grenoble'i peale, oli Champollion vallidel ja õhutas vastupanule, täielikult mõistmata, kus asub tegelikult suurem vabadus. Mis aga sünnib edasi?

Silmapilgul, kui kindral Latour alustab siselinna pommi-

tamist, kui satub hädaohtu teadus ja tema töövili, siis kiirustab Champollion vallidelt lahkuma, jättes poliitika ja sõjaasjanduse seljataha ja tormab raamatukogusse. Selle teisel korrusel veedab ta kogu pommitamise aja, tassides vett ja liiva, üksi suures hoones, pannes kaalule oma elu papüüruste säilitamise huvides.

Just nendel päevadel asub Champollion, vallandatud professor, pagendatud kui riigireetur, hieroglüüfide lõpliku dešifreerimise kallale. Pagendus kestab poolteist aastat. Järgneb edasine väsimatu töö. Grenoble ja Pariis on jälle elukohtadeks. Champollioni ähvardab uus riigireet-misprotsess. 1821. aasta juulis lahkub ta põgenikuna linnast, kus ta oli saanud õpilasest akadeemikuks. Aasta aega hiljem avaldab ta aga oma teose „Lettre a M. Dacier relalive a l’alphabet des hiefoglyphes phonetiques" ("Kiri hr. Dacier'le foneetiliste hieroglüüfide tähestiku kohta"). See sisaldas dešifreerimise põhialused Ja tegi tema nime tuntuks kõigile, kelle pilgud olid suunatud püramiidide ja templite maale, kuid kelle soov lahendada nende mõistatusi oli seni rahuldamata.

Hieroglüüfid olid tuntud kogu maailmale, neist oli kirjutanud terve rida antiikautoreid, neid oli rohkem kui üks kord püütud tõlgitseda Õhtumaa keskaja jooksul, aga pärast Napoleoni sõjakäiku Egiptusesse sattusid nad arvutute ärakirjadena õpetlaste kabinettidesse. Kui kummaliselt see ka ei kõlaks, kuid selles, et hieroglüüfid olid ikka veel dešifreerimata, oli süüdi eelkõige üks inimene oma ekslike arutlustega, mitte nende võimetus ja teadmiste puudumine, kes tegelesid dešifreerimisega.

Herodotos, Strabon ja Diodoros, kes olid reisinud Egiptuses, kõnelesid hieroglüüfidest kui arusaamatust piltkirjast. Ainult Horapollon oli IV sajandil jätnud järele hieroglüüfide „tähenduse” üksikasjalise kirjelduse (Horapollonist varasemate autorite Klemens Aleksandrinuse ja Porfüriuse vihjed on arusaamatud). On selge, et igasuguse muu materjali puudumisel võeti Horapolloni töö kõigi edasiste uurimiste lähtepunktiks. Horapollon kõneles aga hieroglüüfidest alati kui piltkirjast ja kõik interpreteerijad otsisid sadade aastate jooksul nende jooniste sümboolset mõtet. Profaanid võisid tänu sellele anda vaba voli oma fantaasiale, teadlasi viis see aga meeleheitele.

Kui Champollion dešifreeris hieroglüüfid, sai selgeks, kui palju tõde sisaldasid Horapolloni arutlused; selgus hieroglüüfide evolutsioon, mille lähtepunktlks oli lihtne sümboolika: laineline joon tähistas vett, maja kontuurid maja, lipp jumalat. Kuid see sümboolika, mida Horapolloni jälgedes käijad rakendasid hilisemate raidkirjade suhtes, viis eksiteele.
Sageli olid uued eksiteed avantüristlikud. Jesuiit Athanasius Kircher, üpris leidlik mees (muuhulgas ka laterna magica konstruktor), avaldas Roomas aastail 1650-1654 neli köidet hieroglüüfide tõlkeid; mitte ainuski neist ei olnud õige, mitte ükski neist ei tabanud kordki originaali mõtet. Hieroglüüfide grupi, mis asus ühel rooma obeliskil ja andis edasi Rooma keisrite lisanimetust „autokrator", tõlkis ta järgmiselt: „Viljakuse ja kõigi taimede looja on Osiris, kelle sigitav jõud tõmbab taevast püha Mofta oma riiki." Ja siiski oli ta mõistnud vastandina tosinale teistele õpetlastele kopti keele - selle egiptuse keele hilise vormi - tähtsust.

Sada aastat hiljem kuulutas de Guignes „Pariisi Raidkirjade Akadeemia" ees hiinlased egiptuse kolonistideks, toetudes hieroglüüfide võrdlevale analüüsile. Siiski (peaaegu iga uurija juures tuleb see „siiski" . juurde lisada, sest igaüks neist leidis vähemalt kas või ühe õige jälje) luges ta õigesti Egiptuse kuninga Menese nime. Üks tema vastaseid andis sellele jalamaid kuju „ Manouph", mis ajendas Voltaire'i - oma aja mürgiseimat seletajat - kallaletungile etümoloogide vastu, „kes ei arvesta vokaale ja kellele konsonandid on tähtsuseta". Inglise õpetlased kinnitasid muide samal ajal vastandina de Guignes' teesile, et egiptlased pärinevad Hiinast.
Võiks eeldada, et Rosette'i kolmekeelse kivi leidmine teeb lõpu kõigile taolistele oletustele. Ometi juhtus vastupidine. Tee lahendusele näis nüüd nii selgena, et ka profaanid söandasid seda kasutada. Keegi tundmatu Dresdenist taastas ainult ühe Rosette'i hieroglüüfilise raidkirja katkendi põhjal kogu kreekakeelse teksti. Keegi araablane Ahmed ibn abu Bekr „avaldas" teksti, mida kiirustas tõlkima muidu tõsine orientalist Hammer-Purgstall. Üks nimetu „uurija" Pariisist tundis ühes Dendera templiraidkirjas ära 100. psalmi, Genfis aga ilmus niinimetatud „Pamfülia obeliski" teksti tõlge, mis pidi sisaldama teate

„vagade võidust kurjade üle, mis on koostatud neli tuhat aastat enne Kristuse sündi".
Fantaasia oli piiritu. Krahv Palini juures, kes kinnitas, et olevat mõistnud Rosette'i kivi olemust esimesest pilgust, ühendus fantaasia tohutu ülbuse ja rumalusega. Toetudes. Horapollonile, pütaagorlikele doktriinidele ja kabalistikale, „dešifreeris" ta üheööga kõik tekstid, kaheksa päeva hiljem andis ta oma „töö" üle publikule otsuse tegemiseks ja kinnitas, et ainuüksi tänu kiirusele „kaitses ta end süstemaatiliste eksimuste eest, mis võivad tekkida ainuüksi pikast järelemõtlemisest".
Kuid Champollion, kes jätkas oma tööd nende dešifreeringute tulevärgi keskel, korraldades, võrreldes, kontrollides, lähenedes samm-sammult eesmärgile, pidi kuulma veel üht uudist: abee Tandeau de St. Nicolas kirjutas brošüüri, milles sisaldusid ülitäpsed tõendid selle kohta, et hieroglüüfid ei qlevat üldse kiri, vaid üks antiikaja dekoratiivkunsti vahend. Eksitamatult kirjutab Champollion juba 1815. aastal ühes kirjas Horapolloni kohta: „Seda teost nimetatakse „Hieroglyphica'ks", aga see ei anna üldse selle seletust, mida me nimetame hieroglüüfideks, vaid seal on juttu pühadest sümboolsetest kujutustest, see tähendab egiptuse sümbolitest, mis on täielikult erinevad tõelistest hieroglüüfidest. See väide käib risti vastu üldisele arvamisele, kuid minu seisukoha õigsust kinnitavad tõendid leiduvad egiptuse mälestusmärkidel. Stseenidel-embleemidel on näha need pühad kujutused, millest räägib Horapollon: madu, kes hammustab oma saba, raisakotkas temale iseloomulikus asendis, vihm, peata mees, tuvi loorberilehega jne., aga kõike seda. ei ole tõelistes hieroglüüfides!"
Neil aastail nähti hieroglüüfides müstilist süsteemi, kabalistlikku, astroloogilist ja gnostilist

salaõpetust, põllumajanduslikke, kaubanduslikke ja haldustehnilisi juhendeid praktiliseks eluks; neist loeti välja terveid katkendeid piiblist ja isegi enneveeuputusaegsest kirjandusest, kaldea, heebrea ja isegi hiina tekste, just nagu poleks egiptlastel," märgib Champollion, „oma mõtete väljendamiseks olnud oma keelt".
Kõik need tõlgitsuskatsed tuginesid enam või vähem Horapollonile. Oli ainult üks tee dešifreerimiseks: lahti öelda Horapollonist. Champollion valis just selle tee.

Suured vaimsed avastused on harva ajaliselt fikseeritavad. Nad on arvutute mõttekäikude, ühe kindla probleemi lahendamisele suunatud mõtte pikaajalise treeningu, tulemus, tuntud ja tundmatu, sihikindla tähelepanu ja fantaasia lõikepunkt. Ja ainult harva leitakse järeldus hetkeliselt, välkkiirelt.
Suured avastused kaotavad oma suuruse, kui pööratakse tähelepanu nende eelloole. Kuna õige tee on teada, paistavad valeteed naiivsetena, valed kujutlused pimestatusena, probleem ise lihtsana. Tänapäeval on raske kujutleda, mida tähendas see, et Champollion vastandas oma isikliku arvamuse õpetatud maailma arvamusele, kes palvetas Horapolloni poole. Ei tohi unustada, et õpetlased ja publik ei pidanud kinni Horapollonist seepärast, et nad nägid temas samasugust autoriteeti, nagu nende keskaegsed kolleegid Aristoteleses või hilisemad teoloogid kirikuisades, vaid seepärast; et isegi kõige suuremad skeptikud ei näinud üldse teist võimalust hieroglüüfide seletamiseks peale väite: hieroglüüfid on piltkiri. Teadusele õnnetuseks vastas siin autoriteetne otsus vaatlusest tulenevale arvamusele. Horapolloni näol ei rääkinud lihtsalt inimene, kes seisis viimastele kirjutatud hieroglüüfidele ikkagi oma poolteist aastatuhat lähemal, vaid ta rääkis seda, mida võis näha igaüks: siin olid pildid, pildid ja veel kord pildid,
Alles hetkel, mida me täpselt kindlaks teha ei saa, kui Champollion tuli ootamatule mõttele, et hieroglüüfilised pildid on „tähed" (täpsemalt öeldes „silpide tähendused"; tema enda kõige varasem formuleering kõlab: „.. ilma rangelt altabeedilised olemata on nad ometi silbilised"), toimus pööre; sel hetkel katkestati sidemed Horapolloniga, mis pidi lõppkokkuvõttes viima dešifreerimisele. On sellise elu, sellise töö järel üldse veel võimalik rääkida „ootamatust" mõttest? On siin tegemist „õnneliku sisenduse minutiga"? Kui Champollion tuli esmakordselt sellele mõttele, heitis ta selle jälle kõrvale. Kui ta ühel päeval identifitseeris lamava mao märgi tähega f, loobus ta sellest seisukohast jälle kui väärast. Kui mitmed teised - skandinaavIas ed Zoega ja Akerblad, .prantslane de Sacy, eelkõige aga inglane Thomas Young - otsustasid, et Rosette'i kivi demootne tekst on „täheline kiri", siis õnnestus neil ainult osaline lahendus. Kuid nad ei jõudnud edasi, mõned loobusid edasisest uurimisest, tei-

sed eitasid oma seniseid seisukohti, de Sacy teatas oma täielikust kapitulatsioonist hieroglüüfiliste tekstide ees, mis seisid „puutumatutena nagu Püha Seaduselaegas". Ja isegi Thomas Young, kes saavutas demootse teksti dešifreerimisel väljapaistvaid tulemusi seepärast, et ta luges neid „foneetiliselt ", rääkis endale vastu veel 1818. aastal, kui ta Ptolemaiose nime dešifreerimisel jaotas märgid meelevaldselt jälle tähtedeks, silpideks ja kaksiksilpideks.
Siin ilmneb erinevus kahe meetodi ja kahe tulemuse vahel. Young, loodusteadlane, kahtlemata geniaalne inimene, kuid filoloogilise hariduseta, töötas trafaretselt ja kasutades võrdlus- ja teravmeelse interpolatsiooni meetodit, dešifreeris ta ometi vaid üksikuid sõnu. Tema intuitsiooni suurepäraseks tõendiks on fakt, et vastavalt Champollioni hilisemale kinnitusele oli tema 221 sümbolite grupist 76 õigesti interpreteeritud. Champollion aga, kes valdas rohkem kui tosinat vana keelt ja tänu oma kopti keele tundmisele lähenes rohkem kui keegi teine vanade egiptlaste keele mõistmisele, ei tegelnud üksikute sõnade või tähtede mõistatamisega, vaid tundis ära s ü s t e e m i. Ta ei piirdunud ainult interpretatsiooniga, vaid tegi kirja mõistetavaks nii uurimise kui ka lugemise

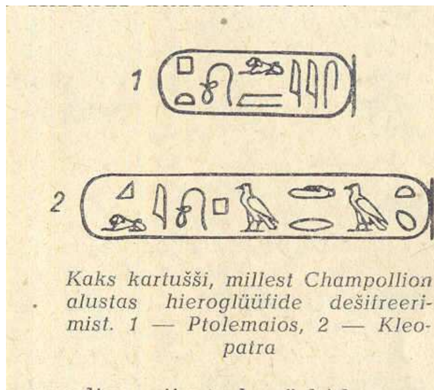
jaoks. Sel hetkel, kui süsteem sai talle üldjoontes selgeks, võis ta tõesti viljakalt asuda selle idee arendamisele, selle oletuse kontrollimisele, mille õigsus muutus üha silmanähtavamaks: dešifreerimine pidi algama kuningate nimedest.

Misparast just neist? Ka see idee asus „käega katsutavas" läheduses, ka see mõte paistab tänapäeval lihtsana. Nagu juba märkisime, sisaldas Rosetteri raidkiri teate, et preesterkond oli otsustanud osutada kuningas Ptolemaios Epifanesele erilisi austusavaldusi. Kreekakeelne tekst, mis oli olnud otsekohe loetav, oli toonud sellesse küsimusse täie selguse. Sel kohal hieroglüüfilises tekstis, kus ligikaudu võis oletada kuninga nime, leidus märkide grupp, mis oli piiratud ovaalse ringiga, nn. kartušiga, nagu seda hiljem hakati nimetama.

Mis võis olla lihtsam oletusest, et just kartušis oli esile tõstetud ainuke esiletõstmist vääriv sõna - kuninga nimi? Kas ei paista see jõukohasena igale kooliõpilasele asetada Ptolemaiose nime tähed vastavate hieroglüüfiliste märkide alla ja seega (vana kirjaviisi juures) identifitseerida kaheksa hieroglüüfilist märki kaheksa tähega?

114

Hilisemal vaatlusel on kõik suured mõtted lihtsad. Kuid see, mida tegi. Champollion, tähendas suhete katkestamist horapollonliku traditsiooniga, mis oli neliteist sajandil ajanud segi õpetlaste päid. Samal ajal ei võinud keegi vähendada Champollioni teeneid; tema avastus leidis otsekohe hiilgava kinnituse. 1815. aastal leiti niinimetatud „Filai obelisk", mille arheoloog Banks tõi 1821. aastal Inglismaale.. Sellel obeliskil (teine „Rosette'i kivi") oli kaks raidkirja: hieroglüüfiline ja kreekakeelne. Ja jälle leidus seal kartušis Ptolemaiose nimi. Kuid obeliskil oli veel teine ovaaliga piiratud märkide grupp. Juhindudes kreekakeelsest tekstist obeliskil, oletas Champollion siin Kleopatra nime.

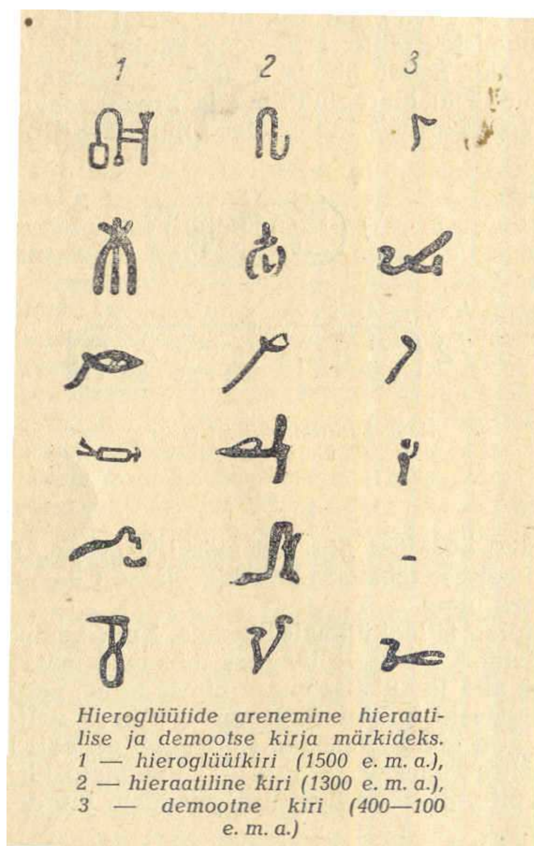

Kaks kartušši, millest Champollion alustas hieroglüüfide dešifreerimist. 1 — Ptolemaios, 2 — Kleopatra

See kõlab jällegi ülimalt lihtsana. Kui Champollion vastavalt tehtud oletusele kirjutas mõlemad märkide grupid üksteise alla ja kui Kleopatra nimes teine, neljas ja viies märk langesid kokku Ptolemaiose nimes neljanda, kolmanda ja esimese märgiga, siis oli leitud võti hieroglüüfide dešifreerimiseks. Ainult võti tundmatu kirja juurde?

Ei, see oli võti kõigi Egiptuse saladuste juurde.

Tänapäeval teame, kui lõputult komplitseeritud on hieroglüüfiline kirjasüsteem. Tänapäeva üliõpilane võtab endastmõistetavana seda, mis tookord oli veel tunnetamatu, õpib seda, mida Champollion saavutas vaevaga, toetudes sellele esimesele tunnetusele, mis pidi tookord jääma peaaegu arusaamatuks, kuna see oli segi aetud kolme aastatuhande poolt. Tänapäeval tunneme

Hieroglüüfide arenemine hieraatilise ja demootse kirja märkideks. 1 — hieroglüüfkiri (1500 e. m. a.), 2 — hieraatiline kiri (1300 e. m. a.), 3 — demootne kiri (400—100 e. m. a.)

hieroglüüfilise kirja muutusi, teame selle arengut, mis läks

115

vanadelt hieroglüüfidelt nõndanimetatud hieraatilisele kirjale, veel hiljem aga demootse kirjani, mis oli veel enam lihvitud ja lühendatud egiptuse tarbekirja vorm. Champollioni kaasaegne õpetlane ei näinud seda arengut. Avastus, mis teda ühe raidkirja juures aitas avastada

Hieroglüüfide arenemine hieraatilise ja demootse kirja märkideks. 1 - hieroglüüfkiri (1500 e. m. a.), 2 - hieraatiline kiri (1300 e. m. a.), 3 - demootne kiri (400-100 e.m.a.)

selle mõtet, tõrkus aitamast järgmise juures. Milline tänapäeva eurooplane on võimeline lugema 12. sajandi munga käekirja, kui see isegi oleks kirjutatud juba' ühes kaasaegses keeles? Vastava ettevalmistuseta inimene ei tunne aga esimesel hetkel üldse tähena ära ükskõik millise keskaegse dokumendi toretsevat algustähte. Nendest tekstidest aga, mis kuuluvad meile tuntud kultuuri ring-

116

konnale, eraldavad meid mitte rohkem kui kümme aastasada. Kuid õpetlasel, kes uuris hieroglüüfe, oli tegemist võõra, talle tundmatu kultuuri ja kirjaga, mis oli arenenud kolme aastatuhande vältel!

Tänapäeval pole enam raskusi vahetegemisel „foneetilise märgi”, „märgi-sõna” ja „märgi-

määraja” vahel; see jaotus pani aluse märkide ja jooniste klassifikatsioonile nende mitmekesisuses ja erinevuses. Tänapäeval ei eksita enam see, kui üht raidkirja tuleb lugeda paremalt vasakule, teist vasakult paremale, kolmandat ülalt alla, sest praegu teatakse, et see oli omane kirjale teatud kindlal ajavahemikul. Rosellini Itaalias, Leemans Madalmail, de Rouge Prantsusmaal, Lepsius ja Brugsch Saksamaal kogusid hulga fakte, tegid palju avastusi. Euroopasse toimetati kümneid tuhandeid papüürusi, dešifreeriti üha uusi raidkirju hauakambreilt, mälestusmärkidelt ja templeilt. Posthuumselt ilmus Champollioni „Grammuhe Egyptienne” ("Egiptuse grammatika", Pariis, 1836-1841), siis esimene vana-egiptuse sõnaraamat (keele seletamine käis alati käsikäes dešifreerimisega), „Märkused” ja „Mälestusmärgid” . Toetudes neile tulemustele ja hilisematele uurimustele, tegi teadus praktiliselt mittevajaliku, kuid uhke sammu dešifreerimiselt kirjutamisele. Sydenhami kristallpalee ühes saalis „Egyptian Court” on kirjutatud hieroglüüfides kuninganna Victoria ja tema abikaasa prints Alberti nimed. Berliini Egiptuse Muuseumi asutamisaasta on tähistatud hieroglüüfiliste märkidega. Lepsius aga kinnitas Heopsi püramiidi külge Gises tahvli, mis jäädvustas hieroglüüfides Friedrich Wilhelm IV nime ja valitseja-au, kes oli organiseerinud ekspeditsiooni.

On see ülearune, kui järgneme mehele, keda ümbritses kuulsus (kes oma kolmekümne kaheksanda eluaastani tundis uuritavat maad ainult kirjelduste järgi, kuid oli sundinud kõnelema tema muistsed mälestusmärgid), tema esimesel reisil mööda püramiidide maad ja jutustame tema esimestest. tõelistest seiklustest Egiptuse pinnal?

Mitte alati pole kabinetiõpetlasele lubatud isiklikult veenduda oma teooriate õigsuses vahetu vaatluse läbi. Sageli ei õnnestu tal isegi näha tõelisuses neid kohti, mida mööda tema fantaasia on aastakümneid rännanud.

Champollionile ei olnud määratud lisada oma suurtele teoreetilistele võitudele veel edukaid arheoloogilisi välja-

kaevamisi. Aga ta võis näha Egiptust. Oma silmaga võis ta veenduda kõige õigsuses, millest ta oli mõelnud oma üksinduses. Juba noorukina oli ta, minnes kaugele väljapoole dešifreerimise ülesandeid, tegelnud Vana-Egiptuse kronoloogia ja topograafiaga; küllaldaste teatmete puudumisel oli ta lisanud hüpoteesi hüpoteesile, kuni taloli õnnestunud kitsa toetuspunkti alusel määrata teatud raidkuju või raidkirja nii ajaliselt kui ruumiliselt. Nüüd tuli ta oma uurimiste maale ja leidis end umbes zooloogi olukorras, kes on taastanud luujäänustest ja kivististest dinosauruse kuju ning kohtab teda äkki elusaalt, ootamatult sattudes kriidiajastusse.
Champollioni ekspeditsioon (1828. aasta juulist kuni. 1829. aasta detsembrini) oli õpetlase triumfikäik. Ainult ametlikud Prantsuse võimuesindajad ei võinud veel unustada, et teda kunagi peeti riigireetjaks (asi oli katkestatud seoses „tolerantse monarhia” poliitika üldise kursiga; täpsemad andmed selle kohta puuduvad). Kohalikud elanikud voolasid kokku, et näha seda, „kes võis lugeda kirja vanadel kividel”. Champollionil tuli sisse viia range distsipliin, et sundida oma ekspeditsioonist osavõtjaid igal õhtul pöörduma tagasi Niiluse laevadele „Hator” ja „Isis”, „kahe sõbraliku egiptuse jumalanna” kaitse alla. Kohalike elanike entusiasm vaimustas sellisel määral ka ekspeditsiooni, et nad laulsid lõpuks Girga kubernerile Mohammed-beile „Marseljeesi” ja vabadusIaule „Portici tum-mast”. Kuid ekspeditsioon teeb ka tööd. Champollion sammub avastuselt avastusele, tõestuselt tõestusele. Memfise kivimürdudes piisab talle ühest pilgust, et piiritleda ja klassifitseerida erinevate ajajärkude tööd. Mit-Rahine'is avastab ta kaks templit ja terve surnute linna. Sakkaras (kus palju aastaid hiljem Mariette teeb suuri avastusi) leiab ta kuninganime „Onnos”, mille ta. o.tsekohe dateerib tabavalt varasemasse aega. Tel el Amarnas avastab ta, et hiigelehitus, mida Jomard oli pidanud viljaaidaks, oli olnud tegelikult selle linna suur tempel. .

Seejärel aga langes talle osaks õnn üle elada triumfi; üks tema väide, mille eest ta kuus aastat tagasi oli saanud Egiptuse Komisjoni naerualuseks, vastas tegelikkusele.

Laevad randusid Denderas. Nende ees lebas tempel, üks suurimatest Egiptuse templitest. Tänapäeval teame, et

118

selle ehitamist alustasid XII dünastia kuningad, „Uue riigi” võimsaimad valitsejad: Tutmosis III, suur Ramses ja tema järglane. Templi ehitamist jätkasid Ptolemaiosed ja roomlased - Augustus ja Nerva, kuna räravate ja ümbritseva müüri juures oli töötatud veel Domitianuse ja Traianuse ajal. Siia olid jõudnud raske rännaku järel 25. mail 1799, aastal Napoleoni üksused, kes olid haaratud pildist, mis neile avanes. Paar kuud varem oli kindral Desaix lõpetanud siin kogu oma diviisiga mamelukkide jälitamise, olles üllatatud hävinud riigi võimsusest ja suursugususest (millised tunded 20. sajandi kindrali jaoks!). Siin seisis nüüd Champpllion, kes tundis peaaegu iga üksikasja teadetest, joonistest, raidkirjade koopiaist (sageli oli ta selle üle vestelnud Denoniga, kindral Desaix' saatjaga). Oli öö, valge, kuupaisteline Egiptuse öö, Champollioni kaaslased käisid peale, ta andis lõpuks järele ja viisteist ekspeditsiooni liiget, eesotsas Champollioniga, tormasid mitte enam vastu pidades templi poole. See oli jõuk, mida egiptlane oleks pidanud kõrvalt vaadates beduiinide, eurooplane - hästi relvastatud kartuuslaste salgaks.

Seda kirjeldab üks ekspeditsioonist osavõtja L'hõte erutavas jutustuses: „Ruttame hea õnne peale läbi palmisalu - nõiduslik vaade kuupaistel! Palmisalu taga on kõrge rohi, okastaimed ja põõsastik. Ümber pöörata? Ei, seda me ei taha. Edasi minna? Me ei tea, kuidas. Hüüame tugevasti, kuid sellele vastab ainult kauge koerte haukumine. Seal märkame äkki räbalais fellahit, kes on uinunud ühe puu taga. Varustatud kepiga, riietatud vähestesse mustadesse kaltsudesse, näeb ta välja nagu deemon („kõndiv muumia” nimetab teda Champollion). Ta tõuseb kohkunult ja värisedes, on täis hirmu, et ta tapetakse... Veel tubli kahetunnine käik. Ja lõpuks ilmub tempel, üle valatud kuupaistest; pilt, mis teeb meid imetlusest joobnuks . . . Teel laulsime, et alla suruda oma kannatamatust, siin aga kuupaistest üleujutatud propüleede ees - milline tunne! Hiiglaslikele sammastele tugineva portikuse all valitseb täielik vaikus. . Sügavad varjud süvendavad salapärast võlu. Aga väljas pimestavalt särav kuupaistel Unustamatu vastand . . .
Siis süütarne templis kuivast rohu st lõkke. Uus võlu, uus vaimustusepurse, nagu äkiline deliirium. See, mis meid haaras, oli kui palavik, kui hullumeelsus. Kõiki

119
haaras ekstaas... See võlupilt, täidetud maagiast. oli tegelikkus - olime Dendera portikuse all.”
Ja mida kirjutab Champollion? Teised nimetavad teda „meistriks” ja ta väärib seda täielikult. Kuid ka tema tahtlikult mõõdukate sõnade taga on tunda erutust: „Ma ei püüa kirjeldada muljet, mida jättis meile eriti suure templi portikus. Võib küll jutustada tema mõõdetest, aga sellest ettekujutust anda on võimatu. Ta kujutab endast maksimaalselt võimalikku graatsia ja suursuguslJse ühendamist. Jäime sinna täielikus ekstaasis kahek~ tunniks. Hulkusime koos vaese fellahiga läbi saalid ja jkatsusime lugeda kuupaistel raidkirju seintel.” I

See oli esimene suur, hästi säilinud Egiptuse tempel, mida Champollion nägi. Märkused, mis ta tegi sellel ööl ja järgmistel päevadel, kinnitavad, kuivõrd intensiivne oli selle mehe elu Egiptuses; ta oli kõigeks niivõrd ette valmistatud - mõtteis, unistustes, fantaasias - et miski ei paistnud talle enam uuena; kõikjal nägi ta oma vaadete ja teooriate kinnitust. Enamikule Champollioni saatjaist olid tempel, värav, sambad ja raidkirjad ainult kivid ja surnud mälestusmärgid. Ebatavalised ülikonnad, millesse nad olid rõivastunud, olid neile praegu ainult naljaks, Champollionile aga - eluks. Kõigil olid paljaksaetud pead; peas kandsid nad hiiglaslikke turbaneid. Neil olid kullaga tikitud kalevist jakid ja kollased tuhvlid. „Me kanname neid osavalt ja auväärse näoga,” ütleb L'hõte. Kuid see märkus on öeldud naljatoonis. Champollion seevastu, keda kutsuti juba aastaid nii Grenoble'is kui Pariisis „egiptlaseks”, tundis ennast selles kostüümis - kõik sõbrad tunnistavad seda - täiesti vabalt.

Ta ei tegele ainult dešifreerimise ja interpreteerimisega. Talle tulevad pähe uued mõtted, uued ideed. Ja võidurõõmsalt tõestab ta Komisjonile: see tempel ei ole üldse Isise tempel, nagu kinnitatakse, vaid hoopis armastusjumalanna Hatori tempel. Ja see tempel olla „igivana”? Oma lõpliku kuju sai ta alles Ptolemaioste ajal, lõpetati aga roomlaste poolt. Kaheksateist aastasada - see on suhteliselt lühike aeg, kuna sellele eelnes kolmkümmend aastasada Egiptuse ajalugu. Haarav mulje, mida avaldas tempel Champollionile kahvatul kuuvalgusel, ei takistanud teda märkimast, et see ehitus on küll „arhitektuuri meistriteos”, kuid „kaetud halvimas stiilis skulptuuridega”. „Komisjon ärgu pangu pahaks,” kirjutab ta, „aga

Dendera bareljeefid on koledad; see ei võigi olla teisiti nad pärinevad ju languse ajajärgust; Skulptuur oli sel ajal juba rikutud, kuna ehituskunst, mis on muutustele vähem kättesaadav, oli veel säilinud egiptuse jumalare väärilisel ja kõigi sajandite imetlust pälvival viisil.”

Champollion sureb kolm aastat hiljem. Tema surm oli enneaegseks kaotuseks noorele egüptoloogiale. Ta suri liiga vara ja ei näinud oma teenete täielikku tunnustamist. Kohe pärast tema surma ilmus eriti inglise ja saksa õpetlastelt rida laimavaid, meie tundeid solvavaid töid, millistes tema dešifreerimissüsteem kuulutati hoolimata nähtavatest õigetest tulemustest puhtaks fantaasiasaaduseks. Ta rehabiliteeriti hiirgavalt sakslase Richard Lepsiuse poolt, kes 1866. aastal leidis kahes keeles kirjutatud niinimetatud „Kanopuse dekreedi”, mis kinnitab täielikult Chainpollioni meetodi õigsust. Lõpuks andis prantslane Le Page-Renouf kõnes „Royal Society” ees 1896. aastal Londonis Champollionile selle koha, mis ta oli ära teeninud - see toimus kuuskümmend neli aastat pärast tema surma!

Champollion avastas egiptuse kirja saladuse. Nüüd oli aeg alustada tööd labidaga.

12. PEA T Ü K K „NELIKÜMMEND SAJANDIT VAATAVAD TEIE PEALE ALLA!”

See raamat annab ainult üldise ülevaate; me sammume haripunktilt haripunktile, omamata võimalust pikemalt peatuda kabinetiõpetlaste vaevanõudval tööl, kellede teenete hulka kuulub kogutud materjali rühmitamine, kataloogimine, aga samuti ka tekstide julge tõlgitsemine, viljakad hüpoteesid ja loovaIgatus. (.

Suured avastused egüptoloogia valdkonnas aastakümnetel, mis järgnesid hieroglüüfide dešifreerimisele Champollioni poolt, on seotud nelja uurija nimega. Nimetame neid selles järjekorras, mille määrab kindlaks meie esitusviis: itaallane Belzoni - koguja, sakslane Lepsius - klassifitseerija, prantslane Mariette - hoidja, inglane Petrie - mõõt ja ja interpreteerija.

„Üks tähelepandavamaid mehi kogu egüptoloogia ajaloos,” ütleb arheoloog Howard Carter ja ta mõtleb sellega Giovanni Battista Belzonit (1778-1823), kes lühikest aega enne Egiptusesse sõitmist esines ühes Londoni tsirkuses „jõumehena”. Carteri märkus käib küll rohkem Belzoni isiksuse kui tema töö kohta. Eespool juba märkisime, et diletandid mängisid arheoloogia ajaloos tähtsat osa: Belzoni oli nende seas kahtlemata üks kummalisemaid.

pärinedes lugupeetavast Rooma perekonnast, sündis ta Padovas ja pidi saama vaimulikuks või mungaks. Jõudmata mungakuube selga tõmmata, sattus ta poliitilistesse intriigidesse. Belzoni eelistas alati külastajate vastuvõtuks valmis oleva Itaalia vangla asemel sõita Londonisse. On säilinpd materjale, milles kirjeldatakse „itaalia hiiglast” ja “jõumeest”, kes igal õhtul kannab hulka mehi ümber improviseeritud. lava. Kahtlemata oli Belzoni sel

ajal veel üpris kaugel arheoloogilistest taotlustest. Näib, nagu oleks ta seejärel masinaehitust õppinud (võib aga tegemist olla ka šarlataansusega), sest 1815. aastal püüab . ta leida õnne Egiptuses, tehes ettepaneku püstitada seal mehaaniline vesiratas, mis võiks asendada kohalikele elanikele nelja tavalise tõsteratta töö. Igal juhul pidi ta olema osav mees, sest kõigest hoolimata saavutab ta loa püstitada oma mudel Mohammed Ali paleesse. Viimane oli üsna kardetav inimene, kes tookord seisis veel eduredeli esimestel astmetel, mida mööda tõustes puruvaene albaanlane, hilisem kohvikaupmees, väejuht ja paša sai Egiptuse, osa Süüria ja Araabia valitsejaks. Kui Belzoni tema juurde tuli, kuulus Mohammed Alile juba kümme aastat kõrvaldatud Türgi kuberneri koht ja ta oli kinnitatud Türgi valitsuse poolt pašaks. Kaks korda oli ta löönud hävitavalt Inglise vägesid ja oli korraldanud ühe suurima maailmaajaloolise veresauna, milles ta lahenda s oma poliitilised lahkhelid mamelukkidega: ta kutsus enda juurde Kairosse pidusöögile nelisada kaheksakümmend beid ja laskis nad kõik tappa. Kuidas see ka ei olnud, kuid Mohammed Ali, kellele, nagu nägime, progress muidu võõras ei. olnud, ei lasknud end ometi veenda Belzoni vesirattast. Belzoni aga jõudis end vahepeal šveitslasest Aafrika-reisija Burckhardti vahendusel esitleda Briti kindralkubernerile Egiptuses Saltile ja hankis endale ülesande tuua „Memnoni kolossaalbüst” (Ramses II hiigelkuju, mis praegu asub Briti Muuseumis) Luksorist Aleksandriasse.

Järgmised viis aastat tema elust on täidetud kogumisega. Esmalt tegi ta seda Salti huvides, seejärel hakkas töötama omal käel. Ta kogus kõike, mis sattus ta labida ette: alates skarabeustest kuni obeliskideni. (Üks obelisk kukkus tal transporteerimisel Niilusesse; ta õngitses selle jälle välja.) Seda tegi ta aastail, kui Egiptuses, mis nüüd oli saanud tuntuks suurima antiikesemete surnuaiana maailmas, rööviti plaanipäratult ja valimatult, kui ei kõheldud hetkekski hankida antiikset kulda samade röövellike meetoditega, mis kaks aastakümmet hiljem võeti kasutusele loodusliku kulla hankimiseks Kalifornias ja Austraalias. Puudusid seadused; kui nad olidki olemas, jäeti need lihtsalt tähele panemata ja rohkem kui üks kord juhtus, et arvamuste lahkuminekud lahendati püsside abil. Ei ole midagi imelikku selles, et kogumiskirg, mis läh-

tus objekti väärtusest ja mitte selle teaduslikust tähtsusest, ei toonud kaasa niivõrd avastusi, kuivõrd purustusi,. tekitas rohkem kahju, kui tõi teadmisi. Ja kuigi Belzoni jõudis, nagu varsti selgus, oma vaheldusrikkast varasemast elust hoolimata omandada mõningaid erialaseid teadmisi, ei tunnistanud ta mingisuguseid tõkkeid objekti juurde tungimisel. Vaaraode pitseeritud hauakambrid purustas ta müürilõhkujaga!

Sellise meetodi juures, mis ajab kaasaegsel arheoloogil juuksed püsti, jääks arusaamatuks, kuidas võis selline arheoloog nagu Howard Carter tema kohta teisal öelda, et Belzonit peaks tänama tema väljakaevamiste ja „nende teostamise laadi ja viisi eest”, kui Belzonit ei vaadeldaks oma aja lapsena ja kui ta peale selle poleks esimesena saatnud korda suures mastaabis kaks tööd, mis pidid saama esimesteks lülideks arheoloogiliste uurimiste ahelale, mis pole lõpetatud veel praegugi.

1817. aasta oktoobris avastas Belzoni Biban el Muluki orus Teeba lähedal teiste hauakambrite kõrval tohutu, sada meetrit pika hauakambri, mis kuulus suure Ramsese eelkäijale, liibüalaste, süürlaste ja hetiitide võitjale Setos I-le. Suurepärane, kuid tühi. alabastrist sarkofaag,. mille ta seejuures leidis; asub Londonis Soane'i muuseumis. (Sarkofaag oli tühi juba kolm tuhat aastat. Kus asus muumia, millisel viisil ta kadus, seda polnud määratud Belzonil teada saada.) Selle hauakambri leidmisega algasid tähtsaimad avastused Kuningate orus, mis saavutasid oma haripunkti alles meie sajandil.

Pool aastat hiljem, 2. märtsil 1818. aastal, nagu seda teatab tänapäeval raidkiri sissekäigu kohal, avas itaallane suuruselt teise Gise püramiidi - Hefreni püramiidi - ja tungis välja kuni hauakambrini. Nendest esrmestest uurimistest sai alguse teadus püramiididest, vana maailma kõige monumentaalsematest ehitustest. Hiiglaslike geomeetriliste kujundite sisemuses eraldusid Vana-Egiptuse hämarusest esimesed inimlikud jooned.

Belzoni ei olnud esimene kaevaja Kuningate orus. Ta. ei olnud ka esimene, kes püüdis leida sissekäiku püramiidi. Ent kuigi ta oli kaugelt rohkem kulla- kui tõeotsija, oli ta esimene, kes kaks korda, hauakambri ja püramiidi ees, puudutas neid arheoloogilisi probleeme, mis esitavad veel tänapäevalgi samades kohtades uurijatele lahendamiseks mõistatusi.

1820. aastal siirdus Belzoni Inglismaale ja korraldas Londonis Piccadillyl kaheksa aasta eest ehitatud “Egyptian Hallis” näituse. Tähtsamaiks eksponaatideks olid alabastrist sarkofaag ja Setos I hauakambri mudel. Mõned aastad hiljem Belzoni suri uuel uurimisreisil Timbuktusse. ja olgu talle andestatud, et ta Teeba Ramesseumis jäädvustas oma nime Ramses II troonil; sellega saatis ta rohke väärtusliku kõrval korda kuriteo, mis pani aluse rumalale traditsioonile, mida arheoloogide meelepahaks harrastavad veel tänapäevalgi inglise, prantsuse ja saksa „kollektsionääride” generatsioonid.
Belzoni oli suur koguja. Saabus klassifitseerija aeg.

Reisija ja looduseuurija Alexander von Humboldt oli see, kes mõjutas Preisi kuningat Friedrich Wilhelm IV, (kes tavaliselt rohkem plaanitses kui tegutses) ohverdama suurema summa teadusliku ekspeditsiooni organiseerimiseks Egiptusesse. Ekspeditsiooni juhatajaks nimetati kolmekümne ühe aastane Richard Lepsius. Valik ei oleks võinud olla parem.
Lepsius (sündinud 1810. aastal Naumburgis) oli õppinud filoloogiat ja võrdlevat keeleteadust, kahekümne .kolme aastaselt sai esimese teadusliku kraadi ja kolmekümne kahe aastaselt sai ta erakorraliseks professoriks Berliinis. Aasta hiljem, pärast kaheaastast ettevalmistust, asus ta teele. Ekspeditsioon oli kavandatud kolmele aastale: 1843- 1845. Tal oli seega seda, mida polnud seni ühelgi ekspeditsioonil: aega. Enam ei mindud välja kiirele saagijahile, vaid erilist tähelepanu pöörati tundmaõppimisele ja registreerimisele; ekspeditsioon võis kõikjal, kus see tulemusi tõotas, tegelda kaevamistega. Nii viibis ta tervelt kuus kuud Memfises ja seitse Teebas. (Kui meenutada, et meie ajal kulutati tööle ainult Tutanhamoni haua juures mitu aastat, siis näib aeg, mida Lepsius kulutas kõigi ne,nde tohutute varemeteväljade uurimisele, vähesena; neil aastail oli see aga väga pikk aeg.)
Lepsiuse esimeseks saavutuseks oli nn. Vana riigi avastamine tema arvukais mälestusmärkides (Vana riik hõlmab Egiptuse ajalugu umbes 2900.-2270. aastani e. m. a., see on püramiidiehitajate aeg). Ta leidis jäljed ja jäänused kolmekümnest seni tundmata püramiidist, mille üldarv kasvas sellega kuuekümne seitsmele. Sellele lisan-

dus seni üldse tundmatu hauakambrite liigi „mastabade” (Vana riigi ülikute šahthauad) avastamine, millest ta uuris läbi sada kolmkümmend. Tel el Amarnas ilmusid ta ette usureformaatori Amenhotep IV kuju kontuurid. Lepsius mõõdistas esimesena Kuningate oru, kopeeris templite seinareljeefe, arvutuid raidkirju ja kartušše kuningate nimedega. Oma uurimisega tungis ta läbi aastatuhandete ja jõudis, nagu ta ise uskus, kuni neljanda aastatuhandeni e. m. a. (tänapäeval teame, et kolmandani). Ta oli esimene, kes süstematiseeris nähtut ja oskas näha Egiptuse ajalugu, Egiptuse minevikku seal, kus teised olid näinud ainult segipaisatud varemetevälju.

Ekspeditsiooni viljaks olid Berliini Egiptuse Muuseumi aarded, allikate uurimise tulemuseks - arvutu hulk publikatsioone, alates kaheteistkümneköitelise teosega „Egiptuse ja Etioopia muistised” („Description'i” lapselaps) ja lõpetades kõige erinevamatele probleemidele pühendatud monograafiatega. Kui ta 1884. aastal 74-aastasena suri, võis tema biograaf sakslane Georg Ebers (suur egüptoloog, kuid andetu romaanikirjanik, .kelle romaanid vaaraode riigist „Uarda” ja “Egiptuse vaarao tütar” leidusid veel sajandivahetusel kõigis laenuraamatukogudes) täie õigusega

öelda, et Richard Lepsius oli kaasaegse teadusliku egüptoloogla tegelik rajaja.
Selle aukoha tõid suurele klassifitseerijale esmajoones kaks tema publikatsiooni: 1849. aastal Berliinis ilmunud „Egiptuse kronoloogia” ja samuti Berliinis, kuid aasta hiljem ilmunud „Egiptuse vaaraode raamat”.
Nagu kõigil vanadel rahvastel, nii ei olnud ka egiptlastel meie mõiste järgi kindlast ajaloolisest punktist lähtuvat ajaarvestust; neil puudus ka ajalootunnetus. Ainult usk katkematusse progressi, mis oli omane möödunud sajandile, mis vaatas ennast kui arengu lõpptulemust, sundis nägema selles tõsiasjas primitiivsust. Oswald Spengler oli esimene, kes nägi selles „puuduses” ainult vanade rahvaste maailmavaate iseloomulikku joont, kelle ettekujutus ajast oli lihtsalt teistsugune võrreldes meie omaga.
Seal, kus ei ole ajaarvestust, ei ole ka kirjutatud ajalugu. Me ei tunne egiptuse ajaloolasi - neid ei ole, on ainult ebatäielikud annaalid, mis sisaldavad katkendlikke mälestusi möödunust ja mis reeglina ei ole ajalooliselt ropkem uJaldatavad kui meie saagad ja muinasjutud.

.Kujutlege, et meil on vaja taastada enam-vähem täpselt Euroopa ajaloo, kronoloogia, kasutades ratdkirju meie ühiskondlikel hoonetel, kirikuisade tekste ja vendade Grimmide muinasjutte! Ligilähedalt sellise ülesande ees seisid arheoloogid, kui nad esmakordselt püüdsid rekonstrueerida Egiptuse ajaloo kronoloogiat. Peatume, kuigi lühidalt, neil katsetel - nad annavad suurepärase ette-kujutuse sellest, millist teravmeelsust pidi omama arheoloog, et üksikute andmete alusel rekonstrueerida nelja aastatuhande ajalugu. Nende katsete tulemusena orienteerume tänapäeval Egiptuse kronoloogias paremini kui näiteks kreeklased (märgatavalt paremini Herodotosest, kes reisis Egiptuses peaaegu kahe ja poole aastatuhande eest). Et mitte uuesti tagasi pöörduda selle teema juurde, jätame kõrvale järeldused, millele jõudis Lepsius (1849. aastal ja tema eelkäijate järeldused.
Kuigi kõigisse egiptuse allikatesse tuli algusest peale suhtuda ettevaatusega, oli see siiski ühe egiptuse preestri teos, mis andis esimesed toetuspunktid. See oli Maneton, kes umbes kolmsada aastat e. m. a., esimeste Ptolemaioste valitsemise ajal (niisiis varsti pärast Aleksander Suure surma), kirjutas kreeka.keeles oma maa ajaloo - „Egiptuse memuaarid”. .
Tema teos pole terviklikult säilinud. Tunneme seda ainult üldjoontes ümberjutustuste ja katkendite põhjal,. mis on säilinud Julius Africanuse, Eusebiuse ja Josephus Flaviuse töödes. Maneton jaotas talle tuntud vaaraode pika rea kolmekümneks „dünastiaks”, s. t. viis sisse selle jaotuse, mille võtsime temalt üle ja kasutame veel tänapäevalgi, kuigi meile on juba ammu teada Manetoni vead, kelle raamatut kaasaegne Egiptuse ajaloo uurija ameeriklane J. H. Breasted nimetab „lapselike rahvajuttude koguks”.
Otsus on karm, kuid tuleb pidada silmas, et Manetonil ei olnud eelkäijaid, ja et ta asus minevikku vajunud kolme aastatuhande ees umbes samasuguses olukorras, millises osutuks kaasaegne kreeka ajaloolane, kes peaks pärimuste ja legendide põhjal koostama Kreeka ajaloo alates Trooja sõjast. Manetoni nimestik oli aastakümnete jooksul arheoloogide ainuke tugipunkt. (Muide: sõna „arheo-loogia” on endiselt üldine teaduslik nimetus kogu muinasteaduse jaoks; kuna aga egiptuse muistiseid ja raidkirju oli nii rikkalikult, et nad nõudsid varsti spet-

siaalset uurimist, räägitakse Lepsiuse ajast alates „egüptoloogiast”, täpselt samuti, nagu praegu on harjutud kõnelema „assürioloogiast”, kui mõeldakse Mesopotaamia arheoloogilist uurimist.) Kuidas Euroopa õpetlased on aja jooksul Manetonist ja tema dateerimisest kaugenenud, võib näha järgnevast loendist. Selles on toodud erinevate õpetlaste andmed aasta kohta, millal toimus Egiptuse ühendamine vaarao Menese võimu alla, s. o. aasta kohta, mis on võetud Egiptuse ajaloo alguseks: .

Champollion 5867. aasta e. m. a.; Lesueur 5770; Bökh 5702; Unger 5613; Mariette 5004; Brugsch 4455; Lauth 4157; Chabas 4000; Lepsius 3892; Bunsen 3623; Ed. Meyer 3180; Wilkinson 2320; Palmer 2225. Viimasel ajal peetakse seda sündmust siiski jälle vanemaks; Breasted dateerib Menest aastaga 3400, sakslane Georg Steindorff aastaga 3200. Kõige uuemate andmete põhjal asetatakse see sündmus aastasse 2900.*

On täiesti ilmne, et iga dateerimine on seda keerukam, mida kaugema minevikuga on tegemist. Egiptuse uuema ajaloo jaoks (selle all mõtleme Uue riigi ajalugu ja nn. „Hilisaega", mis oli juba lõppenud selleks ajaks, kui Caesar Kleopatra kõrval lamas) on võimalik võrdluseks kasutada vastavaid daatumeid Assüüria-Babüloonia, Pärsia, Juudamaa ja Kreeka ajaloost. (Alles 1859. aastaloli Lepsius kirjutanud „Mõnedest egiptuse, kreeka ja rooma kronoloogia kokkupuutepunktidest".)

Uued võimalused võrdlemiseks, järelikult aga ka kronoloogia täpsustamiseks kaugema mineviku kohta ilmusid ootamatult 1843. aastal, kui Pariisi Rahvuslikku Raamatukokku toodi nõndanimetatud „Karnaki kuningatetahvel", mis sisaldab Egiptuse valitsejate nimestiku vanimaist aegadest peale kuni XVIII dünastiani. Kairo Egiptuse Muuseumis võime tänapäeval vaadelda ühest hauakambrist leitud „Sakkara kuningatetahvlit". Tahvli ühel küljel asub hümn allilma jumalale Osirisele, teisel küljel kirjutaja Tunri palve viiekümne kaheksale kuningale, kelle nimed on paigutatud kahte ritta; esimesena neist on nimetatud Miebis, viimasena Ramses Suur. Veel suurem tähtsus egüptoloogiale oli „Abüdose kuningatenimesti-

*Nõukogude historiograafia poolt on omaks võetud daatum 3200. aasta paiku e. m. a. (Toim.)

kul". Seti templi ühes galeriis näeme vaaraosid Setos I ja Ramses II; viimane on veel kroonprints. Nad austavad oma esivanemaid (Setos viibutab suitsutamisnõud). Nende esivanemate nimed - neid on 76 - on toodud .samas kahes reas. (Kui palju on nende jaoks valmis seatud leiba, õlut, veise- ja haneliha, viirukit ja teisi asju, mis tuli ohvriks tuua ja mida ei tohtinud unustada!) Oli selge, et kõik see annab materjali võrdlemiseks ja kontrollimiseks, kuid seda polnud veel küllaldaselt daatumite täpseks määramiseks. Siiski omati üksikuid teateid, mis olid kõikjale laiali pillatud; need olid teated üksikute kuningate valitsemisaastatest, selle või teise sõjakäigu kestusest, selle või teise templi ehitamise ajast. Kõik see, samuti aga ka :k.õigi kuningate minimaalse valitsemisaja arvestus andis Egiptuse ajaloole kondikava.

Kuid esimesed tõepärased daatumid õnnestus kindlaks määrata tänu millelegi veel vanemale, kui seda oli Egiptus, inimühiskonna ajalugu ja inimene ise: tänu tähtede liikumisele.

Egiptlastel oli kalender (nad kasutasid seda iidsetest aegadest peale Niiluse üleujutuste väljaarvutamiseks, millest sõltus maa olemasolu), ainuke mõningal määral kasutamiskõlblik muinasaja kalender, kuigi mitte esimene, nagu hiljem näeme, vaatamata sellele, et ta .võeti tarvitusele sakslase Ed. Meyeri määrangu järgi juba 4241. aastal e. m. a. Tuleb märkida, et see kalender oli aluseks 46. aastal e. m. a. Roomas kasutusele võetud juuliuse kalendrile, mis pärandus roomlastelt Õhtumaale ja alles 1582. aastal m. a. j. asendati nn. gregooriuse kalendriga.

Arheoloogid pšördusid abi saamiseks matemaatikute ja astronoomide poole. Nad hankisid neile vanu tekste ja tõlgitud raidkirju, nad andsid neile kõik dešifreeritud materjalid; kus sisaldus vähimgi viide taevanähtuste, tähtede liikumise kohta. Toetudes teadetele Siiriuse tõusust (uus aasta }Egiptuses algas Siiriuse ilmumisega taevasse 1. toudil, s. o. 19: juulil), õnnestus XVII dünastia valitsemise algns üsna täpselt kindlaks määrata 1580. aastale e. m. a. ja samal viisil XII dünastia valitsemise algus umbes 2000. aastale (võimaliku kõikumisega ainult kolm või neli aastat).

Nii leiti lähtepunktid. Nüüd võidi asuda nende valitsemisaastate „sobitamisele", mis olid teada

terve rea kuningate kohta. Õnnestus teha kindlaks, et mõnede

129

dünastiate valitsemisaeg, mis, oli ära toodud Manetoni poolt, oli venitatud uskumatult pikaks, sageli peaaegu kahekordseks tegelikkusega võrreldes, nagu teame tänapäeval. Ja nüüd, olles taastanud nende kolme aastatuhande „lülisamba", koostanud kronoloogia (esimese mingisugusel määral tõepärase variandi oli koostanud klassifitseerija Lepsius), võis asuda Egiptuse ajaloo koostamisele.

Selleks et lugeja :võiks endale paremini ette kujutada kogu sündmuste seost, anname siin lühikese ulevaate NiiIusemaa ajaloost. (Parimaks Egiptuse ajalooks on ka tänapäeval ameeriklase J. H. Breastedi „A History of Egypt".)

Egiptuse kultuur on jõekultuur. Kohe esimeste poliitiliste ühenduste järel tekkis Niiluse deltas „Põhjariik" ning „Memfise (Kairo) ja Niiluse esimese kärestiku vahel „Lõunariik". Egiptuse tõeline ajalugu algab nende mõlema riigi ühendamisega umbes 2900. aastal e. m. a. I dünastia vaarao Menese ajal. Parema ülevaate saamiseks on rohkearvulised järgnevad dünastiad ühendatud suuremateks rühmadeks, mida tähistatakse sõnaga „riik ". Mis puutub daatumeisse, siis on nad - eriti varasema epohhi kohta - ka tänapäeval veel ebatäpsed ja võivad Egiptuse ajaloo algperioodil tegelikkusest erineda kuni sajandi võrra. (Dateerimisel ja periodiseerimisel tsiteerin kuni Uue riigini Georg Steindorffi. Edasi kasutan meie eesmärgile sobivat ülevaatlikku periodiseeringut, dünastiate daatumeis aga pean endiselt kinni samast autorist.)

VANA RIIK (2900-2210 e. m. a.)

on I-VI dünastia valitsemisaeg. See on kultuuri esimese õitselepuhkemise aeg, oma seaduste, religiooni, kirja ja kunstipärase vormikõnega. See on Gise püramiidide ehitajate kuningate Heopsi, Heireni ja Mükerinose aeg, kes kõik kuuluvad IV dünastiasse.

Esimene üleminekuperiood (2210-2100 e. m. a.)

algab pärast Vana riigi katastroofilist kokkuvarisemist (Memfises säilib veel illusoorne riik) ja on võib-olla üleminekuperiood omalaadi feodalismile. Üleminekuperiood hõlmab dünastiad VII kuni X kokku rohkem kui kolmekümne kuningaga.

130

KESKMINE RIIK (2100-1700 e. m. a.)

asutati Teeba valitsejate poolt, kes kukutasid Herakleopolise kuningad ja jälle ühendasid maa. See hõlmas XI- XIII dünastia ja seda võib pidada kultuuri õitseajaks. Sellel perioodil valitsesid neli Amenemheti nimelist valitsejat ja kolm Sesostrist, kes jäädvustasid oma nimed arvukate silmapaistvate ehitustega.

Teine -üleminekuperiood (1700-1555 e. m. a.)

on hüksoslaste ülevõimu tähe all; valitsevad XIV-XVI dünastia. Semiidi päritoluga hüksoslased („karjuskuningad") tungivad Egiptuse piiridesse, vallutavad selle ja valitsevad seda terve sajandi jooksul, kuni nad Teeba valitsejate (XVII dünastia) poolt jälle maalt välja kihutatakse. (Varem arvati, et see hüksoslaste minemakihutamine oli aluseks piibli legendile Iisraeli laste väljarända-mfsest Egiptusest. Sellest teesist on nüüd loobutud.)

UUS RIIK (1555-1090 e. m. a.)

on poliitilise võimu tugevnemise, XVIII-XX dünastia. „tseesarlike" vaaraode aeg. Tutmosis III vallutused loovad sidemed Ees-Aasiaga, sunnivad võõraid rahvaid tribuuti maksma ja lasevad voolata maale tohutuid rikkusi. Tekivad luksuslikud ehitused. Amenhotep III loob sidemed Babüloonia ja Assüüria kuningatega. Tema järglane Amenhotep IV (kelle naiseks oli Nofretete) on

suur usureformaator, kes viib vana religiooni asemel sisse päikesekultuse ja nimetab end sellest peale Ehnatoniks. Ta asutab kõrbeliival uue pealinna: Teebale tuleb vahetuseks
Tel el Amarna. Kuid uus religioon ei ela kuningast kauem. Kodusõdades variseb see kokku. Tema väimehe Tutanhamoni ajal viiakse residents uuesti tagasi Teebasse.

Oma suurima poliitilise võimsuse saavutab aga Egiptus XIX dünastia valitsejate ajal. Ramses II, hiljem nimetatud „Suureks”, jäädvustab oma kolmekümne kuue aastase valitsemisaja monumentaalsetes, õigemini kolossaalsktes ehitustes Abu Simbelis, Karnakis, Luksoris, „Ramesseu-mis”, Abüdoses, Memfises.
Temasurmale järgneb anarhia periood. Ramses III valitsemisaeg kestab kakskümmend üks aastat, ta seab maal uuesti jalule rahu ja korra. Seejärel langeb Egiptus ikka võimsamaiks muutunud Amoni preestrite võimu alla.

131

Kolmas üleminekuperiood (1090-112 e. m. a.) on tõusu ja languse vaheldumise periood. XXI-XXIV dünastia kuningatest pakub huvi Jeruusalemma vallutaja Sesonhis I, kes rüüstas Saalomoni templi. XXIV dünastia ajal langes kogu Egiptus ajutiselt Etioopia valduseks.

Hilisaeg (712-525 e. m. a.)

XXV dünastia ajal vallutavad Egiptuse assüürlased Assarhaddoni juhtimisel. XXVI dünastial õnnestus veel kord ühendada Egiptus (kuid ilma Etioopiata). Side Kreekamaaga elustab liiklemist, kaubandust ja vaimset kultuuri. Viimase selle dünastia valitseja Psammetihh III võidab Pärsia kuningas Kambüses Pelusiumi juures. Egiptus muutub Pärsia provintsiks. Sellega lõpeb 525. aastal e. m. a. Vana-Egiptuse ajalugu, egiptuse kultuuri ajalugu.

PÄRSIA ULEMVOIM (525-332 e. m. a.)

kindlustus Kambüsese, Dareios I ja Kserkses I ajal; Dareios II ajal hakkab ta nõrgenema. Egiptuse kultuur elab sel ajal traditsioonidest; maa muutub „tugevamate rahvaste saagiks” .

KREEKA-ROOMA ULEMVÕIM (332 e. m. a. -638 m. a. j.)

332. aastal vallutab Aleksander Suur Egiptuse ja asutab Aleksandria, mis muutub hellenistliku kultuuri keskuseks. Aleksandri riik laguneb. Ptolemaios III ajal saavutab Egiptus veel kord poliitilise iseseisvuse. Kaks järgnevat sajandit kuni ajaarvamise vahetuseni. on täidetud Ptolemaioste dünastiatülidega. Egiptus langeb üha enam Rooma mõju alla. Hilisemate keisrite ajal säilitatakse ainult rahvusliku Egiptuse riigi näilisus; tegelikkuses pole Egiptus midagi muud kui Rooma provints, väljakurnatud koloonia, Rooma riigi viljaait.

Varakult levib Egiptuses kristlus. 640. aastastm. a. j. satub ta aga täielikku sõltuvusse Araabia kalifaadist, hiljem Osmanite impeeriumist ja Euroopa ajalukku astub Egiptus alles Napoleoni sõjakäigust peale.

1850. aastal tõusis kolmekümneaastane prantsuse arheoloog Auguste Mariette Kairo tsitadellile. Vaevalt jõudnud Egiptusse, tahtis ta otsekohe heita pilgu üle linna, mida

132

.soovitati tungivalt kõigile võõramaalastele. Kuid ta ei näinud lihtsalt linna- ta nägi kauget minevikku, kuna tema tähelepanelik silm oskas näha minarette kondiitriilustuste taga grandioossete monumentide siluette, mis ääristasid läänepoolse kõrbe serva, kadunud muistset maailma. Ta oli tulnud Egiptusesse, täitma lühiajalist ülesannet, kuid pilk tsitadellilt määras tema edasise saatuse.

Mariette sündis 1821. aastal Boulogne'is ja tundis juba varakult lihvi egüptoloogia vastu. 1849. aastal sai ta Pariisis Louvre'i muuseumi assistendiks, kus talle tehti ülesandeks osta Kairos

muuseumile papüürusi. Värske assistent sõitis Egiptusesse, kus ta nägi röövellikku suhtumist muististesse. Varsti ei huvitanud teda enam tingimine penni pärast antikvaaridega, vaid midagi muud: soov aidata. Aidata? Mariette nägi, et Egiptus seda ise aimamata oli muutunud tohutuks oksjonipidamise kohaks muististe müümisel. Kes ka iganes astusid Egiptuse pinnale - teadlased, turistid, aardeotsijad -, kõik näisid olevat haaratud ühest kirest: koguda muistiseid, see tähendab lihtsalt, öeldes rüüstata vanu ehitusi ja vedada maalt välja aardeid. Kohalikud elanikud aitasid neid. Töölised, kes võtsid osa arheoloogilistest väljakaevamistest. peitsid kõik väikesed leiud, seejärel aga sahkerdasid need välismaalastele, kes olid nii „rumalad”, et maksid nende eest puhtas kullas. Sellele lisandus veel ikka hoolimatu purustamine: kaevamiste ajal peeti silmas rohkem materiaalset kui teaduslikku tulemust. Hoolimata Lepsiuse eeskujust olid jällegi tarvitusel samad meetodid nagu Belzoni aegadel. Ja Mariette, kelles kõik tõmbas ainult uurimise ja kaevamise poole, mõistis, et kõige tähtsam ülesanne, mis on vaja täita arheoloogiateaduse tuleviku huvides, on muististe säilitamine. Kui ta otsustas jääda alatiseks Egiptusse, kus tema arvates ainult tema isiklik juuresolek võis kindlustada vanade mälestusmärkide kaitse ja säilimise, ei osanud ta undki näha oma tulevastest edusampludest. Ta ei aimanud, et tal mõne aastaga õnnestub maaailma suurima egüptoloogia muuseumi loomine.

Kuid ka Mariette, möödunud sajandi kolmas suur egüptoloog, pidi enne säilitamise ja kogumisega tegelema hakkamist tegema avastuse.

Ta ei olnud veel kaua Egiptuses, kui ta tähelepanu äratas kummaline fakt. Kõrgete aukandjate luksuslikes aeda-

des, samuti nagu ka uuemate templite ees Aleksandrias, Kairos ja Gises, seisid erakordselt üksteisega sarnanevad kivist sfinksid, mis olid püstitatud kaunistamiseks, nagu antiiksed kreeka raidkujud olid püstitatud renessansivürstide iluaedadesse. Mariette oli esimene, kes hakkas mõtlema selle üle, kust nad olid pärit, kus nad asusid esialgselt.

Kõigi avastuste juures mängib tähtsat osa juhus. Jalutades mööda varemetevälja Sakkaras, nägi Mariette suure astmikpüramiidi juures jällegi sfinksi: liivast paistis sel korral välja ainult pea. Mariette ei olnud sugugi esimene, kes seda nägi, kuid ta oli esimene, kes märkas, et see sfinks on täpselt sarnane nendega, mis asusid Kairo ja Aleksandria aedades. Ja kui ta leidis raidkirja, mis sisaldas teate Memfise püha sõnni apise elust ja surmast, siis sulas kõik loetu, kuuldu ja nähtu tema teadvuses salapärase, jäljetult kadunud Sfinkside allee fantastiliseks pildiks. Selle allee olemasolu oli ammu teada, kuid keegi ei teadnud selle asukohta. Ta palkas mõned araablased, haaras ise labida - ja leidis liiva alt sada nelikümmend üks sfinksi!

Tänapäeval nimetame põhilist osa ehitustest, mis asusid Sakkaras nii maapinnal kui ka liiva all, Serapeumiks ehk Serapeioniks jumal Serapise nime järgi. Ka liiva all? Sfinkside allee ühendas omavahel kaht templit. Avastanud need sfinksid (peale nende leiti siin veel arvutu hulk aluseid: neil seisnud „inimlõvid” olid varastatud ja laiali veetud) ja vabastanud need igavesti tuiskavast liivast- tänapäeval on liiv ammugi jälle katnud Serapeumi avastas Mariette samaaegselt ka selle, mida alati nimetati Sfinkside alleega koos: pühade apiste hauad. Tänu sellele avastusele õnnestus lähemalt tutvuda vanade egiptlaste usukultuse teatavate vormidega, religioosse austamise liigiga, mis meile on niisama võõras ja arusaamatu nagu vanadele kreeklastele, kes oma reisimärkmetes kriipsutasid alla selle kombe ebatavalisust ja kummalisust.

Egiptlaste jumalad said suhteliselt hilja inimeste kuju. Esialgu jumalustasid vanad egiptlased taimi, loomi ja sümboleid. Jumalanna Hator elas sükomooripuus, jumal Neferterni kehastas lootoslill, jumalanna Neiti austati kilbina, millele oli naelutatud ristikujuliselt kaks noolt.

Kõige sagedamini aga esinesid jumalad loomade kujul:

134

jumal Hnum oli jäär, jumal Horus pistrik, Tout iibis. Suhhos krokodill, Bubastise linna jumalanna kass, Buto linna jumalanna madu.
Nende loomakujuliste jumalate kõrval aga austati ka looma ennast, kui ta oli märgitud teatud tunnustega. Tuntuimaks neist oli apis - Memfise püha sõnn, keda egiptlased pidasid „jumal ptahi teemiks"; talle sai osaks kõige suurejoonelisem kultus, mis on kunagi osaks saanud ühele loomale.
Selle püha looma asukoht oli templis. Tema eest hoolitsesid preestrid. Kui sõnn suri, siis ta balsameeriti ja maeti pidulike tseremooniäte saatel, tema kohale asus aga teine sõnn, samade väliste tunnustega, mis olid tema eelkäijal. Nii tekkisid terved kalmistud, mis on jumalate ja kuningate mälestuse väärilised; selliste loomakalmistute hulka kuuluvad Bubastise ja Beni Hassani kassihauad, Ombose krokodillihauad, Ašmuneni iibisehauad, Elefantine jäärahauad. Oli kultusi, mis levisid kogu Egiptuses, tegid Egiptuse ajaloo jooksul läbi lõputuid muutusi, kord eredalt loitma lüües, kord kustudes terveteks aastasadadeks. (Ning kui kellelegi kõik see näib kummalisena ja isegi mingisugusel määral naeruväärsena, las see kujutleb, kuivõrd absurdsenapeab paistma teise kultuuriringkonda kuuluvale inimesele kristlik kultus, mis kõneleb süütu neitsi emakssaamisest.) .
Mariette seisis pühade apiste kalmistul. Nii nagu Egiptuse ülikute haudade juures, kõrgus siingi sissekäigu kohal kabel. Kaldkäik viis hauakambrite juurde, kus alates Ramses Suure ajast puhkasid üheskoos kõik apised. Hauakambrid olid paigutatud piki käiku, mille pikkus oli sada meetrit. Kalmistu järgneval laiendamisel, mis kestis kuni Ptolemaioste ajani, pikendati käiku kuni kolmesaja viiekümne meetrini: Milline hämmastav kultus!
Tõrvikute loityas valguses sammus Mariette ühe hauakambri juurest teise juurde; tema selja taga tunglesid töölised, kes julgesid vaevalt sosistada. Kivisarkofaagid, milles puhkasid härjad, olid valmistatud raskest mustast ja punasest graniidist, iga sarkofaag ühestainsast poleeritud plokist; nende kõrgus oli üle kolme meetri, laius rohkem kui kaks meetrit ja pikkus mitte vähem kui neli meetrit (sellise kiviploki kaalu hinnati ümmarguselt 65 000 kilogrammile) .

135

Paljudel sarkofaagidest olid kaaned paigalt ära nihutatud. Mariette ja tema kaaslased leidsid veel ainult kaks sarkofaagi, mis olid puutumatud ja sisaldasid ehteid. Ülejäänud olid tühjaks riisutud. Millal? Keegi ei tea seda. Kelle poolt? Röövlid on nimetud. Valu ja jõuetu vihaga. pidid egüptoloogid seda konstateerima tihti ka edaspidi. Igavesti rändav liiv, mis mattis enda alla templid, hauakambrid ja terved linnad, hävitas kõik jäljed.

Mariette sukeldus kadunud kultuste hämarasse valdkonda. Talle pidi saama osaks (tema uurimisi Edfus, Karnakis ja Der el Bahris me lähemalt ei puuduta) heita pilk ka vanade egiptlaste rikkasse ja värvikasse igapäevasesse ellu.
Tänapäeval puhkab turist, kes on väljunud sõnnide hauakambreist, „Mariette'i maja" terrassil, paremal astmikpüramiid, vasakul Serapeum, rüüpab araabia kohvi ja kuulab kõnekate teejuhtide seletusi, kes valmistavad teda ette selle maailma tajumiseks,.mis teda nüüd ootab.
Serapeumi lähedal avastas Mariette õukonnaametniku ja suurmaaomaniku Ti haua. Kui härgade kalmistut puudutati viimast korda veel Ptolemaioste ajal (töö katkestati tollal nii järsku, et must, tohutu graniitsarkofaag jäi lebama kohe sissekäigu taha - seda ei toimetatud ettenähtud kohale), siis rikka Ti haud oli igivana; see ehitati valmis neil aegadel, kui olid rajanud oma püramiidid kuningad Heops, Hefren ja Mükerinos (umbes 2600 e. m. a.). Kuid mitte ükski varem avastatud matusepaika-dest ei andnud nii reaalset ettekujutust vanade egiptlaste elust kui see hauakamber. Mariette tundis juba ammu vanade egiptlaste matmisviisi, seepärast lootis ta leida ka selles hauas ehete kõrval majapidamistarbeid, rikkalikult raidkujusid ja „jutustavaid" reljeefe. Kuid see, mida ta nägi selle

hauakambri saalides ja koridorides, ületas vanade egiptlaste igapäevase elu üksikasjade rohkuse poolest kõik senileitu.

Rikas isand Ti oli pannud rõhku sellele, et ka pärast surma oleks tema käsutuses kõik, sõna-sõnalt kõik, mis ümbritses teda eluajal. Kõigi kujutuste keskpunktis seisab muidugi ta ise - rikas isand Ti. Ta on kolm-neli korda suurem kõigist ümberolijaist - orjadest ja lihtrahvast; ka tema keha proportsioonid peavad rõhutama tema võimu ja tähtsust alamate ja jõuetute ees,

Üpris stiliseeritud, lineaarsetes, kuid ometi alati detailideni minevates seinamaalides ja reljeefides ei näre me ainult rikaste jõudeelu. Neil on kujutatud linatöötlemist, viljakoristajat niitmas, eesliajajat, viljapeksu, külvamist; näeme tervet laevaehitamise protsessi nelja ja poole aastatuhande eest: tüvede tahumist, laudade töötlemist, tööd puud ja peitliga, mis neil aegadel valmistati mitte rauast, vaid vasest. Täiesti selgesti eristarne kõikvõimalikke tööriistu ja näeme, et sel ajal olid tuntud saag, kirves ja isegi trillpuur. Näeme kullasulatajaid ja saame teada, kuidas sel ajal saavutati sulatusahjus kõrge temperatuur; meie ees on kujurid ja kiviraiujad, töölised-nahaparkalid töö juures.

Samal ajal näeme aga ka rõhutatult seda, milline võim oli antud ühele sellisele ametnikule, nagu seda oli isand Ti. Kohtuteenrid kihutavad tema majaette arvete õiendamiseks külavanemad: neid lohistatakse mööda maad, kägistatakse toorelt ja metsikult; meie ees on lõputu rida naisi, kes toovad talle andameid, teenreid, kes veavad kokku ohvriloomi ja neid tapavad (ja kujutused on niivõrd detailsed, et saame teada, milliseid võtteid tarvitas; lihunik neljakümne viie sajandi eest härja tapmiseks). Me näeme ka isand Ti eraelu - vaatame nagu tema maja aknasse: isand Ti laua ääres, isand Ti oma naisega, oma perekonnaga, isand Ti linnupüügil, isand Ti koos perekonnaga reisib Niiluse deltas, isand Ti - ja see on üks; ilusamaid reljeefe – sõidul läbi papüürusetihniku. Ta seisab püsti paadis, kurnatud sõudjad kummarduvad aerude kohale. Ülal tihnikus lendlevad linnud. Vesi paadi all kihab kaladest ja Niiluse loomadest. Üks paat sõidab ees. Meeskond peab jahti: paadis istuvad inimesed heidavad harpuune jõehobuste lihavatesse turjadesse, kellest üht krokodill hammustab. .

Nende reljeefide hindamatu väärtus Mariette'i kaasajale seisis kõige vähem nende kunstilistes omadustes. Reljeefide väärtus seisis selles, et nad andsid üksikasjalise ettekujutuse vanade egiptlaste igapäevasest elust, mitte ainult näidates, m i d a nad tegid, vaid ka kui d a s nad seda tegid. (Samasuguseid kujutusi, mis on meieni säilinud Ti hauakambris, on esitatud ka kõrge riigiametniku Ptahhotepi hauakambri seintel, samuti nelikümmend aastat hiljem avastatud Mereruka hauakambris; kõik nad asuvad Serapeumi lähedal.) Tutvumine vanade egiptlastega, kes

ületasid elu materiaalseid raskusi küll väga püüdliku tööga, kuid oma tehniliselt tasemelt veel üpris primitiivsel viisil (kõige aluseks oli orjade töö), sunnib meid suhtuma veel suurema lugupidamisega püramiide ehitanud inimeste saavutustesse, mis Mariette'i ajal näisid tõepoolest mõistatuslikena. Mõne aastakümne jooksul pärast Mariette'i avastusi esitati ajakirjanduses, spetsiaalsetes töödes ja reisikirjeldustes fantastilisi oletusi selle kohta, milliste meile tundmatute vahendite abil egiptlased püstitasid oma kükloopilised ehitused. Saladuse, mis õieti polnudki saladus selle sõna tõelises mõttes, lahendas lõplikult mees, kes siis alles sündis Londonis, kui Mariette kaevas Serapeumis.

Kaheksa aasta vältel pärast seda, kui Mariette oli heitnud Kairo tsitadellilt esimese pilgu vanale Egiptusele, olles sunnitud oma väljakaevamiste ajal igal sammul nägema egiptuse muististe hoolimatut müümist ja olles võimetu seda takistama, oskas ta (mees, kes oli tulnud NiiIusemaale ainult selleks, et osta mõned papüürused) lõpuks teostada selle, mis paistis talle olevat esmajärgulise tähtsusega: ta asutas Bulakis Egiptuse Muuseumi. Veidi aega hiljem nimetas asekuningas Mariette'i

Egiptuse Muististevalitsuse direktoriks ja kõigi väljakaevamiste peainspektoriks.
1891. aastal viidi muuseum üle Gisesse, 1902. aastal aga leidis see endale lõpliku kodu Kairos, suure Niiluse silla lähedal, mille oli ehitanud Dourgnon selles antikiseeritud stiilis, mis sajandivahetusel välja nuputati. Muuseum ei olnud ainult eksponaatide kogu, ta muutus omamoodi kontrollpunktiks. Muuseumi organiseerimise hetkest peale hakati kõigile Egiptuses avastatud leidudele, leiti need siis juhuslikult või kaevati välja plaanipäraseit, vaatama kui riiklikule omandila. Erandiks ei olnud isegi need aukingid, mis anti tõsistele uurijatele-arheoloogidele ja teistele teadlastele. Sellega lõpetas prantslane Mariette egiptuse muististe röövelliku müütamise ja. säilitas Egiptusele selle, mis talle õigusega kuulus. Tänulik Egiptus püstitas Mariette'ile Egiptuse Muuseumi aias mälestussamba; samasse paigutati marmorsarkofaagis puhkama suur hoidja parast tema surma.

Tema töö aga elas edasi. Tema järglaste, direktorite Grebaut', de Morgani, Loret' ja eriti Gaston Maspero ajal

138

korraldati igal aastal arheoloogilisi ekspeditsioone. .Maspero ajal osutus muuseum segatuks laialt tuntud kriminaalasja. See lugu aga kuulub kuningate haudu käsitleva peatüki juurde. Enne peatume eraldi peatükis mehel, rahvuselt inglasel, kes oli egüptoloogia suurte loojate reas neljas ja kes tuli Egiptusse siis, kui Mariette oma eluteed lõpetama hakkas.

13. P E A.T Ü K K PETRIE JA AMENEMHETI HAUAKAMBER.

On hämmastav, kui palju varaarenenud andeid on end ilmutanud just arheoloogia valdkonnas. Schliemann räägib kaupmehe õpilasena poolt tosinat keelt; Champollion avaldab kaheteistkümne aastasena oma arvamust poliitilistes küsimustes; Rich äratab juba üheksandal eluaastal üldist tähelepanu. Ja William Matthew Flinders Petrie kohta, kes pidi saama arheoloogide seas suureks mõõtjaks ja interpreteerijaks, kinnitab üks biograafiline ajaleheteade, et ta ilmutas juba kümne aastasena erakordset huvi kaevamiste vastu Egiptuses. Juba tookord väljendas ta mõtet, mis hiljem sai põhiliseks tema teaduslikus tegevuses: on hädavajalik, silmas pidades arukat suhet muististe vastu tuntava austuse ja avastamistungi vahel, Egiptuse muld tera-teralt „läbi sõeluda" selleks, et mitte ainult kõike leida, mida ta peidab oma põues, vaid et saada ka ettekujutus kõigi leidude esialgsest asendist. See teade (mis on siin toodud kurioosumina ja mida ei olnud võimalik kontrollida) ilmus Londonis 1892. aastal, kui Flinders Petrie nimetati professoriks „University Col-lege'i" juures (seda muide kolmekümne üheksa aastaselt, mitte sugugi liiga vara professorikoha jaoks).
On kindel, et juba oma noorusaastatel Petrie sidus oma huviga muististe vastu rea kalduvusi, mis.olid seni harva esinenud sellises ühenduses ja mis pidid talle hiljem tooma kasu töös, Ta tegeles loodusteadustega, ta huvitus rohkem kui diletantlikult keemiast ja ülendas kultuseks teaduse, mis sai Galilei ajast peale kõigi täppisteaduste aluseks -matemaatika. Samal ajal hulkus ta Londoni antikvariaatides, kontrollis läbitöötatut muististe juures ja kurtis juba õpilasena, et arheoloogia, spetsiaalselt just

140

egüptoloogia vallas, puuduvad veel üldse põhjapanevad tööd. ,
Mees lõi selle, mida õpilane nägi puuduvat. Petrie teaduslikud publikatsioonid hõlmavad üheksateistkümmend köidet. Tema kolmeköiteline „Egiptuse ajalugu" (1894– 1905) paistab silma erakordse sisukusega ja on hilisemate samal teemal kirjutatud monograafiate eelkäijaks. Tema suurt aruannet „Kümme aastat väljakaevaja-tegevust Egiptuses, 1881-1891" (ilmunud 1892) ei saa veel

tänapäevalgi lugeda erutuseta.

Petrie sündis Londonis 3. juunil 1853. äastal. Arheoloogilist uurimist alustas ta Inglismaal ja pühendas oma esimese töö neoliitilisele asulale Stonehenge'is. 1880. aastal siirdus ta kahekümne seitsme aastasena Egiptusse. Vaheaegadega kokku kaevas ta seal tervelt nelikümmend kuus, aastat, kuni 1926. aastani.

Ta leiab kreeka koloonia Naukratise. Ta kaevab Nebeše Iusuhunnikuist välja Ramsese templi. Kantara juures (kunagi läks sealt läbi suur Egiptuse-Süüria sõjatee, tänapäeval maanduvad seal suurel väljakul lennukid) kaevab ta „hauaküngaste" alt välja Psammetihh I sõjalaagri ja identifitseerib selle koha kreeka Dafnae ja piibli Tahpanhesega. Lõpuks seisab ta seal, kus kakssada aastat -enne teda, 1672. aastal, seisis esimese tähelepaneliku õhtumaalasena õpetlane Vansleb, paater Erfurdist: kuningas Amenhotep III kahe kolossaaIse liivakivist kuju jäänuste ees, mida mainib juba Herodotos.

Vanad kreeklased kutsusid neid „Memnoni kolossideks ". Kui ema Eos tõusis horisondi kohale, hakkas tema poeg Memnon ohkama ja kaebama häälega, milles ei olnud midagi inimlikku ja mis ometi läks kõigile südamesse, kes seda kuulsid. Strabon ja Pausanias teatasid sellest. Palju aastaid hiljem tahtis rooma keiser Hadrianus (130. aastal m, a. j.) koos oma abikaasa Sabinaga kuulda Memnoni kaebust; nende ootus tasuti heliga, mis haaras neid niinagu ei miski varem. Septimius Severus laskis lõpuks :kujude ülaosa liivakiviplaatidega „taastada" - ja hääl kadus. Veel tänapäeval pole meil ühtki laitmatut teaduslikku seletust heli tekkimise kohta, mille olemasoius ei saa kahelda.

Siin töötasid aastasadade tuuled. Vansleb nägi vähemalt ühe kuju alumist osa. Petrie kohtab veel ainult rususid. Ta võib veel.ainult oletada, ja hindab mõlema kunagi

seal trooninud kuningakuju kõrgust kaheteistkümnele meetrile (lõunapoolse kolossi ühe käe keskmise sõrme pikkus oli 1;38 meetrit)."

Ja lõpuks leiab Petrie sissekäigu Hauvara püramiidi ja seega Amenemheti ja ta tütre Ptahnofru hauakambri. See leid on lõpuks väärt, et temast ka veel tänapäeval lähemalt jutustada.

Tema kaevamiste täielikku loetelu ei saa siin ära tuua ja see on ka üleliigne raamatus, mis ei ole. Petrie' biograafia. Ta kaevas kogu oma eluaja. Ta ei spetsialiseerunud millelegi kindlale nagu Evans, kes pühendas veerand sajandit üksnes Knosose palee tundmaõppimisele. Petrie „sõelus läbi" faktiliselt kogu Egiptuse, teostades selle juures reisi läbi kolme aastatuhande. Selle tulemusena muutus ta suurimaks spetsialistiks vanaegiptuse kunsti intiimseimas, nn. „väikeste vormide" valdkonnas, nimelt keraamika ja pisiplastika alal. (Petrie oli esimene, kes süstematiseeris ja paigutas kronoloogiliselt egiptuse tarbekunsti, rajades teed hilisematele uurijatele.) Samal ajal oli Petrie asjatundjaks kõige suurema ja ülevama alal sellest, mida pärandasid meile vanad egiptlased - tohu tute hauasammaste, püramiidide alal. .

Lugeja, kellele viimastes lõikudes on pakutud rohkem ajalugu kui jutustusi, rohkem fakte kui elamusi, võib olla muutunud rahulolematuks. Loodan, ta saab järgmistes peatükkides hüvituse.

1880. aasta! ilmus Gise püramiidideväljale veidravõitu eurooplane. Pärast ümbruse põgusat uurimist leidis ta. mahajäetud hauakambri, millele keegi juba enne teda oli meisterdanud ukse - võib-olla oli ta kasutanud seda laoruumina. Kummaline mees teatas oma pakikandjale, et ta hakkab selles hauas elama. Järgmisel päevaloli ta end sisse seadnud. Kastil hubises lamp, nurgas pragisesid puud keedukoldes: William Flinders Petrie oli kodus. Aga õhtuti, kui varjud muutusid sinakaiks, roomas ihualasti inglane üle rusude suure püramiidi jalamile, jõudis sissekäiguni ja sukeldus viirastusena päikese poolt kuumaks köetud hauakambrisse. Pärast keskööd ronis ta jälle.

* Autor räägibsiin eksikombel Amenemhet III kolossidest Biahmus, Memnoni kolossid seisavad praegugi Teeba lähedal ja nad on umbes 20 meetrit kõrged. (Toim.).

välja; val~\avate silmadega, peavalust piinatuna, higist nõretades nagu mees, kes on välja tulnud tulisest ahjust. Siis istus ta oma kasti juurde ja kirjutas ümber püramiidis tehtud märkmeid: mõõtmisi, piki- ja ristilõikeid, käigu, langusi ja nurgamõõte ning pani kirja juba esimesi hüpoteese.
143

Hüpoteese? Millest? Kas leidus siis saladusi püramiidis, mis seisis aastatuhandeid avalikult kõigi silmade ees? .Seda oli imetlenud juba Herodotos (sfinksi ta aga ei maininud) ja antiikrahvad olid püramiidi nimetanud üheks seitsmest maailmaimest. Ime - see on aga juba midagi selgitamatut. Kas ei andnud juba ainuüksi püramiidide olemasolu 19. sajandi, tehnika, ratsionaliseerimise ja mehhaniseerimise sajandi inimesele, kes ei uskunud jumalat ja ei näinud mõtet materiaalselt kasutute asjade ehitamises, küllaldaselt alust hämmeldunud küsimusteks?

Oli teada, et püramiidid on hauakambrid, kolossaalsed majad sarkofaagide jaoks. Aga, taeva pärast, mis oli sundinud vaaraosid ehitama neid proportsioonides, millel polnud maailmas midagi võrdset? (Nii arvati tookord. Tänapäeval tuntakse Kesk-Ameerikat ja teatakse, et umbes samasuguseid ehitusi loodi tolteekide džungleis.) Mis oli sundinud vaaraosid muutma oma hauamonumente kindluseks salajase juurdepääsuga, valeustega, umbkäikudega, mis lõppesid järsult graniitrahnude ees? Mis oli sundinud Heopsit kuhjama oma sarkofaagi kohale tervet mäge? Kaks ja pool miljonit kuupmeetrit lubjakivi! Öö, öö järel töötas inglane - poolpime, raskelt hingates pooleldi kinnivarisenud käikude kuivas õhus; visalt jätkas ta oma tööd, olles otsustanud lahendada püramiidide mõistatused oma sajandi teaduslike meetoditega, nende ehitamise ja arhitektuuri saladused, et anda vastus kõigile küsimustele, mis püramiidide nägemisel üles kerkisid. Paljud tema hüpoteesid on hiljem leidnud kinnitust, paljud aga ka ümber lükatud uute uurimistega. Kui me täna-päeval räägime püramiididest, siis ei kasuta me ainult seda, mida avastas kunagi Petrie. Kui me esitame arve, siis on need uusimate uurimistööde andmed. Kui me aga asume nende jälile, kes muutsid vaaraode püramiidide ehitamise mõttetuks - röövlite jälgedele -, siis valime me juhiks jälle Petrie.

Kandume mõttes rohkem kui neli ja pool aastatuhat tagasi. Niiluselt liigub ehitusplatsi poole peaaegu alasti orjade voor - heledanahalised ja mustad, lamedaninalised ja paksuhuulelised, pügatud peadega, levitades odava õli, higi, rõika, sibulate ja küüslaugu lõhnade segu (Herodotose järgi kulutati Heopsi püramiidi ehitajate ühekord-

144
seks toitmiseks raha kaasaegsesse kurssi ümberarvestatuna seitse miljonit marka). Röökiqes ja oiates järelevaatajate piitsahoopide all, liiguvad nad mööda graniittänava poleeritud plaate, mis ulatub Niilusest ehitusplatsini. Nad ägavad õlgadesse lõikuvate köite all ja rebivad hiiglaslikke, aeglaselt rullidel veerevaid kelke, millele on asetatud kivid, millest igaühe ruumala. on rohkem kui üks kuupmeeter. Nende karjete, nende oiete saatel, nende luudel kasvas püramiid. Ta kasvas kakskümmend aastat. Iga kord, kui Niilus paiskas oma mudased veed üle kallaste .ja põllutööd katkesid, ajasid järelevaatajad sadu tuhandeid orje ehitama hauakambrit, mida kutsuti „Ahet Hutu” - „Heopsi horisont”!

Püramiid kerkis üha kõrgemale. Ainuüksi inimjõul toimetati kohale ja asetati üksteise peale 2300000 kivirahnu. Püramiidi neljast küljest oli igaüks pikem kui 230 meetrit. Tema kõrgus ulatus lõpuks 146 meetrini. Ühe vaarao hauakamber on peaaegu niisama kõrge kui Kölni toomkirik, kõrgem kui Stefani toomkirik Viinis, kaugelt kõrgem kui Püha Peetruse kirik Roomas, mis on suurim kristlik kirik ja mis koos Londoni Püha Pauluse katedraaliga mahuks vabalt vaarao hauamonumenti. Selle mõlemal pool Niilust hangitud kaljudest ja lubjakivist ehituse üldkubatuur on 2521000 kuupmeetrit. Ta katab peaaegu 300 ruutmeetri suuruse maa-ala.

Tänapäeval pääseb püramiidide lähedale 14. liini trammiga. Seal võtavad teid vastu kisendavad dragomanid, eesliajajad ja kaamelite valvurid, kes kõik nõuavad bakšišši. Ammu on kustunud orjade

oigamine, Niiluse tuul on kandnud laiali piitsade vingumise ja hajutanud higihaisu. Järele jäänud on tohutu ehitus. Kas ainult üks? Ei, neid on palju! Kui tõusta tänapäeval Heopsi püramiidile (see on püramiididest suurim ja kõrgeim) ja vaadata lõunasse (vasakul lebab sfinks, paremal Hefreni ja Mükerinose püramiidid), siis on kauguses näha veel üks grupp vaaraode hiiglaslikke hauakambreid: Abusiri, Sakkara ja Dahšuri.püramiidid. Paljudest teistest kõnelevad tänapäeval veel ainult varemed. Abu Roaši püramiid on nii purunenud, et ülalt võib vaadata hauakambrisse, mis kunagi oli kaetud tuhandeid tonne kaaluvate kivirahnudega. Hauvara püramiid, mille ummistunud käikudesse Petrie tungis 1889. aastal röövlite jälgedes, ja Illahuni püramiid, mis on püstitatud kaljule põletamata niiluse tel-

145

listest, on täiesti ära kantud. Kuid juhtus ka teisiti: „EI Haram el Kaddab” („valepüramiid”), mis asub Medumi lähedal ja sai niisuguse nime araablastelt seepärast, et ta näis neile kõigist teistest püramiididest täiesti erinevana, oleks pidanud langema tuulte ja tuiskliiva saagiks, sest tema ehitamist ei viidud lõpule, kuid ometi säilib ta tänapäevani ja ulatub neljakümne meetri kõrgusele. Püramiidid vanimatest aegadest peale kuni Meroe etioopia valitsejate epohhini (nelikümmend üks püramiidi) moodustavad üksnes Meroe välja põhjapoolse grupi ja neisse on maetud kolmkümmend neli kuningat, viis kuningannat, kaks kroonprintsi! Püramiidid - ehitatud tervete põlvkondade vere, higi ja pisarate hinnaga. Sellist hinda maksti üheleainsale inimesele hauakambri püstitamise huvides, inimese huvides, kes püüdis igavikustada oma nime, sundides sadu tuhandeid nimetuid kuhjama taeva poole kive. Milleks? Ainult kuulsuse jaoks? Ainult püüdest jäädvustada oma nimi kivis? Ainult tohutu uhkuse pärast, mis on omane võimsatele ja tugevatele, kes on kaotanud tavalise sureliku mõõdutunde?

Püramiidide ehitamise tõelist mõtet võib mõista ainult vanade egiptlaste religioossetekujutluste omapärast lähtudes, seejuures mitte nende mütoloogiast - egiptuse jumalate arv on otsatult suur -, mitte nende preestritarkusest (rituaalid ja dogmad, samuti nagu ka Vana, Keskmise ja Uue riigi templid olid üle elanud muutusi), vaid sellest kujutlusest, mis oli nende religiooni aluseks: inimene jätkab pärast maist surma oma teed igavikuriigis. Selles „teispoolses maailmas”, maa ja taeva „antipoodis”, mida asustasid surnud, võis eksisteerida ainult see ja see on kõige tähtsam -, keda varustati kõige vajalikuga olemasolu jaoks. „Kõige vajaliku” all mõeldi absoluutselt kõike, mida surnu oli kasutanud oma eluajal: selle juurde kuulus kindel elamu ja toit, et kustutada nälga ja janu; teenerkond, orjad ja ametnikud; kõik igapäevase elu tarbeesemed. Eelkõige oli aga hädavajalik säilitada keha - sellele tuli tagada täiesti kindel kaitse iga kahjustava.
mõju eest. Ainult sel juhul, kui keha säilitati täielikult, võis pärast surma vabalt ümberhõljuv hing (egiptuse keeles „bai”) igal ajal jälle leida keha, mille juurde ta kuulus, täpselt samuti nagu ka tema kaitsevaim „kaa”, elujõu kehastus, mis tuli ilmale koos inimesega, kuid ei

146

surnud koos temaga, vaid elas edasi, et anda surnule vajalikku jõudu sealpoolses maailmas, kus vili kasvab, küll seitsme küünra kõrguseks, kuid kus ta samuti tahab harimist.

Need ettekujutused ongi aluseks kahele tavale: surnukehade mumifitseerimine (mida tunneme ka inkade, maooride, hivarode ja .teiste rahvaste juures, kuid kaugeltki mitte nii väljakujunenud viisil) ja kindlusetaoline hauaehitus. Iga püramiid oli kindlus, mis pidi kaitsma selle sisemuses peituvat muumiat ja oli kindlustatud kahe-, viie- ja kümnekordselt, ,et hoida eemal kõikvõimalikke vaenlasi, nurjatuid tegusid ja säilitada rahu.

.Tuhanded elavad toodi ohvriks, et tagada ühele surnule igavest rahu ja surematust. Vaarao, kes

laskis ehitada oma hauakambrit kümme, viisteist, kakskümmend aastat, kurnas ära oma rahva jõu, koormas võlgadega mitte ainult ennast, vaid ka oma lapsi ja lapselapsi. Ta, tühjendas riigikassat ka veel pärast oma surma, sest tema „kaa" nõudis üha uusi ja uusi ohvreid, pidevaid religioosseid talitusi: iga vähegi ettenägelik vaarao pärandas ainult preestritele, kes pidid ohverdama tema „kaale", mitte vähem kui kaheteistkümne küla sissetulekud.

Nende religioossete vaadete jõud oli nii suur, et summutas iga mõistuse hääle nii poliitikas kui ka moraalis. Vaaraode poolt ehitada lastud püramiidid - ainult neile
püštitati püramiide, kuna vähemtähtsad isikud rahuIdusid mastabaga, lihtinimesed aga hauaga liivas - on igasugused piirid ületanud egotsentrikute sünnituseks, kes ei tundnud mõtlemist ühiskonnale. Püramiidid ei teeninud nagu kristluse tohutud ehitused - katedraalid ja toomkirikud- esmajoones usklike kogudust; nad ei olnud nagu babüloonia astmiktornid tsikkuratid jumalate eluasemeks ja samaaegselt üldiseks pühamuks: Nad olid määratud ainult ühele inimesele - teenisid vaaraod, tema surnukeha, tema hinge ja tema „kaad".

Vaieldamatult selge on üks: mälestusmärkide suurus, mida püstitasid IV dünastia kuningad neljakümne seitsme aastasaja eest, ületab suuruse, mida kirjutasid ette uskumus, religioon ja julgeolek. Kuid varsti muutus nii tohutute püramiidide ehitamine harva esinevaks nähtuseks ja lõpuks kadus see hoopis, kuigi ka neil aegadel valitsesid kuningad, kes ei olnud vähem võimsad isevalitsejad kui Heops, Hefren ja Mükerinos; neid jumalustati isegi roh-

kem kui eelkäijaid, ja sellised vaaraod nagu Setos I ja Ramses II olid eraldatud orjastatud massist veel suurema kuristikuga.

Üks põhjustest, liiga materiaalne selleks, et sellega võiks täielikult selgitada loobumist suurte püramiidide ehitamisest, oli üha enam kasvav hauaröövlite jultumus. Mõnedes külades kujunes hauakambrite röövimine sajandite jooksul omalaadi elatusalaks: igavesti näljaste sotsiaalne kompensatsioon igavesti täissöönute arvel. (Neist röövleist, kes muutsid hauakambrite avastamise ajaloo kriminaalkroonikaks, kuuleme edaspidi.) Smnukehade julgeolek püramiidides ei olnud enam kindlustatud ja see nõudis uusi, täielikult erinevaid kaitseabinõusid ja seega tingis uut tüüpi haudade ehitamise.

Teist põhjust võib aga tõenäoliselt mõista ainult juhul, kui võtta appi morfoloogiline ajalookäsitlus. Viimane kõrvutab kõiki kultuure, näeb analoogiaid nende tõusus ja languses ja märgib, et teatava rahva kultuuri ärkamisega kaasneb alati püüe luua monumentaalseid taevasse tõusvaid ehitusi. Kui vaadata meid huvitavale probleemile sellest vaatepunktist, siis on hoolimata teatud erinevusest seos Babüloonia tsikkurattide, Õhtumaa romaani-gooti kirikute ja Egiptuse püramiidide vahel. Kõik nad seisavad ühe või teise kultuuri allikate juures ja kuuluvad aega, kui kolossaalsed ehitused püstitati tõeliselt barbaarse jõuga. Meenutame, et varasemad gooti katedraalid olid nii suured, et neid ei võinud sageli täita isegi kogu selle linna elanikkond, kus nad olid püstitatud. See jõud ei tunnistanud mingisuguseid takistusi, tänu millele teadvuse hämarast sügavusest sündisid ootamatult staatika seaduste aritmeetilised kalkulatsioonid ja looduse järkjärgulisest tunnetamisest hädavajaliku mehhaanika esimesed seadused.

19. sajand, tehnilise progressi ajastu, ei võinud uskuda taolise võimalikkusesse. Õhtumaa tehnilise mõtte esindajad ei võinud kujutleda, et sellised ehitused ehitati ilma „masinateta", ilma talideta ja tõenäoliselt ka ilma vintside ja kraanadeta. Tung monumentaalsuse poole aga oli ületanud raskused ja varase kultuuri kvantitatiivne jõud osutus võrdseks hilisema tsivilisatsiooni kvalitatiivse jõuga!

Püramiidid on ehitatud lihaste jõuga. Kaljudesse puuritud aukudesse taoti vaiad ja neid kallati üle veega seni,

kuni nad paisusid: nii hangiti ehituskivid Mokattami mägedest. Rullidel ja kelkudel veeretati ja veeti

kivirahnud ettenähtud kohta. Püramiid ehitati kiht-kihilt. Kas ta ehitati ühe või mitme projekti järgi - see on üks arheoloogia akadeemilisi küsimusi. Lepsius ja Petrie olid selles küsimuses erinevatel seisukohtadel; kaasaegne teadus kaldub omaks võtma Lepsiuse vaadet, kes oli arvamisel, et püramiidid ehitati mitme projekti järgi.

4700 aasta eest elanud ehitajate töö kvaliteet oli selline, et vigu Suure püramiidi pikkusmõõtudes ja nurkades „võib katta kinni pöidlaga", nagu ütleb Petrie. Kivid asetati nii tihedalt üksteise peale, et juba kaheksasada aastat tagasi araabia kirjanik Abd el Latit märkis imestusega (tänapäeval võib seda Heopsi püramiidi juures välklambi ja fotokaamera abil konstateerida iga turist): siin töötasid meistrid, sest kivikuubikute liitekohtadesse ei saa pista „ei nõela ega isegi juuksekarva"! Ja ei ole õigus sellel kaasaegsel kriitikul, kes kinnitab, et staatika seadusi silmas pidades ilmutasid vanad meistrid üleliigset kohusetruudust, jättes hauakambri graniitkatte kohale viis tühja ruumi: nagu kontrollimine näitas, oleks katte kergendamiseks piisanud ühest tühjast ruumist. Ta unustab selle, et meie ise jätame tänapäeval viie-, kaheksa- või kaheteistkümnekordse vastupidavuse tagavara, ja seda mitte ainult sildade ehitamise juures.

Püramiidid seisavad veel kaua. Heopsi püramiidil on ära murdunud ainult tipp, kus on kujunenud kümne ruutmeetri suurune plats; peaaegu täielikult on maha varisenud sile välisvooderdis peenest Mokattami lubjakivist, paljastades kollaka kohaliku päritoluga lubjakivi, mis oli põhimaterjaliks püramiidide ehitamisel. Kuid püramiid ise seisab ja koos temaga seisavad paljud teised. Kuid kus on need vaaraod, kes otsisid neis pelgupaika, kes nägid püramiidides kodu oma surnukeha ja oma „kaa" jaoks?

Just siin muutus vaaraode kõrkus ärateenitud traagikaks. Neil, kes lamasid mitte kivist kindlustustes, vaid mastabades maa all või lihtsates liivahaudades, vedas palju rohkem kui nende käskijail: paljud neist matustest jäid väljapoole röövlite vaatevälja. Aga Heopsi graniitsarkofaag on vigastatud ja tühi - meie ei tea isegi, mis ajast alates. Hetreni sarkofaagi leidis Belzoni juba 1818. aastal purustatud kaanega, sarkotaag oli ise peaaegu

ääreni täidetud kruusaga. Mükerinose rikkalikult ornamenteeritud basaltsarkofaagil puudus kaas juba möödunud sajandi kolmekümnendail aastail, kui kolonel Vyse leidis hauakambri; selle puust sisesarga tükid lebasid ühes ülemises ruumis koos vaarao muumia jäänustega! See sarkofaag uppus Hispaania kallaste lähedal koos laevaga, millel seda Inglismaale toimetati.

Miljonid kivirahnud pidid kaitsma vaaraode surpukehi; kinnimüüritud käigud, arhitektuurilised maskeerimisvõtted pidid hoidma eemale igaühe, kes mõtles rikastuda ebaõigel teel. Sest hauakambrid sisaldasid rikkust, vaevalt ettekujutatavaid aardeid. Ka surnud kuningas jäi kuningaks ja tema „kaa", kes pöördus tagasi muumiasse, et ärgata uueks eluks sealpoolses ilmas, vajas ehteid, luksuslikke tarbeesemeid, harjumuslikku hinnalist majasisustust ja usaldusväärseid relvi kullast ja väärismetallidest, ehitud lasuriidi, kalliskivide ja kristallidega. Kas püramiidid tõepoolest olid kaitseks? Kahjuks ei! Elu näitas, et nende mõõtmed ei hirmutanud kurjategijaid eemale, vaid vastupidi - meelitasid neid lähemale. Kivirahnud kaitsesid, kuid püramiidide suurus kõneles täiesti selgesti: „Meil on, mida varjata!"

Nii asusid röövlid tööle. See algas iidsel ajal, see jätkub ka tänapäeval. Hauaröövlite osavuse, püsivuse ja salakavalusega pidi täiel määral tutvuma Petrie, kui ta Amenemheti hauakambris elas. üle oma esimese pettumuse.

On vaja kas või lühidalt peatuda sellel küsimusel, mis juba umbes saja aasta jooksul üha uuesti kerkib ajalehtede ja ajakirjade (ka erialaste) veergudele pealkirja all "Suure püramiidi mõistatus". Meile on hästi teada, et seal, kus ei jätku teadmisi, on alati laialdane tegevusväli spekulatsioonile. Seejuures tuleb eraldada teoreetilist spekulatsiooni teaduslikust hüpoteesist. Viimane kuulub iga teaduse arsenali, ta lähtub teadaolevatest kindlatest andmetest; hüpotees ei lahenda, vaid, oletab;

tema taga jääb alati nähtavaks küsimärk. Teoreetifised spekulatsioonid ei tunne mingisuguseid piire. Enamikul juhtudel ei ole lähtepunkt „kindlaks tehtud”, vaid „soovitud”, ja alati on see, mida nimetatakse järelduseks, puhtaimal kujul fantaasia, mis eksleb metafüüsika kõige kõrvalisematel radadel, kõige hämaramais

müstika rägastikes, Pütagorase ja kabalistika ebaõigesti tõlgendatud seisukohtade kõige salapärasematel väljadel. Kõige ohtlikumad spekulatsioonidest on need, mis näivad loogiliselt põhjendatutena, kuna meie, 20. sajandi inimesed oleme alati valmis aplodeerima loogikale.

Egiptuse leiud kutsusid ellu terve rea teoreetilisi spekulatsioone: mõnda neist juba meenutasime, kui jutustasime Champollioni-eelsetest hieroglüüfide tõlgitsustest. Neile võime lisada siin veel mõned. Võrdlemisi hiljuti ilmus sir Galahadi (selle nime taga peitub naine) raamat „Emad ja amatsoonid". Selles esitab autor mitte vaieldava teesina, vaid kategoorilises vormis toodud väite, et egiptlaste juures eksisteeris ka ajaloolisel ajal selgelt väljendatud matriarhaat. (Muide, sir Galahad paneb õrna tõestusesse nii palju tuld ja ilukõnet, et võib ainult soovida, et sellist veenmisjõudu valdaks kas või ükski tõsine arheoloog.) Erilist mainimist väärib sellega seoses ka majandusteadlane ja rahakao teoreetik Silvio Gesell, kellest alates 1945. aastast Saksamaal jälle palju juttu on olnud. Ta ei jäänud oma eriala raamidesse ja tõstatas range küsimuse: kas Mooses tundis püssirohtu või ei? Ja ta „tõestab" ebatavalise teravmeelsusega, et Mooses käsutas Ramsese õukonnas (oma äia, preester Jetro abil, kes preestrina oli tuttav salateadustega) seaduselaegast lõhke-ainelaboratooriumina. 2. Moosese raamatu 30. peatükis on ara toodud lõhkeaine retsept. Põlev kibuvitsapõõsas, egiptuse sõjavankrid, mis paiskuvad ümber ja mille rattad kistakse ara salapärase jõu poolt, kalju, mis lõhestub ühe löögiga, kooralaste salgad, kes neelatakse lõheneva maa poolt, Jeeriku müürid, mis pasunahelide peale kokku varisevad _ kõik see on Silvio Geselli järgi selle teaduse tulemus, mis oli ehitanud oma vabriku seadus laekasse. Kas ei saatnud käsulaudade andmist Moosesele mürin ja suits? Kas ei vajanud saamatu laborant neljakümmet päeva selleks, et ravida oma põletushaavu? Johannes Lang, õõnsa ilma teooria ustav rüütel, toetab Silvio Geselli loodusteaduslike argumentidega.

Kuid spekulatsioon ei paljasta end alati nii selgesti. Meid huvitab antud juhul hoopis muu: vanimaist aegadest peale oli suur püramiid (just nimelt Heopsi püramiid, mitte ükski teine) igasuguste müstilist laadi arvuliste kalkulatsioonide objektiks. See arvudemüstika asub samal tasemel nagu meie poolt esitatud teoreetiliste spekulat-

sioonide näited. Seda hinnangut ei muuda ka asjaolu, et veel tänapäevalgi tõsised teadlased, kes on saavutanud vaidlematu autoriteedi teaduse mitmesugustes valdkondades, anduvad arvude müstikale.

Suurt püramiidi nimetati sageli „kivist piibliks”. Me tunneme piibli „ seletusi” . Suure püramiidi „seletused” ei lähe neist kaugele. Püramiidi põhiplaanist, väravate, käikude, saalide ja hauakambrite asendist on välja loetud kogu inimsoo ajalugu! Üks uurija ennustas selle püramiidis fikseeritud „ajaloo” põhjal Esimese maailmasõja algust 1913. aastal. Kergeusklikud märkisid, et ta eksis „ainult ühe aasta võrra”.

Arvude müstika pooldajad opereerivad materjaliga, mis võib avaldada üllatavat muljet, kui seda otsekohe ei suunata õigele teele. Nii on näiteks tõsiasi see, et püramiidid on paigutatud täpselt ilmakaarte järgi. Nii kattub Heopsi püramiidi kirde-edela diagonaal selle pikendamisel Hefreni püramiidi vastava diagonaaliga. Enamik siit tulenevaid järeldusi põhineb vigastel mõõtmistel, liial-dustel või nende võimaluste, mida annab iga suur ehitus, kui seda mõõta väikeste pikkusmõõtudega, jultunud kasutamisel. Pärast esimesi mõõtmisi Flinders Petrie poolt on Suurt püramiidi üsna täpselt

mõõdetud. Samal ajal peame pidama silmas, et ka iga kaasaegsete vahenditega teostatud mõõtmine on ligikaudne, sest püramiidi esialgne kate ei ole säilinud, tema tipp on lagunenud. Seepärast on iga arvude müstika, mis opereerib sentimeetrite ja tollidega, juba ette diskrediteeritud. Sellele tuleb lisada, et kuigi egiptlased omasid erakordseid teadmisi astronoomias, ei ole meil mingit alust kinnitada, et neil oli kunagi samasugune kindlaksmääratud pikkusmõõt, nagu see meil on olemas Pariisi algmeetri näol. Tõenäoliselt paistaks selline hoolimatus täpsuse suhtes meile arusaamatuna, kuid meenutame, et vanadel egiptlastel puudus samuti ajatunne selle ajaloolises mõttes.

Ei ole raske saavutada sensatsioonilisi tulemusi, kasutades hiiglaslike ehituste mõõtmisel väga väikesi mõõtühikuid. On kindel, et kui hakkame mõõtma Chartres'i katedraali või Kölni toomkirikut sentimeetritega, siis ei ole meil raske saavutada selliste aritmeetiliste tehete nagu liitmis., lahutamise ja korrutamise abil uskumatuid võrdlusi kosmiliste suurustega. Tõenäoliselt sünnitasid

just sellised meetodid arvamuse, et arvu π ei tule enam

pidada „Ludolfi arvuks”, kuna ta oli olnud tuntud juba püramiidide ehitajaile.

Isegi siis, kui peaks ilmnema, et egiptlased jäädvustasid Suure püramiidi mõõtudes mingisuguseid erakordseid astronoomilisi ja matemaatilisi teadmisi (teadmisi, mis kaasaegsele .teadusele said kättesaadavaks alles 19. ja 20. sajandil, nagu näiteks Maa täpne kaugus Päikesest). siis ei ole ka see mingiks põhjuseks, et asetada arvulisi väärtusi mingisse müstilisse ühendusse või siis isegi neist välja lugeda ennustusi. .

1922. aastal avaldas saksa egüptoloog Ludwig Borchardt pärast Suure püramiidi põhjalikku uurimist raamatu „Gise Suure püramiidi arvudemüstika vastu”. Siit leiame argumente, mis võtavad lõplikult pinna müstikute jalgade alt....

Petrie oli üks neist arheoloogidest, kes ei lase end kohutada ühestki takistusest, ta oli visa, järeleandmatu ja vastupidav. 1889. aastal murrab ta käigu ühe vaarao püramiidi (sel ajal ta ise ei teadnud, et see hauakamber kuulub Amenemhet III, ühele Egiptuse vähestest rahuarmastavatest valitsejatest), murrab käigu läbi kivirahnude, kuna ta ei suuda sissekäiku leida. Hauakambris teeb ta kindlaks, et seal on enne teda juba teised olnud – veel leidlikurnad, veel püsivamad, veel parema haistmisega kui ta ise; inimesed ammumöödunud ajast, haudade rüvetajad, kes tungisid siia mitte selleks, et imetleda möödunud epohhide mälestusmärke, mitte selleks, et minevikule au andes tuua need päevavalgele oleviku õpetamiseks, vaid selleks, et röövida! Ja siin Petrie, väsimatu Petrier isegi imetleb röövlite vastupidavust.

Kui ta otsustas alustada püramiidi uurimist - Hauvaret el Makta külast võis eeslil jõuda püramiidini kolmveerand tunniga -, otsis ta sissekäiku seal, kus see asus peaaegu kõigil püramiididel: põhjaküljel. Kuid ta ei leidnud seda samuti nagu enne teda ka tema kolleegid. Ta ei leidnud seda ka idaküljel ning otsustas, et mitte raisata asjatult aega otsimisele, rajada tunneli püramiidi seina.

Otsus oli mehine. Petrie tehnilised vahendid olid piiratud. Ta teadis, et tal seisab ees raske töö, kuid ta aimas

* L u d o l f i arv - peamiselt sakslaste poolt tarvitatav arvu π nimetus Ludolt van Ceuleni (1540-1610) nime järgi, kes umbes 1600. aastal määras elementaarsel viisil õigesti selle arvu 35 kohta. (Tõlk.)

vaevalt, et tal tuli kaevata nädalaid. Peab kutsuma endale appi kogu fantaasia, et mõista, mida Petrie tundis silmapilgul - pärast tohutut vaevanägemist Egiptuse kuumuses viletsate tööriistadega ja alatasa vastupuiklevate töölistega -, kui ta viimase kivi õnnekombelleitud hauakambri seinast vabastas ja selgus, et kiiremad olid temast ette jõudnud. .

Jälle kohtume siin tundega, mis nii sageli haarab uurijat tema töö lõpul: kohutav pettumus, mida suudavad taluda ainult tugevad. (Täpselt kaksteist aastat hiljem toimus juhtum, mis võis anda

Petrie'le vähemalt kahjurõõmsa rahulduse: kaasaegsed hauaröövlid murdsid sisse Amenhotep II hauda, kes oli surnud 1420. aasta paiku e. m. a., ja lõikasid aarete jahil katki kangad, millesse muumia oli mähitud. Nad tundsid kogu, pettumuse kibedust, kindlasti veel sügavamat, kui oli tundnud Petrie; nende ametivennad, kes elasid kolm aastatuhat varem, olid teinud oma töö juba nii põhjalikult, et nende järglastele ei olnud jäänud enam kõige vähematki.)

Käik, mille Petrie kaevas, oli tema õlgade jaoks liiga kitsas. Ta ei läbenud aga oodata, kuni töölised seda laiendavad. Ta sidus ühe egiptuse poisi köie külge, andis talle kätte küünla ja laskis ta pimedasse kambrisse. Küünla soe loitev valgus langes kahele sarkofaagile... Lahti murtud, tühjad!

Teadlasele jäi veel üle rüüstamisest hoolimata kindlaks teha, kelle hauda ta oli tunginud. Uued raskused! Püramiidi oli tunginuä põhjavesi. Kui Petrie oli laiendanud esialgset avaust ja astus ise hauakambrisse, seisis ta põlvini vees, täpselt samuti nagu hiljem ühes mastabas; mis talle ehetega ülekuhjatud muumia kinkis. Täpselt hiisama vähe kui hiljem laskis ta end ka siin tagasi kohutada. Labidaga kompis ta põranda sentimeeterhaaval läbi ja leidis alabasternõu, millel seisis Amenemheti nimi. Naaberkambris leidis ta arvukaid ohvriande, mis kõik olid nimeliselt puhendatud printsess Ptahnofrule, Amenemhet III tütrele.

Amenemhet III, XII dünastia kuningas, valitses aastail 1849 kuni 1801 e. m. a. (Breastedi järgi). Tema perekond valitses kokku 213 aastat. Periood, millal Amenemhet III kandis Alam- ja Ülem-Egiptuse valitseja krooni, oli üks õnnelikumaid aegu selle maa ajaloos, mida sajanditepikkuselt olid laastanud välissõjad (barbaarsete piiri-

rahvaste vastu) ja sisesõjad (alatasa ülestõusvate nomar:hide vastu). Amenemhet hoolitses rahu säilitamise eest. Tema arvukad ehitused, sealhulgas ühele järvele tammi ehitamine, teenisid üheaegselt nii ilmalikke kui vaimulikke eesmärke; tema sotsiaalset laadi ettevõtted, mis ei omanud Õhtumaa tsivilisatsiooni vaatepunktist erilist tähtsust, olid ometi väga tähtsad klassideks lõhenenud Egiptusele, mille olemasolu aluseks oli orjade töö.

„Ta paneb Egiptuse rohkem haljendama kui suur Niilus,
ta tegi tugevaks mõlemad maad,
ta on elu, mis jahutab ninasõõrmeid,
aarded, mis ta jagab, on toiduks neile, kes talle järgnevad,
ta toidab neid, kes tema rada astuvad.
Kuningas on toit ja tema suu on küllus..

See, et Petrie leidis Amenemheti hauakambri, tegi talle au; teadlasena ei tohtinud ta olla täiesti rahulolematu saavutatud tulemusega, aga väliuurijana pidi teda huvitama veel miski muu. Millist teed kaudu olid sisse tunginud need, kes olid temast ette jõudnud? Kus oli tegelik sissekäik püramiidi? Olid röövlid avastanud ukse; mida tema ja teised uurijad olid asjatult otsinud?

Röövlid olid läinud mööda ehitajate jälgi. Petrie otsustas minna mööda röövlite jälgi. Kuid minna mööda inimeste jälgi, kes olid siin palju aastaid, aga võib-olla ka aastatuhandeid tagasi, ei olnud sugugi kergem kui rajada käiku püramiidi.. Hauakambrisse tunginud põhjavesi, praht, ehituskivide jäänused ja kruus olid moodustanud sitke muda. Mõnedes eriti kitsastes läbikäikudes tuli väsimatul Petrie'l roomata kõhuli; raske oli hingata, muda tungis talle suhu ja ninna. Ta tahtis teada, kus asub 'tegelik sissekäik. Ja ta leidis selle! Risti vastu kõigele sellele, mida seni teati, risti vastu kõigile egiptuse traditsioonidele asus sissekäik lõunaküljel. Vaatamata sellele olid röövlid ta. leidnud! Kas maksab imestada, et oma uurijaaus riivatud Petrie küsis endalt, kas see „leidmine" oli toimunud õigel viisil? Kas see oli olnud ainult puhta teravmeelsuse vili, ainult väsimatu püsivuse tulemus? Ta hakkas selles kahtlema.

Oma kahtluste kontrollimiseks läbis ta samm-sammult tee, mille olid läbinud röövlid. Tema ees

kerkisid samad takistused, millega olid kokku põrganud röövlidki. Iga kord püüdis ta neid ületada iseseisvalt, kuid kaugeltki
156
alati ei leidnud ta õiget lahendust, mille olid leidnud röövlid. Milline salapärane instinkt oli juhtinud röövleid läbi vaarao arhitektide arvukate lõksude, trikkide ja riugaste? Sealoli näiteks trepp, mis lõppes ootamatult väljapääsuta ruumis. Röövlid olid nähtavasti ruttu taibanud, et selle kambri ukseks oli lagi, omamoodi tohutu languks. Nad läbisid selle, murdes sinna avause, tungides läbi ukse viisil, nagu kaasaegsed murdvargad tungivad läbi seifide terasustest. Kuhu nad sattusid seejärel? Käiku, mis oli täidetud massiivsete kivirahnudega. Petrie kui spetsialist võis kõige paremini ette kujutada, millist tööd oli nõudnud käigu tühjendamine. Samuti võis ta endale hästi ette kujutada röövlite tundeid, kui nad käigu tühjendamise järel põrkasid jälle väljapääsuta kambrile, aga selle takistuse ületamise järel veel kolmandale ukseta kambrile. Petrie ei teadnud, mida rohkem hinnata: kas röövlite instinkti, mis eksimatult oli juhtinud neid mööda õiget teed ja lasknud neil leida alati õige väljapääsu raskustest, või nende püsivust? Oli kindel, et nad pidid olema kaevanud nädalaid, kuid, aga võib-olla ka aastaid~ Ja millistes tingimustes! Võimalik, et neil tuli tunda kogu aeg hirmu valvurite, preestrite ja külastajate ees, kes tõid suurele Amenemhetile ohvriande. Või oli see kõik olnud hoopis teisiti? Petrie auahnus - mehe oma, kes ise oli pidanud kasutama kõiki oma kogemusi, ilmutama teravmeelsuse imesid, et ületadaarvutuid tõkkeid, mida püramiidide ehitajad olid teadlikult asetanud surnud vaaraode kaitseks kurjategijate teele - tema uhkus sundis teda eitama, et Vana-Egiptuse röövlid võisid veel mõned aastasajad tagasi ainuüksi tänu oma leidlikkusele ja teravmeelsusele orienteeruda selles üksteisest läbi põimitud teede puntras. .

Kas tõesti röövlid kasutasid spetsialistide abi (Egiptuse kirjanduses on säilinud seile kohta mõningaid vihjeid), kas tõesti preestrid ja valvurid, saladuste hoidjad, juba korrumpeerunud ametnike klassi äraostetavad esindajad, aitasid neid oma nõuannete ja näpunäidetega? Kuid sellega läheneme juba Egiptuse ajaloo eri peatükile, „röövlite peatükile”, mis sai alguse juba hallis muinasajas, jätkus pikki aastaid Kuningate orus ja saavutas oma kulminatsioonipunkti ühes väga huvitavas kaasaegses; kriminaaljuhtumis.

14. PEATÜKK RÖÖVLID KUNINGATE ORUS

1881. aasta alguses reisis keegi jõukas kunstihuviline ameeriklane mööda Niilust üles kuni Luksorini, sellesama külakeseni, mis asub vana kuningatelinna Teeba vastas. Ta tahtis osta mõningaid muistiseid. Loobudes legaalsest teest - Mariette'i ajast alates oli muististega kauplemine rangelt reguleeritud -, jäi ta lootma oma instinktile. See instinkt ajas teda õhtuti pimedaile kõrval-tänavaile, turgude tagahoovidesse ja viis ta lõpuks kokku tõmmu egiptlasega, kes pakkus talle mõningaid ilmselt ehtsaid ja väärtuslikke esemeid.

Ameeriklase meetod annab meile võimaluse väikeseks kõrvalekaldumiseks. Tänapäeval hoiatab iga giid turiste muististe ostmise eest „mustalt turult”. Seda teeb ta täie õigusega - enamik niinimetatud muistiseid on valmistatud kaasaegse Egiptuse kodutööstuse poolt või toodud sisse isegi Euroopast. Ülimalt leidlike trikkidega püüavad spekulandid saavutada kauba näilist ehtsust. Isegi nii hea muististe tundja kui saksa kunstiajaloolane Julius Meier–Graefe kukkus kahekümnendail aastail ühe sellise triki peale sisse. Ta leidis liivast väikese kujukese, aimamata, et teda oli sihilikult leiukohale toonud kaval giid. MeierGraefe ei kahelnud kujukese ehtsuses - või veel, ta oli selle ju ise leidnud! Ta andis giidile altkäemaksu, et kindlustada selle vaikimist. Peitnud kuju hõlma alla, toi-metas ta selle hotelli. Et kujule alust muretseda, külastas ta üht kaupmeest ja küsis sellelt muuseas, kuidas talle leid meeldib. Kaupmees naeratas. Ja Julius Meier-Graefe kirjutab: „Kaupmees palus mind väikese poe tagaruurni, avas ühe kapi ja näitas mulle nelja või viit täpselt samasugust kuju. Igaüks neist oli kaetud tuhandeaastase

liivaga. Nad tulevad Bunzlaust, tema aga oli need saanud ühelt kreeklasest kaubaagendilt Kairos."

Milliseid uskumatuid tempe, rääkimata juba võltsitud muististe valmistamisest, mis moodustab terve elatusala,

tuleb arvestada teadusel, sellest annab ettekujutuse Andre Malraux', kaasaegse prantsuse kirjaniku, omaaegse Hiina komissari ja kindral de Gaulle'i propagandaülema autobiograafiline jutustus. Tema sõnades pole põhjust kahelda, kuigi siintoodud juhtumit ei tule vaadelda näitena matkimiseks - toome selle siin ära ainult kurioosumina. 1925. aastal kohtas Malraux ühes Singapuri baaris kedagi kollektsionääri, kes reisis Bostoni muuseumi kulul, et osta sellele iga liiki kunstiesemeid. Pärast esimest jutuajamist näitas ta Malraux'le viit väikest elevandiluust elevanti, mis ta oli äsja ostnud ühelt hindult, ja asetas need enda ette lauale nagu oreliviled, „Näete, armas sõber," ütles ta, ..ma ostan väikesi elevante. Kui korraldame väljakaevamisi, pistan ma need enne kinniajamist haudadesse. Viiskümmend aastat hiljem avavad teised uurijad uuesti hauakambri ja leiavad need elevandikesed, mis on selleks ajaks ilusasti paatinaga kattuda jõudnud ja oma uue välimuse kaotanud, ning murravad kohutavalt pead leiu üle . . Neile, kes tulevad pärast mind, valmistan ma meelsasti veidi peamurdmist: ühele Angkor-Vati tornile, mu armas sõber, graveerisin ma ülimalt ebasündsa raidkirja sanskriti keeles; hästi ära määrituna näeb ta väga vana välja. Mingisugune nupumees dešifreerib selle. Lihtsameelseid inimesi peab veidi ärritama. . ."

Pöördume selle kõrvalekaldumise järel siiski tagasi meie ameeriklase juurde, kes oli küll diletant, omas aga siiski mõningaid teadmisi egüptoloogiast. Egiptlase ettepanek erutas teda. Ilma tingimata, nagu seda nõuab vastav Oriendi komme, ostis ta samas talle pakutud papüüruse, mis oli hämmastavalt hästi säilinud ja harvanähtava iluga. Ameeriklane peitis papüüruse oma kohvrisse ja reisis - mööda minnes tollist ja politseist kiiresti ära. Olles Euroopasse jõudnud, laskis ta ühel eksperdil papüürust uurida. Osutus, et ta oli- tegelikult ostnud mitte ainult hindamatu väärtusega aarde, vaid oli pannud ka liikuma - tõsi küll, ilma igasuguste omapoolsete jõupingutusteta - ühe huvitava loo. Enne aga, kui me sellest jutustame, peame lühidalt tutvuma Kuningate oru ebatavalise ajalooga.

Kuningate org asub Niiluse läänekaldal, Karnaki ja Luksori vastas, kus kerkivad Uue riigi tohutud sammassaalid ja templid; ta kujutab endast osa avarast, nüüd kõrbeks muutunud maa-alast, millel kunagi oli paiknenud Teeba nekropol. Uue riigi ajal ehitati siia kaljuhauad surnud suurnike jaoks, püstitati mälestustemplid kuningatele ja, jumal Amoni auks.

Korra järele valvamine selles hiiglaslikus surnute linnas, aga samuti ka selle alalised laiendamistööd nõudsid suurt personali, kes allus erilisele ametnikule - „Lääne vürstile .ja nekropoli valveülemale". Valvemeeskonnad elasid kasarmuis, aga majades, mis viimaks moodustasid väikeste külade suurused asulad, elasid mulla- ja ehitustöölised, kiviraiujad ja maalrid, iga liiki kunstnikud ja lõpuks balsameerijad, kes kaitsesid surnukeha lagunemise eest, luues sellega „kaale" igavese eluaseme.

See oli, nagu juba märkisime, Uue riigi ajal, kui valitsesid kõige võimsamad Egiptuse vaaraod, „Päikese pojad" Ramses I ja Ramses II. See oli XVIII, eelkõige aga XIX dünastia epohh (umbes 1350 kuni 1200 e. m. a.). Neil aegadel toimus Egiptuses seesama, mis toimus Roomas keisrite ajal, kui kreeka monumentaalsest ehituskultuurist oli säilinud ainult kolossaalsus; Vana-Egiptuse püramiidide suurus viis lõpuks välja Karnaki, Luksori ja Abüdose tõusiklike ehitusteni. Niinives - „Assüüria Roomas" - ilmnes see nähtus Sanheribi ajal, Hiinas keiser Huang-ti ajal; India hiigelehitused tekkisid samuti 1250. aasta paiku e. m. a.

Kuningate oru, selle maailma suurima surnutelinna laiendamine, eriti aga igasuguse ehitustegevuse algus orus on seotud kuningas Tutmosis I (1545-1515 e. m. a.) ühe silmapaistvama otsusega. See otsus mängis oma osa Egiptuse järgnevate valitsevate dünastiate ajaloos (kuigi selle

küsimuse uurimist, mis ulatub välja arheoloogia raamest, ei ole peaaegu ette võetudki) ja on tähtis selle ajaloolisi perioodi kindlaksmääramisel, mille jooksul traditsiooniline, hingestatud Egiptuse „kultuur “ muutus igasugust traditsiooni eitavaks ja kõiki kujunenud norme purustavaks „tsivilisatsiooniks” .

Oli kuidas oli, kuid Tutmosis I oli esimene kuningas, kes otsustas oma haua eraldada mälestustemplist (vahemaa nende vahel oli tervelt poolteist kilomeetrit) ja matta oma surnukeha mitte toredasse, kaugelt nähtavasse hiig-

laslikku hauamonumenti, vaid salajasse, kaljusse raiutud hauakambrisse.* Meile näib see otsus praegu vähetähtsana. Tutmosise samm tähendas aga seitsmeteistkümne sajandi vanuse traditsiooni täielikku murdmist.

Eraldades haua mälestustemplist, kus pühade ajal toodi ohvreid, mis olid, vajalikud „kaa” eksisteerimiseks, lõi Tutmosis oma „kaale” täiesti ettenähtamatuid raskusi (selle tagajärgi oli raske aimata), koos sellega aga ka enese edasielamisele sealpoolses maailmas. Kuid ta uskus, et sellise abinõuga kindlustab ta endale julgeoleku, mida tema eelkäijad ei olnudki saavutanud - sellest kõnelesid selget keelt rüvetatud hauakambrid. See oligi vastuvõetud otsuse peamiseks põhjuseks.

Neid näpunäiteid, mida Tutmosis andis oma ehitusmeistrile Inenile, põhjustas hirm, et ka tema muumia hävitatakse, et ka tema hauakamber rüvetatakse, hoolimata kõigist ettevaatusabinõudest ja usu sekulariseerimisest (XXI dünastia koosnes juba Amoni preestritest, „preesterkuningaist”, kelle võim oli riigis pidevalt kasvanud). Teeba XVIII dünastia valitsemise alguseks võis terves Egiptuses leida vaevalt ühtki kuningahauda, mis oleks olnud riisumata, ühtki suursugust muumiat; millelt ei olnud ära kistud osa tema “maagilisest kattest II , millesse ta oli mähitud, ja seega oli ta igaveseks rüvetatud. Hauaröövleid õnnestus tabada ainult harva; mõnikord neid arvatavasti üllatati töö juures ja siis olid nad pidanud jätma osa oma saagist maha. Viissada aastat enne Tutmosist oli üks kurjategija tükeldanud vaarao Džeri naise muumia, et saaki oleks kergem välja viia, kuid teda häiriti; kiirustades peitis ta kuninganna ühe käe hauakambri seinas olevasse lohku. Käe leidsid tervelt ja säilinult inglise arheoloogid 1900. aastal: sideme all asus hinnaline käevõru ametüst- ja türkiispärlitest.

.

Ineni oli Tutmosise ülem-ehitusmeistri nimi. Võime ainult kujutleda, kuidas võis toimuda nõupidamine valitseja ja arhitekti vahel. Kui Tutmosis oli otsustanud murda traditsiooni, mõistis ta nähtavasti kiiresti, milles peitub ainus võimalus vältida oma eelkäijate saatust: matmiskohta ja hauakambri asendit tuli hoida rangeimalt saladuses. Tänu ehitusmeister lneni edevusele teame täna

* Esimene vaarao, kes laskis oma hauakambri ehitada mälestus templist eraldi, oli teadaolevatel andmetel Amenhotep I. (Toim.)

päeval, kuidas asi toimus. Oma isikliku hauakambri seintel jättis ta maha üksikasjalise elulookirjelduse raamides ka teate esimese kuningate kaljuhau~ ehitamise kohta: „Mina üksinda valvasin Tema Majesteedi kaljuhaua väljaehitamise järele. Keegi ei näinud seda, keegi ei kuulnud sellest!” Üks kaasaegne arheoloog, üks parimaid Kuningate oru ja kõigi sealsete ehitusraskuste tundjaid Howard Carter arvab, et Ineni käsutuses pidi olema üle saja töölise.. Andmata sellele faktile moraalset hinnangut, kirjutab ka kainelt: „On arusaadav, et sada või rohkem töölist, kes teadsid kuninga kallimat saladust, ei tohtinud vabalt ringi liikuda, ja Ineni leidis kindlasti mõjusaid vahendeid selleks, et sundida neid vaikima. Ei ole võimatu, et töö teostasid sõjavangid, kes pärast selle lõpetamist tapeti.”

Kas sellel järsul traditsioonimurdmisel oli niisuguseid tulemusi, nagu soovis Tutmosis? Tema haud on esimene Kuningate orus, üksiku pimeda oruhäilu järsult allalangevas tagaseinas. Ineni raius kaljusse järsu trepi ja asetas haua nii, nagu seda tegid viiesaja aasta jooksul kõik vaaraode hilisemad

ehitusmeistrid. Vanad kreeklased, lähtudes tuletõrjevoolikut meenutavate haudade kujust, nimetasid neid „süüringeiks”, sõna „sürinks” (pikk karjusefloöt) põhjal. Strabon, kuulus kreeka reisija viimasel sajandil e. m. a., kirjeldas juba neljakümmet „vaatamisväärset hauakambrit”.

Me ei tea, kui ka.ua Tutmosis tegelikult võis rahus puhata. Me teame ainult, et see - arvestades Egiptuse ajaloomastaape - ei võinud olla kuigi pikk. Koos oma tütre ja teiste muumiatega viidi ta ühel päeval hauakambrist ära - mitte röövlite poolt, vaidkaitseks röövlite eest, kuna isegi tema kaljuhaud ei olnud enam kindel. Kuningad läksid üle uuele taktikale: nad hakkasid rajama oma hauakambreid kaljusse võimalikult üksteise lähedale. Valvuritel oli nüüd kergem jälgida kõiki haudu, nende tähelepanu ei olnud enam killustatud. Kuid röövtmine kestis edasi.

Tutanhamoni hauda tungisid röövlid sisse juba kümme või viisteist aastat pärast tema surma. Tutmosis IV hauda, kuhu röövlid tungisid samuti mõni aasta pärast tema surma, jätsid nad isegi maha oma visiitkaardid: kritseldused seintel, oma varesejalad, antiikse vargažargooni, ja purustasid haua selliselt, et sada aastat hiljem andis

Haremheb oma valitsemise kaheksandal aastal käsu ametnikule nimega Kei „taastada õndsa kuninga Tutmosis IV hauakamber Lääne- Teebas luksuslikuks eluasemeks”.

Oma haripunkti saavutas aga hauaröövimine XX dünastia ajal. Olid möödunud esimese ja teise Ramsese, esimese ja teise Setose hiilgavad valitsemisaastad. Järgmised üheksa Ramsese-nimelist kuningat kandsid ainult suurt nime. Nad olid nõrgad valitsejad ja viibisid alati langemise ohus. Altkäemaksuvõtmine ja korruptsioon muutusid ähvardavaks jõuks. Kalmistuvahid astusid tehinguisse preestritega, ülevaatajad maakonnaülematega, ja isegi Lääne- Teeba ülem, nekropoli valveülem, osutus ühel päeval hauaröövlite käsilaseks. Tänapäeval võime saada tänu papüüruseleidudele Ramses IX ajast (1142-1123 e. m. a.) tookord tähelepanu äratanud protsessi tunnistajaks, kus kolme tuhande aasta eest arutati hauaröövimise asja; selle protsessi käigus said seni anonüümsed röövlid
nime.

Ühel päeval sai Ida-Teeba ülem Peser teada massilistest hauaröövimistest linna lääneosas. Lääne-Teeba ülemaks oli keegi kahtlase kuulsusega Pevero, kes Peserile täpselt niisama vähe meeldis kui viimane ise Peverole. Peser haaras arvatavasti suure rahuldusega kinni soodsast võimalusest, et diskrediteerida oma kolleegi Teeba vesiiri Hamvese silmis. (Jälgime siin oma esituses Howard Carterit, kes oma jutustuse aluseks võttis dokumendid, mis on avaldatud Breastedi suurepärases egiptuse dokumentide kogumikus („Ancient Records of Egypt”.)

Kuid asi kukkus Peseri jaoks halvasti välja. Ta tegi vea, nimetades oma ettekandes täpse rüüstatud haudade arvu: kümme kuningate, neli naispreestrite ja palju erahaudu. Nimelt olid paljud komisjoni liikmed, keda Hamvese saatis kontrollimiseks üle jõe, aga võimalik, et ka nende juhataja ja isegi vesiir ise (mis räägib Pevero ettevaatlikkusest), saanud kasu röövimistest. Nagu me ütleksime tänapäeval - nad olid saanud protsente ja nende otsus oli juba sel ajal tehtud, kui neid üle jõe aerutati. Nad lahendasid avalduse tegelikult formaalselt juriidilistel alustel: tungimata küsimuse sisusse, kas rüüstamised olid üldse aset leidnud, tõestasid nad, et Peseri teated ei vasta tegelikkusele. Sest kümne kuningahaua asemel oli murtufl tegelikult sisse ainult ühte, nelja preestritari haua

asemel ainult kahte! Tõsiasja, et peaaegu kõik erahauad olid tõepoolest rüüstatud, ei saanud maha salata, kuid komisjon ei pidanud seda küllaldaseks põhjuseks, et anda kohtu alla nii teenekat ametnikku kui Pevero. Ettekanne summutati! Järgmisel päeval kogus triumfeeriv Pevero (me võime suurepäraselt kujutleda tema iseloomu) „ülevaatajad, surnuteiinna asjaajajad, käsitöölised, valvurid ja kõik surnutelinna araablased” ning saatis selle rahvahulga idakaldale käsuga korraldada seal „miiting “ ; eriliste juhendite kohaselt ei tulnud vältida Peseri maja, vaid vastupidi, sellele tuli

hoiduda lähemale.
See oli Peserile juba liig! Õigusega pidas ta kõike toimunut. esmajärguliseks provokatsiooniks ja mõistetavas vihahoos tegi oma teise, seekord otsustava vea. Ta sattus tulisesse sõnavahetusse läänelinna „meeleavaldajate” ühe ninamehega ja kuulutas suures erutuses suure hulga tunnistajate ees, et ta teatab kõigest sellest jõledusest vesiirist mööda minnes otse vaaraole.
Pevero ainult seda ootaski. Ta teatas kiiresti vesiirile sellest Peseri uskumatust kavatsusest, millega rikkus kogu subordinatsiooni. Vesiir kutsus kokku kohtu ja sundis õnnetut Peserit sellest ise kohtunikuna osa võtma: Peser pidi aitama ennast vandemurdmises süüdistada ja ennast süüdi tunnistada.
See lugu, mis kõlab täiesti kaasaegselt ja millele siin pole lisatud vähimatki üksikasja (seda võiks isegi palju detailsemalt jutustada), lõppes tõeliselt muinasjutuliselt. Sellisest lõpust me alati unistame, kuid see juhtub väga harva. Nimelt tabati kaks või kolm aastat pärast seda ebatavalist protsessi kaheksaliikmeline hauaröövlite salk.
Seejärel kui neid „peksti topeltvitstega kätele ja jalgadele”, andsid nad tunnistuse, mis sattus nähtavasti äraostmatu ametniku kätesse ja mida ei saadud enam maha vaikida. Meile on tuntud viie röövli nimed: kiviraiuja Hapi, kunstkäsitööline Iramun, talupoeg Amenemheb, veekandja Kemvese ja neegerori Eenufer.
Rõövlid tunnistasid: „Me avasime nende kirstud ja katted nende ümber. Me leidsime selle kuninga püha muumia . .. Ta kaelas oli suur hulk amulette ja kuldseid ehteasju, tema pea oli kaetud kuldse maskiga; selle kuninga püha muumia oli üleni kaetud kullaga. Tema katted olid seest ja väljast välja õmmeldud kulla ja hõbedaga ja ehitud igasuguste vääriskividega. Me kiskusime

maha kogu kulla, mis me leidsime selle jumala püha muumia juures, nii amuletid ja ehteasjad, mis olid tal kaelas, kui ka katted, milles ta puhkas.
Me leidsime samuti kuninga abikaasa; me kiskusime maha samal viisil kõik, mis leidus tema ümber. Tema katted põletasime ära. Me varastasime nende tarbeesemed, mis leidsime nende juures; seal olid nõud kullast, hõbedast ja pronksist. Kulla, mis me leidsime nende mõlema jumala muumia juurest, amuletid, ehteasjad ja katted jagasime kaheksasse ossa.”
Kohus mõistis nad süüdi. Peseri tunnistused leidsid kinnitust faktidega, sest haudade seas, mille röövimine oli nüüd selgeks tehtud, oli ka üks neist, millest Peser kunagi rääkis.
Samal ajal paistab, et ei antud kohtuprotsess ega ka terve rida teisi samasuguseid ei võinud pidurdada oru organiseeritud rüüstamist. Kohtuürikutest teame, et murti lahti Amenhotep III, Setos I ja Ramses II hauakambrid. „Järgmiste dünastiate ajal paistab üldse. olevat loobutud kõigist katsetest kaitsta hauakambreid,” kirjutab Carter, visandades röövlite Kuningate orgu tungimise sünge pildi. „Palju ebaharilikku nägi see org ja hulljulged olid siin etendunud seiklused. Võib kujutleda, kuidas paljude päevade jooksul sepitsetakse plaane, kuidas neid arutatakse salajastel öistel kokkutulekutel kaljudel, kuidas valve ära ostetakse või uimastatakse, kuidas siis hulljulgelt kaevatakse pimeduses, vaevaga roomatakse läbi kitsa avause hauakambrisse, aga seejärel nõrga valguskuma juures otsitakse palavikuliselt aardeid, mida saab kaasa võtta; hommikuhämaruses pöörduvad saagiga koormatud röövlid koju tagasi. Seda kõike võime kujuneda ja samaaegselt ka mõista, kui vältimatu see oli. Sest vaarao, hoolitsedes selle eest, et väärikalt ja vastavalt oma aule lasta matta oma muumia hinnaliste esemetega, määras ise selle hävimisele. Kiusatus oli liiga suur. Rikkus, mis äratas ahneid unistusi, lebas hauakambris, oodates seda. kes leiab vahendeid ja teid selle saavutamiseks; ja varem või hiljem pidi hauaröövel jõudma eesmärgile.

Kaugelt erutavam on aga üks teine pilt. Jutustasime niipalju hauaröövlitest, reetlikest preestritest, äraostetavaist ametnikest, korrumpeerunud linnapeadest, sellest peaaegu kõiki ühiskonna kihte

haaravast vargapesast, mille

164

olemasolu oli esimesena aimanud Petrie, kui ta käis röövlite jälil Amenemheti hauakambris. Lugejal võib tekkida mulje, nagu ei oleks Egiptuses, eriti XX dünastia ajal, üldse olnud ausaid inimesi, usklikke, kes oleks väärikalt austanud surnud kuningate mälestust.
Samal ajal kui vargad oma saagiga hiilisid öistel radadel, varitsesid väikesed grupid oma kohusele ustavaid teisel rajal. Tahes-tahtmata tuli neil kasutada oma vastase meetodeid, kuigi täiesti vastupidisel eesmärgil. Selleks et edukalt võidelda röövlitega, oli vaja neid ennetada: röövimise vastu võideldi röövimisega. See väheste ustavate preestrite ja äraostmatute ametnike väikesõda suurepäraselt organiseeritud varaste vastu nõudis veel ulatuslikumat ettevalmistust, veel suuremat saladuse hoidmist, nõudis samuti öiseid nõupidamisi.

Meil tuleb mobiliseerida kogu oma kujutlusvõime, et kuulda ärevat sosistamist, näha ähmast tõrvikuhelki avatud sarkofaagi kohal, hirmust nende toimingu ilmsikstuleku ees kühmus kujusid. Juhuslik ilmsikstulek poleks tähendanud neile midagi halba - nad olid õigusega seal -, aga ühe äraostetava ainus pilk oleks informeerinud röövleid, milline uus kuningas pidi viidama ohutusse kohta ja seega pääsema nende kätest. Peame püüdma endale ette kujutada preestrite rongkäiku: kahe-kesi, paremal juhul kolmekesi kiirustavad nad võib-olla viimase ustava valvuri järel, kes on oma ametile truuks jäänud ja neid nüüd juhib. Nad kannavad oma surnud kuningate balsameeritud kehasid. Nad kannavad muumiaid ühest kohast teise, et päästa neid jultunud röövlite käest. Niipea kui nad kuulevad uuest vandenõust, peavad nad kordama oma öiseid jalutuskäike. Surnud kuningad, kelle muumiad pidid puhkama igaveses rahus, hakkavad rändama!

Ükskord oli see siiski teisiti. Võib-olla juhtus see siis päise päeva ajal. Valve piiras oru sisse, kandjad ja veoloomad kandsid ühe hiiglaslikest sarkofaagidest ebakindlaks muutilnud hauakambrist uude peidukohta, siis ilmusid sõdurid ja - on võimalik, et paljud tunnistajad pidid veel kord jätma oma elu, et saladus jääks saladuseks.

Ramses III võeti kolm korda oma hauast ja maeti teise kohta. Reisisid Jahmos, Amenhotep I, Tutmosis II ja isegi Ramses Suur. Lõpuks sattusid nad kindlate peidukohtade vähesuse tõttu kokku ühte hauakambrisse. „14. aastal

165

teise aastaaja kolmandal kuul 6. päeval toodi Osiris, kuningas Usermare (Ramses II), et teda uuesti matta Osirise, kuningas Menmare (Setos I) hauakambrisse Amoni ülempreestri Pinutemi poolt. “

Aga ka siin pole nad ohutus kohas. Setos I ja Ramses II paigutati kuninganna Inhapi hauda. Amenhotep II hauas lebab lõpuks mitte vähem kui kolmteist kuningamuumiat. Teised toodi kunagi sobival juhul välja oma esialgsetest haudadest või hilisematest peidukohtadest, kanti mööda tühja, üksikut kõrgrada (mida mööda võib käia veel tänapäeval) Kuningate orust ära ja maeti hauda, mis oli raiutud Der el Bahri kaljudesse, mitte kaugel hiigeltemplist, mida hakkas seal ehitama kuninganna Hatšepsut, Tutmosis III õnnetu kaasvalitsejanna ja õde.*

Siin puhkasid muumiad rahus kolme tuhande aasta jooksul. Täpne haudade asukoht unustati; selles oli tõenäoliselt oma osa juhusel, nagu kunagi pärast esimest pealiskaudset rüüstamist oli jäänud puutumatuks Tutanhamoni haud. Võib-olla sulges tugev paduvihm saviga sissepääsu oru tagumisse ossa. Teine juhus meie ajal ameerika kollektsionääri reis Luksori - oli see, mille tõttu see kolossaaIne kuningate ühishaud 1875. aastal uuesti üles leiti.

* Siin jälgib autor vana kontseptsiooni, mida ei jaga kaasaegne egüptoloogia. Rea dokumentide aluselonkindlaks tehtud, et Hatšepsut ei olnud Tutmosis III õde, vaid võõrasema ja ämm. Segadus on

tingitud Tutmosis III naise nimest Hatšepset (Tutmosis II ja Hatšepsuti tütar), kes oli niisiis tema poolõde. (Toim.)

15. PEA T Ü K K MUUMIAD

Kuningate org vajus aja hämarusse. „Peame kujutama endale ette mahajäetud orgu,” kirjutab Carter, „mis egiptlastele oli kahtlemata täis tontlikke viirastusi. Tema koobasgaleriid olid paljaks riisutud ja tühjad, neist mõnede sissekäigud olid avatud, olles koduks rebastele, öökullidele ja nahkhiirte parvedele. Ja ometi - kuigi hauakambrid olid tühjaks riisutud, mahajäetud ja purustatud, ei olnud org kaotanud oma romantilist võlu. Endiselt jäi ta „pühaks kuningate oruks” ja tõmbas endiselt ligi uudishimulike ja fanaatiliste külastajate hulki. Üksikuid tema hauakambreid kasutati tegelikult preestrinnade matmiskohtadena uuesti Osorkon I ajal (umbes 900 e. m. a.).”

Tuhat aastat hiljem leiame oru asustatuna esimeste eremiitide-kristlaste poolt, kes asusid elama tühjadesse süüringitesse. „Hiilgus ja kuninglik toredus andsid koha alandlikule vaesusele. Vaarao „luksuslik eluase” muutus eraku kitsaks kongiks.”

Kuid ka see muutus. Traditsioon oli määranud oru võrdselt varjupaigaks nii kuningaile kui röövlitele. 1743. aastal koostab inglise reisija Richard Pococke esimese kaasaegse kirjelduse orust. Koos šeigist teejuhiga nägi ta neljateistkümmend avatud hauakambrit. (Strabon tundis, nagu öeldud, neljakümmend; praegu on teada kuuskümmend üks.) Kuid ümbrus oli ebakindel. Kurna küngastel asus laagris röövlisalk. Kakskümmend kuus aastat hiljem külastas orgu James Bruce. Oma märkmetes jutustab ta ühest tulemusteta katsest suitsetada jõuke välja nende urgudest. „Kõik nad on kuulutatud lindpriiks ja neid ootab surmanuhtlus, kui nad kusagil tabatakse. Osman-bei, Girga vana asevalitseja, kes ei suutnud enam taluda nende inimeste nurjatut tegevust, käskis kokku

kanda kuivi haokubusid ja hõivas oma sõduritega selle osa mäest, kus elas nende hüljatute enamik; siis käskis ta täita kõik nende koopad haokubudega ja süüdata need põlema; enamik röövlitest hukkus. Kuid nad täiendasid oma ridu kiiresti, muutmata seejuures oma harjumusi.”

Kui Bruce tahtis jääda ööseks hauakambrisse, et kopeerida Ramses III haua seinareljeefe, haaras tema päriselanikest juhte hirm ja nad viskasid sajatades tõrvikud käest. Kui tõrvikud väreldes kustusid, „tõid, nad kuuldavale kohutavaid ennustusi suurest õnnetusest, mis saabub kohe pärast nende lahkumist hauakambrist”. Ja kui Bruce ratsutas mööda pimedat orgu alla koos ainsa tema juurde jäänud ustava teenriga, et jõuda oma paadini Niilusel, tõusis kujuteldamatu lärm: igast küljest. kostis hüüdeid, ülevalt pimedusest aga vihisesid alla kivid, plaksatasid lasud. See tugevnev tulistamine sundiski Bruce'i lühendama oma visiiti - tal tuli Kuningate orust lahkuda peaaegu põgenedes. Kui aga kolmkümmend aastat hiljem tuli Napoleoni Egiptuse Komisjon, et mõõta orgu ja hauakambreid, tulistasid sedagi Teeba röövlid.

Tänapäevalan org eesmärgiks arvututele võõrastele kogu maailmast. Üks rikkamaid aardeid, mis kunagi on leitud sellelt vanalt pinnalt, avastati alles umbes kolmkümmend aastat tagasi. Nüüd kostitavad lakkamatult karjuvad dragomanid oma eesleid selles kohas kepihoopidega, Cooki võõrastemajast, mis asub teisel pool jõge Der el Bahri juures, tulevad külastajad, araablased aga. kutsuvad soovijaid „suurepärases” inglise keeles vaatama „de Kingses tombes”. Ning on üheaegselt nukker ja naljakas, kui, meenutades Niiluse oru, tema kuningate ja rahvaste ajalugu, loed reisijuhist, et „tähtsamates haudades ja Tutanhamoni hauakambris on ennelõunati kolm korda nädalas elektrivalgustus”.

Suurim leid Kuningate orus tehti 1922. aastal; see erutas kogu Euroopa avalikkust ja kutsus esile sellise huvi, mis seni oli osaks .saanud ainult ühele arheoloogilisele avastusele - Trooja avastamisele Schliemanni poolt. Mõned aastakümned varem tehti aga Der el Bahri orus peaaegu niisama üllatav leid, kuid sellega kaasnesid palju kummalisemad tingimused.
Meenutame ameeriklast, kel oli Luksori kõverail tänavail õnnestunud omandada väärtuslik egiptuse papüürus.

168

Kui Euroopa ekspert oli kindlaks teinud papüüruse kaheldamatu ehtsuse ja väärtuse, püüdis ta ameeriklaselt selle päritolu kohta andmeid saada. Heatujuline kollektsionäär.. kellelt Euroopa pinnal ei võinud enam keegi tema saaki röövida, jutustas meelsasti kõigest ja ei peitnud oma küünalt vaka alla. Ekspert kirjutas üksikasjalise kirja Kairosse. Nii tehti esimene samm ebahariliku haudade-rüüstamise fakti paljastamiseks.

Kui professor Gaston Maspero oma muuseumis Kairos sai kirja Euroopast, erutasid teda kaks asjaolu. Esiteks see, et muuseum oli jälle jäänud ilma ühest väärtuslikust. leiust. Jälle - sest mitte vähem kui kuue aasta jooksul ilmusid muististe mustale turule salapärasel viisil haruldased ja teaduse mõttes erakordselt väärtuslikud aarded, mille päritolu ei õnnestunud selgitada isegi neil juhtudel, kui Õnnelikud ostjad Egiptuse piiridest väljaspool nõustusid jutustama ostu lähematest tingimustest. Enamikul. juhtudeloli siis juttu kellestki tundmatust; kord oli see tundmatu araablane, kord noor neeger, siis räbalais fellah ja lõpuks rikas šeik. Teiseks erutas Masperod asjaolu, et papüürus, millest talle nüüd teatati, oli pärit ühe XXI dünastia kuninga hauast, s. o. sama dünastia, kelle haudade kohta ei olnud mingeid andmeid! Kes oli need hauad leidnud? Oli see üheainsa kuninga haud?
Kui professor Maspero teisi „musti” eksemplare meenutas, mille esilekerkimisest ta oli senini kuulnud, siis piisas kõige pealiskaudsemastki vaatlusest veendumiseks, et esemed olid pärit erinevate kuningate haudadest. Oli see tõenäoline, et kaasaegsed hauaröövlid olid avastanud, üheaegselt palju vanu hauakambreid? Palju tõepärasem näis mõte, et oli leitud üks suur ühine hauakamber. Perspektiivid, mis avas selline järeldus, pidid erutama Maspero taolist õpetlast. Tuli midagi ette võtta. Egiptuse politsei ei olnud selle asjaga toime tulnud. Jäi üle üks: ise asuda röövleid otsima. Väga kitsas osavõtjate ringis peetud paljude läbirääkimiste tulemusena saadeti Luksorisse üks Maspero noori assistente.

Alates silmapilgust, mil assistent laevalt lahkus, käitus ta tavalisest arheoloogist täiesti erinevalt. Ta asus elama samasse hotelli, kus oli elanud ameeriklanegi, kes ostis papüüruse. Seejärel aga, nii päeval kui öösel, hakkas keegi noor rikas „frank” uitama kõigil tänavatel, kõigis turu nurkades, kõlistas raha, ostis ühe või teise pisiasja,

169

maksis suurejooneliselt. Sattus ta kaupmeestega usalduslikku vestlusse, siis andis ta neile hea jootraha, kuid mitte rohkem harilikust, et mitte äratada kahtlust. Talle pakuti tihti „muistiseid”, mis olid valmistatud kohalike käsitööliste poolt. Aga noormees, kes sel 1881. aasta kevadel Luksoris ringi uitas, ei lasknud end petta. Seda kogesid varsti kõik muististega kaubitsejad. Võõras äratas neis lugupidamist, aga lugupidamine toob kaasa usalduse. Uhel päeval viipas teda kaupmees, kes kükitas oma poe uksel. Ja siis hoidis Egiptuse Muuseumi assistent käes väikest kuju. Ta suutis end valitseda ja tegi täiesti osavõtmatu näo. Koos kaupmehega kükitas ta matile ja hakkas tingima. Sealjuures keerutas ta kujukest käte vahel ja mõistis: see pole mitte ainult ehtne eksemplar, mis on peaaegu kolm tuhat aastat vana, vaid see pärineb nagu kinnitas sellel leiduv raidkiri - ühe XXI dünastia vaarao hauakambrist!

Kauplemine kestis kaua. Lõpuks ostis assistent väikese kuju, kuid erilist vaimustust ei

väljendanud. Ta andis mõista, et ta otsib midagi suuremat, väärtuslikumat. Ja veel samal päeval tutvustati teda pikakasvulise, parimais aastais araablasega. Too nimetas end Abd el Rasuliks ja oli suure perekonna pea. Aga kui noor assistent vestles temaga järgmistel päevadel üksikasjalisemalt, kui see araablane pärast uusi kohtumisi talle lõpuks veel teisigi hauapanuseid näitas, sel korral XIX ja XX dünastia ajast; laskis ta Abd el Rasuli vahistada. Noor õpetlane oli veendunud, et oli leidnud hauaröövli.

Kas tõesti?

Abd el Rasul viidi paljude oma kodakondsetega. Kene mudiiri ette. Daud-paša juhatas ülekuulamist isiklikult. Kuid lavale ilmusid arvutud tunnistajad, kes kinnitasid süüdistatu süütust. Kõik selle küla elanikud, kus elas Abd el Rasul, kinnitasid vandega, et ta on süütu, veel enam, et süütu on kogu perekond, keda peeti kogukonnas vanimaks ja lugupeetavaimaks. Assistent, kes oli täiesti veendunud oma süüdistuse õigsuses, oli kohe telegrafeerinud Kairosse ja teatanud oma edust. Nüüd pidi ta nägema, et Abd el Rasul oma kodakondsetega lasti vabaks tõendite puudusel. Ta vannutas ametnikke; need kehita:sid õlgu. Ta läks mudiiri juurde. See vaatas talle hämmastunult otsa, imestas „frangi" kannatamatust ja ütles, et tuleb oodata.

Assistent ootas päeva, ootas teise. Siis saatis ta uue telegrammi Kairosse, mis lükkas ümber tema esimese teate. Teadmatuse piinad, mudiiri idamaine rahulikkus viisid teda selleni, et. ta haigestus. Mudiir aga tundis oma inimesi. .

Howard Carter annab edasi ühe oma vanima töölise jutustuse. Oma noorpõlves oli viimane tabatud varguselt ja viidud mudiiri ette. Tema hirm karmi Daud-paša ees oli suur. Peale selle haaras teda aga kindlusetus, kui ta kohtu. asemel viidi paša eraruumidesse, kes - see oli ühel tulikuumal päeval - lebas jahutavas vees suures savist suplusvannis.

Daud-paša vaatas talle otsa, ta ei teinudki midagi muud, kui silmitses süüdlast, aga vana tööline jutustas veel paljude aastate järel erutatult: „. . Ja kui ta silmad minust läbi tungisid, tundsin ma, kuidas mu luud muutusid veeks.

Siis ütles ta mulle päris rahulikult: „See on esimene kord, kui sa ilmud mu ette; sa oled vaba. Aga pea hoolega silmas, et sa ei tule mitte teist korda." Ma olin nii ära hirmutatud, et vahetasin oma elukutset ja ei läinud kunagi tagasi!

See Daud-paša autoriteet - kui sellest üksinda ei piisanud, siis pöörduti kahtlemata julmemate vahendite poole – kandis vilja, mida noor assistent, kes sel ajal lamas palavikus haigevoodis, enam ei lootnud. Nimelt tuli kuu aega hiljem üks Abd el Rasuli sugulane ja kaasosaline Daud-paša juurde ja tegi ulatusliku ülestunnistuse. Mudiir laskis otsekohe informeerida noort teadlast, kes oli veel ikka Luksoris. Algasid uued ülekuulamised. Ja nüüd selgus, et kogu Kurna, Abd el Rasuli koduküla, oli põliste hauaröövlite küla. Amet pärandus isadelt poegadele, see õitses igivanadest aegadest peale, tõenäoliselt ilma vaheaegadeta alates 13. sajandist e. m. a. Teist niisugust röövlidünastiat pole maailmas olnud!

Suurim leid, mis see dünastia iganes tegi, oli kuningate ühine haiIakamber Der el Bahris. Selle haua leidmisel ja rüüstamisel liitusid juhus ja süstemaatilisus. Kuus aastat enne kirjeldatud sündmusi, 1875. aastal, oli Abd el Rasul täiesti juhuslikult kaljumassiivis, mis kõrgub Kuningate oru ja Der el Bahri vahel, avastanud varjatud avause. Kui ta pärast teatud jõupingutusi sellest läbi pääses, leidis ta, et oli sattunud avarasse hauakambrisse, kus lebasid muumiad. Juba esimene pilk ütles talle, et siin on tege-

mist aardega, mis võib kindlustada talle ja tema perekonnale eluaegse sissetuleku, mõistagi, kui

õnnestub saladust säilitada.
Asjasse pühendati ainult perekonna juhtivad liikmed. Pidulikult vandusid nad mitte kunagi reeta saladust, jätta leid sinna, kus ta oli lamanud kolme tuhande aasta jooksul; nii muutus hauakamber Abd el Rasuli perekonna mumifitseeritud pangakontoks, mida võis kasutada ainult juhul, kui see oli perekonnale vajalik. Kõlab uskumatuna, et saladust õnnestus tõesti hoida kuue aasta jooksul. Selle kuue aasta jooksul perekond rikastus. Ent 5. juulil 1881. aastal seisis hauakambri sissekäigu ees Kairo muuseumi esindaja, keda juhtis Abd el Rasul!

Oli üks neist väikestest vempudest, mida saatus vahel mängib, et see esindaja ei olnud ei noor assistent, kellele üksinda oldi tänu võlgu röövlite avastamise eest, ega ka professor Maspero, kes selle mõtte oli algatanud. Järjekordne telegramm, mis nüüd saadeti Kairosse kindlate andmetega, ei jõudnud Maspero kätte: ta viibis reisil. Kuna oli palutud kiirustada, siis tuli saata keegi teine esindaja. See oli Emil Brugsch-Bey, kuulsa egüptoloogi Heinrich Brugschi vend, kes tol ajal oli muuseumis konservaatoriks. Kui ta saabus Luksorisse, leidis ta oma noore kolleegi, kes nii edukalt oli mänginud detektiivi, palavikus. Ta tegi diplomaatilise visiidi mudiirile. Kõik asjast huvitatud isikud olid otsustanud üksmeelselt: et lõpetada edasisi röövimisi, tuleb haud viivitamatult kaitse alla võtta. Nii asus Emil Brugsch-Bey 5. juuli varahommikul teele ainult Abd el Rasuli ja oma araablasest abilise saatel. See, mis ta varsti nägi, meenutas varakambrit Aladini muinasjutust, aga seda, mis toimus järgmise üheksa päeva jooksul, ei suutnud ta unustada elu lõpuni.
Pärast vaevalist ronimist mööda kaljusid peatus Abd el Rasul lõpuks ja osutas augule, mis oli väga loomulikul viisil kividega ka.etud. See asus ligipääsmatus kohas ja oli iga pilgu eest varjatud. Ei olnud ime, et inimeste silmad olid sellest kolme tuhande aasta jooksul mööda libisenud. Abd el Rasul võttis õlalt nööri ja tähendas Brugschile, et on vaja auku laskuda. Jättes kahtlase teejuht oma usaldusväärsearaablase valve alla, järgnes Brugsch kõhklemata ettepanekule. Ettevaatlikult – hingepõhjas ta siiski teatud määral kartis mingisugust altvedamist

selle nupuka varga poolt - laskus ta käte abil mööda nööri alla. Kuigi temas hõõgus lootus midagi leida, ei olnud tal ometi vähimatki ettekujutust sellest, mis teda tõeliselt ootas.
Osutus, et vertikaalne käik, mida mööda ta laskus, oli umbes üksteist meetrit pikk. Jõudnud alla, süütas ta oma tõrviku, pöördus mõne sammu järel ümber järsu nurga ja - seisis esimeste hiiglaslike sarkofaagide ees. Raidkiri ühel suurel sarkofaagil, mis seisis kohe sissekäigu taga, kinnitas, et selles säilib Setos I muumia - muumia, mida Belzoni 1817. aasta oktoobris oli asjatult otsinud vaarao esialgses hauas Kuningate; orus. Tema tõrviku helk langes kaugematele sarkofaagidele, arvutuile Egiptuse surnutekultuse juurde kuuluvaile väärisesemeile, mis olid hooletult laiali puistatud põrandale ja sarkofaagidele. Brugsch läks edasi, sageli endale samm-sammult teed rajades. Äkki nägi ta enda ees hauakambrit ennast, mis tõrviku ähmases valguses paistis tohutuna. Sarkofaagid lamasid korrapäratult läbisegi, osalt avatud, osalt veel suletud. Üksikud muumiad lamasid arvutute tarbeesemete ja ehteasjade vahel. Brugsch jäi hinge kinni pidades seisma. Teadis ta sel hetkel, et tal on õnnestunud näha seda, mida enne teda ei olnud näinud veel ükski eurooplane?
Ta seisis vana maailma võimsaimate valitsejate põrmu ees. Kord roomates, kord täies pikkuses püsti seistes tegi ta kindlaks, et siin lamas Jahmos I (1580-1555 e. m. a.), kes omandas kuulsuse sellega, et kihutas Egiptusest lõplikult välja hüksoslased, barbaarsed „karjuskuningad“ (millega ei ole seotud piibli jutustus Iisraeli laste väljarändamisest Egiptusest); et seal asus Amenhotep I (1555–1545 e. m. a.) muumia, kes hiljem sai kogu Teeba surnutelinna kaitsepühakuks. Lõpuks leiab ta arvukate vähemtuntud Egiptuse valitsejate sarkofaagide seas (laskmata käest tõrvikut, peab ta minutiks istuma, et jagu saada teda haaranud erutusest) mõlema suure Egiptuse valitseja muumiad, kelle kuulsus ilma arheoloogideta, ilma igasuguse ajalooteaduseta kestis põlvest põlve läbi

aastatuhandete kuni meie päevadeni. Seal on Tutmosis III (1501-1447 e. m. a.) ja Ramses II (1298-1232 e. m. a.), keda nimetati Suureks (kelle õukonnas, nagu tookord arvati, kasvas üles Mooses - juuda rahva ja kogu Öhtumaa käskudeandja) - vaaraod, kellest üks valitses viiskümmend neli, teine aga kuuskümmend kuus aastat, kes mitte ainult ei osanud luua oma alamate vere ja pisarate hinnaga. maailmariike, vaid neid ka pikka aega oma kätes hoida.

Kui vapustatud Brugsch põgusalt sarkofaagidel leiduvaid raidkirju uuris, vaevalt teades, kust ta pidi algama, siis sattus ta kohe loole „rändavaist muumiaist”. Tema silmade ette kerkis nende loendamatute ööde pilt, kus preestrid öö varjus olid kiskunud surnud vaaraod Kuningate orus kaitseks varguse ja rüvetamise eest nende haudadest ja - sageli läbi paljude vahepeatuste – sängitanud Der el Bahris uutesse sarkofaagidesse üksteise kõrval. Ainsa pilguga nägi ta, kuidas tookord hirm ja kiirustamine olid vibutanud piitsa, sest mõned muumiad olid ainult seina vastu toetatud. Ja vapustatult luges ta hiljem Kairos seda, mida preestrid olid usaldanud sarkofaagide seintele: surnud kuningate odüsseiat.

Kui ta oli kõik siia kogutud muumiad üle lugenud, sai ta neid kokku nelikümmend. Need olid neljakümne kunagi valitsenud vaarao maised jäänused, keda omal ajal oli austatud kui jumalaid. Kolm tuhat aastat puhkasid nad rahus, kellegi poolt häirimatult, enne kui neid õnnestus näha esmalt röövlil, seejärel aga temal - Emil Brugsch- Beyl.

Vaatamata kõigile ettevaatusabinõudele (mõned neist võtsid vaaraod tarvitusele juba enne surma) olid Egiptuse valitsejad sageli väga pessimistlikud. „Need, kes ehitasid graniidist, kes müürisid kambri püramiidi, kes lõid kaunist selles ilusas töös. . . nende ohvrikivid on niisama tühjad kui nende väsinute omad, kes surevad kaldatammil ilma ühegi järglaseta!” Pessimism ei seganud neid aga võtmast tarvitusele üha uusi abinõusid, et kaitsta oma surnukehi. Nii kirjeldab Herodotos matmiskombeid ja balsameerimist; need olid veel tarvitusel, kui ta reisis Egiptuses (tekst on siin antud Howard Carteri järgi):

„Kui sureb keegi tähtis isik, siis raputavad kõik naised majas oma pähe ja isegi näole mulda. Siis jätavad nad surnu, sööstavad majast välja ja liiguvad läbi linna ülesseotud seelikutega, paljastavad .rinna ja peksavad end. Kõik naissugulased ühinevad rongkäiguga ja teevad sedasama. Ka mehed kogunevad ja peksavad end vastu rinda.

Selle tseremoonia järel kannavad nad surnukeha balsameerimiseks ära.” .

On aeg öelda. mqni sõna muumiate kohta. Sõnal „muumia” on palju tähendusi; see saab selgeks, kui loetakse juba kord mainitud araabia reisija Abd el Latifi märkust 12. sajandist, et Egiptuses müüakse odavalt meditsiinilistel ,eesmärkidel tarvitatavat „muurniat”. „Mumija” või „mumijai” õn araabia sõna ja tähendab Abd el Latifi mõttes kas asfalti, „juudapigi” või kaljude looduslikku eritust, nagu seda saadi Derabgerdi Muumiamäelt Pärsias. Araabia reisija nimetas muumiat „pigi ja mürri seguks”; veel kuueteistkümnendal ja seitsmeteistkümnendal sajandil aeti sellega Euroopas hoogsat äri; isegi möödunud sajandil müüs apteeker „muumiat” ravivahendina murrete ja haavade parandamiseks. Lõpuks on „muumia” ka elavailt inimestelt lõigatud juuksed ja sõrmeküüned; on see osa inimesest, mis kõlbab kõige jaoks ja mida seepärast tarvitati lausumiseks ja nõidumiseks.

Ütleme me tänapäeval „muumia”, siis mõtleme peaaegu eranditult balsameeritud surnukehasid, eriti vanade egiptlaste hästi alalhoidunud surnukehasid. Varem tehti vahet „loomuliku” ja „kunstliku” mumifitseerimise vahel. „Loomulike muumiatena” vaadeldi selliseid, mis ilma eriliste vahendite tarvitamiseta olid säilinud teatud soodsates tingimustes kõdunemata - sellised on ligikaudu

muumiad kaputsiinikloostris Palermo juures, Suurel St. Bernhardil asuvas kloostris, Breemeni toomkiriku tinakeldris või Quedlinburgi lossis. Ka tänapäeval peetakse veel kinni vahetegemisest, kuid reservatsiooniga, seejärel kui arvukad uurimused - eriti Elliot Smithi uurimused ja Douglas E. Derry Tutanhamoni muumia analüüs - on näidanud, et surnukehade hea säilimine ei ole niipalju kunstliku balsameerimise kui just Niilusemaa kuiva kliima, õhu ja liiva steriilsuse teene. Nii on leitud lihtsalt liivast laitmatult säilinud muumiaid - ilma sarkofaagideta ja ilma sisikonna eemaldmise jälgedeta; need muumiad ei olnud halvemini säilinud kui balsameeritud. Viimased olid sageli aja jooksul tugevasti lagunenud või muutunud vormituks massiks vaigu, asfaldi, rohkesti tarvitatud palsamõlide ja - nagu jutustab Rhindi papüürus - „Elefantine vee, Eileitüiaspolise sooda ja Kimi linna piima" tõttu.

Möödunud sajandil oli levinud arvamus, et egiptlastel olevat olnud balsameerimiseks kasutada erilised keemili-

sed salavahendid. Ka tänapäeval pole õnnestunud veel leida autentset, tõesti täp-set ja täielikku mumifitseerimise kirjeldust. Kuid me teame tänapäeval, et arvutute lisaainete tarvitamise juures osutati religioossele rituaalile ja müstilistele talitustele sageli suuremat tähtsust kui keemilisele tegevusele. ühtlasi peame pidama silmas, et mumifitseerimise kunst aastatuhandete jooksul kindlasti muutus. Nii pani juba Mariette tähele, et Memfise muumiad - kõige vanemad muumiad - on kuivatatud peaaegu kuni mustaks tõmbumiseni ja väga kergesti purunevad, nooremad muumiad Teebast seevastu on kollakad, tuhmilt läikivad ja sageli elastsed; seda kõike ei või seletada ainult vanusevahega.

Herodotos teatab kolmest mumifitseerimise viisist, millest esimene oli teisest kolm korda kallim, kuna kolmas oli odavaim, mida võisid kasutada ka alamad ametnikud {mitte aga lihtinimene, kes võis jätta oma surnukeha saatuse üksnes heatahtliku kliima hooleks). Vanematel aegadel õnnestus säilitada ainult keha välised vormid. Hiljem leiti vahend vältida naha kortsutõmbumist, nii et võisime leida muumiaid kogu oma individuaalsuses täielikult säilinud näojoontega.

Reeglina toimus mumifitseerimine järgmiselt: esmalt eemaldati metallkonksuga ninasõõrmete kaudu aju; seejärel avati kivinoaga kõhukoobas, eemaldati sisikond (mõnikord tõenäoliselt ka päraku kaudu) ja asetati niinimetatud „kanoopidesse" (spetsiaalsetesse kruusidesse või vaasidesse); süda võeti välja ja asendati kivist skarabeusega. Järgnes surnukeha äärmiselt põhjalik pesemine ja „sissesoolamine", kusjuures seda hoiti soolalahuses rohkem kui kuu aega. Lõpuks surnukeha kuivatati, mis mõnede teadete järgi vältas kuni seitsekümmend päeva.

Matmisel asetati muumia sageli mitmesse puusarka (enamasti omasid need inimkeha kuju) või kivist sarkofaagidesse; mõnikord paigutati mitu üksteise sisse asetatud puusarka kivist sarkofaagi. Keha asetati kirstu selili, käed risti kas rinnal või kõhul, mõnikord jäeti ka väljasirutatult kõrvale. Juuksed lõigati enamasti lühikeseks, naistel aga jäeti sageli lõikamata ja korraldati need kaunilt soengusse. Häbemekarvad raseeriti. Keha topiti kokkulangemise vältimiseks täis savi, liiva, vaiku, saepuru, riidepalle, lisades sellele aromaatset vaiku ja huvitaval kombel ka sibulaid. Topiti täis ka naiste rinnad. Siis

algas kindlasti kauakestev lõuendsidemete ja rätikute sisse mähkimise protsess; aja jooksul imbusid sidemed vaiguga nii läbi, et sageli ei õnnestunud teadlastel neid enam korralikult lahti mähkida. Vargad, kes pidasid silmas arvutuid ehteasju, mis olid mähitud sidemeisse, ei näinud sellega vaeva, vaid lõikasid sidemed risti ja põiki katki.

1898. aastal avas Loret, tolleaegne Muististevalitsuse peadirektor, teiste hulgas ka Amenhotep II

haua. Ka tema leidis „rändavad muumiad”, kolmeteistkümne kuninga muumiad, mida preestrid raske öötöõga XXI dünastia ajal kokku olid kandnud. Kuid erinevalt Brugschist ei leidnud Loret mingisuguseid aardeid. Puutumatuiks osutusid ainult muumiad ise (Amenhotep lamas oma sarkofaagis), kõik muu oli röövitud. Sellest hoolimata tungisid hauaröövlid üks või kaks aastat hiljem sellesse hauakambrisse, mis sir William Garstini ettepanekuloli uuesti kinni müüritud, et mitte häirida surnud kuningate und, kiskusid Amenhotepi välja tema sargast ja kahjustasid ta muumiat tugevasti. Tõenäoliselt olid ka nemad valvuritega koos töötanud, nagu peaaegu kõik vargad aastatuhandeid enne seda. See juhtum kinnitas, et Brugsch talitas õigesti, kui ta tõi hauakambrist välja kõiki mis leidis: igasugune pieteeditundest sündinud kõhklemine oli kohalikes tingimustes väär.

Kui Emil Brugsch-Bey kitsast šahtist maapinnale ronis, kui ta oli jätnud maha nelikümmend surnud kuningat, töötasid, ta mõtted juba säilitamise võimaluste kallal. Jätta hauakambri sisemus kohale sellisena, nagu ta oli, tähendas määrata kõik riisumisele. Et seda aga tühjendada ja Kairosse toimetada, selleks oli vaja palju töölisi, keda võis vaevalt hankida mujalt kui Kumast - „Abd el Rasuli kodukülast, varaste põliskodust. Kui Brugsch palus mudii-

rilt uut audientsi, oli ta selle sammu võimalikest rasketest tagajärgedest hoolimata otsustanud viimase kasuks. Järgmine hommik leidis ta juba kolmesaja fellahiga leiukohal. Ta laskis ümbruse sisse piirata. Koos oma araablastest abilistega eraldas ta üldisest massist väikese grupi, mis näis usaldustäratavamana kui ülejäänud. Need töölised (neil ei olnud kerge: selleks et tõsta raskeid sarkofaage, vajati kuueteistkümne mehe jõupingutust) ulatasid leitud aardeid üles, Brugsch ja tema abiline võtsid need vastu, registreerisid ja lasksid need asetada ritta künka jalamile. Töö viidi läbi neljakümne kaheksa tunniga! Howard Carter märgib lakooniliselt: „Tänapäeval ei tööta me enam nii kiiresti!” Kiirus ei olnud ülearune mitte ainult arheoloogia vaatepunktist, sest aurik Kairost hilines mitu päeva. Brugsch-Bey laskis muumiad sisse pakkida, sargad sisse mähkida ja Luksorisse toimetada. Alles 14. juulil toimus laadimine aurikule.

Siis aga juhtus midagi sellist, mis avaldas Brugschile, karastatud teadlasele, veel enam mõju kui aarde enda leidmine. Kõik, mis toimus nüüd auriku aeglasel liikumisel allavoolu, ei erutanud enam uurijat, vaid lihtsalt inimest, kellele ei olnud võõrad austuse ja harduse tunded.

Tuulekiirusel levis kõigis Niiluse külades ja kaugel maa sisemuses teade sellest, milline laadung peitus auriku sisemuses. Paistis, et Vana-Egiptus, mis oli näinud. oma valitsejais jumalaid, polnud veel lõplikult kadunud. Brugsch seisis laevalael ja nägi, kuidas Luksorist peale kuni kaugele suure Niiluse kääruni Kufti ja Kenani – avaldasid laevale austust sajad fellahid oma naistega. Mehed tulistasid püssidest surnud vaaraode auks, naised puistasid end üle mulla ja tolmuga, hõõrusid rinda liivaga. Laeva saatis kogu teekonna ajal kaugelekajav nutt ja halamine. See oli fantaasia, protsessioon, vapustav oma kaeblikkuses.

Brugsch ei suutnud taluda seda vaadet ja pöördus kõrvale. Toimis ta õigesti? Oli ta võib-olla nende silmis, kes seal tõid kuuldavale oma kaebehüüdeid ja peksid vastu rinda, samuti röövel, üks neist varastest ja kurjategijaist, kes olid kolme tuhande aasta jooksul rüvetanud hauakambreid? Kas võis olla küllaldaseks põhjenduseks see, et ta tegutses teaduse huvides? .

Howard Carter andis meile palju aastaid hiljem selge vastuse. Ta võtab, järgneva märkuse ajendiks juhtumi

Amenhotepi hauas: „Sellest juhtumist võime võtta õpetust; soovitame sellega tutvuda kriitikuil, kes nimetavad meid vandaalideks seepärast, et me võtame haudadest välja esemed. Toimetades

muistised muuseumisse, hoolitseme me nende säilitamise eest; kohalejäetuna langevad nad varem või hiljem vältimatult varaste saagiks, mis võrduks nende hävitamisega.”

Kui Brugsch-Bey maabus Kairos, ei rikastanud ta ainult üht muuseumi - ta rikastas kogu maailma, andes talle võimaluse näha neid, kes kunagi tundsid suuruse ja kuulsuse hiilgust.

16. PEATÜKK HOWARD CARTER LEIAB TUTANHAMONI

1902. aastal sai ameeriklane Theodor Davis Egiptuse valitsuselt loa teostada väljakaevamisi Kuningate orus. Ta kaevas järjest kaheteistkümne talve vältel. Kaevamiste ajal avastas ta nii huvitavad hauakambrid. nagu Tutmosis IV, Sipta ja Haremhebi omad; ühtlasi leidis ta suure „ketserkuninga” Amenhotep IV muumia ja sarkofaagi (tema abikaasa oli Nofretete, kelle suurepärane värviline portreebüst kuulub tuntuimate Egiptuse raidkujude hulka), sellesama valltseja, kes nimetas end reformaatorina Ehnatoniks („Päike on rahul”) ja kes lühikeseks ajaks asendas vana traditsioonilise religiooni päikeseketta austamisega.

Esimese maailmasõja algus aastal läks kaevamiste kontsessioon üle lord Carnarvonile ja Howard Carterile. Seega algab kõige väljapaistvama Egiptuse haualeiu ajalugu, mis - nagu kirjutas Carnarvoni õde hiljem ühes artiklis oma venna kohta - „algab nagu muinasjutt Aladini imelambist, lõpeb aga nagu kreeka legend Nemesisest”.

Meie raamatu jaoks on Tutanhamoni hauakambri avastamisel eriline tähtsus. Arheoloogiliste avastuste ajaloos kujutab ta endast kõigi saavütuste kõrgpunkti. Samaaegselt on ta aga, kui püüda leida meie teaduse arengus dramaatilist tõusujoont, selles üks kõige dramaatilisemaid lehekülgi. Ekspositsiooni kirjutasid Winckelmann ja määratu hulk süstematiseerijaid, metoodikuid ja spetsialiste. Esimesed äsjaalanud tegevuse jämedad keerdsõlmed lahendasid Champollion, Grotefend ja Rawlinson (mõlemast viimasest tuleb juttu „Tornide raamatus”). Esimesed, kes avatud laval tegevust aktiivselt edasi arendasid ja tunnustust leidsid, olid Mariette, Lepsius ja Petrie Egip-

tuses, Botta ja Layard Mesopotaamias (vt. „Tornide raamat”) ning ameeriklased Stephens ja Thompson Jukatanis (vt. "Treppide raamatU). Kõigi tegelaste kirglikul osavõtul jõudis tegevus esmakordselt hingematva dramaatilise haripunktini Schliemanni ja Evansi avastustes Troojas ja Knososes, siis Koldewey ja W oolley avastustes Baabülonis ja Uris, Abrahami kodumaal. Schliemann, geniaalne üksiklane, oli viimane suur arheoloog-diletant, kes kaevas oma kulul ja riisikol. Knososes ja Baabülonis töötasid juba terved eriteadlaste brigaadid. Valitsused, vürstid, rikkad metseenid, jõukad ülikoolid, arheoloogia instituudid ja rahameestest eraisikud kaasaegse maailma kõigist osadest saatsid aastast aastasse hästivarustatud ekspeditsioone vana maailma kõigisse osadesse. Tutanhamoni haua avastamisel ühendati aga grandioosselt kõik, mis seni oli omandatud uurimise vallas üksikute saavutuste ja kogemuste näol. Siin oli kõik allutatud teadusele. Ekspeditsioon ei tundnud neid raskusi, mida püstitas Layardile teele rumal ebausk ja Evansile kohalike võimude pahasoovlikkus; siin oli kindlustatud valitsuse toetus. Kolleegide-õpetlaste kadedus - nad teotasid isegi Rawlinsoni ja olid muutnud põrguks Schliemanni elu - asendus nüüd vastastikuse abistamisega, olles heaks näiteks rahvusvahelisest koostööst teaduse alal. Möödunud oli suurte pioneeritegude aeg, millal üksik uurija, nagu Layard, oli asunud teele ainult eesli ja reisipaunaga otsima hävinud linna. Howard Carter, kuigi Petrie õpilasena veel läbi ja läbi vanast arheoloogide koolkonnast, muutus - kui sellist võrdlust võib kasutada - täidesaatvaks ametnikuks, kes hulljulge tungimise asemel tundmatutesse maadesse kasutas vana kultuuri registreeriva topograafi rangeid meetodeid.

Kõige selle juures oskas Carter säilitada entusiasmi, ilmutades samaaegselt maksimaalset teaduslikku rangust, täpsust ja hoolikust. Tänu sellele sai ka tema koha muinasteaduse riigi suurmeeste ridades, meeste seas, kes kaevamiste abil ei otsinud ainult muistseid aardeid ja surnud kuningate jäänuseid, vaid püüdsid lahendada inimkonna suuri mõistatusi, mis olid omandanud oma kuju, ilme, iseloomu ja vaimu antiikaja kõrgetes kultuurides.

Isiksusena on lord Carnarvon õigupoolest ainult Inglismaal esinev segu sportlasest ja kunstiteoste kogujast,

džentlmenist ja maailmarändurist, realistist kaubanduses ja romantikust tunnetes. Olles veel Trinity-College'i õpilane Cambridge'is, tegi ta ühel päeval ettepaneku taastada oma kulul esialgne ilus joonis oma toa paneelil, mis oli rikutud hilisema ülemaalimisega; juba noorukina uitab ta kõigis antikvariaatides, täiskasvanuna kogub ta kirglikult ja asjatundlikult vanu gravüüre ja jooniseid. Samaaegselt on ta aga ka alaline külaline kõigil spordiväljakuil, harjutab, kuni tast saab eeskujulik laskur, harrastab veesporti ja - saanud juba kahekümne kolme aastasena suure varanduse pärijaks - teostab purjekal reisi ümber maaitma. Kolmas Inglismaal registreeritud auto kuulus talle. Autosport sai talle kireks. See kalduvus andiski ta elule otsustava pöörde. Sajandivahetusel juhtub tal Saksa-maal teel Bad Langenschwalbachi autoõnnetus: ta paiskub koos oma autoga ümber. Rea raskete haavade kõrval tuleb tal kogu oma edasise elu jooksul kannatada raskete hingamishäirete all, mis teevad talle väljakannatamatuks talvise Inglismaal viibimise. Seepärast läheb ta 1903. aastal esmakordselt Egiptuse pehmesse kliimasse ja näeb siin paljude arheoloogiliste ekspeditsioonide väljakaevamisi. Rikas, sõltumatu inimene, kes seni oli ilma kindla ülesande ja ,eesmärgita elus, nägi selles tegevuses otse suurepärast võimalust ühendada temast mitte lahkunud kirge spordi vastu kalduvusega tegelda tõsiselt kunstiga. 1906. aastal alustab ta iseseisvaid väljakaevamisi, kuid jõuab veel samal talvel järeldusele, et ta teadmised ei ole küllaldased. Ta pöördub abi saamiseks professor Maspero poole ja viimane soovitab talle noort Howard Carterit.

Nende inimeste koostöö oli erakordselt viljakas. Howard Carter täiendas suurepäraselt lord Carnarvoni. Ta oli mitmekülgselt haritud teadlane, kes juba enne seda, kui lord Carnarvon kutsus teda juhatama kõiki oma kaevamisi, oli omandanud rohkesti praktilisi kogemusi Petrie ja Davise juures. Ta ei olnud aga ainult fantaasiavaene faktide registreerija, kuigi üksikud kriitikud süüdistasid teda liialdatud pedantsuses. Ta oli praktilise mõistusega inimene ja kui oli vaja, siis ka kohkumatu, isegi hulljulge. Need tema omadused ilmnesid täiel määral ühe seiklusliku sündmuseajal 1916. aastal.

Ta viibis lühiajalisel puhkusel Luksoris; kui ühel päeval tulid tema juurde suures segaduses olevad külavane-

mad ja palusid temalt härdalt abi. Sõja tõttu, mis andis tunda isegi Luksoris, oli siin tunduvalt vähenenud ametnike arv ning nõrgenenud kontroll ja politseiline järelevalve; seda ei jätnud kasutamata Abd el Rasuli vaprad järeltulijad, kes alustasid uuesti haudade röövimist: Üks röövlijõuk sattus mingile leiule künka lääneküljel, mis asus ülevalpool Kuningate orgu. Vaevalt oli sellest kuulnud nende võistlejate jõuk, kui ta võttis tarvitusele abinõud, et saada oma osa oletatavatest aaretest. Mis nüüd toimus, meenutab halba gangsterifilmi.

Lugu läks relvastatud kokkupõrkeni mõlema jõugu vahel. Esimest jõuku üllatati, see löödi puruks ja aeti ära, kuid endiselt püsis oht, et verine arveteõiendamine võiks jätkuda. Carter, kes oli küll puhkusel ja ei kandnud vähimatki vastutust selle sündmuse eest, otsustas vahele segada. Kuid las ta

kõneleb sellest ise. .,

„Oli juba hiline pärastlõuna. Kiirustades kogusin oma vähesed töölised ja asusin koos vajaliku varustusega teele sündmuskohale. See ettevõte tõi endaga kaasa tõusmise kuupaistel 600 meetri kõrgusele Kurna künkale. Oli juba kesköö, kui jõudsime kohale. Teejuht näitas mulle köie otsa, mis rippus alla püstloodse kalju küljest. Kui kuulatasime, võisime veenduda selles, et röövlid all töötasid. Esmalt lõikasin läbi nende köie, tehes seega võimatuks nende põgenemise, ja seejärel, kinnitanud tugevasti oma köie, laskusin seda mööda alla. Laskuda keskööl köiega oma tööst haaratud hauaröövlite pessa - see on ajaviide, milles ei puudu närvikõdi. Kaheksa meest olid töö juures ja kui ma jõudsin alla, tuli seal üle elada paar ebamugavat silmapilku. Seadsin nad valiku ette: kas nad lahkuvad minu köit kasutades või jäävad kohale, kuid siis juba ilma köieta. Lõpuks võtsid nad mõistuse pähe ja kadusid. ÜIejäänud osa ööst veetsin ma kohapeal. . .”

Et luua endale täielikku ettekujutust sellest sõjakast arheoloogist, on vaja lisada oma fantaasiat tema tagasihoidlikule ja isegi kuivale jutustusele, milles ohust räägitakse möödaminnes, võllanaljana. Muide, kui Carter oleks jäthud röövlitele tegevusvabaduse, oleks neid ikkagi oodanud pettumus. Nende leid kujutas endast hauda, mis esialgselt oli arvatavasti rajatud kuninganna Hatšepsutile. See ei sisaldanud mingeid aardeid - hauakambris seisis ainult pooleliolev sarkofaag kristalsest liivakivist.

Camarvon ja Howard Carter asusid koos tööle. Alles 1917. aasta sügisel õnnestus neil niivõrd laiendada oma tööde mahtu, et võis loota edule. Siis toimuski see, mida kogesime juba sageli teaduste ajaloos: algusest peale sattusid nad õnneliku inspiratsiooni läbi sellele alale, kus hiljem tehtigi avastus. Kuid rida väliseid asjaolusid kriitilised kaalutlused, kartIikkus, kahtlus ja eelkõige „spetsialistide näpunäited” pidurdasid kogu tööd ja viisid selleni, et töö oleks peaaegu katkenud.

Kas ei toimunud midagi taolist omal ajal ütie esimese arheoloogiga, Naapoli kavaljeero Alcubierrega, kes 6. aprillil 1748. aastal oma kaevamiste alguses oli sattunud otse Pompeii keskele? Seda mäistmata, ajas ta kaevandi uuesti kinni ja hakkas kannatamatult kaevama teises kohas. Möödusid aastad, enne kui ta mõistis, et esimene labidatäis mulda oli võetud õigest kohast.

Carnarvoni ja Carteri ees lebas Kuningate org. Enne neid olid siin kaevanud kümned inimesed ja mitte ükski neist ei jätnud maha täpseid märkmeid, rääkimata kaevamiste plaanidest. Nagu tardunud kuumaastikus kerkisid siin üksteise kõrval rusumäed; nende vahel paistsid sissekäigud juba avastatud hauakambritesse. Oli ainult üks tee - kaevata plaanipäraselt, kuni jõutakse kaljust alus-põhjani. Seepärast tegi Carter ettepaneku alustada kaevamisi kolmnurgas, mille moodustasid Ramses II, Merenptah ja Ramses VI hauakambrid. „Hoolimata sellest, et mind võidakse süüdistada sihilikkuses, mida põhjustab hilisem teadmine, pean ma ütlema, et lootsime kindlasti leida teatud kuninga hauakambrit ja see kuningas oli Tutanhamon!”

See kõlab uskumatuna, kui kujutletakse risti ja põiki läbikaevatud orgu. Eriti kõlab see hulljulgelt seepärast, et mõlemal väljakaevajal oli väga vähe alust selliseks lootuseks. Kogu õpetlaste maailm kaldus arvama, et suurte avastuste aeg Kuningate orus on möödunud. Täpselt sada: aastat enne seda, kui Belzoni oli tühjendanud Ramses I, Setos I, Eje ja Mentuhotepi hauakambrid, kirjutas ta: „Olen kindlal veendumusel, et Biban el Mulaki orus ei ole teisi hauakambreid peale nende, mis said tuntuks minu äsjaste avastustega, sest enne, kui ma sealt lahkusin, tegin kõik selleks, et avastada veel kas või üksainuski haud, kuid kõik see jäi tulemuseta. Minu seisukohta kinnitab ka assjaolu, ef pärast seda, kui ma olin orust lahku-

nud, uuris seda nelja kuu jooksul briti konsul härra Salt, kes samuti nägi asjatult vaeva, püüdes veel

leida mingisugust hauakambrit.”
Kakskümmend seitse aastat pärast Belzonit uuris Kuningate orgu põhjalikult suur Preisi ekspeditsioon. Kui ta lahkus, oli ka selle juhataja Richard Lepsius veendunud,. et orus on avastatud kõik, mis avastada oli. See ei takistanud Loret'd leidmast veidi aega enne sajandivahetust uusi, varem tundmata hauakambreid; natuke hiljem tegi sedasama Davis. Kirjeldatavaks ajaks ei jäänud aga Kuningate orgu ühtki liivatera, mida ei oleks vähemalt kolm korda ümber pööratud, ja kui Maspero Muististevalitsuse ülemana kirjutab alla kontsessioonile lord Carnarvoni kaevamiste jaoks, ei kõhelnud ta väljendamast veendumust, et kontsessioon olevat tegelikult ülearune: orus ei ole enam võimalikud mingisugused uued leiud.
Kuid mispärast Carter siiski lootis kõigest hoolimata leida hauakambrit, sealjuures mitte mingisugust juhuslikku, vaid just teatud kindlat hauakambrit? Ta tundis hästi Davise leide, mida ta oli näinud oma silmaga. Nende seas oli ühe kalju alt leitud fajansspeeker Tutanhamoni nimega. Kalju lähedal ühes kaevushauas oli Davis leidnud purustatud puukirstu, Kuldlehekestel, mis sellel olid säilinud, oli samuti Tutanhamoni nimi. Davis tegi veidi kiirustava järelduse, et antud kaevushaud olevat selle kuninga viimne puhkepaik. Carter tuli teistsugusele järeldusele, ja see leidis tuge, kui selgus, et kolmas Davise leid oli määratud valesti. Jutt oli mõnedest savinõudest, mis leiti ühes kaljulohus ja mis olid täidetud esimesel pilgul tähtsusetutena näivate savinõukildude ja lõuendiribadega. Täiendaval uurimisel New Yorgi muuseumis „Metropolitan Museum of Art" selgus ootamatult, et leiu puhul oli kahtlemata tegemist jäänustega materjalist, mida oli kasutatud Tutanhamoni matmise ajal. Kuid ka see ei olnud veel kõik: kui Davisel õnnestus avastada ketserkuninga Ehnatoni varjupaik, leidis ta sealt mitu Tutanhamoni savipitsatit.
Kõik see kõlab üpris veenvalt. Esimesel pilgul oli Carteril täielik alus kinnitada, et Tutanhamoni hauakamber, kuigi selle leidmise katsed lõppesid ebaõnnestumistega, pidi asuma kusagil selle koha lähedal, kust leiti need esemed, see tähendab - Kuningate oru keskkohas. Kuid meenutame kolme aastatuhandet, mis olid veerenud üle:

oru matmispäevast alates, meenutame arvutut hulka röövleid ja preestreid, kes tassisid muumiaid ühest kohast teise, meenutame lõpuks neid purustusi, mida saatsid korda oskamatute kaevamistega kogemusteta arheoloogid oma tööde alguses. .. Carteri kasutuses olid vaid mõned kuldlehekesed, fajansspeeker, paar savinõu ja mõned 'pitsatid - need olid kõik tema „tõendid”. Oli vaja omada piiritut usku oma õnnesse, et ainult sellele toetudes tulla mitte lihtsalt lootusele, vaid kindlale veendumusele, et õnnestub leida Tutanhamoni hauakamber.
Kui Carnarvon ja Carter alustasid kaevamisi, eemaldasid nad talve jooksul tähistatud kolmnurga sisemuses kogu prahist ja kruusast koosneva pealmise kihi ning jõudsid kaevamistega Ramses VI avatud hauakambri jalamini. „Siin sattusime reale töölishüttidele, mis olid püstitatud suurte tulekivitükkide hunnikule, mis on orus mingisuguse hauakambri läheduse kindlaks turmuseks.”
Mõne järgneva aasta sündmused omandasid järk-järgult üha pingelisema iseloomu. Turistide pärast, õigemini seepärast, et edasised kaevamised oleksid seganud turistide poolt nii meelsasti külastatava Ramsese hauakambri vaatamist, otsustasid Carnarvon ja Carter katkestada kaevamised sel kohal kuni soodsamate võimaluste saabumiseni. Nii kaevasid nad 1919/20. aasta talvel ainult Ramses VI haua sissekäigu juures ja leidsid seal väikesest peidikust mitmeid arheoloogilist huvi pakkuvaid hauainventarist pärinevaid esemeid. „Mitte kunagi meie töö vältel orus ei olnud me nii lähedal tõelisele avastusele,” märgib Carter.
Nüüd „pöörasid nad pahupidi” (nagu oleks öelnud Petrie) kogu kolmnurga peale maatüki, millel seisid tööliste hütid. Ja jälle jätsid nad puudutamata selle viimase lapi, jälle siirdusid nad hoopis teise kohta, väikesesse kõrvalorgu Tutmosis III hauakambri juurde, kaevasid seal kahe talve jooksul ja ei leidnud midagi tõesti väärtuslikku “.
Siis kogunevad nad ja arutavad täiesti tõsiselt küsimust, kas ei tuleks siiski mitmeaastase uurimise

jooksul saavutatud tühiste tulemuste tõttu kaevamised üle viia hoopis teise kohta. Endiselt oli veel kaevamata ainult see maalükk, kus seisid tööliste hütid ja tulekivitükkide hunnik - väike maa-lapp Ramses VI hauakambri jalamil. Pika kõhk-

186

lemise järel lepivad nad kokku: pühendada Kuningate orule veel üks, sel korral tõepoolest viimane talv.

Ja nad alustavad nüüd kaevamist täpselt sel kohal, kus nad olid peatunud juba kuue talve eest - seal, kus, asuvvad tööliste hütid ja tulekivitükid. Sel korral, kui nad lõpuks teostasid selle, mida nad oleksid pidanud tegema juba kuue aasta eest kiskusid maha tööliste hütid -, õnnestus neil otsekohe, peaaegu esimese kirkahoobiga, avastada sissekäik Tutanhamoni hauakambrisse, Egiptuse rikkaimasse kuningahauda! Carter kirjutab: „... Selle avastuse äkilisus hämmastas mind, aga järgnevad kuud olid nii täis sündmusi, et ma vaevalt leidsin aega järelemõtlemiseks."

3. novembril 1922. aastal hakkas Carter (lord Camarvon asus. sel ajal Inglismaal) lammutama tööliste hütte - need, olid hüttide jäänused XX dünastia ajast. Järgmise päeva hommikul leiti esimese hüti alt kiviaste. 5. novembri õhtuks, pärast seda kui oli koristatud prahimäed, ei olnud enam mingit kahtlust selles, et oli leitud ühe hauakambri sissekäik.

Ometi võis see olla ka mingisugune lõpetamata või kasutamata hauakamber. Aga kui selles asetseski muumia, võis osutuda, et seegi hauakamber, nagu paljud teised, oli samuti kahjustatud ja rüüstatud. Lõpuks, et mitte jätta kõrvale ühtki pessimistlikku võimalust, võis muumia, juhul kui ta olemas oli, olla ka ainult mõne õukonnaametniku või preestri oma. .

Töö jätkus ja vastavalt sellele tõusis Carteri ärevus. Aste astme järel vabanes prahist, ja kui päike, nagu alati Egiptuses, äkki loojus, tuli nähtavale kaheteistkümnes aste, aga selle taga sai „nähtavaks suletud, lubjaga üle võõbatud ja pitseeritud ukse ülemine osa".

„Pitseeritud uks. See oli niisiis tõepoolest tõsi. . . See silmapilk võis panna erutusest värisema ka kogenud arheoloogi."

Carter kontrollis pitsereid: need olid kuningliku nekropoli omad. Niisiis pidi nende taga puhkama vähemalt väga kõrgel seisnud isik. Kuna tööliste onnid olid sulgenud sissekäigu alates XX dünastiast, pidi haud vähemalt sellest ajast peale olema rüüstamata. Kui Carter, värisedes kannatamatusest, puurib uksesse vaateava, „küllalt suure elektrilambi sissepistmiseks", avastab. ta, et käik ukse taga on täiesti täidetud kivide ja kruusaga; see kin

187

nitas veel kord veenvalt, et hauakambrit püüti maksimaalselt kaitsta kutsumata külaliste eest.

Kui Carter, jätnud kaevandit valvama oma kõige usaldatavamad töölised, kuupaistel mööda orgu koju ratsutab, tuleb tal võidelda. „Kõik, sõna-sõnalt kõik võis lebada tolle käigu taga ja oli vaja kogu minu endavalitsemist; et mitte purustada otsekohe uks ja jätkata otsinguid!" märkis ta oma päevikusse pärast seda, kui ta oli vaadanud läbi uksesse tehtud avause. Nüüd, kui muul traavib kodu poole, võitleb ta oma kannatamatusega. Sisemine hääl sosistab talle, et ta seisab tohutu avastuse ees. Väärib imetlust, et ta pärast kuue aasta pikkust lulemusteta. tööd võtab suure avastuse lävel seistes vastu otsuse: kaevand kinni ajada ja oodata ära lord Camarvoni, oma toetaja ja sõbra saabumine.

6. novembri hommikul saadab ta Camarvanile telegrammi: „Lõpuks tegin orus tähtsa avastuse; suurepärane hauakamber puutumatute pitseritega; kuni Teie tulekuni kõik jälle kinni kaetud. Õnnitlen." Juba kaheksandal saab Carter kaks vastust: „Tulen, kui võimalik, varsti!", „Mõtlen kahekümnendal olla Aleksandrias!"

23. novembril saabus lord Camarvan koos oma tütrega Luksorisse. Rohkem kui kaks nädalat oli Carter pidanud istuma närivas kannatamatuses, palavikuliselt hõõguvas ootuses uuesti kinniaetud hauakambri ees. Juba kaks päeva pärast astmete avastamist langes talle kaela õnnitluste laine. Kuid

mispärast teda õnnitleti, millise avastuse eest, missuguse hauakambri eest? Seda Carter ei teadnud. Kui ta oleks kaevanud edasi ainult mõned vaksad, siis oleks ta näinud absoluutselt selget ja arusaadavat Tutanhamoni pitsati jäljendit. „Ma oleksin maganud öösiti paremini ja oleksin vabanenud peaaegu kolmenädalasest piinavast teadmatusest!”

24. novembri pärastlõunal ka.evasid töölised lahti kogu trepi. Carter astus kuusteist astet allapoole ja seisis pitseeritud ukse ees. Nüüd nägi ta selgeid pitsati jäljendeid ja Tutanhamoni nime. Kuid ta nägi veel rohkem. Ta nägi seda, mida senini olid pidanud nägema peaaegu kõik kuningahaudade avastajad: ka siin olid jälle olnud teised kiiremad; ka siin olid röövlid teinud oma töö.

„Kuna nüüd kogu uks seisis vabalt valguse käes, võisime näha seda, mis seni meie pilkude eest oli varjatud: osa müüritud sissekäigust oli kaks korda üksteise järel

avatud ja. jälle suletud: esmalt avastatud pitserid - šaakal ja üheksa vangi - olid asetatud uuesti suletud müüriosa külge, kuna Tutanhamoni pitserid, m»lega hauakamber algselt pitseeriti, asusid ukse alumise, puutumatu osa küljes. Niisiis ei olnud haud täielikult puutumatu, nagu varem lootsime. Selles olid viibinud rüüstajad ja isegi mitu korda. Otsustades mainitud hüttide järgi, tegutsesid need rüüstajad juba enne Ramses VI valitsemisaega. Asjaolu, et :hauakamber oli uuesti kinni pitseeritud, kõneles sellest, et rüüstajail polnud õnnestunud hauakambrit täielikult tühjendada.”

Kuid see ei olnud kaugeltki kõik. Carteri hämmeldus ja kahtlus suurenesid. Kui ta laskis trepilt kõrvaldada viimase prahi, leidis ta suure hulga kilde ja laekaid Ehnatoni, Sakere ja Tutanhamoni nimedega, leidis Tutmosis III skarabeuse ja osa teisest skarabeusest Amenhotep III nimega. Kas ei kinnitanud see vaaraode nimede hulk seda, et vastu ootusi oli leitud siiski mitte üksikhaud, vaid peidukoht paljudele kuningatele? .

Selgust võis sellesse tuua vaid ukse avamine. Järgmised päevad olidki täidetud selle tööga. Nagu Carter oli juba esimese pilgu juures läbiväikese ava kindlaks teinud, asus selle taga kive täis kuhjatud käik. Täidismaterjali erinevuse järgi võis selgesti määrata kindlaks, kuhu röövlid olid rajanud kitsa tunneli ja kuidas nad olid käigu uuesti täitnud. Mitmepäevase töö järel sattusid väljakaevajad umbes kümne meetri sügavusel teisele uksele. Ka siin leidusid Tutanhamoni ja kuningliku nekropoli pitserid, kuid ka siin oli selgesti näha, kust olid sisse tunginud kutsumata külalised.

Tuginedes sellele, et kogu see ehitus meenutas väga Ehnatoni salaruumi, mis oli leitud läheduses, ei kahelnud Carter ja Carnarvon nüüd peaaegu üldse, et nende ees on hauakambri asemel ainult salaruum. Aga kas võis oodata palju salaruumist, mida röövlid olid juba silmanähtavalt külastanud?

Lootusi jäi järele vähe, kuid ometi kasvas pinge seda enam, mida enam vähenes kruusakiht teise ukse ees. „Otsustav silmapilk oli tulnud,” kirjutab Carter. „Värisevate kätega tegime väikese avause ülemisse vasakusse nurka.. .”

Carter võttis raudlati ja torkas selle läbi avause: latt ei kohanud mingisugqst takistust. Siis süütas ta tiku ja

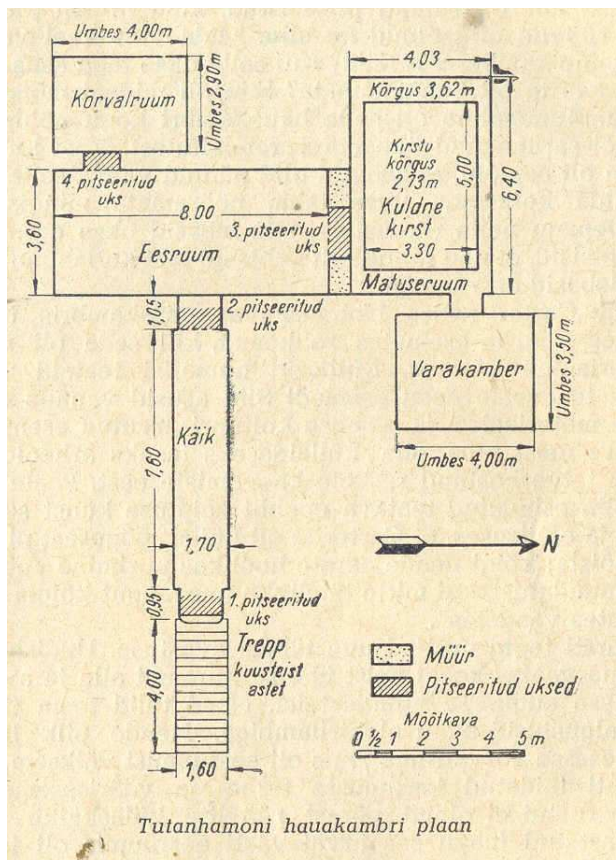
lähendas avausele: mitte mingisuguseid gaasi tunnuseid. Siis laiendas ta avaust.

Nüüd tunglesid tema ümber kõik juuresolijad: lord Camarvon, tema tütar leedi Evelyn ja egüptoloog Callender, kes oli pärast esimest teadet uuest leiust kohale rufanud, et oma abi pakkuda. Närvilise liigutusega tõmbas Carter tiku põlema, süütas küünla ja tõstis selle väriseva käega avause juurde. Värisedes ootusest ja uudishimust, lähendas Carter pea avausele, et lõpuks heita pilku leitud ruumi sisemusse. Avausest välja tungiv kuum õhk aga peaaegu kustutas küünla, nii et Carteril ei õnnestunud selle hubiseval valgusel esimesel hetkel midagi näha. Pikkamööda harjusid ta silmad

tuhmi valgusega; esmalt eristas ta kontuure, siis varje, tajus esimesi värve ja kui lõpuks muutus selgesti nähtavaks teisel pool ust asuva ruumi sisemus, suri vaimustushüüe ta huultel... ta jäi tummaks. Nendele, kes seisid tema kõrval, näis see hetk igavikuna. Siis ei suutnud Camarvon enam kauem taluda teadmatust ja küsis: „Näete te seal midagi?” Aeglaselt, just nagu võlutud, pöördus Howard Carter tema poole ja lausus: „Jaa, imelisi asju!”

„Kindlasti ei ole kunagi kogu arheoloogiliste kaevamiste ajaloo jooksul nähtud midagi nii imepärast kui see, mille rebis pimedusest välja meie elektrilatem.” Seda ütleb Carter, kui esimene erutus oli vaibunud ja uurijad üksteise järel võisid rahulikult a$tuda vaateaugu ette.
Tema sõnad läksid täide, kui nad 27. novembril avasid ukse ja tugeva elektrilambi valguskiir tantsiskles kuldsetel sumuraamidel, massiivsel kuldsel troonil, kahel suureln mustal mati läikega kujul, alabastervaasidel ja mingitel ebatavalistel kirstudel. Kummalised loomapead heitsid seintele moonutatud varje. Ühe kirstu kaanel lebas kullast madu. Nagu tunnimehed seisid üksteise vastu mõlemad raidkujud „kuldsete põlledega, kuldsetes sandaalides, nuiade ja sauadega. Nende otsaesist piirasid kullast pühad maod”. Ja kogu selle toreduse keskel, mida ühe pilguga ei saanud haarata, leidus elavate jälgi: ukse juures seisis veel poolest saadik mördiga täidetud nõu, selle lähedal tahmast mustunud lamp, teises kohas oli seinal värskelt maalitud pinnale'!jäänud sõrmejälg, künnisel lebas aga lahkumistervituseks mahaasetatud lillevanik. Möödus hulk .aega, kuid Carnarvon ja Carter seisid ikka veel

sõnatult selle surnud toreduse ja läbi paljude aastatuhandete säilinud elujälgede keskel. Äkki ärkasid nad ja said jahmunult teadlikuks faktist, et selles ruumis - hinnaliste aarete tõelises muuseumis - ei olnud näha ei

Tutanhamoni hauakambri plaan

sarkofaage ega muumiat. Kas tõesti pidi uuesti üles kerkima palju kordi arutletud küsimus: hauakamber või salaruum?

Kui nad aga esimest korda uurisid süstemaatiliselt kõiki seinu, siis avastasid nad mõlema kuningliku tunnimehe vahel veel kolmanda pitseeritud ukse. „Meie mõtteis kujunes juba terve rida kamhreid, mis sarnanevad

sellega, kus asusime, samuti täidetud aaretega, ja see mõte tegi meid hingetuks.” Samal päeval uurisid nad ust lähemalt ja märkasid tugevate elektrilampide valgusel, .mis Callender oli vahepeal üles seadnud, põranda kohal „avaust”, mis oli samuti pitseeritud, kuid hiljem kui uks ise. Röövlid olid olnud ka siin. Mida võis veel varjata see teine kamber või käik? Kui selle ukse taga asus muumia, kas ta oli kahjustamata? Siin oli midagi mõistatuslikku. Kummaline oli selle hauakambri kogu põhiplaan, mis ei samanenud ühegagi varemleitutest, Veel kummalisem oli asjaolu, et röövlid olid näinud vaeva selleks, et tungida kolmanda ukse taha, pööramata mingisugust tähelepanu neile rikkustele, mis lebasid ukse ees. Mida nad otsisid, et nad rahulikult kahlasid läbi kullahunnikute, mis lebasid eesruumis?

Kui Carter selles hämmastavas varakambris ümber vaatas, nägi ta esemetes rohkemat, kui seda oli nende materiaalne väärtus. Milliseid hinnalisi teateid võisid anda teadusele need esemed! Siin asusid vanade egiptlaste materiaalse ja vaimse kultuuri arvutud esemed ja igaüks neist võis olla küllaldaseks tasuks arheoloogile kogu talve kestnud raskete kaevamiste eest. Peale selle oli siin esindatud teatava epohhi egiptuse kunst sellises jõus ja elulisuses, et Carterile oli küllalt põgusast pilgust, et mõista: kõigi nende aarete hoolikas uurimine „põhjustab muudatusi, kui mitte täielikku murrangut kõigis varasemates vaadetes”.

Varsti tegid uurijad uue tähtsa avastuse. Uudishimust aetuna vaatas keegi neist ühe sumuraami alla ja avastas väikese augu. Ta hüüdis teisi. Need tulid tema juurde ja valgustasid auku elektrilambiga. Nende, pilk langes väikesesse kõrvalruumi, mis oli eesruumist väiksem, kuid samuti täidetud igasuguste tarbe- ja väärisesemetega. Seda ruumi ei olnud pärast röövlite külaskäiku enam korrastatud, (nagu see arvatavasti eesruumis oli toimunud). Röövlid, kes olid siit läbi käinud, olid „tegutsenud maavärina põhjalikkusega”. Ja jälle kerkib küsimus: röövlid olid siin tuhninud, nad olid (see oli selgesti märgata) heitnud üksikuid esemeid kõrvalruumist eesruumi; nad olid mõnqagi hävitanud ja purustanud, kuid peaaegu mitte midagi röövinud - isegi seda, mis teise ukse taga neile otse käte vahele langes. Kas neid üllatati .liiga vara?

Selle hetkeni olid kõik, kes olid tohtinud astuda eesruumi, olnud nagu joovastuses; nende mõtted ei funktsioneerinud selle hetkeni normaalselt. Kuid nüüd, näinud kõrvalruumi sisemust, taibanud, et kolmanda pitseeritud ukse taga võis neid oodata midagi täiesti ebaharilikku, hakkasid nad mõistma nende ees. seisva teadusliku ülesande kogu keerukust ja seda, millist suurt tööd ja ranget organiseerimist nõudis selle lahendamine. Sest selle leiu läbiuurimine isegi ainult selles osas. mis neil juba õnnestus avastada, oli võimatu ühe sesooni vältel.

17. PEATÜKK KULDNE MÜÜR

Kui me nüüd kuuleme, et Carnarvon ja Carter otsustasid äsja lahtikaevatud hauakambri veel kord kinni ajada, siis teame, et sellel ei olnud midagi ühist nende eelkäijate analoogilise tegevusega, kes kiiresti kaevasid, kuid samal ajal oma leiukoha ka kiiresti kinni ajasid.

Arheoloogilisi töid piirkonnas, kust leiti esemed Tutanhamoni nimega, alustati ajal, kui ei olnud veel kindel hauakambri enda olemasolu. Sellele vaatamata olid tööd esimesest hetkest peale nii põhjalikult läbi mõeldud ja planeeritud, et võivad selles osas olla eeskujuks. Samal ajal tuleb arvestada ka asjaolu, et kui leid oleks olnud vähem sensatsiooniline, oleks arheoloogide käsutuses olnud vaevalt sellised abiallikad, nagu need oli Carteril ja Carnarvonil.

Carterile oli selge üks: mitte mingil juhul ei tule hauakambri tühjendamisega kiirustada. Rääkimata juba vajadusest teha täpselt kindlaks kõigi esemete esialgne asend (see oli tähtis dateerimiseks ja teisteks määramisteks), tuli silmas pidada ka seda, et tunduv osa tarbe- ja väärisesemetest tuli otsekohe konserveerida, et neid säilitada. Arvestades leiu suurust, oli vaja ette valmistada vastav hulk pakkimismaterjali ja prepareerimisvahendeid. Oli vaja pidada nõu parimate asjatundjatega ja luua laboratoorium, kus pidi toimuma nende tähtsate leidude viivitamatu uurimine, mida ei saadud säilitada. Ainuüksi sellise suure arvu leidude kataloogimine nõudis suurt organisatsioonilist eeltööd. Kõiki neid probleeme ei olnud võimalik lahendada kohapeal. Oli vajalik, et Carnarvon sõidaks Inglismaale ja Carter - vähemalt Kairosse. Siis tegigi Carter otsuse ajada 3. detsembril hauakamber uuesti kinni; sellest otsusest on palju õppida neil, kes

arvavad, et Egiptuse ajaloo suur röövlipeatükk on meie päevil lõpule jõudnud. Selles sammus nägi Carter (kuigi ta jättis valvurina kohale Callenderi) ainsat võimalust kaitsta hauakambrit Abd el Rasuli moodsate järeltulijate eest. Vähe sellest - vaevalt jõudnud Kairosse, tellis Carter raske raudvõre sisemise ukse jaoks.

Põhjalikkus ja täpsus, millega viidi läbi need suurejoonelised väljakaevamised Egiptuses, olid palju tingitud sellest sageli omakasupüüdmatust abist, mida osutati Carterile ja Carnarvonile algusest peale kõigist maailma osadest. Carter tänab hiljem õigusega selle ulatusrikka abi eest, mis talle osaks

sai. Ta alustas sellest, et tõi ära kirja, mille saatis talle Carteri äraoleku ajal tema tööliste pärismaalasest juht. Olgu see ka siin ära toodud, kuna me ei taha ülistada ainult intellektuaalset abi.
„Karnak, Luksor5. august 1923

Mr. Howard Carter Esq. Kõrgesti austatud härra!
Palun selle kirja kirjutada lootuses, et Teid rõõmustab Teie hea tervis ja palun Kõikvõimsat, et ta Teid hoiaks ja tooks tagasi meie juurde tervena ja kahjustamata.
Palun Teie Ekstsellentsile teatada, et tagavararuum nr. 15 on täiesti korras, varakamberk on korras, põhjapoolne tagavararuum on korras ja maja on korras; kõik töölised täidavad seda, mida käskisite oma ettekirjutustes.
Rais Hussein, Gas Hassan, Hassan Avad, Abdelad Ahmed ja kõik maja teenrid saadavad Teile parimaid tervitusi.
Minu parimad tervitused Teie lugupidamisväärsele isikule ja kõigile lordi perekonna liikmetele ja kõigile Teie sõpradele Inglismaal.
Teie peatset saabumist igatsedes
Teie kuulekas teener

Rais Ahmed Gurgar."

Vastuseks kõhklevale abipalvele, millega Carter pöördus Teeba vahetus naabruses töötava ekspeditsiooni poole, andis Lythgoe - New Yorgi muuseumi „Metropolitan Museum of Art" Egiptuse osakonna juhataja tema käsutusse oma fotograafi Harry Burtoni, loobudes seega temale endale vajalikust töötajast; tema telegramm

Carterile kõlas: „Pakub ainult rõõmu igal viisil aidata. Palun käsutada Burtonit ja iga meie ekspeditsiooni liiget." Selle tulemusena siirdusid Carteri juurde üle veel joonistajad Hall ja Hauser ning väljakaevamiste juhataja Lišti püramiidide juures A. C. Mace. Egiptuse riikliku keemiaosakonna direktor Lucas Kairost pakkus end ja oma kolmekuulist puhkust Carteri käsutusse. Dr. Alan Gardiner võttis enda peale raidkirjad, professor James H. Breasted Chicago ülikoolist aga ruttas kohale, et pakkuda oma teadmisi Carteri poolt leitud vanade pitsatijäljendite ajalooliseks määramiseks.

Hiljem - 11**.** novembril 1925. aastal - alustasid dr. Saleh-Bey Hamdi ja Egiptuse ülikooli anatoomia professor Douglas E. Derry muumia uurimist. A. Lucas kirjutas suurema monograafia „Keemia hauas." (metallidest, õlidest, rasvadest ja tekstiilist). P. E. Newberry uuris hauakambrist leitud lillepärgi ja määras kindlaks, millised lilled õitsesid Niiluse kallastel peaaegu 3300 aasta eest. Veel rohkem - tal õnnestus isegi kindlaks teha kimpu seotud lillede ja puuviljade põhjal, millisel aastaajal Tutanhamon maeti: teades, millal õitseb rukkilill ja väike pikriin, valmib mandragora - Ülemlaulu „armastusõun" - ja mustamarjaline maavits, tuli ta järeldusele: Tutanhamon maeti märtsi keskpaiga ja aprilli lõpu vahel. „Erilisi aineid uurisid veel Alexander Scott ja H. J. Plenderleith. "I.
See esmaklassiliste spetsialistide loominguline koostöö (mõned neist olid spetsialistid valdkondades, mis seisid kaugel muinasteadusest) andis tagatise, et teaduslikud tulemused selle hauakambri kaevamisel võisid olla suuremad kui kunagi varem. Nüüd võis alata töö. 16. detsembril avati hauakamber. uuesti. 18. detsembril tegi fotograaf Burton eesruumis esimesed proovivõtted ja 27. detsembril toodi esimene leid päevavalgele.

Põhjalikkus nõuab aega. Töö Tutanhamoni hauakambris kestis palju talvi. Siin pole koht seda üksikasjaliselt kirjeldada. Jälgime Howard Carteri eredat ja värvikat aruannet ainult kõrgpunktides.

Seepärast on ka võimatu kirjeldada leide lähemalt. Ometi ei või jääda mainimata paar kõige ilusamat eksemplari, nagu vahest puust kirst, mis kuulub kunstilises suhtes silmapaistvaimate Egiptuse

196

tarbekunsti teoste hulka. See oli kaetud õhukese kipsikihiga ja üleni maalitud. Värvide mõju ühendub siin suurepäraselt üllatavalt peene ja täpse joonisega, aga jahi-ja lahingustseenid on. nii suurepärase kompositsiooniga ja samal ajal nii detailselt joonistatud, et nad „ületavad isegi pärsia miniatuurid". See kirst oli täidetud mitmesuguste esemetega; hoolikuse näiteks töös, mida tegid teadlased, võib olla fakt, et Carter kulutas kolm nädalat rasket, täpseimat tööd selleks, et jõuda kirstu põhjani.

Mitte vähem tähtsad ei olnud kolm suurt surnuraami, mille tarvitamisest teati ka varem maalidest hauakambrite seintel, kuid seni ei olnud õnnestunud leida neist ühtki. Need olid kummalised seadmed, kõrgendusega mitte pea, vaid jalgade jaoks. Ühel neist ilutsesid lõvipeade kujutused, teisel lehmapead, kolmandal pooleldi jõehobuse, pooleldi krokodilli pea. Kõik kolm sumuraami olid üle kuhjatud väärisesemetega, relvade ja rõivastega, kuna kõige peal asus troon. Trooni seljatugi oli selliste kaunistustega, et Carter „ilma kõhklemata” kinnitab, „et see on ilusaim kõigest, mis seni on leitud Egiptuses”.

Lõpuks tuleb meenutada nelja vankrit, mis olid olnud liiga suured selleks, et neid tervena toimetada hauakambrisse. Vankrid olid katki saetud. Hiljem olid röövlid need osad veel kord labisegi paisanud. Kõik neli vankrit olid ülalt alla, kaetud kullaga; iga toll oli ilustatud kas sisse-taotud ornamentide ja piltidega või värvilisest klaasist ja kividest inkrustatsiooniga.

Ainuüksi eesruumist leidsid uurijad kuus- kuni seitsesada eset. Välistest ja sisemistest raskustest, mill..ega neil töö käigus veel kokku tuli puutuda - üks ebaõige samm võis purustada selle, mida oli võimatu taastada -, on meil veel võimalus kõnelda üksikasjalisemalt.

13. mail 37 kraadi juures varjus toimetati mööda väliraudteed esimesed kolmkümmend neli rasket kasti leidudega spetsiaalselt kaubaveoks kohandatud laevani. Vahemaa oli tühine - Niiluseni oli ainult poolteist kilomeetrit -, kuid kuna ei jätkunud rööpaid, siis tuli pärast lühikest vahemaad vagoneti taha jäänud rööpad lahti võtta ja uuesti maha panna vagoneti ees. Nii läbisid hinnalised leiud sama tee, mis nad olid pidulikult läbinud kolme aastatuhande eest, ainult vastupidises suunas. Seitsme päeva pärast olid nad Kairos.

197

Veebruari keskpaigaks oli eesruum tühjendatud. Nüüd võis jätkata tööd, mida kõik ootasid kannatamatult: võis avada pitseeritud ukse kahe valvuri vahel. Nüüd saabus lõpuks aeg selgitada, kas järgmine ruum varjab muumiat. Kui reedel, 17. veebruaril kell kaks päeval kogunes eesruumi ümmarguselt kakskümmend inimest, kes väärisid au olla selle sündmuse juures, ei aimanud neist keegi, mida ta pidi nägema kaks tundi hiljem. Pärast aardeid, mis olid juba toimetatud kindlasse kohta, oli raske kujutleda, et võiks leida veel midagi hinnalisemat, veel tähtsamat.

Külalised - valitsuse. liikmed ja teadlased - võtsid toolidel istet. Kui Carter tõusis trepitaolisele poodiumile, millelt oli mugavam raiuda lahti telliseid, muutus ruumis surmvaikseks.

Carter hakkas suurima ettevaatusega eemaldama kive. Töö oli raske ja nõudis palju aega: ei olnud võimatu, et tellised võisid maha variseda ja kahjustada seda, mis leidus ukse taga. Peale selle pidi ta püüdma säilitada tervena teadusele tähtsaid pitsatijäljendeid. Kui tekkis esimene avaus, siis pihtis Carter: „Kiusatus otsekohe katkestada töö ja sisse vaadata oli võimatu!”

Mace ja Callender aitasid teda. Kui Carter kümne minuti pärast laskis ulatada endale pika nööri külge liinnitatud elektrilambi ja pistis selle avausse, läbis juuresolijate ridu summutatud sosin.

See, mis ta nägi, oli täiesti ootamatu, uskumatu ja esimesel silmapilgul ka täiesti arusaamatu: Carter nägi end helkiva seina ees, mida ta paremalt vasakule vaadates ei suutnud silmadega haarata. See sulges kogu sissekäigu. Carter pistis lambi nii kaugele, kui võis: tema ees oli massiivsest kullast müür. Ta hakkas kiirustades avaust laiendama. Nüüd võisid ka teised näha kuldset hiilgust. Kui üks kivi teise järel eemaldati ja kuldne müür sai üha rohkem nähtavaks, „tajusime nagu nähtamatu juhtme läbi pealtvaatajate kasvavat erutust".

Samaaegselt aga sai Carterile, Mace'ile ja Callenderile selgeks, mida see müür endast kujutab. Nad seisid tõepoolest matuseruumi sissekäigu ees, kuid see, mida nad pidasid müüriks, oli tegelikult ebatavaliselt suure ja tõenäoliselt väärtuslikema surnukirstu, mida inimesed iganes olid näinud esikülg - kirstu esikülg, mille sisemuses pidid asuma sargad ja lõpuks sarkofaag muumiaga.

Kulus kaks tundi ränka tööd sissekäigu avamiseks nii palju, et oli võimalik kambrisse sisse astuda. Kui kambri lävel leiti laialipillatud pärlid kaelakeest, mille rüüstajad olid nähtavasti maha pillanud, tekkis paus, mis närvipinge veel kõrgemale kruvis. Pööramata tähelepanu pealtvaatajaile, kes kannatamatult oma toolidel nihelesid, kogus Carter ehtsa arheoloogi pedantsusega, kelle jaoks ei eksisteeri tühiseid leide, hoolikalt pärli pärli järel üles. Edasi selgus, et matuseruum asus umbes meetri võrra, sügavamal eesruumist. Carter võttis lambi ja laskus alla. Jaa, ta seisis kirstu ees. Kirst oli nii.- suur, et täitis peaaegu kogu kambri. Ainult kitsas käik - umbes 65 sentimeetrit lai - eraldas teda seinast. Seda kitsast käiku mööda võis liikuda ainult suurima ettevaatusega: kõikjal asusid hauapanused..

Lord Carnarvon ja Lacau järgnesid nüüd esimestena. Sisenenud kambrisse, peatusid nad sõnatult. Seejärel mõõtsid nad sarkofaagi suuruse. Hilisemad, täpsed mõõtmised andsid järgmised. resultaadid: 5,20 X 3,35 X 2,75 meetrit. .

Sarkofaag oli tõepoolest üleni kullaga kaetud, tema külgedel olid säravsinisest fajansist inkrustatsioonid, kaetud maagiliste märkidega, mis pidid kaitsma surnu rahu.

Nüvd erutas kõiki kolme kõige rohkem küsimus: oli röövlitel aega jätkunud ka kaugemale tungida, oli muumia terve? Carter avastas, et kirstu idapoolsed suured tiibuksed olid küll riivistatud, kuid mitte pitseeritud. Väriseva käega tõmbas ta riivid tagasi. Kriuksudes avanesid uksed ja neile säras vastu teine kirst. Ka sellel olid riivistatud uksed, kuid neil riividel leidus juba terve pitser.

Kõik kolm ohkasid kergendatult. Lõpuks ometi! Seni oli röövleil õnnestunud neid kõikjal ennetada. Siin aga - ja nimelt hauakambri tähtsaima eseme ees - olid nad ise esimesed. Järelikult on muumia terve ja nad leiavad ta puutumatuna seal, kuhu ta oli sängitatud enam kui kolme tuhande aasta eest. .

Nad sulgesid ukse - „nii tasa kui võimalik"-. Nad tundsid end sissetungijatena. Nad olid märganud tuhmunud linast surnulinikut, mis rippus sisemise kirstu kohal.

„Tundsime surnud kuninga juuresolekut ja meie kohus oli suhtuda temasse aukartusega.

Sel hetkel - teadusliku edu tipul - ei olnud nad enam võimelised mingiks edasiseks avastuseks: liiga grandioosne oli see, mis avanes nende vaatele. Kuid ometigi seisid nad juba järgmisel minutil uue avastuse ees.

Minnes ruumi teise otsa, avastasid nad ootamatult madala ukse, mis viis järgmisse, suhteliselt väiksesse ruumi. Oma asukohast võisid nad näha kõike, mida see kamber sisaldas. Võib kujutleda, mis seal oli, kui Carter pärast kõike seda, mis ta seni oli näinud selles hauas, ütleb: „Piisas ainsast pilgust, et mõista, et just siin asusid haua suurimad aarded!"

Ruumi keskel säras neile vastu kuldne mälestusmark.
Seda ümbritsesid nelja kaitsejumalanna kujud. Nendes kujudes oli nii palju meeldivust, loomulikkust ja elulisust, nende nägudel aga nii palju kaasatundmist ja halastust, „et ainult nende vaatamine tundus peaaegu pühaduseteotusena “. Carter kirjutab oma mälestustes: „... Ma ei häbene kinnitada, et ma ei suutnud tuua kuuldavale ühtki sõna.“

Aeglaselt pöördusid arheoloogid tagasi ja läksid uuesti mööda kuldsest kirstust, siirdudes eesruumi. Nüüd võisid avastatud ruumi astuda teised. „Eesruumist oli huvitav jälgida, kuidas nad üksteise järel ilmusid ukse lävele. Kõigil särasid silmad, kõik laiutasid üksteise järel käsi, väljendades loomusunniliselt, et nad ei ole suutelised kirjetdama sõnades imesid, mida nägid. . . “

Kella 5 paiku pärast lõunat, kolm tundi pärast seda, kui nad olid hauda astunua, tõusid kõik jälle maapinnale. Oli veel valge ja kuigi siin ei olnud midagi muutunud, näis neile „org ise muutununa ja erilises valguses”. .

Selle arheoloogia ajaloo suurima leiu edasine uurimine kestis mitu talve. Kahjuks läks sellest esimene talv peaaegu täiesti kasutamatult kaduma: suri lord Carnarvon; peale selle tekkisid ootamatult tõsised lahkhelid Egiptuse valitsusega kontsessiooni pikendamise ja leidude jaotamise küsimuses. Lõpuks õnnestus tänu teiste maade vahelesegamisele saavutada küsimuse sõbralik reguleerimine. Töö võis jätkuda. 1926/27. aasta talvel tehti järgmised tähtsamad sammud: avati kuldne kirst ja selles leiduvad hinnalised sargad ning uuriti Tutanhamoni muumiat.”

See tööstaadium, milles oli vähe ootamatut sensatsioonihimulisele publikule, küll aga palju egüptoloogidele, omas samuti oma kulminatsioonipunkti. Selleks oli silmapilk, kui uurijad vaatasid esmakordselt näkku sellele, kes oli maganud kolmkümmend kolm aastasada kättesaamatuna igale surelikule silmale. Selles, et just see oodatud silmapilk tõi kaasa hauakambri ainsa pettumuse, ei olnud midagi ebatavalist: õnnestumisteahelas, nagu ka igas teises ahelas, leidub alati nõrk lüli.

Töö algas sellest, et lõhuti maha tellistest sein, mis eraldas eesruumi matusekambrist. Sellele järgnes kirstude avamine: esimese sees seisis teine, teises - kolmas.

Carteril oli põhjust arvata; et nüüd ilmus lõpuks tegelik sark: Kuid laskem tal kõnelda ise kolmanda kirstu avamisest ja uuest avastusest.

„Mahasurutud erutusega asusin kolmanda kirstu avamisele ja ei unusta seda meie vaevalise töö pingelist momenti kunagi. Lõikasin katki nööri, eemaldasin väärtusliku pitseri, tõmbasin tagasi riivid, avasin uksed ja . . . meie ees seisis neljas kirst. Ka see sarnanes teistega, oli ainult veelgi luksuslikum ja ilusam kui kolmas. Milline unustamatu hetk arheoloogile: jälle on ees tundmatu. Mis peitus selles kirstus? Kohutava erutusega tõmbasin tagasi viimase pitseerimata ukse riivid. Uksed avanesid aeglaselt. Meie ees seisis kogu kirstu täites tohutu kollasest kvartsiidist sarkofaag. Näis, nagu oleksid hardad käed selle alles äsja sulgenud. Milline unustamatu, suurepärane vaatepilt! Muljet tugevdas kulla helk kirstul. Sarkofaagi jalutsi kohal laotas oma käed ja tiivad jumalanna, nagu kaitstes ja varjates seda, kes magas siin igavest und. Aukartuses seisime selle kõneka märgi ees.. ."

Kaheksakümmend neli päeva pingutavat füüsilist tööd kulus selleks, et kirste hauakambrist välja tuua. Neli kirstu koosnesid ligikaudu kaheksakümnest osast; iga osa oli raske, kandmiseks ebamugav ja äärmiselt habras.

Nagu see sageli on, ei puudu siingi üleva kõrval naljakas: ei saa naeratuseta lugeda ridu, kus Carter, asjatundja lahtivõtmise alal, laidab neid, kes kunagi panid kirstud kokku. Sel ajal, kui ta imetleb käsitööliste kõrget meisterlikkust, kes valmistasid kirstud ja tähistasid eeskujulikult kõik detailid numbrite ja tingmärkidega, laidab ta karmilt nende tööd, kes panid kirstud kokku. „Kirstud on kokku pandud aga ilmselt kiiruga ja üldse oskamatute

201

inimeste poolt - üksikud osad on ära vahetatud ja valesti üles seatud, nii et kirstu uksed avanesid ida asemel lääne poole ja jaluts oli suunatud lääne asemel itta. Neid vigu võiks neile veel andestada. . . Ülejäänud lohakus on aga andestamatu. Kuldilustused on kahjustatud - neil on veel tänapäeval nähtavad, sügavad haamrilöökide jäljed. Üksikutes kohtades on löödud maha terved tükid kattest; koristamata jäi mahaaetud praht - puulaastud ja muud jäätmed.”

3. veebruaril nägid uurijad lõpuks sarkofalagi kogu tema ilus - kunstiteos, mis oli raiutud ühestainsast hinnalisest kollasest kvartsiitrahnust, 2,75 meetrit pikk, 1,50 meetrit lai ja 1,50 meetrit kõrge. Pealt kattis seda graniitplaat.

Sel päeval, kui vintsid hakkasid krigisedes tõstma seda rohkem kui kaksteist tsentnerit rasket plaati, kogunes hauakambrisse uuesti hulk silmapaistvaid tegelasi. Esimene pilt oli hämmastav: arvutu hulk varjavaid linaseid sidemeid. Seda võluvam oli teine pilt, kui sidemed olid üksteise järel lahti harutatud: kõik nägid surnud vaaraod.

Muide, see ei olnud täiesti nii. Nad ei näinud vaaraod, vaid veel poisikeseliku valitseja kullast kujutist: Kuld pildus pimestavaid kiiri, nagu oleks ta äsja tulnud töökojast. Pea ja käed olid plastiliselt täiuslikult välja vormitud, keha seevastu aga töödeldud lamedas reljeefis. Ristatud kätes hoidis ta kuningavõimu tunnuseid: valitsuskeppi ja sinise fajansiga inkrusteeritud lehvikut. Nägu oli puhtast kullast, silmad aragoniidist ja obsidiaanist, kulmud ja silmalaud taevassinisest klaasist. See nägu mõjus tardunult, maskitaoliselt ja samaaegselt ka elavalt.

Mis aga avaldas Carterile ja teistele juuresolijaile veel suuremat mõju? Carter kirjeldab seda: „... See oli liigutav väike lillepärg, noore lese lahkumistervitus oma armastatud abikaasale. Kogu kuninglik toredus, kogu kuninglik hiilgus, kogu kulla sära ja hiilgus kahvatus armetute, kuivanud lillede kõrval, mis ei olnud veel lõplikult kaotanud oma kunagisi värve. Nad kõnelesid veenvaimalt aastatuhandete haihtuvusest.” Aga kui Carter 1925/26. aasta talvel laskus uuesti hauakambrisse, et avada sarku, siis: tegi ta mitte tähtsusetu märkuse: „Ka sel korral haaras meid oma võimusesse saladuslikkuse tunne, pellglikkus ja aukartus ammumöödunu ja ikka

202

veel võimsa ees. Isegi puhtmehhaanilise tegevuse juures oma töö ajal ei kaota arheoloog seda tunnet mitte kunagi.”

Neid sõnu (ka lillepärja kohta käivaid) et. tule võtta andamina sentimentaalsusele, neis leidsid oma väljenduse puhtinimlikud tunded. On meeldiv teada, et rangele teadlasele ei olnud võõrad üllad tunded.

Ei ole võimalik peatuda üksikasjadel ja väikestel sündmustel, mida tõi endaga kaasa sarkade avamine. Töö oli kauakestev: Kitsas ruumis ähvardas alaliselt oht, et iga väärsamm, tali vale kinnitamine, murduv tugipuu võis tuua kaasa aarde raske kahjustuse. Täpselt nagu esimese sarga kaanel oli ka teise kaanel kujutatud noor vaarao pidulikus hiilguses, rikkalikult ehitud Osirise kujul. Sedasama nähti ka siis, kui avati kolmas sark. Kogu töö juures oli sellest osavõtjaile torganud silma asjaolu, et sargad olid seletamatult rasked. Siin kohtusid uurijad jälle ootamatusega, millele ei paistnud lõppu tulevat. Kui Burton oli teinud oma võtted, Carter aga eemaldanud väikese lillepärja ja kaitsva lina, selgus selle üllatava raskuse põhjus esimesel pilgul: kolmas, 1,85 meetrit pikk sark oli valmistatud massiivsest kullast, paksusega kaks ja pool kuni kolm ja pool millimeetrit. Raske oli hinnata selle materiaalset väärtust.

Sellele üllatusele, mida võib nimetada meeldivaks, lisandus aga otsekohe teine, mis kutsus uurijais esile tõsiseid kartusi. Juba teise sarga juures tegid nad kindlaks, et ehisornamendid olid kohati

rikutud niiskuse tõttu. Nüüd selgus, et kogu ruum teise ja kolmanda sarga vaheloli täidetud peaaegu kaaneni mingi musta kleepiva massiga. Sellest pigitaolisest massist õnnestus küll täielikult välja puhastada kuld- ja fajansspärlitest kahekordne kaelakee, kuid uurijate ette kerkis häirivam küsimus: millises seisundis on muumia, kas ei kahjustanud teda ilmselt rohkesti tarvitatud salvimisõlid? Kui üks kaastöölistest puudutas viimast lina ja fajansspärlitega ehitud vanikut, mis mõlemad näisid hästi säilinuna, purunesid need: pühitsetud õlid olid need täielikult läbi söönud.

Lucas alustas otsekohe selle massi analüüsimist. Tegemist pidi olema vedela või poolvedela ainega, mille põhikoostisosadeks olid rasv ja vaiki mis puutub puu-

tõrva, mille järele mass soojendamisel tugevasti lõhnas, siis selle olemasolu massis ei saadud esialgu tõestada.

Nüüd haaras kõiki uuesti erutus: saabus viimane otsustav silmapilk. Tõmmati välja mõned kuldnaelad, tõsteti viimase sarga kaas. tema kuldkäepidemete abil üles ja nähtavale tuli muumia. Tutanhamon, keda nad olid otsinud kuus aastat, lebas nende ees.

„Sellistel silmapilkudel tõrgub keel kõnelemast, “ kirjutab Carter.

On aeg vastata küsimusele, mis on arvatavasti juba ammu kõigil, keelel: kes oli see vaarao, see Tutanhamon, kellele ehitati niisugune hauakamber? ...

Nii kummaline kui see ka ei ole, kuid ta oli tähtsusetu valitseja. ja suri kaheksateistkümne aastasena. Temast on teada, et ta oli „ketserkuninga” Ehnatoni väimees ja tõenäoliselt ka ta lihane poeg. Oma nooruse veetis ta äia religioossete reformide tõttu Atoni kummardajana. Hiljem pöördus ta tagasi vana usu juurde, millele osutab tema nime muutmine: Tutanhatonist sai Tutanhamon. Me teame, et tema valitsemisaeg oli poliitiliselt õige segane. Piltidelt näeme, kuidas ta tallab jalgadega sõjavange ja hävitab lahingus vaenlasi tõeliselt kuninglikes mõõtmetes tervete ridade kaupa. Muide, meil puuduvad igasugused teated sellest, et ta tõesti on kunagi viibinud lahinguväljal. Me ei tea isegi täpselt tema valitsuse kestust (umbes 1350 e. m. a.). Trooni sai ta tänu oma naisele Anhesanamonile, kellega ta oli abiellunud väga noorelt (see oli võluv olend, kui pildid ei peta). .

Arvukate piltide ja reljeefide põhjal tema hauakam.bri seintel, samuti nagu mõnede kuninga isiklike tarbeesemete, näiteks trooni põhjal, tunneme paljusid tema iseloomujooni, mis näitavad. teda meeldivana. Tema kuninglike tegude kohta aga puuduvad meil teated, tema valitsejafunktsioon on selgusetui võib kindlasti arvata, et vaevalt suutis saata midagi tähelepandavat korda inimene, kes suri kaheksateistkümne aastasena.

Nii jõuab Carter oma ajaloolises ülevaates täie õigusega lakoonilise järelduseni: „Meie teadmiste praeguse taseme juures võime täie kindlusega öelda, et ainukeseks märkimisväärseks sündmuseks tema elus oli see, et ta suri ja maeti.”

Kuid kui see kaheksateistkümneaastane mitte midagi korda saatnud vaarao maeti sellise kõiki õhtumaist ettekujutusi ületava toredusega, kuidas maeti siis veel Ramses Suur ja Setos I? Just Setost ja Ramsest peabki silmas Derry, kui ta ütleb: Kindlasti olinende hauakambri igas ruumis nii palju rikkusi kui terves Tutanhamoni hauas kokku. Millised kolossaalsed rikkused pidid aastatuhandete vältel langema Kuningate oru röövlite kätte!

Vaarao muumia oli samaaegselt ülev ja hirmus. Omal ajal oli talle mõttetult palju õli peale valatud, nüüd aga oli see moodustanud musta, tardunud massi. Selle tumeda, vormitu massi foonil eraldus aga tõesti kuninglikult hiilgav kuldmask, mis kattis nägu; sellel ja ka jalgadel ei olnud jälgegi

tumedast õlist.

Kauakestva protsessi tulemusena, pärast paljusid nurjunud katseid, õnnestus uurijail kuumutamisega temperatuurini 500°C (kuldsarka kaitsti tsinkplaatidega) eraldada puusark kuldsest.

Kui lõpuks võis asuda muumia enda uurimisele, ainukese muumia uurimisele, mis oli jäänud kolmkümmend kolm sajandit puutumatuks, siis selgus midagi, mille kohta Carter ütleb järgmist: „Saatuse iroonia - uurijal tuli selles veenduda - peitus selles, et hauaröövlid ja preestrid, kes olid peitnud röövitud muumiad, olid korda saatnud parima konserveerimistöö. - Sest aastasadade eest paljaks röövitud ja ära viidud muumiad olid varakult vabanenud hävitavast õlist; nad olid sageli kahjustatud (neil juhtudel, kui neid ei röövinud- preestrid) ja. enamasti paljaks röövitud, kuid nad olid paremini säilinud kui Tutanhamoni muumia, mis seega tõi õpetlastele ainukese selle hauakambri pettumuse.

11. novembril kell 9.45 hommikul tegi anatoom dr. Derry esimese lõike muumia pealmistesse linastesse sidemetesse. Välja arvatud nägu ja jalad, mis ei olnud puutunud kokku õlidega, oli muumia kohutavas seisundis. Vaikainete oksüdeerumine oli esile kutsunud omalaadi isepõlemise, mis oli nii tugev, et selle tulemusel söestus mitte ainult oluline osa linaseist sidemeist, vaid ka isegi muumia koed ja luud teatud astmeni. Tardunud mass oli osaliselt nii kõvenenud, - et ta tuli eemaldada liikmete ja keha alt peitliga.

Täiesti ootamatu avastus tehti siis, kui pea juures kroonisarnase polstri alt leiti amulett. Amuleti leidmises endas ei olnad midagi erilist. Tutanhamon oli täielikult kaetud „maagilise varustusega” - sidemete all asusid arvukad amuletid, igasugused sümboolsed ja maagilised esemed. Reeglina valmistati sellised amuletid hematiidist. See aga oli rauast! Amulett kuulus Egiptuse kõige vara-semate raudesemete hulka ja mitte ilma irooniata tuleb märkida, et peaaegu ääretasa kullaga täidetud hauakambris oli nimelt see tagasihoidlik leid suurima väärtusega, kui lähtuda kultuuriajaloo vaatepunktist.

Erakordselt vastutusrikas ülesanne oli viimaste sidemejäänuste vabastamine noore vaarao söestunud pea küljest. Osutus, et selleks oli küllalt tasasest pintslipuudutusest: pudeda linase kanga jäänused purunesid ja kõik osavõtjad nägid. . . muide, anname sõna Carterile endale: . . . rahulikku ja pehmet noorukinägu. See oli üllas ja suursugune, korrapäraste joonte ja teravalt väljajoonistatud huultega!”

On raske ette kujutada, mis määral oli kuninga muumia kaetud ehetega. Iga sidemetekihi all avastati üha uusi ja uusi väärisesemeid. Kokku oli neid sada üks erinevat rühma. Sõrmed ja varbad asusid kullast tuppedes. Kolmekümne kolmest leheküljest, millel Carter kirjeldab muumia uurimist, on üle poole pühendatud üksnes muumia juurest saadud leidudele. See nooruk, see kaheksa-teistkümneaastane vaarao, oli sõna-sõnalt pealaest jalatallani kaetud kulla ja vääriskividega.

Hiljem pühendas professor Derry muumia anatoomilisele uurimisele spetsiaalse monograafia. Mainime siin vaid kolme tema tulemust. Eelkõige osutab ta suurele tõenäosusele, et Tutanhamon oli Ehnatoni poegi sellel on erakordne tähtsus dünastiliste sidemete ja seega ka poliitiliste sündmuste valgustamisele väljasureva XVIII . dünastia ajal.

Edasi teeb ta ühe kunstiajaloo seisukohalt huvitava märkuse (sellele juhtis mitu korda tähelepanu ka Carter) Tutanhamoni-aegse kujutava kunsti realistlikust iseloomust. Anname sõna talle endale: „Kuldmask. Kujutab Tutanhamonit armsa ja suursuguse noorukina. Kellel oli õnne näba muumia nägu, see võib kinnitada, kui osavalt, täpselt ja loomutruult on XVIII dünastia kunstnik näojooned edasi andnud. Ta on jätnud meile kõigiks aega-

deks hävimatus metallis noore valitseja suurepärase portree.

Anatoornina teeb ta lõpuks kindlab kuninga vanuse, mille kohta ajaloolisi teateid pole säilinud. Liigesepahkade luustumise ja jalaluude põhjal tuleb ta järeldusele, et Tutanhamon suri seitsmeteistkümnenda ja üheksateistkümnenda eluaasta vahel, tõenäoliselt kaheksateistkümne aastaselt.

Sellega võiks lõpetada jutustuse kuningas Tutanhamoni väljakaevamisest. Kõrvalruumi ja väikese varakambri läbiuurimine andis küll tähtsaid, kuid meie jaoks teisejärgulisi tulemusi. Kuid tuleb veel peatuda ühel sündmusel. Jutt on „vaarao needusest", rohkem kui kahekümne inimese salapärasest surmast, kes omal ajal võtsid osa Tutanhamoni hauakambri väljakaevamisest.

Kogu kahesaja aasta jooksul, mille vältel on olnud olemas arheoloogia, ei saanud ükski arheoloogiline avastus nii laialdaselt tuntuks kui Tutanhamoni hauakambri leidmine. Mitte asjatult ei toimunud see ajakirjanduse, fotograafia, kino ja tookord alles loodud raadio ajajärgul. Avalikkuse osavõtt algas õnnitlustelegrammidega. Teisena olid kohal reporterid; siis järgnesid, kuna teade leitud aaretest levis kogu maailmas, igasugust liiki kirjad - nii kriitikutelt kui ka head soovijatelt. Ühed tõstsid Carteri teadete põhjal karme süüdistusi pühaduse teotamise pärast, teised saatsid patente surnuriiete moodide jaoks. Esimesel talvel tõi post iga päev kümme- viisteist mõttetut või vähemalt liigset kirja. „Mida peab näiteks mõtlema inimesest," küsib Carter, .kes täiesti tõsiselt küsib, kas hauakambri avastamine on heitnud valgust sündmustele Belgia Kongos?"

Siis hakkasid saabuma külastajad - see oli tõeline palverännak hauakambri juurde. Paljud pildistasid leiukohta ja leide. Kuna töö, eriti alguses, toimus aeglaselt ja leitud esemed sattusid harva külaliste vaatevälja - tavaliselt siis, kui neid viidi uurimiseks laboratooriumi -, ootasid paljud fotosõbrad päevade kaupa võimalust ühe võtte tegemiseks. Carter nägi kord, et üht lihtsat muumialõuendi tükki, mida viidi laboratooriumisse, pildistati teel kaheksa korda. 1926. aasta kolme kuu jooksul, kui kogu maailm kõneles Tutanhamoni hauakambrist, külastasid seda 12300 turisti, laboratooriumi aga 270 rühma.

On iseendast mõistetav, et tavalise ajalehe toimetus, kes pidi hoidma oma lugejaid kursis sündmustega, mis erutasid kogu maailma, ei saanud tellida iga teadet või artiklit spetsialistilt-egüptoloogilt. Telegraafi süü, aga samuti ka ebatäpsete kirjalike või suuliste teadete tõttu libisesid ajaleheartiklitesse Tutanhamoni hauakambri kohta vead ja ebatäpsused: Ajalehele on alati suurema tähtsusega sensatsioonilised üksikasjad kui kuiv faktide esitamine. On selge, et antud juhul ei saadud läbi ilma fantaasiata. . .

Seda, kuidas tekkis kuuldus „vaarao needusest", ei ole tänapäeval enam võimalik kindlaks teha. See müüt täitis ikka ja uuesti kogu maailma ajakirjanduse veerge kuni kolmekümnendate aastateni. Teadusliku tõepärasuse seisukohalt ei erine see müüt millegagi juba mainitud Suure püramiidi „arvude müstikast" või siis ajalehtede veergudel aeg-ajalt üles kerkivast täielikult tõestamata vana-egiptuse nisuseemnete loost, mis sellele vaatamata, et nad on viibinud hauakambris kolme või isegi nelja aastatuhande vältel, ei olevat kaotanud oma idanemisvõimet. pärast seda, kui see „fakt" sai laialdaselt teatavaks, leiavad seda „muumianisu" tänapäeval üsna sagedasti kuningahaudade pragudes tavalised turistid; selle eest hoolitsevad giidid ja nad ei teeni halvasti.

„Vaarao needus" on samasugune kergelt närvekõditav vestlusaine nagu tuntud „Hope'i teemandi needus" või vähemtuntud kohutav rida saatuselööke, mille kutsus esile „Lacroma, munkade needus". Olles pagendatud niisuguse nimega saarelt, mis asub Ragusa ees, needsid nad saare. Kõik hilisemad saare omanikud – keiser Maximilian, Austria keisrinna Elisabeth ja kroonprints Rudolf, Baieri kuningas Ludwig II ja ertshertsog Franz Ferdinand surid vägivaldset surma.)

Aluseks legendile „vaarao. Needusest" oli tõenäoliselt lord Carnaryoni varajane surm. Ta

haigestus moskiito hammustusest ja suri pärast kolmenädalast heitlust haigusega 6. aprillil 1923. aastal. Otsekohe pärast tema surma kostsid hääled, mis rääkisid „jumalateotaja karistamisest” .

Üldpealkirja all „Vaarao kättemaks” ilmusid varsti alapealkirjad „Tutanhamoni needuse uus ohver!”, millele järgnesid „teine”, „seitsmes”, „üheksateistkümnes ohver”! Teade üheksateistkümnenda ohvri kohta „tele-

208

grammi põhjal Londonist 21. veebruaril 1930. aastal” ilmus ühes saksa ajalehes. „Täna hüppas seitsmekümne kaheksa aastane lord Westbury välja oma seitsmendal korrusel asuva Londoni-korteri aknast ja ssi silmapilkselt surma. Lord Westbury poeg, kes omal ajal võttis osa uurija Carteri sekretärina Tutanhamoni väljakaevamistest, leiti möödunud aasta novembris oma korteris surnult, kuigi ta õhtul oli läinud parima tervise juures voodisse. Täpset surma põhjust ei saa kunagi kindlaks teha.”

„Hirm haarab Inglismaad. . . “ kirjutab üks ajaleht, kui sureb Archibald Douglas Reid, kes ühest muumiast tahtis teha röntgenivõtte. Kahekümne esimene „vaarao ohver” oli egüptoloog Arthur Weigall, kes suri „tundmatusse palavikku”.

Siis suri A. C. Mace, kes koos Carteriga oli avanud hauakambri (aga teade vaikis sellest, et Mace oli juba kaua aega enne seda haige, aitas Carterit haigusele vaatamata, lõpuks oli aga sunnitud haiguse pärast kaevamistest loobuma).

Lõpuks sureb veel - „vabasurma läbi vaimse depressiooni seisundis” - lord Carnarvoni poolvend Aubrey Herbert. Ja - see on tõepoolest hämmastav - 1929. aasta veebruaris sureb „putukahammustusest” leedi Elisabeth Carnarvon. 1930. aastal elab vahetult kaevamistest osavõtjaist veel ainsana Howard Carter, hauakambri avastaja.

„Surm tabab kiiresti selle, kes segab vaarao rahu.” - see on üks paljudest „needuse” variantidest, mis olevat seisnud raidkirjas Tutanhamoni hauakambril.

Kui ühel päeval teatati, et Ameerikas olevat keegi mr. Carter salapärastel asjaoludel õnnetuse ohvriks langenud ja et vaarao hoiatavat sellega juba avastajat, karistades tema perekonda, segasid lõpuks asjasse üksikud tõsised arheoloogid, keda ärritas see ajalehtede jaburdus.”

Esimesena astub välja Carter ise, öeldes, et uurija läheneb „oma tööle kindlasti aukartuse ja pühaliku tõsidusega, aga ilma sellise kartuse ja jubeduse värinata, mille saladuslikule võlule, hingeliste sensatsioonide järele janunev mass nii kergesti järele annab”. Ta räägib „naeruväärsetest lugudest” ja „tavaliste vaimujuttude teisendeist”. Edasi läheb ta üle küsimuse olemuse vaatlemisele, kuna kõigis teadetes kinnitati, nagu asetaks

209

oma elu hädaohtu igaüks, kes astub üle hauakambri läve; muide, seda võiks väga kergesti seletada teaduslikult. Ta kõneleb hauakambri tõestatud steriilsusest seda uuriti hoolikalt - ja salvavalt kõlavad tema lõpusõnad: „Selles rumalas lobas puudub igasugune mõistlikkus. Nähtavasti ei ole me vanast muinasajast moraalselt mitte niikaugele edasi jõudnud, nagu seda head inimesed meeleldi usuvad.”

Demonstreerides head arusaamist sellest, kuidas on vaja mõjutada avalikkust, astub 1933; aastal välja saksa egüptoloog professor Georg Steindorff. Ta pöörab erilist tähelepanu neile teadetele, mille päritolu nõudis veel selgitamist. Ta teeb kindlaks, et Ameerikas hukkunud Carter ei omanud avastajaga midagi ühist peale nime. Edasi teeb ta kindlaks, et mõlemad Westburyd ei olnud vähimalgi, ei otsesel ega kaudsel viisil.seotud hauakambriga, kaevamistega ja muumiaga. Ja pärast tervet rida tõendeid toob ta ära otsustava argumendi: „vaarao needust” ei ole olemas, seda ei ole kunagi väljendatud ja sellest ei kõnele ükski raidkiri.

Steindorff kinnitab seda, millele Carter viitas möödaminnes: „Egiptuse matmiskommetes ei

eksisteeri üldse sellist laadi needused, rituaal nõuab vaid, et surnutele osutataks harrast austust.” Püüe muuta mõned kaitsvad sõnumisvormelid, mis esinevad hauakambrites mõnedel maagilistel kujukestel, mingisuguseks „needuseks”, on selge võltsimine, nende mõtte moonutamine. Need vormelid peavad „eemale peletama Osirise (surnu) vaenlase, millisel kujul ta ka ei ilmuks".

Pärast Tutanhamoni haua avastamist on Egiptuses korraldanud kaevamisi paljud ekspeditsioonid. 1939., 1940. ja 1946. aastal avastas professor Pierre Montet Tanise juures terve XXI ja XXII dünastia kuningahaudade rühma, nende hulgas ka vaarao Psusennese hauakambri. Maa-alustes kaljugaleriides, pikkusega rohkem kui tuhat meetrit, leidis professor Sami Gabra iibise kultusekohad - lõputud pühade loomade hauad. Kuningas Faruki poolt varustatud ekspeditsioon tungis kaugele Egiptuse esiaega- ta avastas hauad 2. ja 3. aastatuhandest e. m. a. Dr. Ahmad Badavi ja dr. Mustafa El Amir avastasid 1941.aastal juhuslikult Memfise juures (nad tegelesid hoopis teiste kaevamistega) steeli Amenho-

tep II auks ja terve, mitte kellegi poolt puudutatud prints Sešonki haua, mis oli rikkalikult ehitud juveelidega.

Millega algas see „Püramiidide raamat”? Napoleoni sõjakäiguga Egiptusse, tumedanahalise poisi Jean François Champollioni sündimisega. Sel ajal kui Napoleoni täht hakkas tuhmuma ja Champollion õppis esimesi võõrkeeli, istus Göttingenis üks kooliõpetaja väga kummaliste raidkirjade kbopiate ees. Kui ta oli avastanud, mida tähendasid need märgid, siis olid loodud eeldused selleks, et võis alata ühe teise vana riigi teaduslik vallutamine, mis oli veel vanem kui Egiptus. See oli maa-ala Eufrati ja Tigrise vahel, kus kõrgus Paabeli torn ning kunagi seisis ja langes Niinive.

III. TORNIDE RAAMAT

„Minu isa ja minu isaisa püstitasid siin oma telgid enne mind. .. Kaheteistkümne sajandi eest asusid õigeusklikud Allah olgu kiidetud, nemad üksi valdavad tõelist tarkust - sellele maale elama ja mitte keegi neist ei ole kunagi kuulnud maa-alusest paleest, ja ka need mitte, kes elasid siin enne neid. Ja vaata! Seal tuleb üks frank maalt, mis asub paljude päevateekondade kaugusel, ja siirdub otse õigele kohale. Ta võtab kepi ja tõmbab joone: ühe siia, teise sinna. .Siin, ütleb ta, on palee, aga seal värav,. ja näitab meile seda, mis kogu elu lebas meie jalgade all, ilma et me sellest midagi teadsime. Kummaline! Kummaline! Oled sa seda tundma õppinud raamatute kaudu, nõidumise või teie prohvetite läbi? Räägi, oo bei! Avalda mulle tarkuse saladus!”

Seik Abdurrahmani vestlusest inglise arheoloogi Layardiga.

18. PEATÜKK PIIBLIS ON KIRJUTATUD

Piiblis on juttu nuhtlusest assüürlaste läbi, Paabeli torni ehitamisest ja uhkeldavast Niinivest, juutide seitsmekümneaastasest vangipõlvest ja valitsejast Nebukadnetsarist, jumala kohtust „suure hoora” üle ja tema viha karikatest, mille seitse inglit tühjaks valasid Eufratimaale. Prohvetid Jesaja ja Jeremia jutustasid oma ennustustes „kuningriikide seast ilusaima” purustamisest, „kaldealaste hiilgavast toredusest”, mis „saab hävitatud Jumala poolt nagu Soodom ja Komorra”, nii et „metsikud koerad uluvad paleedes ja šaakalid lõbusais lossides”.

Ristiusu võimutsemise sajandeil oli piibli sõna vastuvaidlematu ja tema kirjatäht püha.

Valgustusaeg tõi endaga kaasa kriitika. Ometi seesama sajand, mil kriitika kõigis materialistlikes filosoofiais muutus permanentseks kahtlemiseks, tõi samaaegselt kaasa tõendid selle kohta, kui palju tõde sisaldas piibli tuum, kuigi see oli täidetud paljude hilisemate väljamõeldistega.

Maa Eufrati ja Tigrise vahel oli tasane. Ainult siin ja seal kõrgusid salapärased künkad, mille kohal märatsesid tolmutormid ja kuhjasid musta mulla järskudeks düünideks, mis kasvasid sada aastat ja järgneva viie sajandi jooksul jälle laiali puhuti. Beduiinid, kes siin peatusid ja oma kaameleile kehva toitu otsisid, ei teadnud, mida need künkad varjavad; ustavate Allahi ja tema prohveti Muhamedi kummardajatena ei teadnud nad midagi piibli sõnadest, mis kirjeldasid seda maad.

Mees, kes esimesena pidi vajutama labida siinsesse mulda, sündis 1803. aastal Prantsusmaal. Veel kolmekümne aastasena ei aimanud ta midagi ülesandest, mis pidi saama tema elus suurimaks. Nimelt tuli ta selles

vanuses, tookord arstina, tagasi ühelt ekspeditsioonilt Egiptusse. Kui ta Kairosse saabus, oli tal kaasas hulk kaste. Politsei nõudis nende avamist. Kastid sisaldasid kaksteist tuhat hoolikalt nõelte otsa torgatud putukat.

Neliteist aastat hiljem andis see arst ja putukatekoguja välja viieköitelise töö Assüüria kohta, mis pani aluse Mesopotaamia ajaloo teaduslikule uurimisele, olles selles suhtes niisama tähtis, kui seda õli olnud kahekümne nelja köiteline „Description de l'Egypte” Vana-Egiptuse ajaloo uurimisele.

Ligi sada aastat hiljem ilmus Saksamaal (analoogilisi näiteid võib tuua ka Prantsusmaalt ja Inglismaalt) professor Bruno Meissneri raamat, mis kandis tiitlit „Babüloonia ja Assüüria kuningad”.

Selle töö tähtsust ei määra tema teaduslik väärtus, millele raamat ei pretendeerinudki: ülesanne, mille püstitas endale autor, oli populaarses vormis jutustada valitsejatest; kelle hiilgus oli kadunud 2000 kuni 5000 aasta eest. Selle raamatu, samuti ka teistes maades ilmunud analoogiliste raamatute tõeline tähtsus meie jutustusele arheoloogia ajaloost seisab nimelt selles, et ta üldse kirjutati ja seejuures populaarselt. „Selline esitus nimelt,” loeme sissejuhatusest, „nõudis allikmaterjale, mis annavad sügavad värvitoonid tähtsate meeste ja naiste elupildi koloriidiks, et nad võiksid elavalt tõusta meie ette.”

Kuidas aga oli lugu nende allikatega? Jätame kõrvale Vana Testamendi sümboolselt ülespuhutud teated ja tsiteerime jälle: „Mitte palju rohkem kui ühe sajandi eest oli kogu assüerioloogia veel suletud raamat ja veel mõni aastakümne eest paistsid meile Babüloonia ja Assüüria valitsejad ainult ebareaalsete varjudena, kellest me ei teadnud midagi peale nende nimede. Kas tõesti piisas sellisest lühikesest ajast, et taastada vana Mesopotaamia enam kui kaht aastatuhandet hõlmavat ajalugu ja seejuures visandada tema valitsejate portreesid?”

Meissneri raamat (ja paljud teised, mis ilmusid umbes samal ajal) näitab, et see sai võimalikuks meie sajandil. Väike rühm entusiaste-arheolooge, teadlasi ja diletante suutis mõne aastakümne jooksul tuua päevavalgele terve kultuuri. Veel enam, raamatu lisas on toodud peaaegu

kõigi Mesopotaamia valitsejate valitsemisaastad ja nimed - selle tabeli koostas Ernst F. Weidner, üks kõige veidramaid assüriolooge. Nimelt istus Weidner kakskümmend aastat teise toimetajana ajakirja «Berliner Illustrirte Zeitung” toimetuses. Siin redigeeris ta ajaviiteromaane ja ristsõnu. Samal ajal avaldas ta aga rea tõsiseid artikleid Assüüria kronoloogia kohta ja oli rahvusvahelise teadusliku lehe väljaandjaks, mis ilmus mõnesaja eksemplari suuruses tiraažis ja mida tellisid ainult ülikoolid ja

eriteadlased. Alles 1942. aastal võttis ta vastu talle pakutud kateedri ühes Austria ülikoolis kõigi seniste kaastöötajate üllatuseks, kes ei olnud isegi aimanud, et nad jagasid oma tuba kahekümne aasta jooksul silmapaistva assürioloogiga.

Meissneri raamatu ja kõigi analoogiliste väljaannete tähtsus seisis nende ilmumise võimalikkuses. Neis populaarselt esitatud järeldused olid assürioloogia triumfiks, mis oli tähtsam kui Lepsiuse esimene Egiptuse kronoloogia. Neis raamatuis on ühendatud see, mida kogusid kolm generatsiooni entusiaste-uurijaid; nad ei jutusta ühe inimese saavutustest, vaid edust, mida saavutati tänu arvutuile töötundidele Prantsuse konsulaadi kantseleis Mosulis ja Göttingeni õpetajatoas, Eufrati ja Tigrise vahel põletava päikese all ja väikeses laevakajutis, milles kõikuva lambi all murdis pead kiilkirja üle keegi Inglise ohvitser.

See vaevaline töö on arheoloogia suurimaks triumfiks seepärast, et Mesopotaamias ei olnud peaaegu mingeid jälgi, mis oleksid rääkinud kadunud suurusest. Siin ei seisnud templeid ja raidkujusid nagu Kreeka ja Itaalia klassikalisel pinnal. Siin ei kõrgunud püramiidid ja obeliskid nagu Egiptuses, ja ükski ohvrikivi ei jutustanud surmatute hekatombidest nagu Jukatani ja Mehhiko metsades. Beduiinide ja kurdide jäigad näod ei kõnelnud nende esivanemate kunagisest kõrgest kultuurist. Nende legendid ja muinasjutud ei ulatunud kaugemale Harun- al Rašidi aegadest - kõik, mis oli enne seda, peitus hämaruses ja teadmatuses. Praegu siin levinud keeled ei omanud näiliselt mingeid sidemeid kauge mineviku keeltega.

Triumf oli seda suurem, et uurijail ei olnud alguses muud lähtepunkti peale mõne fraasi piiblist, kui mitte arvestada siia-sinna laiali paisatud künkaid, mis sobisid

vähe Mesopotaamia tolmuse tasandiku reljeefiga, ja võib-olla mõningaid savikilde, mida sealt võidi leida. Viimased olid kaetud kummaliste kiilukujuliste märkidega, mida neil aegadel peeti ornamendiks. Nagu märkis keegi varasem vaatleja, nägid need välja, „nagu oleksid linnud jooksnud üle märja liiva"!

19. PEATÜKK BOTTA LEIAB NIINIVE

Aram, Nahharaim, Süüria jõgede vahel, - nii nimetatakse Ülem-Mesopotaamiat Vanas Testamendis. Seal asuvad linnad, millele langes jumala viha. Seal - Niinives ja sellest lõuna pool suures Baabülonis - valitsesid kuningad, kellel oli teisi jumalaid TEMA kõrval ja seepär st hävitati nad maa pealt.

Meie tunneme seda maad Mesopotaamia nime all. Tänapäeval kutsutakse seda Iraagiks ja Bagdad on tema peainn. Põhjast piirab teda Türgimaa, läänest Süüria ja Jordaania, lõunast Saudi Araabia ja idast Pärsia, praegune Iraan.

Türgis algavad mõlemad jõed, Eufrat ja Tigris, mis tegid selle maa kultuuri hälliks, samuti nagu Niilus Egiptus. Nad voolavad loodest kagusse, ühinevad veidi enne praegust Basrat (vanal ajal nad seda ei teinud) ja suubuvad Pärsia lahte.

Assüüria, vana maa Assur, laius põhjas piki kiirevoolulist Tigrist. Babüloonia, muistne Sumer ja Akkad, asus lõuna pool Eufrati ja Tigrise v:ahel, ulatudes kuni Pärsia lahe roheliste voogudeni. Ühes 1867. aastal ilmunud konversatsioonileksikonis leidub märksõna „Mesopotaamia" all järgmine märkus: „Öitsvaim oli maa Assüüria ja Babüloonia valitsejate all. Araablaste valitsuse ajal oli see Kaliifide asukohaks ja elas veel kord üle kõrge õitsengu. Tema langus algas seldžukkide, tatarlaste ja türklaste sissetungimisega. Käesoleval ajal on ta osaliselt elaniketa kõrb.

Siin ja seal kõrgusid selles kõrbes salapärased künkad - pealt lamedad, järskude äärtega, üleni täis pragusid ja pakatanud nagu beduiinide kuivatatud lamba-

juust. Need künkad erutasid mõningate meeste fantaasiat sellisel määral, et just siin, Mesopotaamias, saavutas teaduslik väliarheoloogia oma esimesed suured võidud.

Paul Emile Botta teostas juba noorukina reisi ümber maailma. 1830. aastal astus ta arstina Mohammed Ali teenistusse ja võttis osa ekspeditsioonist Sennaari (unustamata ka putukate kogumist). 1833. aastal nimetas Prantsuse valitsus ta konsuliks Aleksandrias. Botta reisis läbi Araabia ja kirjeldas oma reisi mahukas raamatus. 1840. aastal nimetati ta konsuliks Mosulis. See linnaga asub Tigrise ülemjooksul. Kui Botta ükskord päikese loojangul linnast välja ratsutas, et vältida turu lämmatavat kuumust ja hingata värsket õhku, siis märkas ta kummalisi künkaid.

Ta ei olnud esimene, kes pööras tähelepanu neile küngastele. Mitmed reisijad enne teda - Kinneir, Rich, Ainsworth - olid juba oletanud, et küngaste all peituvad ehituste varemed. (Huvitavaim nendest oli C. J. Rich. Samasuguse imelapsena nagu Champollion oli ta üheksa aastaselt alustanud idamaa keelte õppimist, neljateistkümne aastaselt õppis ta aga juba hiina keelt. Kahekümne nelja aastaselt oli ta „East Indian Company" nõunik Bagdadis ja reisis risti ja põiki läbi kogu jõgede-vahelise tasandiku. Need reisid andsid tol korral teadusele palju väärtuslikku materjali.) Üldse olid mainitud mehed oma maa väärikad esindajad välismaal; seejuures armastasid nad seiklusi ja oskasid ühendada oma poliitilist tegevust laialdase huviga inimvaimu kõigi saavutuste vastu. Uuemast ajast tuleb nimetada Prantsusmaal Paul Claudel'i ja Andre Malraux'd, Inglismaal kolonel T. E. Lawrence'it.

Nende meeste hulka kuulub ka Botta. Ta oli arst ja tundis huvi loodusteaduste vastu. Ta oli diplomaat ja oskas kasutada oma seltskondlikke sidemeid. Ainult arheoloog ta ei olnud. Kuid see, mis kergendas tema poolt enda etteseatud ülesaude lahendamist, oli kohaliku keele tundmine, oma reisidel omandatud oskus luua sõbralikke suhteid prohveti kummardajatega ja määratu töövõime, mida ei suutnud murda isegi mõrvarlik kliima Jeemenis ja soostunud Niiluse madalikus.

Vastavalt neile eeldustele asus ta tööle. Hinnates tema tegevust retrospektiivselt, tuleb tunnistada, et selle aluseks ei olnud mingi kindel plaan või mingi julge hüpo-

tees, vaid ainult ebamäätane lootus ja uudishimu midagi leida. Edu, mis ta lõppkokkuvõttes saavutas, ületas teda ennast mitte vähem kui kogu maailma. Igal õhtul sulges ta oma büroo ja teostas enneolematu visadusega luureretki Mosuli ümbruses. Ta käis majast majja, hütist hütti ja esitas kõikjal ühtesid ja samu küsimusi: „Kas teil ei ole mingisuguseid vanu esemeid? Vanu potte? Võib-olla on teil üks vana vaas? Kust te saite tellised, millest on ehitatud see laut? Kust on pärit need imelike kiilutaoliste märkidega savikillud?" .

Ta ostis kõike, mida tal õnnestus leida. Aga kui ta palus endale näidata kohta, kust need esemed olid leitud, siis kehitasid inimesed õlgu ja ütlesid, et Allah olevat suur ja on neid tükke puistanud laiali kõikjale, tuleb aimile otsida.

Olles veendunud, et kõik tema katsed sattuda nende leidude eriti rikkalikule leiukohale küsitluse teel on määratud nurjumisele, otsustas Botta kaevata esimest kättejuhtuvat küngast Kujundžiki juures. Ja just see küngas ei olnud õige, vähemalt mitte Botta jaoks, vähemalt sellel esimesel kaevamisaastal. Nimelt pidi asjaolu, et see küngas Assurbanipali (kreeka Sardanapali) paleed varjas, avastama keegi teine. Botta kaevas asjatult.

Peab kujutlema, mida tähendab ikka ja jälle mirjumisi üle elada. On vaja mõista, mida tähendab kaevata päev päeva, nädal nädala, kuu kuu järel, omamata mingisuguseid kindlaid tõendeid, juhindudes ainult ebamäärasest aimdusest, et nende küngaste all peab peituma midagi, mis on väljakaevamist väärt, ja mitte midagi leida peale mõne purunenud tellise, mis on kaetud märkidega, mida keegi ei oska lugeda, või siis peale paari-kolme torsoskulptuuri, mis on aga nii katkendlikud, et ka parimal tahtmisel on võimatu luua ettekujutust tervest teosest, või on nii primitiivsed, et nad ei

ütle midagi ka julgeima fantaasiaga inimesele. . . Ja nii terve aasta jooksul.
Kas tasub siis imestada, kui Botta selle aasta möödudes kohalike elanike arvutute väärate teadete järel tahtis minema ajada kellegi jutuka araablase, kes talle pildirikkas keeles ühest künkast rääkis, mis olevat rikas kõigist asjadest, mida “frank” otsivat? Et Botta tahtis araablast laagrist välja kihutada, kui viimane üha pealetükkivamalt kinnitas: ta olevat ühest kaugest külast, ta olevat kuulnud “frangi” soovidest, ta armastavat «franke” ja

221

tahtvat teda aidata. Ta otsivat kirjadega telliskive? Seal olevat selliseid massiliselt, tema juures, Korsabadis, kus asub tema koduküla. Tema pidavat seda teadma, sest ta olevat ehitanud oma ahju sellistest telliskividest ja kõik tema külas olevat teinud sedasama juba vanadest aegadest peale.
Kui Botta ei suutnud end enam kaitsta araabIase eest, saatis ta viimasega kaasa paar oma inimest. Araablase poolt kirjeldatud künkani oli kuusteist kilomeetrit. Botta andis inimestele täpsed juhendid, kuiqas talitada juhul kui. . . Sest ei võinud ju ikkagi teada. . .
See, et Botta saatis teele selle väikese ekspeditsiooni, pidi tegema tema nime surematuks arheoloogia ajaloos. Araablase nimi on unustatud, vajunud ajahõlma. Botta oli see, kes tõi päevavalgele kultuuri jäänused, mille õitseng oli kestnud peaaegu kaks aastatuhandet ja siis kõigi inimeste poolt unustatuna rohkem kui kaks ja pool aastatuhandet musta mulla all puhanud.
Täpselt nädal pärast seda, kui Botta oli saatnud oma inimesed teele, jõudis kohale erutatud käskjalg. Ta teatas, et vaevalt olid nad alustanud kaevamist, kui tulid nähtavale müürid, tarvitses neil ainult eemaldada müüridelt muld, kui said nähtavaks kirjad, joonised, reljeefid, kohutavad loomad. .
Botta hüppas sadulasse ja ratsutas kohale. Paar tundi hiljem istus ta juba ühes kaevandis ja joonistas kummalisi figuure, habemega inimesi, tiivulisi. loomi, kujutusi väljaspool igasugust arusaamist vormist; ta ei olnud taolisi näinud isegi Egiptuses ning üldse polnud eurooplase silm seni taolisi näinud. Paari päeva pärast olid kõik Botta töölised Kujundžikist siia üle toodud. Lasti käiku kirkad ja labidad. Üha uued ja uued müürid vabanesid mulla ja prahi alt. Lõpuks saabus silmapilk, mil Botta ei võinud enam kahelda selles, et ta oli avastanud kui mitte terve Niinive, .siis ikkagi ühe vanade Assüüria kuningate toredamatest paleedest. Saabus silmapilk, kus ta seda veendumust ei võinud enam pidada enda teada ja teatas sellest Prantsumaale, Pariisi. „Ma usun,” nii kirjutab ta uhkusega ja ajalehed trükkisid need sõnad suurte tähtedega, „et ma olen esimene, kes avastas kunstiteosed, mida võib täie õigusega pidada kuuluvaiks Niinive õitseaega!”

222

Esimese Assüüria palee avastamine ei olnud ainult sensatsioon Euroopa avalikkusele, vaid ka esmajärgulise tähtsusega uudis teadusele. Seni peeti inimkonna hälliks Egiptust, sest \usagil mujal ei saadud jälgida inimkonna ajalugu nii kaugele tagasi sajandite sügavusse kui muumiate maal. Mesopotaamiast oli seni rääkinud ainult piibel - 19. sajandi teadusele „legendide kogumik”. Antiik-kirjanike nappidesse teadetesse suhtuti suurema lugupidamisega. Need olid küll uskumist väärivad, kuid sageli üksteisele vasturääkivad ja nende daatumeid oli raske kooskõlastada piibli omadega. .
Botta avastus ei tähendanud rohkem ega vähem kui seda, et Mesopotaamias oli tõepoolest kunagi õitsenud vähemalt niisama vana, kui aga nüüd ka edaspidi piiblit usaldada, siis veelgi vanem kultuur kui Egiptuses; õitsenud jõus ja toreduses, mis lõpuks oli hävitatud tule ja mõõga läbi.
Prantsusmaa oli vaimustuses. Et kergendada Botta edasist tööd, võeti tarvitusele kõik abinõud. Ta kaevas kolm aastat, 1843 kuni 1846. Ta töötas, hoolimata kliimast, aastaaegadest, ületades takistusi, mida tekitasid kohalikud elanikud ja kohalik paša - Türgi kuberner- despoot, kellele maa allus. Sel ahnel ametnikul oli Botta väsimatule kaevamisele ainult üks seletus: kullaotsimine!
Ta viis Bottalt ära töölisi, ähvardas neid piinamise ja türmiga, et saada Botta saladuse jälile. Ta

paigutas valvurite rõnga Korsabadi künka ümber. Ta kirjutas ettekandeid Konstantinoopolisse. Kuid Botta oli vankumatu ja visa. Mitte asjatult ei olnud ta diplomaat: intriigidele vastas ta intriigidega. Siis jättis paša talle ametlikult tegevusvabaduse, kuid keelas kohutavate karistuste ähvardusel kõigil kohalikel elanikel „frangiga” suhtlemise, kelle kaevamistel olevat vaid üks eesmärk: õõnestada kõigi Mesopotaamia rahvaste vabadust.
Vankumatult jätkas Botta tööd.
Väljakaevatud palee asetses gigantsetel terrassidel. Arvukad uurijad, kes varsti pärast Botta esimesi teateid kohale kiirustasid, tulid järeldusele, et see on kuningas Sargoni palee, seesama, mida mainitakse Jesaja ennustustes; suvepalee Niinive serval, omamoodi Versailles, hiiglaslik Sanssouci aastast 709 e. m. a., ehitatud pärast Baabüloni vallutamist. Müür müüri järel tõusis rusudest,

223

maapinnale kerkis palee rikkalikult ilustatud portaalidega, luksuslike ruumidega, käikude ja saalidega, kolmeks osaks jaotatud haaremiga ja terrasstorni jäänustega.

Skulptuuride ja reljeefide rohkus oli harukordne. Ootamatult olid tõusnud aegade hämarusest salapärased assüürlased. Siin olid nende pildid, tarberiistad, relvad, siin nähti neid igapäevases tegevuses, sõjas, jahil. Ent .selgus, et kaitsvast rusudekihist äkki vabastatud skulptuurid, millest paljud olid valmistatud haprast alabastrist, ei pidanud vastu kõrbe kuumale hingusele. Eugène Napoleon Flandin, elukutselt joonistaja, kes sai tuntuks oma reisidega läbi Pärsia, kes oli avaldanud juba palju jooniseid antiiksetest kunstitöödest, ruttas valitsuse korraldusel Pariisist kaevamiskohale. Flandin oli Bottale selleks, kelleks oli Vivant Denon Napoleoni Egiptuse Komisjonile. Kuid Denon joonistas seda, mida ka pärast teda võis näha iga rändur, Flandin pidi aga jäädvustama paberil selle, mis hävis tema silmade all.

Bottal õnnestus laadida terve rida kunstitöid parvedele. Kuid Tigris - siin ülemjooksul veel kiire ja taltsutamatu mägijõgi - ei talunud ebaharilikku koormat. Parved hakkasid pöörlema, ringlema, kaotasid seejärel oma stabiilsuse ja läksid ümber. Nii vajusid Assüüria jumalad ja kuningad, kes äsja olid esile tõusnud sajandite hämarusest, uuesti hämarusse - sel korral Tigrise tormistesse voogudesse.

Botta ei lasknud end heidutada. Uus laadung saadeti mööda jõge alla. Võeti tarvitusele kõik mõeldavad ettevaatusabinõud. Sel korral õnnestus ettevõte. Väärtuslikud leiud laaditi laevale ja ühel, ilusal päeval jõudsid esimesed assüüria raidkujud Euroopa pinnale. Paar kuud hiljem seisid nad juba Louvre'i muuseumis Pariisis.

Botta asus nende rohkete leidude. läbitöötamisele ja klassifitseerimisele. Tema tööde avaldamise võttis endale üheksast õpetlasest koosnev komisjon; teiste seas kuulusid sinna ka Burnouf, kes sai varsti üheks silmapaistvamaks prantsuse arheoloogiks (veerand sajandit hiljem tsiteerib Heinrich Schliemann teda sageli oma töödes, nimetades teda oma „õpetatud sõbraks”), ja inglane Layard, kelle kuulsus pidi veidi hiljem varjutama Botta oma. Layard oli Botta vahetuks järglaseks ja temast pidi

224

saama üks edukamaid uurijaid, kes kunagi on torgamid labida aastatuhandete tolmu. .

Kuid ka Bottat, arheoloogiliste kaevamiste pioneeri Assüüria pinnal, ei tohi unustada: Mesopotaamia ajaloos etendas ta seda osa. mida Belzoni Egiptuses - tõkestamatu „kaevaja”, aardeotsija Louvre'ile. (Ja jällegi prantslane, konsul Victor Place, tegi Niinives seda, mida „suur koguja” Mariette Kairos.) Botta raamat kuulub arheoloogia klassikaliste tööde hulka. „Monuments de Ninive decoliverts et decrits par Botta, mesures et dessines par Flandin” (“Niinive muistised, avastanud ja kirjeldanud Botta, mõõtnud ja joonistanud Flandin “) - niisugune on selle pealkiri. See

ilmus aastail 1849-1850 ja hõlmab viis köidet; kahte esimesse on paigutatud tahvlid arhitektuuri ja skulptuuri kohta, kolmas ja neljas sisaldavad leitud raidkirju, viies - leidude kirjelduse.

20. PEATÜKK KIILKIRJA DEŠIFREERIMINE

Kelle kätte sattus Botta raamat? Kes luges läbi selle kolmanda ja neljanda köite? Kellele olid arusaadavad linna kogutud raidkirjad?

Kogu teaduse ajalugu tõendab, et avastus ja selle praktiline kasutamine võivad asuda ajalt teineteisest kaugel.

Kui Botta kogus skulptuuride kõrval ka kummaliste kiilukujulistemärkidega kaetud telliseid, kui ta laskis need ära joonistada ja saatis Pariisi (omamata vähimatki ettekujutust, kuidas neid märke lugeda), hoidsid mõned õpetlased Euroopas ja Lähis-Idas oma kabinettides käes nende tekstide dešifreerimise võtit.

See kõlab uskumatuna, kuid neil meestel oli juba aastaid olemas võti selle riigi kirja lugemiseks, mis ainult tänu Botta töödele sai laiaulatuslikult tuntuks kogu maailmas. Arvestades Botta raamatu ilmumise päevast, oli neil see võti juba täpselt nelikümmend seitse aastat! Selleks et liikuda edasi dešifreerimise teel, ei puudunud neil muud kui uued, täpsemad ja arvukamad kirjatekstid. Olulised sammud kiilkirjasüsteemi dešifreerimiseks olid aga tehtud juba siis, kui Sargoni paleest ei olnud päevavalgel veel ühtki müüri, kui Niinivest, mille väljakaevamisele äsja asus Layard, ei teatud midagi muud kui ainult seda. mis jutustab piibel. Nüüd, pärast Botta pioneeritööd, millele järgnesid Layardi avastused, mida rikastasid omakorda ühe vapra inglase teated, kes Layardi kaevamiskoha lähedal laskus tali abil alla mööda vertikaalset kaljuseina ainult selleks, et kopeerida üht raidkirja - nüüd andsid uued arheoloogilised leiud, avastused, uued andmed keeleteaduse valdkonnast ja vanade rahvaste ajaloost ühtainsa aastakümnega teadusele nii palju materjali, et see juba möödunud sajandi keskel oli täielikult

ette valmistatud iga järjekordse kaevamistulemuse koheseks läbitöötamiseks.

Esimest meest aga, kes tegi otsustavasammu kiilkirja dešifreerimisel, ei ajendanud tung teaduse järele, mitte teadmishimu. Ta oli sakslane, lootusrikas kahekümne seitsme aastane noormees, töötas 1802. aastal abiõpetajana Göttingeni linnakoolis. Ta dešifreeris ühe kiilkirjateksti esimesed kümme tähte meetodi abil, mida tuleb kõigil aegadel pidada geniaalseks, ja ta tegi seda kihlveo tõttu!

Meie esimesed teated kiilkirja olemasolust ulatuvad tagasi. kuni 17. sajandisse. Nende esimesed koopiad saatis Euroopasse itaalia reisija Pietro della Valle. 1693. aastal avaldas Aston raamatus „Philosophical Transactions” kaks rida, mida oli kopeerinud keegi Flower, Ida-India kompanii agent Pärsias. Erutavaimad teated mitte ainult kirjast ja mälestusmärkidest, vaid ka maast ja selle inimestest tõi kaasa Carsten Niebuhr. See hannoverlane seisis Taani kuninga Frederik V teenistuses. Aastail 1760-1761 reisis ta koos teiste õpetlastega Oriendis. Ühe aasta jooksul surid peale Niebuhri kõik ekspeditsioonist osavõtjad. Kohkumatu Niebuhr reisis üksinda edasi, pöördus tervelt tagasi ja andis välja oma raamatu „Reisikirjeldus Araabiast ja teistest ümberkaudsetest maadest”, mida Napoleon oma Egiptuse sõjakäigu ajal alati endaga kaa sas kandis.

Need esimesed kiilkirjakoopiad olid üksikud fragmendid, ebatäiuslikud, moonutatud, halvasti maha joonistatud (veel 18. sajandil kinnitas kuulus inglise orientalist Hyde, et ei ole tegemist kirjaga, vaid mustritega kividelt ja nende enamik ei pärinenud Assüüria-Babüloonia pinnalt selle nimetuse kitsas geograafilises mõttes. Peaaegu viimseni olid nad valmistatud seitse miili Sirasest kirde pool. Seal asus hiiglaslik varemeteväli, mida juba Niebuhr oli Rigusega pidanud vana Persepolise jäänusteks.

Need varemed kuulusid nooremale kultuurile kui need, mis ärkasid Botta labida all 19. sajandi neljakümnendail aastail. Need on jäänused Dareiose ja Kserksese residentsist, tohutust paleest, mille

Aleksander Suur hävitas. „Ühe joomingu ajal, kui ta ei valitsenud enam oma mõistust,“ ütleb Diodoros. Kleitarhos teatab samast sündmu-

sest, kuid lisab, et see oli Ateena tantsijanna Tais, kes pöörases tantsuhoos rebis altarilt tungla ja heitis selle palee puusammaste vahele, aga Aleksander, kes oli purjus, ja tema kaaskond ainult järgisid tema eeskuju. (Droysen ütleb oma hellenismi ajaloos selle teate kohta, et siin „on tehtud ajalugu erakordse talendiga, kuid ajaloo arvel”.) Veel keskajal valitsesid selles palees islami emiiriid. Hiljem hulkusid varemete vahel lambad. Esimesed reisijad röövisid paleed: vaevalt leidub suurt muuseumi, kus ei oleks Persepolise reljeefifragmente. . Flandin ja Coste joonistasid varemeid. Andreas ja Stolze pildistasid neid juba 1882. aastal. Täpselt. samuti nagu Colosseum. Roomas oli ka Dareiose palee kivimurruks. Möödunud sajandil lagunes palee iga aastakümnega üha rohkem. Aastail 1931-1934 teostas Ernst Herzfeld Chicago Ulikooli Oriendi Instituudi ülesandel varemetevälja esimese tõeliselt metoodilise uurimise, mille eesmärgiks oli samal ajal leida ka vahendeid, et kaitsta paleed edasise purunemise eest. .

Mitmesuguste kultuuride jäänused kuhjuvad selles piirkonnas üksteise peale nagu ei kusagil mujal. Kujutleme järgmist pilti; keegi araablane toob arheoloogile tema tööruumidesse Bagdadis mõned kiilkirjaga kaetud savitahvlid. Neil savitahvleil, mis on leitud võib-olla Behistuni ümbrusest, on juttu Pärsia kuningast Dareiosest. Arheoloog, kellel on alati käepärast Herodotos ja kaasaegsete õpetlaste uurimused, võib kergesti veenduda, et Dareios seisis oma võimu kõrgpunktil 500. aasta paiku e. m. a. ja valitses sel ajal suurriiki. Teiste tahvlite uurimisel leiab ta viiteid vanadele suguvõsajärglustele, sõdadele, laastamistele, mõrvarlikele tegudele. Ta võib leida sealt teateid Hammurapist ja tema suurriigist, mille õitseaeg oli 1700. aasta paiku e. m. a., või kuningas Sanheribist ja seega kolmandast suurriigist, mis eksisteeris 8. ja 7. sajandi vahetuse paiku e. m. a. Ja selleks, et jätkata teadete tsüklit mineviku suurriikidest, tarvitseb arheoloogil ainult järgneda oma araablasele. Järgmisel tänavanurgal kükitab inimeste ring ja ripub silmadega kütkestatult muinasjutuvestja huulte küljes, kes kõneleb ühetoonilise lauiva häälega ja mõjukate pausidega kuulsast kaliifist Harunist, kes 800. aasta paiku m. a. j. - ajal, mil Õhtumaal, valitses Karl Suur - seisis oma võimu ja . tarkuse haripunktil.

Kui lisame sellele veel oma uusimad teadmised Mesopotaamiast, siis selgub, et praeguse Damaskuse ja Širase vahel vahetusid aastatuhandete jooksul kuus suurt erinevat kultuuri, millest igaüks oma õitsengu aja avaldas suurt mõju vanale maailmale. Need kultuurid, kokkusurutud nii kitsas ruumis, rikastasid üksteist ja olid samal ajal üksteisest täiesti sõltumatud; nad hõlmasid kokku rohkem kui viis pulbitseva eluga täidetud aastatuhandet - sageli kohutavat, kuid paljus ka ülevat inimkonna ajalugu. Võrreldes selle küllusega, mida arheoloog nägi enda ees Mesopotaamias, kujutasid need üfieksa kihti, millele sattus Schliemann Trooja väljakaevamisel, lihtsat probleemi - nende üheksa kihi hulgas oli ainult üks väljapaistva ajaloolise tähtsusega. Kohaliku tähtsusega kihte oli Mesopotaamias aga arvutul hulgal, nii näiteks seisis üks Akkadi-aegne linn 3. aastatuhandest e. m. a. viiel sellisel kihil. Selleks ajaks ei olnud Baabülon veel sündinudki!

On arusaadav, et sellise tohutu ajavahemiku vältel muutusid koos kõige muuga mitte ainult keeled, vaid ka kirjad. Täpselt niisama vähe nagu üks hieroglüüf oli sarnane teisega, sarnanes üks kiilkiri teisega. Need, mis Botta saatis Pariisi, erinesid täiesti neist tekstidest, mida Niebuhr oli toonud kaasa Persepolisest. Kuid siiski said Persepolise tekstid (ja seepärast ei ole üheski esimestest publikatsioonidest kiilkirja dešifreerimise kohta kunagi juttu Assüüria või Babüloonia, vaid alati ainult Persepolise kirjadest), need tahvlid, mille vanus oli kaks ja pool tuhat aastat, võtmeks kõigile

teistele, mis toodi nüüd välja Eufrati ja Tigrise oru varemetest.

Savitahvlite dešifreerimine on geniaalne töö. Ta on inimaju üks meistrisaavutusi ja seisab ühes reas kõige väljapaistvamate avastustega teaduse ja tehnika vallas.

9. juunil 1775. aastal sündis Saksamaal Mündenis Georg Friedrich Grotefend. Esmalt sünnikohas, hiljem Ilfeldis sai ta pedagoogiumis hariduse ja õppis siis Göttingenis filoloogiat. 1797. aastal sai ta linnakooli juures abiõpetajaks, 1803. aastal prorektoriks, siis aga gümnaasiumi konrektoriks Frankfurdis Maini ääres; 1817. aastal asutas ta õpetlaste ühingu saksa keele uurimiseks, 1821. aastal sai ta Hannoveri lütseumi direktoriks, 1849. aastal läks ta pensionile ja 15. detsembril 1853. aastal suri.

229

Kahekümne seitsme aasta vanuses tuli sellel mehel, kelle elukäik oli kulgenud väga korrapäraselt, ilma igasuguse ekstravagantsita, napsiklaasis sündinud idee vedada kihla, et ta suudab leida võtme kiilkirja dešifreerimiseks. Tema käsutuses ei olnud midagi muud kui mõned halvad Persepolise tekstide koopiad. Ta lähenes probleemile noorusliku muretusega ja tal õnnestus see, mille tolle aja parimad õpetlased olid kuulutanud võimatuks. 1802. aastal esitas ta TeadusteAkadeemiale Göttingenis oma uurimiste esimesed tulemused.. Tema arvukad hilisemad filoloogilised tööd on tänapäeval ammu muutunud ebahuvitavaks ja unustatud, kuid tema töö Persepolise kiilkirja kohta ei kaota kunagi oma tähtsust ja seda ei unustata kunagi.

Missuguseid andmeid sai Grotefend oma töös kasutada?

Persepolise kirjad olid väga erineva išeloomuga. Mõnedel tahvlitel esines kolm erinevat kirjaliiki, mis olid asetatud üksteise kõrvale kolmes selgesti eraldatavas tulbas. Vanade pärslaste, Persepolise valitsejate ajaloost olid õpetlased, järelikult aga ka noor humanist Grotefend, küllalt hästi informeeritud kreeka autorite kaudu. Oli teada, et 540. aastal e. m. a. oli Küros löönud hävitavalt babüloonlasi ja rajanud esimese suure Pärsia riigi, millega ta kirjutas alla Babüloonia surmaotsusele. Seepärast võis eeldada, et vähemalt üks kirjadest pidi olema kirjutatud võitjate keeles. Järgmiseks hüpoteesiks oli, et kõige tõenäolisemalt asus vanapärsia tekst keskmises tulbas, kuna üldise ettekujutuse kohaselt asub kõige tähtsam alati keskel. Peale selle pöörasid uurijad tähelepanu asjaolule, et üks märgirühm ja üks üksik märk esinesid tekstides eriti sageli. Sellest järeldati, et see märgirühm võib tähendada sõna „kuningas” - järeldus, mis ei rääkinud vastu vanaaja mälestusmärkide andmetele. Üksikut, ülalt vasakult paremale alla jooksvat kiilutaolist märki peeti sõnaeraldajaks.

See oli kõik. Seda oli aga äärmiselt vähe, Sest need napid hüpoteesid ei andnud vastust kõige lihtsamatele küsimustele: kuidas tuleb lugeda kirju - vasakult paremale või paremalt vasakule, kus on tahvlite ülemine ja alumine äär.

Grotefend, kes oma noorusele vaatamata ei langenud pealiskaudsusesse, alustas päris algusest.

230

Champollion, kes täpselt kakskümmend aastat hiljem dešifreeris hieroglüüfid, oli tunduvalt paremates tingimustes ja tal ei olnud tegemist nii komplitseeritud probleemiga. Grotefendil ei olnud kasutada kolmekeelset kivi valmis tõlkega. Grotefend ei tundnud ühtki kolmest keelest ja kirjast, mis seisid siin üksteise kõrval! Tal ei jäänud üle muud, kui püüda neid täpselt kirjeldada ja tundma õppida.

Eelkõige püüdis ta põhjendada, et kiilumärgid kujutasid endast kirja ja mitte ornamenti. Seejärel, toetudes kõigi ümaruste täielikule puudumisele märkide juures, tuli ta järeldusele, et need märgid ei olnud määratud „kirjutamiseks”, vaid kõlbasid ainult selleks, et neid kanda mingisugusele kõvale

materjalile. (Tänapäeval teame, et sellest meile nii raskepärasena näivast kirjast piisas, et reguleerida Mesopotaamia ja Vana-Pärsia kogu poliitilist ja majanduslikku suhtlemist kuni Aleksander Suure ajani. Nii näiteks võtsid kirjutajad kauplustes arvestamisel kaks värskelt valmistatud savitahvlit, mis olid veel pehmed, ja vajutasid neile pillirookepikesega kaupade nimetuse ja hinna, andsid ärakirja ostjale, endale jätsid aga originaali. Seejärel põletati mõlemaid tahvleid ahjus, kus nad kõvenesid sel määral, et elasid üle kõik paberid ja võivad anda meile veel kolme tuhande aasta järel täpseid teateid.)

Edasi tõestas Grotefend, et kiilude juures võib küll eristada nelja suunda, kuid peasuund on alati kas ülalt alla või vasakult paremale, sest kahest kiilust moodustatud nurgad on alati avatud paremale. Sellest silmanähtavalt lihtsast vaatlusest tegi ta oma esimese järelduse selle kohta, kuidas lugeda kirju: „Neid peab hoidma nii, et vertikaalkiilude teravikud on pööratud alla, põikkiiludel aga - paremale, kuna nurkkiilude ava jäägu alati paremale. Kui seda silmas peetakse, siis leitakse, et ükski kiilkiri pole kirjutatud vertikaalselt, vaid alati horisontaalselt ja et figuurid gemmidel ja silindritel ei ole määravaks kirja suunale.” Samaaegselt järeldas ta sellest, et kirja tuleb lugeda vasakult paremale – õhtumaalasele kõlas see enesestmõistetavana.

Ometi oli dešifreerimine sellega vähe võitnud. Grotefend seisis nüüd otsustava sammu ees. See, et ta ka selle sammu võis teha, näitab tema geniaalsust. Geniaalsus sisaldab peale muu võimet näha komplitseeritus lihtsat ja

konstruktsioonis printsiipi. Grotefendi tõesti geniaalne, otsustav idee oli hämmastavalt lihtne.

Pole mõeldav, arutas ta, et traditsioonilised tekstid hauamälestusmärkidel (aga tema ees lebavad kiilkirja tekstid olid hauaraidkirjade koopiad) oleksid äkki muutunud. Tema kodumaal võis kõikjal leida kanoonilist „Puhka rahus” vanavanemate ja vana-vanavanemate haudadel, oletatavasti raiuti samad sõnad ka laste ja lastelaste haudadele. Mispärast ei pidanud leiduma, talle tuntud uuspärsia hauakivide kindlad algussõnad ka vanapärsia omadel, kui oli õige eeldus, et ühel tulpadest on vana-pärsia tekst? Mispärast ei võinud ka Persepolise raidkirjad alata samuti nagu talle tuntud raidkirjad hilisemast ajast pärinevatel pärsia haudadel:

„X, suur kuningas, kuningate kuningas, A ja B kuningas, Y, suure kuninga, kuningate kuninga. . .” , see tähendab tavakohase suguvõsajärgluse loendiga? See mõte oli juba enne teda avaldatud hüpoteesi geniaalne edasiarendamine, hüpoteesi, mille kohaselt üks sagedasti esinev kiiluderühm võiks tähendada sõna „kuningas”. See oli sugestiivne mõte, kuna ta viis vältimatult järgmisele järeldusele: kui see oli õige, siis pidi esimene sõna raidkirjas olema kuninga nimi, millele järgnes viltune kiil - sõnaeraldaja; edasi pidid järgnema kaks sõna, milledest üks pidi tähendama „kuningas”, kusjuures see pidi teksti esimeses osas sageli korduma.

Me ei saa siin üksikasjaliselt esitada Grotefendi väga keerulist mõttekäiku, anname vaid printsiibi. Pole tarvis omada kuigi palju fantaasiat, et kujutleda noore abiõpetaja Grotefendi võidutunnet vaikses Göttingenis, kui ta avastas, et ta hüpoteesid olid õiged - tuhandeid kilomeetreid eemal kohast, kus lamasid tema kiilkirjade originaalid, kolm tuhat aastat eemal ajast, millal need kirjutati. Muide, seda on palju öeldud. Tõsi küll, ta leidis, et see sõnade järjekord, mida ta eeldas, on olemas; veendus ka selles, et sõna, mis pidi tähendama „kuningas”, kordus tihti. Kuid kes nõustuks pidama neid fakte lõplikuks tõestuseks? Ja mida ta siis oli lõpuks õieti saavutanud seesuguse avastusega?

Kontrollides saavutatud tulemusi, pööras ta tähelepanu järgmisele asjaolule: peaaegu kõigil kirjatahvlitel, mis seisid tem. käsutuses, leidis ta ainult kaks esimese kii-

luderühma erinevat varianti. Kui palju ta ka ei võrrelnud, ikka jälle sattus ta neile kahele rühmale, samadele algussõnadele, mis tema teooria kohaselt pidid tähendama kuninga nime. Ja ta leidis tekste, mis sisaldasid samaaegselt mõlemaid nimesid!

Grotefendi mõtted tormasid üksteisest ette. Mida muud võis see tema teooriast lähtudes tähendada kui seda, et kõik need mälestusmärgid ja monumendid, millede koopiad olid tema käsutuses, kuulusid ainult kahele kuningale. Kas ei olnud äärmiselt tõenäoline, kuna mõnedel tahvlitel nende nimed seisid teineteise kõrval, et oli tegemist isa ja pojaga?

Kui neid nimesid maintti lahus, siis leidus ühe nime järel märk, mis tähistas „kuningat” , teise nime järel aga, mitte; vastavalt teooriale pidi sel korral kujunema järgmine skemaatiline paigutus: „X-kuningas, Z poeg Y-kuningas, X-kuninga poeg...”

Ei tohi unustada, et kõik, mis Grotefend seni oli leidnud, oli ainult hüpotees, mille aluseks oli üksikute märkide sagedus, nende püsiv kordumine ja nende järjekord. Võib endale ette kujutada, milline palavikuline ärevus võis haarata Grotefendi, kui ta äkki selle viimatimärgitud paigutuse kontrollimisel nägi selgesti ja säravalt silmade ees teed tõestusele, oma teooria faktilisele, paikapidavale tõestusele. Las tähelepanelik lugeja, kes on sündinud mõttesporti armastaval sajandil, võtab sellest osa, enne kui ta loeb edasi. Niisiis, mis torkab kõigepealt silma?

Ärge jätke tähele panemata teed lahendusele. Otsustavaks järgmisele sammule oli lünk, täpsemalt öeldud, ühe sõna puudumine, nimelt sõna „kuningas” puudumine nime taga, mis skeemis esineb kui Z. Kui skeem on õige, siis tähendab see generatsiooni järgnevust: vanaisa, isa ja poeg, kelledest isa ja poeg olid kuningad, vanaisa aga mitte. Nüüd võis Grotefend kergendatult öelda: õnnestub mul leida meile tuntud Pärsia kuningate seas selliseid, kes sobivad skeemi, siis on tõestatud minu teoor!a õigsus ja ma olen mõistatanud kiilkirja esimesed sõnad!

Nüüd on aeg anda sõna dešifreerimiskatse otsustava faasi kohta Grotefendile endale:

„Täielikult veendunud selles, et siin tuli otsida kaht kuningat Ahhemeniidide dünastiast, ja leides kreeklaste

kui kaasaegsete ja põhjalike jutustajate ajaloo olevat kõige usaldusväärsema, hakkasin ma uurima Pärsia kuningate genealoogiat ja otsima, millised nimed tekstile kõige rohkem sobivad. Küros ja Kambüses ei võinud need olla, kuna raidkirjade mõlemad nimed ei alanud sarnaste algustähtedega; need ei saanud olla ka Küros ja Artakserkses, kuna esimene nimi oli liiga lühike ja teine

a) Darajavauš (Dareios) b) Hsajarša (Kserkses) c) Vištāspa (Hüstaspes)

Nii luges Grotefend esimest kiilkirjateksti

liiga pikk. Mulle jäid niisiis üle ainult Dareiose ja Kserksese nimed ja need sobisid skeemi nii hästi, et ma ei saanud üldse kahelda oma valiku õigsuses. Sellele lisandus veel asjaolu, et poja raidkirjas oli isale samuti lisatud kuninga tiitel, aga isa raidkirjas oli tema isa ilma kuninga tiitlita, ja seda kõigi Persepolise raidkirjade kõigis kirjaviisides!"

See oligi tõend. Mitte ainult Grotefend, kes uskus oma

234

teooriasse, vaid ka iga eelarvamusteta kriitik pidi siin kummarduma selle loogilise ahela alistava jõu ees. Kuid oli vaja teha veel viimane samm. Seni oli Grotefend lähtunud kuninganimede kreekakeelsest kirjaviisist, ,nagu need olid ära toodud peaasjalikult Herodotosel. Lähtudes vanaisa nimest, mis talle tuntud oli, märgib Grotefend edasi:

Kuna mulle nüüd tänu nimede õigele dešifreerimisele oli tuntud juba kaksteistkümmend tähte, nende seas aga leidusid kõik kuninga tiitli tähed viimase kui üheni, siis seisis ülesanne selles, et anda neile nimedele, mis olid tuntud kreeka transkriptsioonis, pärsia vorm, et dešifreerida iga märgi väärtuse õige määramisega kuningatiitlit ja sellisel teel mõistatada keel, milles võisid olla kirjutatud raidkirjad. „Zend-Avestast" (pärslaste pühade kirjade kogunimetus) sain teada, et nimi Hüstaspes kõlas pärsia keeles Gošasp, Gustasp, Kistasp või Vistasp. Nii sain ma Dareiose raidkirjas Hüstaspese nime seitse esimest tähte, ülejäänud kolm aga olin ma ära tundnud juba kõigi kuningatiitlite võrdlemisel."

Algus oli tehtud.. Mis nüüd järgnes, olid ainult parandused. Kummalisel viisil läks veel kauem kui kolmkümmend aastat, enne kui tehti edasised otsustavad avastused. Need on seotud prantslase Emile Burnoufi ja norralase Ghristian Lasseni nimedega, kellede uurimused ilmusid 1836. aastal.

Ainult üks on kummaline: Champollioni, hieroglüüfide dešifreerija nimi on, hästi tuntud laiadele ringkondadele, vähesed tunnevad aga veel Grotefendi nime. Koolikursustes ei räägita temast sõnagi, tema nimi puudub isegi reas kaasaegsetes entsüklopeediates või siis mainitakse teda ainult kirjanduse loeteludes. Ja ometi kuulub Grotefendile, ainult temale otsustava avastuse prioriteet, mille ajalooline tähtsus ilmnes täiel määral järgnevate suurejooneliste arheoloogiliste kaevamiste ajal Mesopotaamias.

Me ütlesime prioriteet, sest kiilkirja dešifreerimisega juhtus seesama, mis paljude teiste avastuste või leiutustega: ta teostati kaks korda! Täiesti sõltumatult Grotefendist õnnestus see ühel inglasel. Kõige kummalisem on aga see, et ta tegi seda mitte ainult hiljem kui Grotefend, vaid ka hiljem kui Grotefendi töö jätkajad - Burnouf ja Lassen (tema esimene oluline töö ilmus 1846. aastal!).

235

Muide, sellele inglasele sai osaks minna tunduvalt kaugemale oma eelkäijatest; ta viis teadmised kiilkirjast õpetlaste kabinettidest ülikoolide auditooriurnide avarusse, muutis selle dešifreerimisstaadiumis olevast kirjast õpetatavaks kirjaks. Sellega tegi ta kiilkirja kasutatavaks neile paljudele õpetlastele, kes pidid läbi töötama üha rikkalikumalt päevavalgele tulevaid kirjutatud allikaid. Sest ühel ilusal päeval leiti terve raamatukogu, raamatukogu savitahvlitest! (Muide, seda

lugu jutustame hiljem.)
Selleks et anda ettekujutust materjali külluiest, mida, varjas Mesopotaamia pind, toome ära ainult ühe fakti: kiilkirjatahvlite arv, mida leidis V. Hilprechti ekspeditsioon aastail 1888-1900 Nippuris,oli nii tohutu, et nende dešifreerimine ja avaldamine pole lõppenud veel tänapäevalgi.

21. PEATÜKK ERAKORDNE EKSPERIMENT'

1846. aastal laskus Pär;ia armees teeniv inglise major Henry Creswicke Rawlinson tali abil alla vertikaalselt kaljult Behistuni lähedal ainuüksi selleks, et kopeerida seal kaljusse raiutud kiilkirja tekst. Samuti. nagu Bottagi, oskas see inglane ühendada oma poliitilise tegevuse armastusega assürioloogia vastu.
Tema elutee ori samal määral seikluslik nagu Grotefendi oma ametnikulik. Tema huvi vana Pärsia vastu tekkis juhuslikust kohtumisest. Seitsmeteistkümneaastaselt oli ta kadetina ühe laeva pardal, mis, oli teel ümber Kap Hoorni Indiasse. Selleks et kuidagi lühendada reisijail pikka teekonda, andis ta välja pardalehte. Üks reisijaid, sir John Malcolm, Bombay kuberner ja silmapaistev orientalist, tundis heameelt. seitsmeteistkümneaastasest erksast toimetajast. Nad vestlesid tundide kaupa, arusaadavalt teemal, mis huvitas sir John Malcolmi - see oli Pärsia ajalugu, pärsia keel, pärsia kirjandus. Need vestlused määrasid Rawlinsoni huvideringi kogu tema eluks, isegi siis, kui ta hiljem oli seotud poliitiliste ülesannetega.
Sündinud 1810. aastal, astus ta 1826. aastal Ida-India kompanii teenistusse, 1833. aastal aga läks majorina Pärsia armeesse. Aasta 1839 nägi teda poliitilise agendina Kandaharis Afganistanis. 1843. aastal sai ta konsuliks Bagdadis, 1851. aastal peakonsuliks samaaegse nimetamisega kolonelleitnandiks. 1856. aastal pöördus ta tagasi Inglismaale, valiti parlamenti ja samal aastal Ida-India kompanii nõukogu koosseisu. 1859. aastal nimetati ta Briti saadikuks Teherani õukonna juures. Aastail 1865-1868 oli ta jälle parlamendi liikmeks.
Kui ta hakkas tegelema kiilkirjaga, lähtus ta samadest tahvlitest, mis olid olnud töö aluseks Burnoufile. Toimus

midagi uskumatut: vähimatki teadmata Grotefendi, Burnoufi ja Lasseni töödest, dešifreeris ta, käies ligikaudu sama teed nagu Grotefendki, kolme kuninga - Darajavauši (Dareiose nime vanapärsia kirjutusviis), Hšajarša ja Vištaspa nimed! Peale nende nimede dešifreeris ta veel neli teist ja mõned üksikud sõnad, millede lugemise õigsuses ta ei olnud küll veendunud. Kui ta 1836. aastal tutvus esmakordselt Grotefendi publikatsioonidega,ja võrdles oma tähestikku väikese Göttingeni koolmeistri omaga,. siis veendus ta selles, et ta oli läinud Grotefendist kaugemale.
Mis tal nüüd veel puudusid, olid tekstid nimedega ja veel kord nimedega.

Igivanadest aegadest peale pühaks peetavas Bagistanas, „jumalate elukohas”, vana kaubatee juures, mis viib Hamadanist üle Kermanšahhi Baabüloni, kerkib järsult taeva poole kahetipuline kaljumägi. Ümmarguselt kahe tuhande viiesaja aasta eest laskis Pärsia kuningas Dareios (Darajavauš, Dorejavoš, Dara, Darab, Darius on tema nime erinevad häldamis- ja kirjaviisid) selle ühele püstloodsele seinale rohkem kui viiekümne meetri kõrgusele raiuda oma isiku, oma tegude ja oma võitude ülistamiseks raidkirjad ja reljeefid.
Kivirinnatisel seisavad kujud; nad ei puutu kaljuseina. Virvendavas õhus kõrgel tee kohal kerkib kättesaamatuna igale nurjatule käele suure kuninga kuju. Ta toetub oma vibule, parem jalg on asetatud mahalöödud Gaumatale, võlurile ja maagile, kes astus kunagi temaga võitlusse kuningriigi pärast. Kuninga taga seisavad kaks pärslast-aadlikku vibu, nooletupe ja odaga. Nende ees seisavad aheldatud kätega ja kaelaköie abil üksteisega kokku seotud üheksa alistatud ja karistatud „valekunin-gat” . Selle mälestusmärgi külgedel ja all seisavad neljateistkümnes veerus teated kuningast ja tema

tegudest, mis on kirjutatud kolmes erinevas keeles. Erinevust raidkirja tekstides oli märganud juba Grotefend, kuid ta ei suutnud kindlaks teha, et siin olid raiutud kiilkirjas kaljule igaveseks ajaks teated vanapärsia, eelami ja babüloonia keeles:

„Kuningas Darajavauš annab teada:
Sina, kes sa tulevastel päevadel
seda raidkirja näha saad,

238

mis mina lasksin kaljusse raiuda,
ja neid inimkujusid siin -
ära hävita ja purusta midagi!
Hoolitse, kuni sul on järeltulijaid,
et et nad seisaksid puutumatunai”

Sõdurit ja sportlast, kolmekümne kuue aastast Rawlinsoni ei heidutanud need viiskümmend meetrit, mis lahutasid raidkirja kaljujalamist. Alalises allakukkumise ohus, rippudes peadpööritavas kõrguses, kopeeris ta teksti vanapärsia varianti. Babüloonia teksti kopeerimisele asus ta alles mõned aastad hiljem. Selleks olid vajalikud hiiglaslikud redelid, talid ja ronimisrauad, aga neid oli raske kohale toimetada. Sellest hoolimata esitas ta 1846. aastal kuninglikule Aasia Seltsile Londonis mitte ainult kuulsa raidkirja esimese täpse koopia, vaid ka selle täieliku tõlke. See oli dešifreerimise esimene suur ja kõigile nähtav triumf.

Vahepeal ei olnud töo ka Euroopa õpetlaste kabinettides paigal seisnud. Otsustavaid samme tegid siin eelkõige saksa-prantsuse uurija Oppert ja iirlane Hincks. Võrdlev teadus ja eelkõige keeleteadus oli saatnud korda teravmeelsuse imesid; viimane kasutas üha täpsemaid teadmisi avesta ja sanskriti keele alal, eelkõige aga kogu indoeuroopa keelerühma tundmist selleks, et tungida üha sügavamalt ka vanapärsia keele grammatikalisse struktuuri. Ühiste jõupingutustega tõeliselt internatsionaalses koostöös määrati kindlaks ümmarguselt 60 vanapärsia kiilkirja märki.

Seejärel asusid Rawlinson ja teised uurijad Behistuni raidkirja ülejäänud veergude uurimisele, mis ületasid mahult kõik teised senikogutud materjalid. Ja Rawlinson tegi seejuures avastuse, mis korraga pani kõikuma usu edasisse tekstide, eriti aga Botta tekstide dešifreerimisse.

Nagu mäletame, olid nii Persepolise kui ka Behistuni raidkirjades selgelt eristatavad kolm erinevat keelt. Grotefend määras kindlalt koha, mida oli kõige kergem dešifreerida - teksti keskmise kolonni; kuna see keel oli ka kronoloogiliselt meile lähemal, siis võimaldas see tõmmata teatavaid paralleele juba tuntud keelerühmadega. Seda keskmist kolonni tähistati juba enne Grotefendi „I klassina”.

239

Nüüd aga, kui olid vaevalt ületatud „I klassi” kirja dešifreerimise raskused, hakati tegelema ülejäänud kahega. „II klassi” dešifreerimiseks otsustavate põhimõtete esitamise au kuulub, taanlasele Westergaardile (1854. aastal ilmus Kopenhaagenis tema uurimistulemuste esimene publikatsioon). „III klassis” aga kuulub see teene osalt Oppertile, osalt aga Henry Creswicke Rawlinsonile, kes sel ajal oli juba saanud peakonsuliks Bagdadis.

„III klassi” teksti uurimisel tehti väga kiiresti rabav avastus: „1 klassi” tekst oli olnud tähtkirjas; tähestikuga, täiesti võrreldav meie Õhtumaa tähestikkudega, milledes märk võrdub häälikuga. Iga kiiluderühm-märk tähendas siin reeglina üht tähte. Kirjas aga, mida nüüd uuriti, tähendas üksik märk juba silpi, aga sageli isegi tervet. sõna.

Veel halvem, oli juhtumeid - ja mida kauem uurimine vältas, seda enam neid esines -, kus üksainus

märk võis tähendada isegi erinevaid silpe ja täiesti erinevaid sõnu. Lõpuks selgus, et need juhtumid ei olnud erandiks, varsti oli see reegliks.
Valitses täielik segadus.
Näis täiesti võimatuna rajada läbi selle paljutähenduslikkuste tihniku kitsaimatki rada. Eriti Rawlinsoni poolt avaldatud artiklid (neis rõhutati selgesti, et lugemine olevat siiski võimalik) põhjustasid õpetlaste ilmas tugeva erutuse ja kutsusid asjaarmastajate maailmas esile paha-meeletormi. Diskussiooni lülitusid nii kutselised teadlased kui ka asjaarmastajad. „Kas tahetakse kõigile tõepoolest tõendada," küsisid ajalehtede teaduslikes ja kirjanduslikes lisades tuntud ja tundmatud autorid, teadlased ja asjaarmastajad, „et selline täielikult segiaetud kiri kunagi tegelikult eksisteeris? Ja seda, kui ta tõepoolest eksisteeris, olevat võimalik kogu paljutähendusltkkuse kiuste lugeda?" Ja paljud teatasid avalikult: õpetlased, kes seda kinnitavad, eelkõige aga Rawlinson ise, peaksid lõpetama oma „ebateaduslikud naljad".

Toome selguse mõttes ühe hhtsa näite tekstist, mis oma keerukuse tõttu pole siia tervikuna mahutatav: tähte "r" kujutatakse kuue erineva märgiga sõltuvalt sellest, millisesse silpi ta kuulub - „ra", „ri", „ru", „ar", „ir", „ur". Kui lisada neile silpidele veel üks konsonant, siis iga kahe märgi ühendumise teel moodustuvad eri märgid silpide jaoks "ram", "mar" jne. Paljutähenduslikkus põhjeneb sellel, et mitmed ühte rühma ühendatud märgid kaota-

vad selle tõttu oma esialgse tähenduse ja väljendavad täiesti teist mõistet või nime. Nii annab märkide rühm, mis sisaldab kuulsa kuninga Nebukadnetsari nime, õigesti loetuna nimevormi Nebukudurriussur. Antakse seevastu igale üksikule märgile tema tavaline tähendus, siis annab silpidena lugemine nime An-pa-sa-du-sis!

Sel ajal kui kõigile mittespetsialistidele segadus näis täielikuna leidis üks arheoloog Kujundžilds - seal, kus Botta oli juba kaevanud - ühes maa-aluses toas järk-järgult sada savitahvlit. Need tahvlid, mis olid nähtavasti valmistatud õppeotstarbel (hiljem tegid õpetlased kindlaks, et nad kuuluvad umbes 7. sajandi keskpaika), ei sisaldanud midagi muud, kui kiilkirjamärkide tähenduste lahtimõtestamist võrdlevalt tähestikulise kirjaga.
Selle leiu tähtsust oli raske ülehinnata. Need olid ju sõnaraamatud! Nad olid hädavajalikud õpetlastele, kes õppisid kiilkirja abc-d siis, kui vana pilt- ja silpkiri hakkas lihtsustuma ja asenduma järk-järgult tähestikulise kirjaga. Vähehaaval leiti terved „õpperaamatud" algajaile ja edasijõudnuile, siis „sõnaraamatud", milledes sumeri sõna kõrval oli antud selle semiidi vaste; lõpuks leiti isegi omalaadi „entsüklopeediad", milles kokkukuuluvad igapäevase elu esemed olid paigutatud reaviisili-selt üksteise kõrvale ja antud esimeses veerus. jälle sumeri (seda keelt tarvitati veel religioosses riituses ja õiguse alal), teises - semiidi keeles.

Aga nii tähtis kui see leid ka oli, on selge, et ta oma ebatäielikkuse tõttu võis anda õpetlastele paremal juhul ainult tugipunkte. Ainult spetsialist tunneb raskusi, kõrvalteid ja eksiteid, mida mööda pidid sammuma uurijad, enne kui nad võisid esitada oma töö esimesed tulemused, enne kui nad ka siin võisid öelda: jaa, me suudame lugeda kõige paljutähenduslikkuse kiuste ka komplitseerituimat kiilkirja!

Kui eriti Rawlinson pärast täieliku segaduse perioodi otsustas teatada; et ta on valmis avalikult tõestama sellise kinnituse õigsust (selle eest sai talle osaks mõnitamine ja põlgus, nagu igale pioneerile sellel või teisel teaduse alal), siis otsustas Aasia Selts Londonis astuda täiesti ebatavalise sammu, millele teaduse ajaloos leidub vähe vasteid.

Neljale selle aja paremale kiilkirjatundjale saadeti pitseeritud ümbrikus hiljuti leitud suure assüüria kiilkirja

koopia palvega see kohe dešifreerida ja tagasi saata, kusjuures kellelegi neist ei öeldud, et samasugused koopiad on saadetud ka kolmele teisele.

Need neli õpetlast olid inglased Rawlinson ja Talbot, iirlane Hincks ja saksa-prantsuse õpetlane Oppert. Nad asusid samaaegselt tööle. Ükski ei teadnud midagi teistest. Igaüks töötas oma meetodi järgi. Ja lõpuks saatsid nad oma töö tulemused pitseeritud ümbrikus tagasi. Spetsiaalne komisjon kontrollis tekste. Ja see, milles veel lühikest aega tagasi tugevasti kaheldi, sai nüüd hulgava tõestuse: on võimalik lugeda ka seda nii üliväga keerukat silpkirja. Kõik neli teksti langesid olulistes punktides üksteisega kokku!

Võib arvata, et see ebaharilik katse kutsus paljudes õpetlastes esile kibedustunde; nad tundsid end solvatuna sellisest publiku kiiduavaldusi arvestavast, kuid teadusele mitteväärilisest tõendamismeetodist.

1857. aastal võis Londonis ilmuda „Assüüria kuninga Tiglatpilesari raidkiri, tõlgitud Rawlinsoni, Talboti, dr. Hincksi ja. Opperti poolt” - üks hiilgavamaid ja veenvamaid tõendeid selle kohta, et vaatamata kõigile raskustele võis erinevaid teid mööda jõuda ühele ja samale teaduslikule tulemusele.

Uurimistöö jätkus. Kümme aastat hiljem ilmusid juba esimesed assüüria keele elementaargrammatikad - kirja dešifreerimise probleemidelt läksid õpetlased üle keele saladuste tundmaõppimisele. Tänapäeval on arvukalt teadlasi, kes oskavad vabalt lugeda kiilkirja. Ainukeste raskustena võivad lugemisel veel üles kerkida kirjamärkide ebaselgus ja tekstiplaatide katkendlikkus, s. o. välist laadi raskused - kolme aastatuhande jäljed nende tuulte ja vihmade, liiva ja mudaga, mis lendasid üle savitahvlite, paleemüüride ja vanade linnade.

22. PEATÜKK PALEED NIMRODI KÜNKA ALL

1854. aastal viidi Londoni Kristallpalee Hyde'i pargist, kus ta kolm aastat varem oli andnud peavarju maailma-näitusele, üle Sydenhami ja sisustati muuseumina. Selles, muuseumis tutvusid Lääne-Euroopa maade elanikud esmakordselt üldistes joontes nendekadunud pealinnade hiilguse ja toredusega, mida piibel neab kui kõlvatu elu, tapmiste ja maagia pesasid. Siin oli püstitatud kaks hiiglaslikku vana-assüüria stiilis ruumi, oli rekonstrueeritud tohutu paleefassaad jahii anti esimene haarav kujutlus ehituskunstist, millest selle hetkeni olid kõnelnud ainult saagad, legendid, kahtlased antiiksed reisiteated ja pühad raamatud.

Siin oli püstitatud tseremooniahall ja kuninga eluruumid, siin seisid tiivulised inimhärjad ja lõvi kägistava Gilgameši - „võiduka kangelase” ja „maa isanda” reproduktsioonid. Seinad olid mitmevärvilistest glasuuritud tellistest, mida ühegi teise maa ehituskunst ei tarvitanud. Reljeefidel oli kujutatud erutavaid jahi- ja sõjastseene kahekümne seitsme aastasaja eest suure kuninga Assur-nasirpali ajal.

Mees, kellele võlgneme tänu selle muuseumi eest, oli Austen Henry Layard. 1839. aastal ratsutas see „vaene kurat” ainult ühe.saatjaga sisse Mosulisse Tigrise kaldal. Aastal, kui Sydenhami muuseumis eksponeeriti tema poolt väljakaevatud aardeid, istus „vaene kurat” juba alam-riigisekretärina Inglise välisministeeriumis.

Layardi elutee sarnaneb erakordselt Botta ja Rawlinsoni omaga. Samuti nagu nemad oli ta loomult seikleja ning samal ajal silmapaistev teadlane ja seltskonnainimene. Ta tegeles poliitikaga ja oskas inimesi kohelda.

Layard põlvnes ammu Inglismaale elama asunud prantsuse perekonnast. Ta sündis 1811. aastal Pariisis. Osa noorusaastaist veetis ta koos oma isaga Itaalias. 1833. aastal pöördus ta tagasi Inglismaale ja hakkas õigusteadust õppima. 1839. aasta nägi teda reisijana Oriendis. Siis elas ta Briti saatkonna juures Konstantinoopolis. 1845. aastal alustas ta oma tegevust väljakaevajana Mesopotaamias. Aastail 1852 ja 1861 oli ta alam-riigisekretär, 1868. aastal ühiskondlike ehituste minister ja 1869. aastal Inglismaa täievoliline minister Madridis.

Kirg, mida ta tundis Ida, kauge Bagdadi, Damaskuse, Pärsia vastu, ulatub tagasi noorusunelmaisse. Kahekümne kahe aastasena, istudes ühes umbses Londoni advokaadibüroos, kus seisis ees ühetooniline, rangelt ettearvestatud elutee, mille lõpus teda ootas puuderdatud parukas, murdis ta kõik tõkked ja järgnes oma unelmale.

Tema elutee on Heinrich Schliemanni elu vastand. Mõlema juures on kõige aluseks noorusunistus: Schliemannil äratasid selle Homerose poeemid, Layardil „Tuhande ja ühe öö" lugemine. Kui aga Schliemann temale omase range järjekindlusega läks alguses mööda argipäevase edu teed ja alles siis, saanud miljonäriks ja omades sidemeid kogu maailmas, järgnes oma unelmatele, siis Layard ei suutnud oodata. Ilma rahata, noorusliku entusiasmiga siirdus ta oma muinasjutumaale, nägi rohkem, kui muinasjutud olid talle tõotanud, saavutas kuulsuse ja austuse ning alles siis hakkas sammuma aste-astmelt kõrgemale mööda argipäevase edu redelit.

Kuid ühes sarnanes ta Schliemanniga - samuti nagu viimane valmistus oma noorusunelmate elluviimiseks võõrkeelte õppimisega Amsterdami katusekambris, nii õppis ka Layard juba oma noorpõlves kõike, mis võis talle olla vajalik reisil oma unelmate maale. Need olid puhtpraktilised teadmised, mlllel ei olnud midagi ühist tema õigusteaduse õpingutega; nagu näiteks kompassi kasutamine, asukoha määramine sekstandi abil, kõigi geograafiliste mõõteriistade kasutamine, samaaegselt. aga ka troopikahaiguste ravi, esmaabi haavade puhul jne., kuid esmajärjekorras omandas ta teadmisi pärsia keele, Iraani ja Iraagi maa ja rahva kohta.

1839. aastal murdis ta välja kitsast Londoni büroost ja alustas oma esimest reisi Orienti. Üsna varsti selgus, et tal on üks oluline eelis, võrrerdes oma kolleegidega samal

teadusalal: ta osutus mitte ainult suureks arheoloogiks, vaid ka hiilgavaks kirjanikuks, kes kirjeldas suurepäraselt oma tegevust ja leide. Anname talle sõna. (tsitaat on veidi lühendatud):

„1839. aasta sügisel ja 1840. aasta talvel reisisin läbi Väike-Aasia ja Süüria. Mind saatis mees, kes ei olnud vähem õpihimuline kui ma ise. Me mõlemad ei pööranud tähelepanu ühelegi hädaohule. Ratsutasime kahekesi; meie relvad olid meile ainsaks kaitseks, reisipaunad sadula taga garderoobiks ja neil juhtudel, kui meid sellest ei vabastanud sõbralik-vastuvõtt türgi külas või araabia telgis, hoolitsesime ise oma hobuste eest. Sellisel viisil muutusime kohalike elanike sarnaseks.

Heameelega mõtlen tagasi neile õnnelikele päevadele, kus hommikuhämaruses jätsime maha tagasihoidliku hüti või hubase telgi, et päikeseloojangul, olles vabalt ringi uidanud, leida end vanadusest tuhmunud varemetes, kuhu oli püstitanud oma hüti rändav araablane, või siis mingisuguses hüljatud külas, mis on veel säilitanud ainult tuntud nime. . .   .

Nüüd. tundsin ma ületamatut soovi tungida maale teisel pool Eufratti, mida ajalugu ja traditsioon tähistavad Lääne tarkuse sünnikohana. Enamikul reisijaist on igatsus ületada suur jõgi ja uurida ümbrust, mis maakaardii on lahutatud Süüria piiridest tohutu valge laiguga, mis ulatub Aleppost kuni Tigrise kallasteni. Assüüria, Babüloonia ja Kaldea kohal hõljub veel sügav pimedus. Nende nimedega on seotud suurte rahvaste ajalugu; seal hõljuvad suurte linnade mineviku sünged varjud; võimsad kivivaremed kõrbete keskel nagu naeraksid oma üksilduse ja vormitusega reisijate kirjelduste üle. Vastavalt prohvetite ettekuulutustele rändavad sellel maal, sellel tasandikul, mida nii juudid kui ka paganad peavad oma soo hälliks, suurte hõimude jäänused.

18. mätsil lahkusin oma saatjaga Aleppost. Reisisime endiselt ilma teejuhita, ilma teenrita. 10. aprillil sõitsime sisse Mosulisse. Meie peatumise ajal selles linnas külastasime suuri künkaid jõe idakaldal, mida on üldiselt peetud Niinive varemeteks. Ratsutasime ka kõrbe ja uurisime Kalah Šergati küngast, tohutut kividekuhjumit Tigrise kaldal umbes viiekümne miili kaugusel tema ühine-miskohast Zabiga. Teel sinna ööbisime väikeses Hamum Ali külas, mille ümbruses võib veel praegugi leida vana-

245

aja linna jälgi. Kunstliku künka tipult vaatasime üle avara tasandiku, mida meist eraldas ainult jõgi. Idas ääristas seda tasandikku rida esileulatuvaid künkaid, millest üks oma püramiidse kujuga ulatus teistest kõrgemale. Ainult raskustega võis aimata nende taga Zabi voolu. Künka asend aga teeb selle identifitseerimise kergeks. See oli püramiid, mida on kirjeldanud Ksenofon, mille läheduses olid kümme tuhat kreeklast löönud üles oma laagri; siinsed varemed olid needsamad, mida kreeka viejuht nägi kahekümne kahe sajandi eest ja mis juba tookord olid muistse linna varemed. Kuigi Ksenqfon muutis võõrapärase nime kreekapäraseks ja nimetas selle koha Larissaks, kõneleb traditsioon ikkagi linna algupärast ja omistab selle asutamise Nimrodile, kelle nime varemed kannavad praegugi, sidudes teda inimsoo esimeste asulatega."

Layard ei tulnud kohe sellele, et uurida lähemalt sellise minevikuga salapäraseid künkaid. Aga nad võlusid teda, ta hiilis nende ümber, nagu varas hiilib ümber suletud rahakapi. Ikka jälle tuleb ta oma reisikirjelduses sellele tagasi, üha uusi sõnu otsib ta nende kirjeldamiseks:

„Tohutu vormitu mass, nüüd rohtunud ja ilma ühegi jäljeta inimkäe tegevusest, peale nende kohtade, kus talvised vihmad olid uhtunud tema enamasti püstloodsetesse seintesse lõhesid ja seega paljastanud künka sisemuse." Ja üks lehekülg edasi: „Mahajäetud metsikuid kuhjatisi, mida reisija nüüd näeb, ei oska seostada mingi kindla kujuga.

Ta võrdles Süürias nähtud maastikku ja varemeid talle siin avanevate vaadetega: „Rikkalikult ilustatud, lopsakatest taimedest pooleldi kaetud karniisid või kapiteelid asendusid siin vormitu, sünge mullahunnikuga, mis kerkib nagu küngas päikesest põletatud lagendiku kohale."

Lõpuks ei suutnud ta, kuigi ta pidi varsti tagasi pöörduma, enam. ohjeldada oma uudishimu. „Araablaste seas oli liikvel legend, et varemete all olevat veel säilinud mustast kivist väljaraiutud haruldased kujud; kuid enamiku päevast, mille jooksul uurisime lähemalt mulla- ja kivihunnikuid, mis katavad suure maariba Tigrise paremal kaldal, otsisime neid asjatult.

Lõpuks tegi ta kokkuvõtte: „Need. Assüüria tohutud mullakuhikud avaldasid mulle suuremat mõju, sundisid

246

mind tõsisemale järelemõtlemisele ja arutlemisele kui Baalbeki templid ja Joonia teatrid."

Eelkõige ahvatles teda üks küngas oma suuruse ja.ulatusega, eriti aga asula nimega, mille varemed lebasid künka jalamil. See oli nimi, mida ta tundis; nimi, mis paistis olevat otseses seoses „inimsoo hälliga", otseses seoses Nimrodiga, kellest jutustab piibel.

Esimese Moosese raamatu 10. peatükk räägib, et Hami poeg Kuus (Hami isa oli Noa, kes oma kolme pojaga pärast suurt veeuputust hakkas maad uuesti täitma inimsooga) oli Nimrodi isa.

„See hakkas vägevaks saama maa peal ja oli võimas jahimees Jehoova ees, seepärast räägitakse: see on võimas jahimees Jehoova ees, nõnda kui Nimrod. Ja tema kuningriigi algus oli Paabel, Erek, Akkad. ja Kalne Sinearimaal. Sealt maalt tuli ta Assurisse ja ehitas Niinive üles ja Rehoboti linna ja Kalahhi. Ja Niinive ja Kalahhi vahele Reseni; see on üks suur linn."   .

Kuid Layard pidi tagasi pöörduma. Tema rahatagavara lõppes. Ta siirdus Konstantinoopolisse, kus õppis tundma Inglise saadikut sir Stratford Canningut. Päevast päeva rääkis ta üha veenvamalt

salapärastest küngastest Mosuli ümbruses. Sest vahepeal olid maailmas äratanud tähelepanu Paul Emile Botta leiud Korsabadi juures. Layardi hõõguvad kirjeldused ja entusiasm ei jäänud saadiku juures mõjuta. Ja ühel ilusal päeval - Layardi esimesest reisist oli möödunud viis aastat ja Botta oli Korsabadi juures oma edu tipul -kinkis sir Canning kahekümne kaheksa aastasele Layardile kuuskümmend inglise naela. Kuuskümmend naela! Seda oli tõenäoliselt väga vähe selleks, mis seisis ees Layardil; see paistab silma seda enam, kui võrrelda Botta seisundit Layardi omaga: esimese käsutuses seisis Prantsuse valitsuseabi ja tal oli Mosulis ametikoht.

8. novembril 1845. aastal sõitis Layard parvel mööda Tigrist allapoolo, et alustada väljakaevamist Nimrodi künkal.

Layardi olukorda ei raskendanud ainult ranapuudus, tema teele kerkis ka veel teisi raskusi. Vahepeal oli möödunud viis aastat. Kui Layard lahkus parvelt, siis astus ta maale, kus valitsesid rahutused.

247

Maa jõgede vahel seisis Türgi ülemvõimu all. Siia oli saadetud uus asevalitseja. Kõikide asevalitsejate käitumisele on iseloomulik (kõige huvitavamaid lugusid neist jutustavad meile rooma antiikallikad), et nad vaatlevad neile valitseda antud maad ainult väljakurnamise seisukohast ja suhtuvad päriselanikesse kui lüpsilehmadesse või kanadesse, kellelt võib oodata, et nad munevad kuldmune. .

Mosuli kuberneri meetoditel olid asiaatlikud mõõtmed. Temast on säilinud rida kirjeldusi. Nende järgt astub ta meie ette nagu kurjuse kehastus ajalooraamatu lehekülgedelt. Seda ta oli ka välimuselt: ühe silma ja ühe kõrvaga, väike ja rasvane; tema nägu oli täis rõugearme, hääl oli kohutav, liigutused kohmakad. Sellele lisaks oli ta umbusklik ja alaliselt valvel, just nagu kartes langeda mingisugusesse lõksu. Ta oli rafineeritud sadist, tema naljadest õhkus haua külmust. Üks tema esimesi samme ame-tisse astumisel oli „hambamaksu” kehtestamine, mis jättis kaugele seljataha kõik õhtumaa „soolamaksud”. Kohalikud elanikud pidid asevalitseja ütluse kohaselt maksma tema hammaste kulumise ja nende väljatõmbamise eest, kuna selles on süüdi roiskunud toit, mida tal tuleb süüa sellel maal. Kuid see oli järgnevale ainult lõbus eelmäng. .. Ta pani kogu rahva hirmus värisema. Tema karistusekspeditsioonid olid tõelised laastamisretked, ta rüüstas linnu, põletamise ja rüüstamise ähvardusel pressis ta välja makse külades. .

Despootia on mõeldamatu kuulujuttudeta - see on nõrkade teadeteteenistus. Ükskord teadsid paar inimest Mosulis rääkida, et Allah halastas ja paša tagandatakse. Mõned tunnid hiljem teadis sellest juba kuberner. Ta tuli mõttele, mis paistab olevat võetud ühest vana-itaalia novellist; Boccacciol on umbes taoline lugu, kuigi tunduvalt pehmemates toonides.

Ühe järgmise väljasõidu ajal teatas kuberner ootamatult, et ta on haigestunud. Kiirustades toodi ta tagasi paleesse; milleni ta jõudis näiliselt poolsurnuna. Pealtnägijate teade lendas tuuletiivul läbi kõigi tänavate. Järgmisel päeval jäid palee väravad suletuks. Ja kui müüri tagant tõusid ihukaitsjate ja eunuhhide ühetooniline kaebekisa, siis hakkas rahvas juubeldama: „Allah olgu kiidetud! Paša on surnud!” Kui rahvahulk oli huilates, kisades ja türanni needes palee ette kogunenud, siis

248

avanesid äkki väravad ja ilmus nähtavale paša - väike, rasvane, vastik, side üle tühja silmakoopa, õel irvitus rõugetest näritud näol...

Viibe - ja sõdurid sööstsid halvatud rahvahulka, Algas kohutav arveteõiendamine. Pead veeresid. Kuberneri sadism oli ärimehelik: ta võttis pead maha kõigil „mässajatel” ja soodsat juhust kasutades kõigil neil, kelle, varandusi ta seni ei saanud omandada, õiendas arveid nende inimestega ettekäändel, et nad „olid levitanud' kuuldusi, mis autoriteeti kahjustasid”, Siis lõpuks tõusis maa: tõusid üles hõimud, kes elutsesid steppides Mosuli ümbruses. Nad tõusid üles omal viisil. Võimetuna

organiseeritud mässuks, vastasid nad rüüstamisele rüüstamisega - ükski tee polnud enam ohutu, ükski välismaalane ei võinud olla kindel oma elule. Just neil päevadel maaus Layard kavatsusega alustada kaevamisi Nimrodi künkal.

Maal kujunenud situatsioon ei jäänud Layardile kauaks saladuseks. Mõne tunni pärast oli talle selge, et ta ei tohtinud Mosulis lasta midagi kuulda oma plaanidest. Niisiis ostis ta endale raske püssi ja lühikese oda ning jutustas igaühele, kes kuulda tahtis, et kavatseb minna jõe vastaskaldale metssigu küttima.

Mõne päeva pärast üüris ta endale hobuse ja ratsutas välja Nimrodi suunas - seega otsesuunas mässuliste beduiinide lähima küla poole! Ning toimus midagi uskumatut: õhtuks oli ta sõlminud sõbralikud suhted Avadiga, Nimrodi künka läheduses laagris oleva suguvõsa ühe juhiga. Veel enam, tema käsutuses oli kuus beduiini, kes olid valmis mõõduka tasu eest teda aitama järgmisest päevast peale, et selgitada, mis küll võiks peituda „mäepõues”.

Kui Layard selle päeva õhtul ronis oma telki, ei saanud ta kaua uinuda. Homne päev pidi näitama, kas õnn teda edaspidigi saadab. Kas juba homne päev? Võimalik, et mõne kuuga. .. Kas ei kaevanud Botta asjatult terve aasta?

Päikesetõusul oli ta künkal. Juba pealiskaudsel vaatlemisel avastas ta kõikjal telliseid templitaoliste pealiskirjadega, Avad, beduiinide juht, näitas oma uuele sõbrale üht alabasterplaadi tükki, mis ulatus maast välja. See leid otsustas küsimuse, kus alustada kaevamisi.

Seitse meest asusid tööle. Nad hakkasid kaevama künkasse transeed. Juba mõne tunni pärast leidsid nad üksikud vertikaalselt asetatud kiviplaadid. „Selgus, et see oli niinimetatud ortostaatidest soklifriis, niisiis mingisuguse ruumi seinakate, mis ilustuste rohkuse tõttu võis kuuluda ainult paleele.

Layard jaotas oma väikese rühma. Teda haaras ootamatult hirm, et ta võib mööda minna võib-olla veel rikkalikumast leiukohast. Peale selle lootis ta satttuda täiesti kahjustamata müüridele (äsjaleitutel oli tulekahju jälgi). Ta saatis kolm meest kaevama künka vastasküljele ja jällegi töötas siin labidas nõiavitsa kindlusega, põrgates müürile. Müüri katsid reljeefid, mida eraldas mingisuguse raidkirjaga kaetud friis. Nii avastas Layard teise palee nurga.

Et paremini mõista, millist laadi olid üksikud leiud, mis Layard novembri jooksul maapinnast välja tõi, laseme tal endal anda ühe bareljeefiga ilustatud ortostaadi kirjelduse:

„Lahingustseen, kus oli kujutatud kaks vankrit, mida vedasid galopeerivad hobused, kummaski vankris kolm sõdalast. Tähtsaim kuju neist oli habemata (nähtavasti eunuhh), kandis metallplaatidest soomusrüüd, peas aga teravikuga kiivrit, mis meenutas vanade normannide kiivreid. Vasak käsi hoidis kindlalt pinguletõmmatud vibu, kuna parem pingutas nööri koos laskevalmis noolega peaaegu õlani. Tema mõõk puhkas tupes, mille otsikul oli kujutatud kaht lõvi. Tema kõrval seisis vankrijuht, kes juhtis hobuseid ohjade ja piitsaga; kilbikandja tõrjus kõrvale vaenlase nooli ümmarguse kilbiga, mis võis olla taotud kullast. Tundsin hämmastust ilustuste elegantsi ja rikkalikkuse, liikmete ja musklite loomutruu ja peene kujutuse üle nii inimestekui ka hobuste juures; kunstitaju väljendus nii kujude rühmitamises kui ka üldises kompositsioonis.”

Taolisi reljeefe võib näha tänapäeval igas Euroopa ja Ameerika muuseumis. Enamik külastajaid heidab neile ainult põgusa pilgu ja läheb edasi. Kuid reljeefid väärivad täpsemat vaatlemist. Nad on oma sisult üllatavalt realistlikud (kuid mitte stiililt - realismist stiilis võib rääkida ainult teatud ajajärkudel); juba mõne tosina reljeefi täpne tundmaõppimine loob ettekujutuse nende ini-

meste, eelkõige aga nende valitsejate elust, kellest piiblis jutustatakse nii palju kohutavat.

Tänapäeval, fotograafia ajastul, saame juba koolipingil tänu reproduktsioonidele mingisuguse üldise kujutluse neist bareljeefidest. Tookord aga, kui Layard seisis oma käputäie araablastega keset kõrbetolmu, oli ainult Botta suutnud saata Pariisi üksikuid taolisi kunstiteoseid. Uurijaile, kel õnnestus neid mullast välja kaevata ja puhastada aastatuhandete tolmust, olid bareljeefid erutavaks uudiseks.

Pimedus, millesse seni oli maetud Mesopotaamia ajalugu, hajus peaaegu välgukiirusel. 1843. aastal alustas Rawlinson Bagdadis Behistuni raidkirja dešifreerimist, samal aastal hakkas Botta kaevama Kujundžikis ja Korsabadis, 1845. aastal kaevas Layard Nimrodi künkal. Nende kolme aasta jooksul tehtud töö tulemuste üle võib otsustada fakti põhjal, et ainuüksi Behistuni raidkirja dešifreerimine andis meile Persepolise valitsejatest palju täpsemaid teateid kui kõik antiikautorid kokku. Tänapäeval võime öelda liialdamata, et me tunneme paremini Assüüria ja Babüloonia ajalugu, Baabüloni ja Niinive linnade tõusu ja langust, kui kogu „klassikaline" vana maailm, kui kõik kreeka ja rooma ajaloolased, kes seisid neile kaugetele aegadele rohkem kui kahe tuhande aasta võrra lähemal.

Araablased, kes päevast päeva nägid Layardi vaimustust vanade kriimustatud kiviplaatide, kujude ja kraabitud telliste ees, pidasid teda igatahes hullumeelseks, kuid niikaua, kui ta neile maksis, olid nad valmis aitama jätkata kaevamisi. Kuid ükski arheoloogia pioneer ei ole võinud rahulikult lõpule viia alustatud tööd. Alati kaasnesid uurimisega seiklused, teadusega hädaoht, eneseohverdamisega pettus. Selles suhtes ei moodustanud Layard erandit.

Ühel päeval - kaevamine oli hästi edenenud, ta võis hellitada suuri lootusi ja väiksemgi puhkepaus näis Layardile kaotatud ajana - kutsus Avad, juht ja sõber, uurija kõrvale. Kavalalt silma pilgutades, nagu oleks juttu ühisest saladusest, keerutades seejuures oma räpaste näppude vahel tähendusrikkalt lehtkulla jälgedega kaetud väikest kuju, andis ta pärast sagedasi kõrvalepõikeid ja Allahi appihüüdmist mõista, et ta teadvat küll, mida otsib austatud „frank". Ta soovib talle edu ja

loodab, et "frank" leiab kogu kulla, mis on peidetud selle künka alla. Avad ei varjanud ka isiklikke huvisid selles asjas, kuid tema arvates olevat vajalik äärmine ettevaatus: eeslid-töölised ei oska hoidakeelt hammaste taga. Tuleb hoolitseda selle eest, et kuuldused Layardi edusammudest ei ulatuks paša pikkade kõrvadeni Mosulis ja Avad näitas käsi laiali sirutades paša kõrvade suurust.

Kuid despoodil ei ole ainult üks paar suuri kõrvu, tal on neid tuhat. Tema organite arvule lisandub nende kreatuuride organite arv, kellele ta on jumalaks ja kes teenivad teda ülima naudinguga. Ei kestnud kaua, kui paša hakkas tundma huvi Layardi vastu. Kaevamiste kohale ilmus kapten mõne sõduriga. Vormi täiteks vaatlesid nad Layardi kaevandit ja leitud reljeefe, seejärel aga andsid mõista, et nad on informeeritud ka kullast, mida siin aegajalt leitakse. Tseremoniaalse kummardusega ulatas kapten Layardile kirjaliku keelu edasiste kaevamiste kohta.

Võib kujutleda, millist mõju avaldas keeld Layardile, keda pärast esimesi fenomenaalseid edusamme viis ärevusse vähimgi ajakaotus. Ta hüppas hobuse selga ja kihutas nagu meeletu Mosulisse. Seal nõudis ta viivitamatult audientsi paša juures.

Ta sai selle. Nüüd õppis ta tundma idamaist silmakirjalikkust kogu selle mitmekesisuses. Vannutades tõstis paša käed taeva poole. Endastmõistetavalt tahtvat ta teha kõik, sõna-sõnalt kõik, et aidata Layardit - „franki", keda ta imetlevat, kelle rahvast ta austavat, kelle sõber ta tahtvat olla. Ta olevat valmis aitama teda täna, homme, kogu elu jooksul, kuni Allah teda ära kutsub. Aga seal edasi kaevata? Võimatu. Seal asuvat vana islami mattisepaik. „Frank" võiks vaadata ümber ja ta leiaks hauakive. Kõigi õigeusklike silmis olevat Layardi tegevus pühaduse teotamine. Siis tõusvat õigeusklikud üles mitte ainult „frangi", vaid ka paša enda vastu, kes siis ei võivat enam kauem hoidq oma kaitsvat kätt võõramaalasest sõbra kohal!

Audients oli alandav ja lisaks ei andnud see vähimaidki tulemusi. Kui Layard õhtul oma hüti ees istus, mõistis ta, et kogu tema töö on muutunud küsitavaks. Paša juurest tagasi jõudes oli ta otsekohe künka juurde ratsutanud, et kontrollida, kas despoodi kinnitus islami hauakivide kohta on õige. See oli õige! Kui ta avastas

252

kõrvalises kohas esimese kivi, pöördus ta tusaselt ümber. Kodus, pugenud teki alla, kaalutles ta, kuidas talitada.
Seda ta aga poleks pidanud tegema. Ta oleks pidanud vaatlema lähemalt hauakive ja tegema seda juba päev enne audientsi praegu ei oleks ta pidanud ronima oma teki alla, sest sellega laskis ta juba teist ööd mööda võimaluse tutvuda faktidega, mis oleksid teda suurepäraselt relvastanud vestluseks pašaga. Nimelt oleks ta võinud mõlemal ööl jälgida hulka varje, kes salaja ja käratult, suutmata siiski hoiduda ähkimisest ja kivikolinast, liikusid Nimrodi künka,. poole. Paariviisi lähenesid nad ja paariviisi kadusid nad. jälle. Mõlema öö jooksul. Olid need röövlid, nagu Egiptuses? Mida võisid nad leida siin, kus ei olnud midagi peale raskete kiviplaatide ja bareljeefide?
Layard pidi omama ebatavalist sarmi ja oskust käitumises inimestega. Kui ta teisel hommikul künkaIe ratsutas ja kaptenit kohtas, kes oli talle üle andnud keelu, alustas ta viimasega vestlust. Vestluses võitis ta kapteni südame ja see, muutudes usalduslikuks, teatas Layardile konfidentsiaalselt, et oli oma meestega kaks viimast ööd rängalt töötanud: paša käsul olid nad ümberkaudseist küladest hauakive Nimrodi künkale toimetanud.
„Me purustasime valehaudade valmistamiseks rohkem õigeusklike tõelisi haudu," ütles ta, „kui sa võiksid neid kahjustada, kaevates läbi kogu Zabi ja Selamia vahelise ala. Piinasime nii endid kui ka hobuseid nende neetud kivide kohaletoimetamisega!"
Mõninga tähelepanuga oleks Layard seda võinud isegi märgata. Enne aga, kui ta seda üllatavat uudist suutis õigesti ära kasutada, lahenesid raskused hoopis teisel ja täiesti ootamatuI viisil. Varsti pärast seda vestlust võis Layard külastada pašat... vanglas. Layard külastas pašat - mitte vastupidi! Armuline saatus, mis ainult vähestele despootidele kingib pika elu, hoolitses selle eest, et paša ära kutsuti, vähe sellest - nüüd tuli tal anda vastust oma tegude eest. Layard leidis ta mingisuguses augus, kuhu vihma sisse sadas. „Neetud kreatuurid!" hüüdis paša. „Eile veel suudlesid need koerad mu jalgu, täna aga tormavad kõik mulle kallale!" Ja vaadates katuse poole, lisas: „Isegi vihm!"
Pärast despoodi langust võis Layard vabalt tööd jätkata. Ühel hommikul sööstsid teisest kaevandist künka

253

loodenurgas välja erutatud töölised: nad vibutasid oma kirkasid, karjusid, tantsisid, paistis, nagu oleks nende erutuses segunenud kummalisel viisil hirm ja rõõm. „Rutta, oo bei!" hüüdsid nad. „Ei ole jumalat peale Allahi ja Muhamed on tema prohvet! Me leidsime Nimoadi, Nimrodi enda! Nägime teda oma silmadega!"
Layard kiirustas kohale. Lootus tiivustas ta samme. Mitte silmapilkugi ei uskunud ta seda, mida kinnitasid araablased, kes arvasid, et nad, kaevasid rusudest välja Nimrodi kuju. Layard mõtles kohe Botta tulemustele. Oli võib-olla leitud üks neist kummalistest poolinimese- pool-looma kujudest, nagu oli leidnud Botta? Siis nägi ta võimsat skulptuuri. See oli, alabastrist tahutud, tiivulise inimlõvi hiigelpea. Ta oli säilinud imetlusväärselt hästi. Ilme oli rahulik ja samal ajal majesteetlik; näojooned olid antud edasi nii vabalt ja samal ajal sellise kunstitundmisega, mida küll vaevalt oleks võinud oodata nii varase perioodi töö juures." Tänapäeval teame, et see oli esimene suur raidkuju ühest assüüria nelja maailmakaare astraaljumalast; selliseid jumalaid oli neli: Marduk, keda kujutati tiivulise sõnnina, Nabu - tiivuline inimene, Nergal- tiivuline lõvi ja Ninurta - kotkas.

Layard oli sugavalt haaratud. Hiljem kirjutas ta: „Tundiqe kaupa vaatlesin neid salapäraseid” võrdkujusid ja mõtlesin järele nendetähenduse ja ajaloo üle. Milliseid veel üllamaid vorme oleks võinud rahvas küll sisse viia oma jumalate templeisse? Milliseid ülevamaid kujusid oleksid võinud looduselt laenata inimesed, kes püüdsid kehastada oma arusaamisi ühe kõrgema olendi tarkusest:. jõust ja kõikjal-olekust? Mõistuse ja teadmise jaoks ei võinud nad leiIda paremat sümbolit kui inimese pea, jõu jaoks - lõvikeha, kõikjal-oleku jaoks - linnu tiivad! Need tiivulised inimlõvid ei olnud mõttetu looming, mitte ainult fantaasia vili; nende välipe ilme andis edasi seda, mida nad pidid sümboliseerima. Nad olid täitnud aukartusega sugupõlvi, mis olid õitsenud kolme tuhande aasta eest. Läbi nende poolt valvatud portaalide kandsid kuningad, preestrid ja sõjamehed ohvreid nende altareile juba ammu, enne seda, kui Hommikumaa tarkus oli tunginud Kreekani ja viimane oli varustanud oma mütoloogia assüüria muistendeist tuntud sümbolistlike kujudega. Nad olid maetud mulla alla enne Igavese linna asutamist ja nende sealolekut ei aimanud keegi. Kakskümmend

viis sajandit olid nad varjatud inimsilma eest ja nüüd tõusid nad uuesti oma antiikses majesteetlikkuses päevavalgele. Kuidas aga on kõik nende ümber muutunud.. .

Suurepärased templid ja rikkad suurlinnad olid muutunud varemeiks, millede olemasolu ei võinud aimata vormitute mullakuhelike all. Ruumikate saalide üle, kus need raidkujud kunagi seisid, oli ader ajanud oma vaod ja seal voogasid viljapõllud. Egiptusel on niisama hämmastavaid mälestusmärke, kuid need seisid seal sajandeid varjamatult, et kõnelda varasemast võimsusest ja kuulsusest. Need aga, mis seisid minu ees, ilmusid äsja esmakordselt, just nagu selleks, et kinnitada prohveti sõnu: „Assur oli nagu Liibanoni seeder, ilusate harudega ja tihe lehestikult ja väga kõrge, ja et ta latv seisis kõrgel suurte jämedate okste all. . .””

Sevanja raamatu 2. peatüki salmid 13-15 lõpetavad kohutava ennustuse:

„Ja ta sirutab oma käe välja keskööl, ja hävitab Assuri. Niinive teeb ta tühjaks ja kuivaks nagu kõrbe. Tema sisemuses hakkavad pesitsema igasugused loomad parvedes, ka kõrbelinnud ja siilid saavad elama nende sammaskäikudes; ja saavad laulma akendes, ja künnistel saab olema laastamine, sest seedrilauad peavad saama maha rebitud. See on rõõmus linn, mis elas muretult ja mõtles oma südames: Mina olen see ja ei ükski muu. Kuidas on ta nii tühjaks muutunud, et loomad sees elavad! Igaüks, kes möödub, vilistab ja lööb käsi kokku tema pärast.

Ennustus täitus juba paljude aastasadale eest. Nüüd aga tõi Layard päevavalgele selle, mis oli jäänud järele sellest vanast kultuurist.

Teade leiust, mis kõiki kohalikke elanikke rohkem või vähem ehmatas, levis kiiresti. Kaugelt ja lähedalt kihutasid kohale beduiinid, ilmus isegi keegi šeik poole oma suguvõsaga; kõik paugutasid püsse, saluteerides maailmale, mis oli ammugi hukkunud. See oli fantastiline vaade. Betiuiinid ratsutasid kuni kaevandini, heitsid pilgu aastatuhandete vältel põhjavee poolt pleegitatud hiigelpeale, laotasid käsi ja hüüdsid Allahit.

Alles pika keelitamise järel õnnestus veenda šeiki laskuma kaevandisse, et veenduda, et seal pole ühtki nägemust, ühtki kohutavat džinni ja isegi jumalust, kes kavatseb ilmuda maa peale. Siis aga hüüatas ta: „See pole inimkäte töö: sellesse on segatud need uskmatud hiig-

lased, kellest prohvet- rahu tema põrmule - rääkis, et nad olid suuremad kui pikimad datlipalmid. See on üks ebajumalatest, keda Noa - rahu tema põrmule - needis enne suurt veeuputust.”

Vahepeal oli aga üks araablastest, kes esimesena oli silmanud suurt pead, visanud maha oma tööriistad ja kihutanud kohkunult Mosulisse, karjudes teel kõigile, et suur Nimrod olevat tõusnud

oma hauast, millega ta tekitas Mosuli turul palju segadust.

Kaadi võttis asja enda kätte. Ta kuulas araablase üle. Mis oli leitud? Luud, Nimrodi jäänused? Või ainult tema kuju? Ta pidas nõu ka muftiga. See .lähenes juhtumile teoloogiliselt positsioonilt ja püüdis kindlaks teha, kas Nimrod oli õigeusklik või uskmatu koer.

Kuberner, ühesilmse paša järglane, tegi saalomonliku otsuse: ta soovitas Layardil käituda „jäänustega" igaks juhuks ülimalt. aukartlikult, edasised kaevamised aga ajutiselt seisma panna. Noh, seda ei kuulnud Layard esimest korda. Ta saavutas audientsi ja tal õnnestus veenda pašat, et edasised kaevamised ei haava õigeusklike tundeid. Selleks ajaks kohale jõudnud Konstantinoopoli sultani firmaan vabastas Layardi lõplikult kõigist tülitamistest kohalike võimude poolt ja religioosset laadi süüdistustest kohalike elanike poolt.

Kuju kuju järel tuli nüüd päevavalgele. Varsti oli leitud mitte vähem kui kolmteist paari tiivulisi inimlõvisid ja inimsõnne. Suurepärane ehitus, mille Layard aegamööda välja kaevas Nimrodi künka loodenurgas (sellele leiule võlgneb ta tänu kuulsuse eest, mis varjutas Botta kuulsuse), osutus, nagu hiljem selgus, kuningas Assurnasirpal II (884 kuni 859 e. m. a., Weidneri järgi) paleeks, kuninga paleeks, kes oli oma residentsi toonud Assurist üle siia, Kalhusse. Nagu tema eelkäijad ja järeltulijadki, elas ta Nimrodi nõuannete järgi, kes piibli kohaselt „oli suur jahimees Issanda ees". Sellest paleest tõi Layard välja jahireljeefe ja loomakujusid. Nende jooniste naturalism avaldas märgatavat mõju Euroopa kaasaegsete kunstnike tervetele põlvkondadele. Jahipidamine oli assüüria aadli alaliseks tegevuseks, sellest kõnelesid reljeefid, skulptuurid, raidkirjad. Loomi hoiti spetsiaalsetes parkides, „paradiisides ", nagu neid kutsuti - meie zooparkide-kaugetes eelkäijates; siin elasid taraga piiratud alal gasellid ja lõvid. Nimekad assüürlased korraldasid

ajujahte ja harrastasid jahti võrkudega, mida tänapäeva! vaevalt veel kusagil maailma nurgas harrastatakse..

Layard murdis pead selle üle, kuidas toimetada kas või paar sellist kolossaalset raidkuju Londonisse. Suvi tõi sel aastal kaasa ikalduse, seepärast võis oodata, et MosuIi ümbruses hakkavad hulkuma röövlisalgad. Kuigi Layard oli hankinud endale palju sõpru kohalike elanike hulgas, oli mõistlikum ettevõttega kiirustada.

Ühel päeyal tungles hulk araablasi ja kaldealasi poolpehkinud sillal Mosulis, tõmbas, tõukas ja rebis hiiglaslikku kohmakat sõidukit, hiiglavankrit, mida paar võimsaid pühvelhärgi vaevalt suutsid paigast liigutada. Layard oli lasknud selle monstrumi Mosulis kiiruga ehitada. Esmajärjekorras otsustas ta saata teele kaks tiivulist koletist - ühe sõnni ja ühe lõvi -- kaks kõige väiksemat, kuid ka kõige paremini säilinud eksemplari, kuna kogu ettevõte paistis olevat küllaltki riskantne, arvestades Layardi käsutuses seisvaid vahendeid. Selleks et toimetada üht härga välja rusumäest, tuli kaevata leiukohast kuni künka jalamini kraav, mis oli kolmkümmend meetrit pikk, viis meetrit lai ja kuni seitse meetrit sügav. Sel ajal kui Layard muutus murest kõhnaks, oli ettevõte araablastele tõeliseks peoks. Niiluse oru fellahid saatsid oma surnud kuningaid kurbuse ja kaebelauludega, kui Brugsch neid mööda Niilust alla Kairosse viis; araablased, kes olid kogunenud Nimrodi künka juurde, vapustasid õhku rõõmuhüüetega. Sellise suurepärase ergutuse saatel veeretati koloss rullikutel välja.

Õhtul, olles edukalt lõpetanud esimese osa tööst, ratsutas Layard šeik Abdurrahmani saatel koju. Sel ajal toimuski nende vahel vestlus, millest ühe osa esitasime juba selle raamatu motona kui meile humoorika araabialiku imetluse. Šeik ütles:

„Hämmastav! Hämmastav! Ei ole jumalat peale Allahi ja Muhamed on tema prohvet! Kõigekõrgema nimel, oo bei, ütle mulle, mis sa tahad teha nende kividega? Raisata nii palju: raha selliste asjade peale! On see võimalik, et sinu rahvas tõepoolest ammutab neist tarkust? Või satuvad nad, nagu kinnitab auväärne kaadi, kuninganna paleesse, kes palub neid ebajumalaid koos ülejäänud uskmatutega? Sest mis puutub tarkusse, siis ei õpeta kujud teile, kuidas teha paremaid nuge, kääre ja

riidekangaid; nende asjade valmistamisel näitavad ju inglased

oma tarkust. Suur Allah! Siin on kivid, mis olid maetud juba siis, kui elas püha Noa, rahu tema põrmule. Võibolla olid nad juba enne suurt veeuputust maa all!

Aastaid olen elanud sellel maal. Minu isa ja minu isaisa püstitasid siin oma telgid enne mind; nad ei teadnud aga midagi neist kujudest. Kaheteistkümne sajandi eest asusid õigeusklikud - Allah olgu kiidetud, nemad üksi valdavad tõelist tarkust - sellele maale elama ja mitte keegi neist ei ole kunagi kuulnud maa-alusest paleest, ja ka need mitte, kes elasid siin enne neid.

Ja vaata! Seal tuleb üks frank maalt, mis asub paljude päevateekondade kaugusel ja siirdub otse õigele kohale. Ta võtab kepi ja tõmbab joone: ühe siia, teise sinna. „Siin," ütleb ta, „on palee, aga seal värav," ja näitab meile seda, mis kogu elu lebas meie jalgade all, ilma et me sellest midagi teadsime. Kummaline! Kummaline! Oled sa seda tundma õppinud raamatute kaudu, nõidumise või teie prohvetite läbi? Räägi, oo bei! Avalda mulle tarkuse saladus!"

Saabus öö, kuid Nimrodi künkalt kostis ikka veel kisa ja lärmi: muusika, tantsu ja simblite helidega pühitseti edu. KahvatuIt ja majesteetlikult lamas tiivuline härg vankril ja vaatles muutunud maailma. .

Teisel hommikul suundus transport jõe äärde. Pühvlid, kes pidid vedama seda tohutut koormat, ütlesid üles. Layard palus abi. Šeik pakkus talle mehi ja köisi. Koos Layardiga ratsutas ta ees, et näidata teed; neile järgnesid trummilööjad ja vilepillimängijad, kes tegid lärmi, kuidas instrumendid ainult lubasid.

„Neile järgnes vanker, mida vedas ligi kolmsada inimest, kes karjusid kogu jõust ja keda ergutasid kavassid" ja ülevaatajad. Rongkäik lõppes naistehulgaga; oma läbilõikavate hüüetega innustasid nad mehi. Abdurrahmani ratsanikud džigiteerisid ümberringi, nad kihutasid edasi ja tagasi, astades aeg-ajalt omavahel näilisse võitlusse."

Kuid veel polnud raskused ületatud. Vanker jäi kaks korda kinni. Laadimine parvele oli tükk tööd, mille juures Layard valas hirmuhigi. Palju kergemate reljeefplaatide parvetamine, .mis ta oli Inglismaale saatnud, ei olnud pooltki nii raske: Mosulist veeti need Bagdadi, sealt Bas-

* Kavassid ~ politseinikud. (Tõlk.) V

rasse Pärsia lahe ääres, kus nende ümberlaadimine merelaevadele kõigi tehniliste vahendite abil oli olnud töö tühiseim osa. Tiivuliste sõnnide kolossaalse kaalu tõttu tahtis aga Layard vältida ümberlaadimist Bagdadis, kuna see oleks toimunud väljaspool tema kontrolli.

Mosuli laevnikud, kes ei olnud kunagi oma elus sõitnud Basrani, tõrjusid käte ja jalgadega selle ettepaneku tagasi. Et Layardil siiski õnnestus oma plaan muinasjutulise summa. eest läbi viia, selles võlgnes ta tänu juhusele, et üht laevnikku ähvardas võlavangla. Lisame, et Layardil õnnestus edukalt vältida Botta saatust, kes oli kaotanud omakujud Tigrises.

Nii asusid hiiglaslikud jumalatekujud, tiivulised inimsõnnid, pikale reisile, seejärel kui nad olid kakskümmend kaheksa aastasada puhanud mulla all. Tuhat kilomeetrit sõitsid nad parvel mööda Tigrist allapoole ja ümmarguselt kakskümmend tuhat kilomeetrit üle kahe ookeani ümber Aafrika (Suessi kanal avati alles 1869. aasfal) Londoni, et leida uus kodu Briti Muuseumis.

Enne kui Layard oma kaevamised esialgselt lõpetas, paistab ta olevat teinud viimase ringkäigu, märkmik käes. See on lõpetav kirjeldus, mida sisaldab tema mõne aastaga kuulsaks saanud raamat „Niniveh and its Remains" ("Niinive ja tema varemed"):

„Me tõuseme kunstlikule künkale, kuid ikkagi ei näe me pinnasest esile ulatumas ühtki kivi: näeme ainult laia tasandikku. Kohati on näha lopsakat otra, kohati on ta kollane ja kuivanud, ilma taimestikuta, väljaarvatud mõned kidurad põõsatutid. Siin ja seal paistavad madalad mustad kühmud, mille keskelt kerkib peenike suitsusammas. Need on araablaste telgid, mille ümber komberdavad üksikud viletsa väljanägemisega vanad naised. Muide, võite kohata ka üht või kaht tüdrukut: sirge hoiakuga, kindlalt astudes, veekruus õlgadel või haokubu pea peal. tõusevad nad künka tipu poole.

Kuid künka külgedel paistavad mingid kummalised metsiku välimusega olendid: lehvivate juustega, ihu kaetud ainult kerge, laia ja lühikese särgiga, ilmuvad nad kusagilt maa alt; üksikud hüpates ja tembutades, kõik aga nagu hullumeelsed siia ja sinna joostes. Igaüks neist kannab korvi ja kui nad jõuavad künka servale, tühjendavad nad korvid, tõstes tolmupilve. Nii kiiresti kui või-

malik jooksevad nad siis tagasi, tantsides käigul, kisades ja korvi pea kohal siia ja sinna vibutades. Siis kaovad nad jälle niisama ootamatult sügavusse nagu ilmusidki. Need on töölised, kes mulda varemetest välja kannavad.

Laskume mööda rohmakalt maasse raiutud astrneid peatranšeesse. Jõuame umbes kahekümne jala sügavusse ja leiame end äkki tiivuliste, inimpeadega lõvipaari vahel, mis moodustavad portaali. Maa-aluses labürindis valitseb rahutus ja segadus. Araablased kihutavad erinevates suundades: ühed kannavad mullaga täidetud korve, teised toovad oma seltsimeestele veekruuse. Kaldealased oma triibulistes ülikondades ja kummalistes keeglikujulistes mütsides raiuvad kirkadega sitket pinnast ja tõstavad iga löögiga üles paksu pilve peenikest tolmu. Vahetevahel kõlavad eemalolevalt künkalt kurdi muusika metsikud meloodiad ja niipea kui töötavad araablased kuulevad muusikat, toovad nad kooris kuuldavale oma sõjahüüu ja töötavad uuendatud energiaga.

Läheme lõvide vahelt läbi peasaali varemetesse. Selle mõlemal küljel näeme hiiglaslikke tiivulisi kujusid, mõned kotkapeadega, teised inimeste sarnased, kandes käes mingisuguseid müstilisi sümboleid. Vasakul on teine portaal, mida ääristavad samuti tiivulised lõvid. Kuid üks neist on kukkunud põiki sissekäigu ette ja me leiame vaevalt ruumi, et roomata tema alt läbi. Selle portaali kohal seisavad tiivulise inimese kuju ja kaks plaati bareljeefidega; nad on aga sel määral kahjustatud, et on peaaegu võimatu aru saada, mis seal on kujutatud.

Kaugemal pole enam märgata müüri jälgi, kuigi on rajatud sügav kaevand. Ka saali vastaskülg on kadunud ja me näeme ainult kõrget mullavalli. Täpsemal uurimisel võib näha kunagise seina tunnuseid, põletemata savist telliseid, mis nüüd on juba ammu omandanud neid ümbritseva mulla värvi.

Mahavarisenud alabasterplaadid on jälle kohale pandud. Nii astume väikeste bareljeefide labürinti, mis kujutavad vankreid, ratsanikke, lahinguid ja piiramisi. Võibolla püstitavad töölised järjekordset barelfeefi ja me ootame kannatamatu uudishimuga, millist uut Assüüria ajaloo tähtsat sündmust või millist tundmatut pruuki või usundilist tseremooniat skulptuur selgitab.

Läbinud ligikaudu veel sada jalga selle vana ajaloo ja kultuuri laialipillatud rusude riigis, jõuame võlvialuse

juurde, mille moodustavad kaks hiiglaslikku tiivulist sõnni kollasest paekivist. Üks on veel terve, tema kaaslane aga on maha langenud ja purunenud - suur inimpea lebab meie jalgade juures:

Läheme edasi. Me näeme veel üht tiivulist kuju, kes hoiab käes kaunist lille, mida ta ulatab nähtavasti ohvriannina tiivulisele sõnnile. Neist kujudest edasi leiame kaheksa ilusat bareljeefi, mis kujutavad kuningat jahil, seismas võidukalt oma jahisaagi - lõvi ja metshärja kõrval, ja kindluse piiramist müürilõhkujaga. Oleme nüüd jõudnud saali lõpuni Ja näeme endi ees erakordselt ilusasti töödeldud skulptuuri: kaks kuningat, keda saadavad tiivulised kujud, seisavad kõrgeima jumaluse

embleemi ees. Nende vahel seisab püha puu. Selle bareljeefi ees asub kiviplatvorm, millel võis vanadel aegadel seista Assüüria monarhi troon, kui ta võttis vastu õukondlasi või kui tema ees defileerisid vangistatud vaenlased.
Vasakul on neljas väljapääs, mille moodustavad kaks lõvi. Möödume neist ja leiame end sügava kuristiku äärel, mille põhjakülje kohal ripuvad tohutud varemed. Kuristiku läheduses näeb säilinud seintel vangide kujusid, kes kannavad andameid: kõrvarõngaid, käevõrusid ja ahve. Aga seina äärmisel serval lamavad kaks tohutut sõnni ja kaks tiivulist kuju, rohkem kui neliteist jalga kõrged.
Kuna kuristik piirab varemeid sellelt küljelt, peame pöörduma tagasi kollaste härgade juurde. Niipea kui oleme läbinud sissekäigu nende vahel, astume ruumi, mida ümbritsevad kotkapeadega kujud: ruumi ühes otsas asub kahest preestrist või jumalusest valvatud värav ja keskel teine portaal, mille juures seisavad kaks tiivulist sõnni. Millist suunda me nüüd ka ei valiks, ikka leiame end terves tubade. rägastikus, kus me nende asetust tundmata varsti eksiksime. Kuna kaevamistel kuhjunud praht on tavaliselt jäetud tubade keskele lamama, siis koosneb kogu kaevand tervest hulgast kitsaist käikudest, mida ühelt küljelt piiravad alabasterplaadid, teiselt aga kõrge mullavall, milles siin ja seal võib näha pooleldi mullasse mattunud purunenud vaasi või. kirevate värvidega glasuuritud telliskivi. Vähemalt tund kulub selleks, et vaadata seda galeriid tema huvitavate skulptuuridega ja arvukate raidkirjadega, mis meid ümbritsevad. Siin näeme kuningaid nende eunuhhide ja preestrite saatel,

seal arvutuid tiivulisi kujusid männikäbisid ja usundilisi sümboleid kandes, kes on nähtavasti tardunud aukartuses püha puu ees.
Toad on omavahel ühendatud käikudega, mis on moodustatud paarikaupa seisvatest tiivulistest lõvidest ja sõnnidest; igas toas üha uued ja uued skulptuurid, mis kutsuvad üheaegselt esile hämmastust ja uudishimu. Väsinult läheme viimaks jälle välja sellest varemete riigist, kuid mitte sellest küljest, mille kaudu me sisse tulime, vaid vastaspoolsest, ja leiame end jälle tühjalt platvormilt.“
Ja Layard, ise sügavalt vapustatud, lisab veel juurde: „Asjatult hakkaksime otsima kas või pisimatki jälge äsja nähtud imedest. Oleme valmis peaaegu uskuma, et nägime und või kuulasime idamaist muinasjuttu. Paljud neist, kes võib-olla hiljem külastavad seda kohta, kui rohi on jälle kasvanud Assüüria palee varemete kohale, arvavad tõenäoliselt, et kõik siin jutustatu on ainult fantaasia vili.”

23. PEATÜKK

GEORGE SMITH OTSIB NÖÖPNÕELA HEINAKUHJAST

Layardi kaevamiste tulemused Nimrodi künkal olid rohkem kui rikkalikud, need ületasid kõik ootused ja trumpasid üle Botta tulemused Korsabadis. Võiks oletada, et pärast sellist edu oleks ta pidanud hoiduma oma teadlasereputatsiooni kaaluleasetamisest eksperimendiga, mis pidi kõige tõenäolisemalt ebaõnnestuma. Sellest hoolimata valis Layard tellistega kaetud küngastest edasiste kaevamiste objektiks Kujundžiki künka - sama künka, mida Botta oli terve aasta asjatult kaevanud ja kus ta oli peaaegu meeleheitesse sattunud.
See ainult esimesel pilgul absurdne otsus kinnitab, et
Layard ei olnud ainult lihtsalt õnnetähe all sündinud edukas arheoloog, vaid et ta oli õppinud oma senistest kaevamistest. Ta oskas otsustada mullakuhjatiste pealispinna üle ja kasutada vähimaidki andmeid tähtsate järelduste tegemiseks.
Ja temaga juhtus samuti nagu Schliemannigagi: kui see endine suurkaupmees ja miljonär oli

Trooja välja kaevanud ja alustas kaevamisi Mükeene Lõvivärava juures, siis uskus kogu maailm, et tema esimene edu oli olnud puhas juhus ja. et suurem edu ei ole võimalik. Nüüd tuli aga kogu maailmal veenduda selles, et alles sel korral õnnestitsLayardil tõeliselt vaadata mineviku sügavus- tesse, alles sel korral tehti leiud, tänu millele ammu hävinud kultuur ilmus päevavalgele kogu oma mitmekesisuses ja rikkuses..

1849. aasta sügisel alustas Layard kaevamisi Kujundžiki künkal, mis asub Mosuli vastas Tigrise teisel kaldal, ja avastas ühe Niinive suurimatest paleedest!

263

Ta kaevas mäkke vertikaalse kaevuse, milles ta umbes kahekümne jala sügavuses sattus tellisekihile. Sealt lähtudes kaevas ta mitmesugustes suundades horisontaalseid käike. Varsti avastas ta saali ja tiivuliste sõnnidega ääristatud värava. Nelja töönädalaga avastas ta üheksa tuba; need olid Assüüria riigi ühe võimukama ja verisema valitseja Sanheribi (704-681 e. m. a.) palee jäänused.

Raidkiri raidkirja järel tuli päevavalgele, pilqid, reljeefid ja skulptuurid, toredad seinad glasuuritut, tellistest, mosaiikidest, valged pealiskirjad türkiissinisel põhjal - kõik kummalistes külmades, tumedates värvitoonides, mille hulgas domineerisid must, kollane ja tumesinine. Reljeefid ja skulptuurid olid erakordselt elava väljendusjõuga ja ületasid oma detailide naturalismi poolest kaugelt tööd, mis pärinesid Nimrodi künkast.

Kujundžikist on pärit suurepärane (tõenäoliselt Assurbanipali ajal loodud) surmavalt haavatud emalõvi reljeeL Nooled on tunginud looma kehasse, tal on noolega läbistatud selgroog, kuid ta ajab halvatud tagajalgu lohistades
viimase jõuga sirgu oma ülakeha, avab lõuad surma eelseks möirgeks. Selle reljeefi võib väljendusrikkuse sügavuselt ja kunstiliselt jõult julgesti asetada maailmakunsti. parimate teoste kõrvale.

Möödas olid ajad, mil kõik meie teadmised sellest kohutavast ja samal ajal suurepärasest ja tohutust linnast, mida piibel järjekorras ülistab, teotab ja neab, piirdusid prohvetite sõnadega. Layardi labidas tõi ta päevavalgele.

Nime andis linnale Mesopotaamia suur jumalanna Nin. Linn tekkis igivanal ajal: juba seaduseandja Hammurapi mainib 1930. aasta paiku e. m. a. Ištari templit, mille ümber paiknes Niinive. Kuid ta jäi provintsilinnaks, samal ajal kui Assur ja Kalhu olid juba kuningate residentsid. Tema tõus on seotud Sanheribi nimega, kes - oma isa residentsi Assuri kiuste - tegi Niinive pealinnaks riigis, mis hõlmas kogu Babüloonia, ulatus läänes. Süüria ja Palestiinani ja idas kuni metsikute mägirahvaste valdusteni, keda ei õnnestunud pikemaks ajaks alistada. .

Assurbanipali ajal elas Niinive üle oma õitsengu; ta sai linnaks, „kus kaupmehi oli arvukamalt kui tähti taevas", oli poliiika ja majanduse, kuid ka kultuuri, teaduse ja kunsti keskuseks. Niinive oli võrreldav keisriteaegse

264

Roomaga: Aga juba Assurbanipali poja Sinšari~kunr ajal, kes valitses ainult seitse aastat, ilmus. ta müuride,
ette meedlaste kuningas Küaksares oma armeega, mida oh tugevdatud pärslaste ja babüloonlastega. Küaksares, piiras linna sisse, vallutas selle, tegi maatasa müürid ja paleed, jättes järele ainult varemed.

See sündis 612. aastal e. m. a. Nii ei väldanud Niinive eluiga pealinnana rohkem kui umbes üheksakümmend aastat. Millega siis olid täidetud need üheksakümmend aastat; et Niinive nime ei unustatud, vaid .see jäi järgneva kahekümne viie aastasaja jooksul suuruse ja võimu. tõusu ja languse, sübariitlikkuse ja kõrge tsivilisatsiooni, kohutavate kuritegude ja õiglase kättemaksu

sümboliks?
Tänapäeval, tänu arheoloogide ja kiilkirja uurijate ühisele edukale tööle, tunneme nii hästi mõlema valitseja - Sanheribi ja Assurbanipali (samuti nende eelkäijate ja järeltulijate) elu, et võime öelda: Niinive jäi inimeste teadvusse seepärast, et tema nimega on seotud mõrvad, rüüstamised, rõhumine, nõrkade teotamine, sõda ja igasugused koledused, rida veriseid valitsejaid, kes püsisid troonil ainult terrori abil ja kellel peaaegu kunagi ei õnnestunud surra loomulikku surma - muide, nende asemele astusid veel halvemad türannid.
Sanherib on esimene poolhullumeelne keiser selle linna. troonil, mis sai tsivilisatsiooni tsentrumiks, nii nagu hiljem Nero oli esimene selletaoline Rooma keiser. Niinive on Assüüria Rooma - võimas linn, suurlinn, maailmalinn, hiigelpaleede, hiigelväljakute, hiigeltänavate linn, uue ja senikuulmatu tehnika linn. Ta on kitsa härraskihi linn, ükskõik, kas nende võim tulenes verest, rassist, aadlist, rahast, vägivallast või kõigi nende „omaduste” rafineeritud kombinatsioonist. Samal ajal on ta ka õigusteta halli massi linn, orjade linn, kes peavad töötama. Rohkem kui kord sisendatakse neisse näilise vabaduse tunnet ilusate sõnadega: töötada kõigi heaks, sõdida rahva hüvanguks. See igavesti ülestõusu ja vabatahtliku orjuse (sellised tõusud ja mõõnad esinesid iga kahekümne aasta jooksul) vahel kõikuv mass usub pimesi oma valitsejaid, on valmis igaks ohvriks. Nagu hiljem Roomaski, kummardati seal paljusid erinevaid jumalaid.
Selline linn oli Niinive. Seal lebas ta- kaugelenähtav oma valendavate paleede rindega, mis peegeldusid Tigrise vees. Teda ümbritses eelmüür ja suur müür, mis kan-

dis nime „Kelle hirmusära alistab vaenlase”. Selle vundamnendi aluseks oli neli plaati, mis asusid nurkadel. Müüri paksus oli nelikümmend tellist (kümme meetrit) ja kõrgus sada tellist (kakskümmend neli meetrit) müüris oli viisteist väravat. Müürist väljaspool asus kraav, mis oli nelikümmend kaks meetrit lai; „aiavärava” juures seisis kraavi kohal kivisild - tõeline tolleaegse ehituskunsti ime.
Linna lääneserval asus palee „Millel pole võrdset” - Sanheribi luksusmaja. Vanad hooned, mis segasid ehitustöid, käskis ta maha kiskuda nagu Augustus, kui viimane -ehitas tellistest Rooma asemele marmorist Roomat.
Sanheribi ehituskirg saavutas oma kõrgeima astme Assuris Assuri auks korraldatavate pidustuste hoone ehitamisel. Siin rajuti 16000 ruutmeetri suurusel pinnal templi ümber kaljudesse suured augud, ühendati maa alt kanalitega ja täideti mullaga: valitseja tahtis näha sellel kohal aeda!
Sanherib alustas valitsemist oma sugupuu parandamisega. Ta salgas maha oma isa Sargoni ja kuulutas end veeuputuse-eelsete kuningate pooljumalate Adapa ja Gilgameši otseseks järglaseks. Ka sellel teguviisil leidub hilisemaid paralleele; Rooma keisrid kroonisid end ise jumalaiks ja lasksid endale kõigis provintsides kujusid püstitada.
„Sanherib oli igas suhtes ebatavaline natuur. Ta oli äärmiselt andekas inimene, kes oli vaimustatud spordist, kunstist ja teadusest, eriti tehnikast; aga kõik need omadused muutis mitte millekski tema isemeelne, äkkvihaga loomus, oma sihi saavutamisel ei valinud ta vahendeid. Just seepärast kujutas ta endast täielikku vastandit heale riigimehele.” (Meissner.)
Tema valitsemine tähendas sõda. Ta sõdis Babüloonias, võitles gallealaste ja kassiitide vastu, 701. aastal asus sõjakäigule Tüürose, Siidoni, Askaloni ja Ekroni vastu, sõdis Juuda kuninga Hiskiaga, kelle nõuandjaks oli prohvet Jesaja. Ta kiitles, et vallutas Juudamaal nelikümmend kuus kindlust ja arvutu hulga külasid. Jeruusalemma all elas ta aga üle oma Varuse lahingu.* Jesaja ennustas:

* Lahing Teutoburgi metsas 9. aastal m. a. j. germaanlaste ja roomlaste vahel, milles hävitati täielikult Rooma asevalitseja Publius Quintilius Varuse kolm leegioni. (Tõlk.)

„Ta ei pea tulema sellesse linna ega laskma sinna ühtki noolt ega kilbiga sinna alla tulema ega valli ta vastu üles tegema. . . Ja Jehoova ingel läks välja ja lõi Assuri leeris maha sada ja kaheksakümmend viis tuhat meest; ja nemad tõusid hommikul vara üles ja väata, kõik need olid surnukebad.” Tänapäeval teame, et Sanheribi sõjaväe hävitas malaaria;

Ta võttis ette „sõjalisi jalutuskäike” Armeeniasse. Ikka ja jälle sõdis ta Baabüloniga, kes ei tahtnud alluda tema satraapidele. Laevastikuga laskus ta kuni Pärsia laheni ja „nagu rohutirtsuparv” tungis oma sõjaväega Pärsiasse. Tema teated omaenese tegudest on erakordselt ülespuhutud ja äärmiselt ebausutavad.

Kuid kõik taltsutamatu isevalitsuse mõeldavad piirid ületas Sanherib 689. aastal: ta otsustas pühkida maapinnalt talle jälle vastu hakanud Baabüloni ja tegi seda täie põhjalikkusega. Peaaegu kõik elanikud löödi maha, kuni laibad tõkestasid tänavaid, majad purustati, Esagila tempel ja tema torn paisati Arahtu kanalisse, mis ühendas Eufrati Tigfisega. Kõige lõpuks juhiti linna Eufrati veed, mis viisid purustustöö lõpule. Kuid sellest ei piisanud talle. Hävitanud linna tegelikult, soovis ta seda teha ka sümboolselt: Baabüloni mulla laskis ta laadida laevadele, vedada kuni Tilmuni ja puistata tuulde laiali.

Sõdade järel leidis ta lõpuks mahti tegelda ka sisepoliitiliste küsimustega. Oma soosiku Nakia meeleheaks laskis ta kuulutada troonipärijaks Assarhaddoni, ühe oma nooremaist poegadest, ja sundis oraaklit seda valikut heaks kiitma. Seejärel kutsus ta kokku omalaadi riiginõukogu, millest võtsid osa Assarhaddoni vanemad vennad, Assüüria ametnikud ja rahvaesindajad, ja küsis neilt, kas nad on nõus Assarhaddoni nimetamisega troonipärijaks. Kõik vastasid jaatavalt. Kuid see ei takistanud tema vanemaid poegi järgimast traditsiooni. 681. aasta lõpus tungisid nad kallale oma isale, kui see palvetas oma jumala poole ühes Niinive templis, ja tapsid ta. Nii suri Sanherib.

See oli verise ajaloo üks osa, mille Layard avastas labidaga. Teise osa pidi ta tooma päevavalgele hiljem, kui ta kahes ruumis, mis silmanähtavalt alles hiljem olid liidetud Sanheribi paleega, leidis raamatukogu.

267

Me ei liialda siinjuures, isegi meie tänapäevaste raamatukogudega võrreldes. Raamatuhoidla, mille Layard leidis, sisaldas kolmkümmend tuhat köidet! Raamatukogu savitahvlitel!

Assurbanipal (668--626 e. m. a.), kes sai troonile tänu oma vanaemale, Sanheribi omaaegsele soosikule Nakiale, oli iseloomult Sanheribi täielik vastand. Tema raidkirjad, mis on koostatud sageli niisama ülistavas) toonis kui tema eelkäija omad, kõnelevad tema püüdest rahule ja heaolule. See ei tahenda siiski, et ta ühtki sõda poleks pidanud. Tema vennad (nendest üks, kuujumala ülempreester, kandis erakordselt pikka nime - Assur-etilšame-irsiti-ubalitsu), eriti aga Baabüloni kuningas Šamaššumukin, tegid talle palju muret. Ta purustas eelamlaste riigi, vallutas oma otsese eelkäija poolt ülesehitatud Baabüloni, ei purustanud seda ometi, nagu Sanherib, vaid ilmutas linna suhtes halastust. Muide, selle piiramise ajal, mis vältas kaks aastat, õitses Paabelis salakaubitsemine, see „must turg”, sama põrandaalune spekulatsioon, mida Õhtumaa mõlema maailmasõja järel, kaks tuhat viissada aastat hiljem, vaatleb majandusliku laose täiesti kaasaegse ja esmakordse vormina. Nii näiteks maksis kolm silat (kaks ja pool liitrit) vilja seekli hõbedat (s. o. 8,4 grammi). Selle raha eest oleks saanud rahu-ajal kuuskümmend korda rohkem vilja.

Keegi poeet, ülistades Assurbanipali, ütleb (Sanheribist ei oleks seda saanud kunagi öelda):

„Mässulise vaenlase relvad puhkasid,
vankrijuhid vabastasid oma ohjad,

puhkasid nende teravad odad,
nad lasksid lõdvale oma pingul vibud;
maha olid surutud vägivaldsed,
kes oma vastaste vastu püüdsid võidelda.

Linnas ja majas
ei võtnud keegi oma seltsimehe omandust vägivallaga.
Kogu maa ulatuses
ei teinud ükski inimene kahju.

Kes käis üksinda oma teed,
käis tervena kauget rada,
ei olnud seal ühtki röövlit, kes valas verd,
ei toimunud ühtki vägivallategu.

Kogu maa oli rahulik maja,
ja puhas nagu õli olid kõik neli ilmakaart.»

268

Kuid igavese kuulsuse omandas Assurbanipal mitte oma rahupoliitikaga, vaid raamatukögu asutamisega, mis oli määratud „tema isiklikuks lugemiseks”. nende tahvlite leidmine oli Layardi viimane suur triumilt arheoloogina. Tehes ruumi teistele, pöördus ta pärast seda Inglismaale tagasi ja pühendus poliitikale.

Raamatukogu oli võti kogu assüüria-babüloonia kultuuri juurde. Ta oli koostatud süstemaatiliselt: ühe osa tahvleist sai kuningas erakogudest, suurem osa aga koosneb koopiaist, mis ta laskis valmistada oma maa kõigis provintsides. Saates oma ametniku Šadanu Baabüloni, andis ta talle järgmise instruktsiooni: „päeval, millal saad minu kirja, võta endaga kaasa Šuma, tema vend Beletir: Apla ja kunstnikud Borsippast, keda sa tunned, ja kogu kõik tahvlid, nii palju kui nende majades on, ja tahvlid, mis on Ezida templis.” Ja ta lõpetab kirja järgnevalt: „Hinnalised tahvlid, mille koopiaid Assüürias pole olemas, otsige ja tooge mulle! Ma kirjutasin Borsippa templi ülempreestrile ja linnaülemale, et sina, Šadanu, pead säilitama need tahvlid oma laos ja et keegi ei tohi sinu eest tahvleid varjata. Kui te leiate, et mingisugune tahvel või rituaaltekst on sobiv palee jaoks, siis otsige, võtke ja saatke see siia!”

Peale selle töötasid tema jaoks õpetlased ja terve rühm kirjutusmeistreid. Nii lõi ta raamatukogu, milles oli esindatud kogu tolleaegne teadus; kuna aga teadus tol ajal oli tugevasti seotud maagia, ebausu ja imedega, siis on suurem osa raamatukogust täidetud töödega lausumis, ennustus- ja rituaalteadusest. Ometi ei puudunud siin ka meditsiinilised teosed, mis seejuures kannavad tugevat võlumeditsiini iseloomu, samuti nagu ka teised filosoofia, astronoomia, matemaatika ja filoloogia alalt. (Kujundžiki künkast leidis Layard õppetahvlid, mis nii palju aitasid kaasa kiilkirja „III klassi” dešifreerimisele.)

Lõpuks olid kogutud raamatukokku kuninga käsud, ajaloolised ülestähendused, poliitilised paleemärkmed ja isegi poeetiline kirjandus – eepilis-müstilised jutustused, laulud ja hümnid. Nende seas leidusid savitahvlid, mis kandsid ülestähendatuna Vana-Mesopotaamia kirjanduslikult tähtsaimat tööd, maailmaajaloo esimest suurt eepost, jutustust ülev-kohutavast Gilgamešist, kes oli kaks kolmandikku jumal, üks kolmandik inimene.
Neid tahvleid ei leidnud aga enam Layard, vaid mees,

269

kes lühikest aega enne seda vabastati ühe ekspeditsiooni poolt kaheaastasest piinarikkast vangistusest Abessiinias. Oleks Layard avastanud ka veel need tahvlid, oleks ta oma kuulsusekarika täitnud ääreni. Gilgameši eepos ei olnud huvitav ainult kirjanduslikust vaatepunktist: see sisaldas jutustuse, mis heitis täiesti üllatavat valgust meie kõige vanemale minevikule, jutustuse, mida veel tänapäeval õpivad kõik koolilapsed Euroopas, kuigi enneKujundžiki künkal tehtud leidu keegi kusagil ei aimanudr kust see lugu tegelikult pärines.

Hormuzd Rassam oli Layardi üks abilisi. Kui Layard alustas oma ministrikarjääri, sai Rassam Briti Muuseumi ülesandel tema järeltulijaks.

Rassam oli kaldea kristlane. Ta sündis 1826. aastal Mosulis Tigrise ääres, alustas 1847. aastaloma õpinguid Oxfordis, 1854. aastal sai ta inglise ministerresidendi tõlgiks Adenis, varsti seejärel - vaevalt kolmkümmend aastat vana - aga residendi abiks. 1864. aastal siirdus ta koos saatkonnaga Abessiinia kuninga Theodori juurde. Isevalitseja Theodor laskis ta vangistada. Kaks aastat viibis Hormuzd Rassam Abessiinia vangikongides, enne kui tema vabastas Napieri ekspeditsioon. Veidi hiljem alustas ta oma väljakaevamisi Niinives.

Rassami edu oli vaevalt väiksem kui Layardi oma, kuid tal puudus kaks eelist, mis olid toonud kuulsuse tema eelkäijale: ta ei olnud esimene ja ei võinud järelikult loota, et tema avastused tekitavad sensatsiooni. Teiseks puudus tal Layardi osavus oma avastusi värvikas kujutuses, säravas vormis ja julgetest aspektidest lähtudes esitada nii laiale avalikkusele kui ka eriteadlastele. .

Kuidas oleks küll Layard osanud seda „serveerida”, kui ta Nimrodi künkas, mis oli juba põhjalikult läbi.tuhnitud, oleks avastanud veel ühe viiekümne meetri pikkuseja kolmekümne meetri laiuse templi! Millise värvikusega oleks ta kirjutanud tööliste vastuhakku, mille Rassam raudse käega maha surus, kui ta kaevas Nimrodist neliteist kilomeetrit põhja pool Balavati juures välja mitte ainult Assurnasirpali templi, vaid leidis ka terrassidele ehitatud linna jäänused ja arvutu hulga muude leidude hulgas ligikaudu seitse meetrit kõrge pronksist tiibvärava - sel ajal ainuke tõend uste ja väravate olemasolust Mesopotaamia paleedes üldse.. Ja kuidas Layard

oleks lõpuks kirjeldanud - hiilgavalt tagasihoidliku stiili ja ahvatlevate väljenditega - Gilgameši eepose leidnmist, isegi kui ta ei oleks suutnud samuti nagu Hormuzd Rassamgi kohe hinnata selle väärtust.

Sest tõeliselt osati hinnata seda teost, mis avas eesriide ammumöödunud mineviku ees, alles paljude aastate järel. Tänapäeval igatahes mainib seda iga maailmakirjanduse ajalugu esimestel lehekülgedel. Kuid kaasaegsed autorid ei tee endale liialt tüli: nad piirduvad sellega, et tsiteeriyad kümme rida, annavad eepose kirjandusliku üldhinnangu ja näitavad, et see oli eepilise jutustamis-kunsti vanimaks allikaks. Neid huvitab kõige vähem teose sisu, mis juhib meid tegelikult inimsoo ürgajaloo, meie vanimate esiisade juurde. Selle tähenduse avastamise teene kuulub mehele, kes suri juba neli aastat pärast oma avastust ja kelle lihtsat nime meenutatakse arheoloogia ajaloos ainult ääremärkustes ja joonealustes viidetes.

See mees oli George Smith, jälle üks aulsaider arheoloogia vallas - rahatähtede graveerija. Smith sündis. 26. märtsil 1840. aastal Chelseas Londoni lähedal. Ebatavalise kirega pühendus see iseõppija õhtuti oma kambrikeses assürioloogia esimeste publikatsioonide uurimisele. Kahekümne kuue aastasena avaldas ta paar väikest artiklit veel kaheldava kiilkirja iseloomu kohta. Need graveerija artiklid äratasid eriteadlaste maailma tähelepanu. Paar aastat hiljem sai ta Londonis Briti Muuseumi egiptuse-assüüria osakonna assistendiks. Ta suri vara, kolmekümne kuue aastasena 1876. aastal, jättes meile päranduseks tubli tosina raamatuid ja olles ühendanud oma nime rea tähtsate avastustega.

See kunagine graveerija istus 1872. aastal tahvlite kohal, mida muuseumile oli saatnud Hormuzd Rassam, ja püüdis neid dešifreerida.

Sel ajal ei teadnud keegi, et kunagi oli olnud olemas babüloonia-assüüria kirjandus, mis oli väärt asuma oma kohale rea teiste suuremate kirjanduste kõrval. Vaevalt võis selle avastamise seada enda ülesandeks ka Smith, kes oli põhiliselt vaid püüdlik ja tõenäoliselt muusadele võõras teadlane. Ent vaevalt oli ta alustanud dešifreerimist, kui teda haaras üks jutustus ise, selle sisu, selle „mis", mitte selle „kuidas", selle sündmused ja mitte selle vorm. Mida kaugemale ta dešifreerimisega jõudis, seda

enam erutas teda see, mida seal mainiti möödaminnes, üsna lõpus...

Smith järgnes võimsa Gilgameši suurtele tegudele. Ta luges metsinimesest Enkidust, kes toodi linna preestrinnast prostituudi poolt, et võita ületamatut Gilgameššit. Mehine kangelaste võitlus lõppes aga viigiliselt. Gilgameš ja Enkidu sõlmisid sõpruse ja saatsid kahekesi korda vägevaid tegusid: surmasid Humbaba, seedrimetsa kohutava isanda, Gilgameš aga heitis väljakutse isegi jumalaile, kui ta julmalt solvas Ištari, kes oli pakkünud Gilgamešile oma jumalikku armastust.

Nähes vaeva dešifreerimisega, luges Smith edasi, kuidas Enkidu suri kohutavasse haigusse, kuidas Gilgameš teda taga nuttis, ja et vältida sama saatust, asus teele, et leida surematust. Ta rändas Utnapištimi, kõigi inimeste esiisa juurde, kes suure karistuse järel, mis jumalad kord olid saatnud inimsoo peale, ainsana oma perekonnaga oli pääsenud ja tehtud surematuks. Ja Utnapištim, esiisa, jutustas Gilgamešile oma kummalise pääsmise loo . . .

Smith luges põlevate silmadega.. . Kuid otse siis, kui tema erutus hakkas asenduma veendumusega, et ta asub tähtsa avastuse lävel, hakkasid Rassami tahvlite tekstidel esinema üha suuremad lüngad. Smithi käsutuses oli ainult osa suure eepose tekstist, aga teadlasele tähtsaim viimane osa, mis sisaldas Utnapištimi jutustuse, oli olemas ainult katkendeis.

Kuid see, mis ta selle hetkeni Gilgameši eeposest välja oli lugenud, ei andnud talle rahu. Ta ei võinud vaikida. Ja jumalakartlik Inglismaa sattus ärevusse. George Smithile tuli appi ajaleht. Londoni „Daily Telegraph" teatas, et ta annab tuhande gini suuruse summa selle kasutusse, kes läheb Kujundžikki, et otsida ülejäänud fragmente Gilgameši eeposest.

Ettepanek oli avantüristlik, k.uid Briti Muuseumi assistent George Smith võttis väljakutse vastu. See, mida talt nõuti, polnud rohkem ega vähem, kui et ta pidi reisirna Mesopotaamiasse, mis oli Londonist tuhandeid kilomeetreid eemal, ja seal tohutust rusudekünkast -selle suuruse kohta paistsid senised kaevamised ainult kriimustustena - üles leidma üksikud, just talle vajalikud savitahvlid! See oli ülesantle, mida võib võrrelda ainult vesikirbu, mitte kirbu üldse, vaid just teatud vesikirbu otsimisega järvest või nööpnõela otsimisega heinakuhjast.

George Smith võttis ajalehe ettepaneku vastu.

Ja jälle juhtus arheoloogia ajaloos üks uskumatuid imesid: Smith leidis Gilgameši eepose puuduvad osad!

Ta tõi koju 384 savitahvli fragmenti, nende seas ka puuduva osa Utnapištimi jutustusest, mis oli teda nii erutanud esimesel lugemisel. Ja see jutustus oli teade suurest veeuputusest, mitte mõnest tavalisest uputusest, nagu neid võib leida peaaegu kõigi rahvaste varases mütoloogias, vaid täiesti kindlast suurest veeuputusest, millest väga palju hiljem jutustas piibel. Sest Utnapištim oli Noa - see selgus täielikult poeemi tekstist. Inimeste sõber jumal Ea avaldas oma kaitsealusele Utnapištimile unenäos jumalate kavatsuse karistada inimsugu ja Utnapišlim ehitas laeva.

„Kõik, mis mul oli, võtsin kaasa, kogu minu elu saagi
laadisin ma sõidukisse; perekonna ja kõik sugulased,
loomad väljalt ja karja aasalt. ja käsitöölised,
kõik paigutasin laevale.
Ma astusin sõiduriista ja sulgesin ukse. . .

Kui uus päev säravalt puhkes,
tõusis kaugel horisondil must pilv.. .
Päevavalgus muutub äkki ööks,
vend ei näe enam Nenda,
taevased ei või end enam ära tunda.
Jumalad olid täis hirmu uputuse ees,
nad põgenesid ja tõusid Anu taevani,
jumalad kükitasid nagu penid seina ääres. ja lebasid vaikselt...
Kuus päeva ja kuus, ööd möllas torm ja uputus, valitses orkaan maa peal.
Kui algas, seitsmes päev, siis vaibus torm ja
rahunes uputus, mis oli nagu sõjavägi märatsemud,
rahunesid vood, tormituul vaibus ja vesi ei tõusnud enam.
Ma vaatlesin vett, vaikinud oli ta selg,
saviks muutunud kõik inimesed!
Kuni katuse kõrguseni ulatus soo! ...
Vaatasin maa järele, mere silmapiiri järele,
kaugel, väga kaugel sukeldus esile üksik saar.
Kuni Nissiri mäeni jõudis sõiduriist,
Nissiri mäele jooksis ta kinni ja seisis nagu ankurdatuIt... Kui algas seitsmes päev,
läkitasin tuvi, saatsin ta välja,
ta lentras ära ja pöördus uuesti tagasi, minu tuvi,
kuna ta ei leidnud ühtki puhkepaika, tuli ta tagasi.
Saatsin välja pääsukese, lasin ta lennata,
ta lendas ära ja pöördus jälle tagas!, minu pääsuke,
kuna ta ei leidnud ühtki puhkepaika, tuli ta tagasi.
Saatsin välja kaarna, lasin tal lennata,
ta lendas ära, kaaren nägi, et veepind.alanes;
ta sööb, ta lendab ringi, ta kraaksub ja ei pöördu enam tagasi..

273

Kas sai siin veel kahelda selles, et oli leitud piibli suure veeuputuse legendi algvorm? Üllatav ei ole mitte ainult sündmustiku sarnasus. Siin leiduvad üksikasjad, mis piibliski esinevad; siin kohtame isegi tuvi ja kaarnat, keda ka Noa laskis lendu.

Selle teksti leidmine esitas George Smithi ajale jahmatava küsimuse: „Kas ei ole piibli tõde enam vanim tõde?" Aga arheoloogia tegi jälle kord hiiglasliku sammu kauge mineviku uurimise teel, püstitades veel ühe probleemi: kas oli Utnapištimi lugu tõepoolest ainult legend, mis kinnitas piibli legendi tõepärasust? Kas ei olnud hiljuti peetud legendiks kõike, mida piibel rääkis sellest üllatavalt rikkast maast jõgede vahel? Kas ei selgunud lõpuks, et kõigi nende legendide põhjas lebas tõetera? Kas ei tule ka jutustuses suurest veeuputusest näha midagi enamat kui ainult lihtsat legendi? Kui kaugele minevikku ulatus siis tagasi Mesopotaamia ajalugu? Läbitungimatu sein, mille taga nähti ainult aegade pimedust, osutus tegelikult ainult eesriideks: kui seda õnnestus avada, siis ilmus üllatatud vaatajate ette uus, kõigile tundmatu maailm, mis oli tunduvalt vanem sellest, mida seni tunti.

Mõned aastad pärast George Smithi avastust, 1880. aasta paiku, kaevas de Sarzec (jälle prantslane, jälle konsulaaragent) Babüloonias Tello lähedal liivast välja skulptuuri, mis erines tugevasti kõigist nendest, mis seni olid leitud Mesopotaamiast. Tema suguIus varemleitutega oli kindel, kuid ta erines eelmistest suurema arhailisuse ja monumentaalsusega. Tõenäoliselt kuulus leitud skulptuur veel kaugemasse ajajärku, inimkultuuri lapsepõlvepäevadesse, tsivilisatsiooni juurde, mis oli vanem kui Egiptuse oma, mida seni oli peetud vanimaks. .

Selle vanima rahva tsivilisatsiooni jälgede leidmine õnnestus tänu ebatavaliselt julgele hüpoteesile, mille esitasid mõned õpetlased, ja de Sarzeci juhuslikule leiule, mis kinnitas seda hüpoteesi hiilgavalt.

Kuid see peatükk ulatub edasi kuni meie sajandi kahekümnendatesse aastatesse. Jaa, võib-olla jõuab ta oma kõrgpunkti alles meie päevil. . .
Enne seda aga, sajandivahetusel, alustas üks sakslane Baabüloni väljakaevamist.

14. PEATÜKK

KUULID KOLDEWEY ÜMBER

.Aastal 1878 asus kahekümne ühe aastane Bostoni arhitekt Francis H. Bacon koos oma sõbra Clarke'iga teele, et reisida Kreekas ja Türgis. Clarke töötas sel ajal dooria arhitektuuri ajaloo kallal ja Bacon kavatses seda illustreerida. Peale Bostoni Arhitektide Seltsi väikese toetuse oli neil kummalgi viissada säästetud dollarit.

„Ülesõidul Inglismaale,“ kirjutas Bacon hiljem, „arvutasime välja kogu kulu, mis meil ees seisis, ja leidsime, et meil ei olnud küllaldaselt raha, et reisida harilikul viisil. Seepärast otsustasime osta Inglismaal paadi, milles võisime elada, ja, purjetada sellega üle kanali, tõusta mööda Reini jõge üles, laskuda Doonaud mööda alla Musta merre, siis aga siirduda Konstantinoopoli ja Dardanellide kaudu Kreeka saarestikku ja seal risteldes otsida vanu kreeka asulaid. Nii me ka tegime.”

Kolm aastat hiljem läksid need harukordselt ettevõtlikud arheoloogidoma teisele reisile - sel korral küll suurema hulga kaastöölistega -, Assose väljakaevamisele Troase lõunarannikuI. Nad olid teadlased, aga noored ja humoorikad.

„4. aprillil 1881. aastal,” kirjutab Bacon, „ostsime pika kauplemise järel kaheksa naela eest paadi, nagu neid tarvitatakse Smürna sadamas, sidusime selle auriku taha ja sõitsime Mütileenesse, jättes kaile maha jõugu bakšišiahneid inimesi.” Tugev põhja tuul pidas neid kinni. „Selle aja ärakasutamiseks puhastasime ja värvisime oma paati, püüdsime talle leida nime ja vaidlesime selle üle; kuna me ei jõudnud Itokkuleppele mõne klassikalise nime, nagu „Arion” või „Safo” suhtes, siis ristisime ta nimega „Metšitra”, mis tähendab „värske juust”!”
1. aprillil 1882. aastal sattus nende reibaste meeste

275
hulka kolmas, kes suurepäraselt sobis nende seltskonda. See oli sakslane Robert Koldewey. Kakskümmend aastat hiljem kuulus ta meie sajandi edukamate arheoloogide hulka.

Tookord oli ta kahekümne seitsme aastane. 27. aprillil 1882. aastal kirjutas Bacon tema kohta: „Koldewey võidab tohutult lähema tutvuse juures, ta on just see mees, kes sobib Clarke'i ja minu juurde!” See on esimene iseloomustus,mida andsid Koldeweyle kolleegid-arheoloogid, aga et ta pärineb mehe sulest, kes sõitis laevukesel läbi Euroopa Vahemerre ja nimetas oma paati „Värskeks Juustuks”, olles sellest hoolimata tõsine teadlane, tõimegi selle siin ära. Seega võime aga lahkuda niihästi Clarke'ist kui ka Baconist, sest nad jäävad arheoloogide nimestikus kaugele maha mehest, keda nad kunagi lasksid sõbralikult osa võtta oma ekspeditsioonist.

Robert Koldewey sündis 1855. aastal Blankenburgis Saksamaal. Berliinis, Münchenis ja Viinis õppis ta arhitektuuri, arheoloogiat ja kunstiajalugu. Veel enne oma kolmekümnendat elullastat jõudis ta osa võtta kaevamistest Assoses ja Lesbose saarel. 1887. aastal kaevas ta Babüloonias Surgulis ja El Hibbas, hiljem Süürias, Lõuna ItaalIas ja Sitsiilias, 1894. aastal aga jälle Süürias.

Neljakümnendast kuni neljakümne kolmanda eluaastani oli ta õpetaja Görlitzi ehituskoolis; need aastad olid talle vähe viljakad. 1898. aastal, neljakümne kolme aastasena, alustas ta Baabüloni

väljakaevamist.

Koldewey oli ebatavaline inimene, võrreldes oma kolleegidega aga ka ebatavaline teadlane. Armastus arheoloogia vastu, mida erialastes töödes käsitletakse väga kuivalt, ei seganud teda tähelepaneliku pilguga jälgimast maid ja rahvaid, ümbruse võlu ja tuhansIeid igapäevaseid rõõme, see ei võinud kustutada ka tema sädelevat huumorit .

Arheoloog. Koldeweyle kuulub rida luuletusi, mis on täis rõõmu ja vallatuid riime, samuti ka hulk väga kergemeelseid aforisme. Viiekümne kuue aastaselt; olles juba ammu maailmakuulus professor, ei kõhkle ta avaldamast järgmist uusaasta-tervitust:

„Saatus ikka ennast peidab,
tundmatu on tulevik,
enne kui ma voodi heidan,
joon veel pitsi konjakit!”

276

Tema arvukad kirjad oma sädelevas följetonistlikus lohakuses ei näi surmtõsistele õpetlastele mitte ainult kahtlastena, vaid täiesti ebaväärikaina.

Nii kirjutab ta ühelt Itaalia-reisilt: „Peale väljakaevamiste ei ole praegu Selinuntis midagi uut. Kuid ükskord oli siin nii-öelda kurat lahti ja võib endale elavalt ette kujutada,. mispärast: nii kaugele kui silm ulatub, on kogu laineline rannatasandik kaetud puu- ja juurviljaaedadega ning viinamarjaistandikega; see kõik kuulus Selinunti kreeklastele, kes nautisid seda paarsada aastat arukalt ja rahulikult. See kestis umbes kuni 409. aastani, millal kartaagolased ühe tüli tõttu segestanlastega kohale tulid ja Hannibal Gisgon oma müürilõhkujad ehmunud selinuntlaste müüride vastu suunas, mis oli seda alatum, et selinuntlased olid vähe aega enne seda kartaagolasi abistanud. Kuid Hannibal sööstis läbi hooletusse jäetud müüride linna ja pärast üheksapäevast kohutavat tänavavõitlust, millest kirglikult osa võtsid ka linna daamid, lamas tänavayail 16 000 surnut; Kartaago barbarid aga röövisid ja rüustasid, hulkusid ilmlikes ja pühades paikades, vööd ehitud maharaiutud kätega ja teiste jubedate atribuutidega. Sellest ei toibunud Selinunt enam; Just sellepärast jookseb praegu Selinunti tänavail ringi nii palju küülikuid, et me saame tänu härra Gioffre pingutustele neist mõne õhtusöögiks - nad jõuavad täielikult ära praadida selleks ajaks, kui me õhtuti oleme vannitanud oma uurimisest väsinud ihu igavesti voogava mere kohavas murdlainetuses.”

Ta kirjutab „ooperi ja tenorite maalt”: „Inimestel on hääled, see on igal juhul kindel, ja meest, kellel on raske võtta ülemist „do' d”, peetakse siin vigaseks.” See kõik ei sega teda kohe järgmisest reast üle minemast väga tõsistele arutlustele templite konstruktsiooni erinevustest viiendal sajandil e. m. a. - seda muide ainult seni, kuni tema vaatevälja satuvad Itaalia sandarmid, kelle vaatlemine pakub talle suurt lõbu: „Oma toredates kardpaeltega frakkides ja uhke kolmnurkmütsiga on nad admiralide sarnased: kes on pandud hobuste selga; nii ratsutavad nad inimtühjadel tänavatel ja peavad korda.”

Vanas Akragases avastas ta rahuldustundega antiikse kanalisatsiooni (veidi hiljem tuli talle idee kirjutada terve raamat kanalisatsiooni arenemisest). „Need seadmed ehitas vana Faeaks ja tema auks nimetati vanad kanalid

277

„faeaakideks”. Tehnikud mängisid siin algusest peale tähtsat osa. Esimene Akragase türann, kohutav Falaris, oli kutselt arhitekt ja ehitaja; kui ta aga lõpetas ühe templi ehitamise, siis ümbritses ta selle müüriga, püstitas „Falarise härja” ja tõi inimohvreid, öeldes seejuures: „Mina olen Falaris, Akragase türann.. See oli 550. aasta paiku e. m. a..

Himera tempel innustas teda järgnevaks kirjaks: „Aga mis on saanud võimsast Himerast!... All,

otse raudtee kõrval, seisavad suurepärase templi armetult jäänused ja tema sambaist paar tükki kaunistavad kaasaegset lehmalauta. Te loete õigesti, just nimelt lauta, kus lehmad nühivad end vastu kannelüüre ja ei käitu üldse nii, nagu tuleks käituda ühes antiikses templis. Ainus, mis jääb üle sellise vaate juures - kahetseda templit ja kadestada lehmi: mõelge ise, mida võiks anda mõni saksa arheoloog selle eest, kui ta võiks ööbida ühes antiikses templis!"

Teed Itaalias olid tookord veel hädaohtlikud, kuid Koldewey tunneb end pettununa: „Lootus kohata röövleid, mis oli veel kümne aasta eest täiesti reaalne, on nüüd vähenenud miinimumini. Üht välimuseit väga ohtlikku nägime kord maanteel, mis templite eest mööda viib. Ta seisis harkisjalu, tema silmad hõõgusid tema pronksivärvi näost ning tema metsik kalabrees ja kogu ülejäänud rõivastus oli üle ujutatud sellise värvide küllusega, nagu ma seda muidu olen näinud ainuIt naatrium-tiosulfaadi spektris. Kuna otse läheduses oli veinibaar, siis astusime kiiresti sisse, kuid ta järgnes meile, ja kui me alustasime süütut vestlust perenaisega ja tema pikkade, väljendusrikkait hõljuvate kõrvarõngastega, küsides kellaaega, siis ütles röövel saksa keeles: „Veerand tunni pärast saab viis!" Ta oli pärit Veneetsiast, oli palju töötanud Austrias ja Baieris ega olnud üldse röövel!"

2. oktoobril 1897. aastal teatab Robert Koldewey ühele sõbrale „vaikimise pitseri all" ettevalmistatavatest kaevamistest Baabülonis. Kuid asi venis. 2. augustil 1898. aastal kirjutab ta samale sõbrale üheIt konverentsilt Berliini muuseumi peadirektori Richard Schöne juures: „Baabülon kaevatakse välja!!" Pärast kaht hüuumärki ta

* Kalabrees - laia äärega viltkübar, eriti levinud Kalaabrias (Lõuna-Itaalias). (Tõlk.)

jätkab: „Praegu töötan ma ekspeditsiooni instruktsiooni visandamisel. Ettevõte on esialgselt plaanitsetud aastase kestusega. Nõudsin ettekandes Baabüloni jaoks 500000 marka - viis aastat tööd -, esimeseks aastaks 140 000 marka." Ja 21. septembril: „Olen väljakaevamiste juhataja, saan 600 marka kuus... Võiksin rõõmu pärast nahast välja hüpata. . . Kui ma kujutlen, et mulle keegi kuueteistkümne aasta eest oleks öelnud, et ma pean Baabüloni välja kaevama, siis oleksin ma teda küll nõdrameelseks pidanud.".

Nagu näitas tulevik, oli ta selleks õige mees. Kolmekümne kaheksa aastasena kirjutas ta: „Minus nagu istub keegi, kes alati ütleb: nii, Koldewey, nüüd võid sa teha ainult seda ja seda - kõik muu on mulle siis ükskõik!"

Nii käitus ta isegi siis, kui tema ümber vilistasid kõrberöövlite kuulid, kelle olemasolus ta kahtles; kui ta avastas Semiramise aiad ja kaevas välja Etemenanki Paabeli torni.

„Inglased rajasidoma kaevamiste ajal Babüloonias ja Assüürias enamasti šahte ja tunneleid, mõned neist on säilinud veel praeguseni; neid on võimalik läbida, kuid enamasti on see seotud raskuste ja ebameeldivustega. Tavaliselt tulistan enne sisenemist, et ajada ära seal pesitsevaid loomi, enamasti öökulle ja hüääne, kes mõnikord hirmust ei tea, mis ette võtta, kas tungida inimestele kallale või põgeneda."

Koldewey kirjad on täis selliseid märkusi. Need on põgusad tähelepanekud, kuid ometi, samuti nagu eelmises peatükis toodud katkendid, aitavad näitlikult kujutada neid raskusi ja tuhandeid väikesi ebameeldivusi, millega arheoloogidel tuleb kokku põrgata igal sammul. Teaduslikes publikatsioonides, raamatuis, kus tehakse kokkuvõte pikkade aastate tööst, enamikul juhtudel ei kõnelda sellest midagi: ei võitlusest kliima, haiguste ja muude raskuste vastu, mida põhjustab kohalike elanike taipamatus, kohalike võimude piiratus, halb kaitse, sulid ja tööliste tõrksus.

Kuid Koldewey kirjades on juttu kõigest sellest. Kui ta juhatab vahepealseid kaevamisi Assuris, kirjutab ta: „25. septembril oli palgapäev. Selleksajaks oli meil juba üheksakümmend töölist, kuid sellest kakskümmend kaheksa loobusid pärast maksmist tööst: palk olevat neile

liiga väike, töö liiga raske ja tekitanud neile pihku rakud - nad tahtvat suuremat tasu saada. Lasksin nad minna ja tähendasin neile, et mind rahuldab see täiesti, kuna ma näen, et nende peale ei või lootma jääda; tõenäoliselt olid nad oodanud midagi muud. Kui teisel päeval mõned neist tagasi tulid ja tahtsid jätkata tööd, ütlesin neile, et see nii ei lähe. Kes minna tahab, seda ma ei takista; aga kes ükskord on ära läinud, seda ma enam tööle ei võta. Seejärel hakkasid nad koos nende šeigi Homadiga mind paluma. Viimane kinnitas, et tema inimestel olevat vähe mõistust, milles ma temaga nõustusin. Lõpuks lubasin talle võtta nad uuesti tööle alates esmaspäevast. Nii tulid nad siis täna jälle tagasi tööle, ületanud Tigrise ujudes, õhku täispuhutud lambanahkse koti abil, sest nad elavad jõe teisel kaldal ja paistavad kandvat oma ujumiskotti alaliselt enda juures umbes niisama reeglipäraselt, kui hamburglane kannab vihmavarju."

Väga sagedasti meenutab ta teede ebakindlust, šammari hõimust röövleid ja kurdi jetsiite. Teede ohtlikkuse tõttu ei saa kohale toimetada suhkrut, lampe, karavanijuhid nõuavad kuulmatuid hindu. Tema kaastöölistel tuleb liikuda relvastatud eskordi saatel. Kuid ka siin ei kaota Koldewey huumorimeelt: „Üleeile tulid Beni Hedšeimi inimesed meie ümbrusse, et nõuda veidi tormiliselt tagasi röövitud lambaid. Eile said meie inimesed revanši. Umbes kakssada püssi eesotsas meie šeikide Muhammedi, Abudi ja Miseliga ning umbes kahekümne ratsanikuga - siirdusid Kerkere ümbrusseo Seal läks asi armastatud kakluseni, mis lõppes tulistamisega. Selle tulemusena pidid Beni Hedšeimi inimesed kurtma taga üht surnut ja üht püssi. Mis puutub meie omadesse, siis üks meie töölistest sai lasu kõhtu, paljud said nuialööke pähe ja üks meie vahtidest, väga araabialiku ja väga sobiva nimega Deibel - tema pidi sellest ilmtingimata osa võtma – lasu reide; see-eest sirutas Deibel oma vastase a tempo maha ja sai saagiks tolle püssi. Nii on kaotused ligikaudu võrdsed - siin kaks haavatut, seal üks surnu ja püss. Õhtul istus Deibel - väike sõbralik mehike mitte päris puhtas särgis - roosilises tujus vahimajas, ümbritsetud.omadest, kes teda lõvina ülistasid, valetas taeva maa peale ja laskis oma mitte just ülemäära sileda kuulijäljega haavale asetaja ilusa plaastri, mis koosnes jahu, soola ja või taignast."

Tuli Koldeweyl endalgi tule all olla. Kõrbepoegadele oli tulirelv omalaadi käristi, tulistamine aga rõõm, millest nad kunagi ära ei öelnud. Tulles tagasi järjekordselt vahepealselt kaevamiselt, seekord Faras, ratslilias ta lämmataval ööl Baabüloni poole.

„Umbes kahe tunni tee kaugusel Muradiast tulistati meid ühest teeäärsest külast. Lihtsameelsed elanikud pidasid meid tõenäoliselt röövkäigul olevateks mägiaraablasteks, ja sellisel juhul ei vestelda eriti pikalt. Et neid nende eksituses veenda, ratsutasime aeglaselt otse tulle, kuni haavlid hakkasid pragisema vastu sadulaid ja kuulide vilistamine asendus hästisihitud lasu terava, lühidalt murduva kõlaga.

Mõlemad .sõdurid, kes meid kaitsesid, karjusid üha: „Asker, asker!" („sõdurid"), et selgitada olukorda. Aga nende hüüded vaibusid püssitule raginas, meeste ulgumises ja naiste lõõritamises, kes püüdsid oma kangemaid pooli sellega julgustada.

Inimesed seisid pimeduses pikas hargnenud ahelikus umbes sada meetrit meie ees. Vahetpidamata sähvatavate püssilaskude kuma ümberringi muutis muidu mitte eriti pimeda öö pimedamaks, kui ta loomu poolest oli. Meie kokaabiline Abdulla, kes oli puhkusereisil Hillasse, peitus koormahobuse taha, sirutas vannutades välja oma käe, mis pigistas mantlisiilu ja karjus „cher Allah!" teiste suureks lõbuks, kes teda ülejäänud reisi kestel sellega kaua nokkisid.

Lõpuks tulid araablased jälle mõistusele, lõpetasid tulistamise ja jooksid meie juurde. Umbes kakssada poolpaljast, mustjaspruuni kelmi tantsisid oma tuleraudadega nagu metslased meie ümber ja lasksid end rahulikult sõimata: „Teie öökullid - mis te olete? Olete te šaakalid? Kas te siis ei näe, et siin tulevad sõdurid ja Fara bekk ja postadži? Missugune jultumus alustada sellist tulistamist, nagu

kuuluks kogu kõrb ainult teile!”“

Kui kergesti võib nii mõnele midagi silma sattuda ütleb Koldewey ja lisab: „Sellised asjad on siin ümbruses tõeliseks' nuhtluseks.”

15. PEATÜKK ETEMENANKI - PAABELI TORN

Kui Niinive ülendati provintsilinnast pealinnaks ja alles hakkas ajafugu tegema, siis oli Baabülon juba kolmteist aastasada pealinn olnud. Oma suurima hiilguse ja jõu saavutas ta Hammurapi-seadusandja ajal, s. o. ligikaudu 1250 aastat enne Niinive tõusu.

Niinivet ei hävitatud nii nagu Baabüloni, mis purustati ja ehitati jälle üles, vaid nii, et luuletaja Lukiabos võis lasta Merkuriusel öelda Haronile: „Niinive aga, mu tubli ülevedaja, hävitati ja tast ei jäänud jälgegi ning keegi ei või öelda, kus ta kunagi asus!” Pärast seda loob Nabopolassar Uus-Babüloonia riigi, mille tema poeg Nebukadnetsar II juhib võimsusele ja suurusele. Seitsekümmend kolm aastat elas see riik Niinivest kauem, enne kui ta . langes saagiks pärslasele Kürosele.

26. märtsil 1899. aastal alustas Koldewey kaevamisi Baabülonis Kasri idaosas. Erinevalt Bottast ja Layardist kujutles ta üldjoontes linna ajalugu, mida varjas muld ja praht. Väljakaevamised Korsabadis, Nimrodis ja Kujundžikis, eelkõige Assurbanipali kolossaalne raamatukogu, mis koosnes suuremalt osalt babüloonia, seega palju vanemate originaalide koopiaist, andsid rohkesti teateid ka suurte jõgede suudmepiirkonnast, tema ajaloost, rahvastest ja valitsejatest. Milline Baabülon pidi agu elustuma tema labida all? Kas vanim, Hammurapi ja Amurru dünastia üheteistkümne kuninga oma? Või siis noorem, mis oli uuesti üles ehitatud pärast kohutavat purustamist Sanheribi poolt?

Koldewey aimas seda juba 1898. aasta jaanuaris, kui isegi polnud veel kindel, et kaevamiste juhatamine talle usaldatakse; ainult põgusalt tutvunud kohaga, saatis ta Berliini Kuningliku Muuseumi direktsioonile oma aru-

ande. „Igatahes,” kirjutas ta sel ajal Bagdadist Baabüloni kohta, „leitakse sealt peaasjalikult Nebukadnetsari ehitusi.”

See kõlab nii, just nagu ei ootaks ta erilisi tulemusi neist kaevamistest, kuid tema rõõm, kui ülesanne temale antakse, räägib selle vastu. Muide, varsti hajusid kõik tema kahtlused. faktide ees.

5. aprillil 1899. aastal kirjutab ta: „Kaevan juba neliteist päeva ja kogu asi on täielikult õnnestunud!”

Esimene, millele ta satub, on tohutu Baabüloni müür. Piki seda müüri leiab ta reljeefi jäänused, esialgu muidugi ainult üksikud fragmendid: lõvinahku, lõvilõugu, sabasid, küüniseid, silmi, inimjalgu, habemeid, inimsilmi, peenejalgsete loomade - tõenäoliselt gasellide - jalgu ja kuldikihvu. Ainult kaheksa meetri pikkusel müürilõigul leiab ta umbes tuhat fragmenti. Kuna ta hindab reljeefi pikkust kolmesajale meetrile, siis kirjutab ta samas tirjas: „Nii arvestan ma umbes 37000 fragmenti!” Need on väljavaated pärast neljateistkümnepäevast kaevamist!

Kõige üksikasjalisemate kirjelduste eest, mida omame Baabülonist, oleme tänu võlgu kreeka reisijale Herodotosele ja Artakserkses II ihuarstile Ktesiasele. Suurim ime, mida nad teadsid teatada, oli linnamüür. Selle mõõtmetest annab Herodotos sellised andmed, mida kahe tuhande aasta vältel peeti maailmaränduri tavalisteks liialdusteks: la kinnitas, et. müür oli nii tohutult lai, et selle peal oli küllaldaselt ruumi kahele nelja hobuse rakendile üksteisest möödumiseks!

Koldewey sattus otseteed sellele müürile. Kuid edasi areneb töö aeglaselt; need olid kõige rohkem tööd nõudvad kaevamised maailmas. Sel ajal kui mujal asus kultuurkiht kahe-kolme, maksimum kuue meetri sügavusel pinnast, tuli siin toimetada kõrvale kaheteistkümne meetri, sageli kahekümne

nelja meetri paksusi mullamasse. Rohkem kui kahesaja töölisega kaevas Koldewey suvel ja talvel, rohkem kui poolteist aastakümmet. . .

Ta saavutas oma esimese võidu, kui ta tõestas, et Herodotose teated ei olnud liialdatud. (Kas ei olnud iga edukas arheoloog teinud rohkem või vähem sellist? Schliemann tõestas Homerose ja Pausaniase täpsust, Evans tõetera Minotaurose legendis, Layard teatud piiblikohtade tõepärasust.)

283

Koldewey kaevas välja seitsme meetri paksuse toortellistest müüri. Umbes kaheteistkümne meetri kaugusel sellest kerkis teine müür, sel korral põletatud tellistest ja seitse meetrit kaheksakümmend sentimeetrit paks, selle taga kolmas müür põletatud tellistest, kolm meetrit kolmkümmend sentimeetrit paks. Omal ajal ääristas viimane tõenäoliselt kraavi, mis täideti veega, kui linna

ähvardas hädaoht.

Ruum müüride vahel oli olnud nähtavasti täidetud mullaga, tõenäoliselt välismüüd kõrguseni. Siin oli, kus sõita nelja hobuse rakendiga! Müüril paiknesid vahitornid, iga viiekümne meetri järel üks. Koldewey arvates oli neid sisemüüril kolmsada kuuskümmend, välismüüril nimetas Ktesias neid kakssada viiskümmend, mis on täiesti tõenäoline.

Selle müüriga kaevas Koldewey välja kõige grandioossema linnakindlustise, mida maailm iganes on näinud. Müür kõneles sellest, et Baabülon oli kogu Oriendi suurim linn, isegi suurem kui Niinive. Aga kui pidada linnaks „müüriga piiratud asulat”, siis on Baabülon seni suurimaks kõigist linnadest, mis iganes on ehitatud inimkäte poolt.

Nii kirjutas Nebukadnetsar: „Ma ümbritsesin Baabüloni idast võimsa müüriga. Ma kaevasin kraavi ja kindlustasin tema nõlvad asfaldi ja põletatud tellistega. Võimsa müüri ehitasin tema kaldale. Ma tegin laiad väravad seedripuust ja katsin need vaskplaatidega. Selleks et vaenlased, kes kavatsevad kurja, ei võiks tungida Baabüloni piiridesse külgedelt, ümbritsesin ta võimsate vetega, nagu mere-voogude valliga. Tema ulatus oli nagu suure mere, soolase vee ulatus. Et vältida läbimurret sellest küljest, püstitasin kaldale valli ja katsin selle põletatud tellistega. Valli kindlustasin ma hoolikalt.ja muutsin Baabüloni linna kindluseks. “

See oli kirnllustus, mis pidi olema kättesaamatu kõigile tolleaegsetele rünnakuvahenditele. Aga kas ei langenud Baabülon sellest hoolimata? Jääb üle ainult üks lahendus: vaenlane võitis seestpoolt. Alati oli silmapilgul, kui vaenlane seisis müüride ees, linnas segase sisepoliitika tõttu parteisid, kes - ühel juhul õigusega, teisel - vääralt, nägid vaenlases vabastajat. Võimalik: et nii langes ka see suurim kindlus maa peal.

284

Jah, Koldewey sattus tõepoolest Nebukadnetsari Baabülonile. Prohvet Taaniel nimetas Nebukadnetsarit „kuningate kuningaks” ja. „kuldseks peaks” ning just tema ajal algas linna monumentaalne uuendamine: toimus Emahhi templi, Esagila ja Ninurta templi restaureerimine, restaureeriti vanem Ištari tempel Merkesis. Nebukadnetsar uuendas Arahtu kanali seina, ta ehitas esimese kivist silla üle Eufrati ja Libil-higalla kanali, ehitas välja linna lõunaosa selle paleedega, kaunistas Ištari värava kirjult emaileeritud loomareljeefiga.

Tema eelkäijad valmistasid kõik ehitused päikese käes kuivatatud toortellistest, mis varsti tuule ja halva ilma käes purunesid. Nebukadnetsar hakkas kindlustustöödeks kasutama tõelisi telliskive. Varasema epohhi ehitustest ei jäänud peaaegu mingeid jälgi peale hiiglaslike küngaste just sellepärast, et nende ehitamisel tarvitati ebakindlat materjali. Nebukadnetsari-aegsed ehitused pärandasid hoolimata palju tugevamast materjalist järeltulijaile peaaegu niisama vähe jäänuseid,

kuid teisel põhjusel: sajandite jooksul vaatasid kohalikud elanikud neile kui kivimurrule ja võtsid, sealt telliseid oma ehitusteks; sama saatus tabas paganlikke templeid Roomas paavstlikul keskajal. Kaasaegne linn Hilla ja paljud ümbruskonna külad on ehitatud Nebukadnetsari tellistest (teame seda täpselt, sest tellistel seisab tema tempel), isegi kaasaegne tamm, mis eraldab Eufrati veed Hindije kanalist, koosneb suuremas osas tellistest, millel kunagi sammusid vanad babüloonlased. Pole võimatu, et tulevased arheoloogid, kes kunagi kaevavad välja selle tammi jäänused - kui see kunagi hävib -, peavad seda samuti Nebukadnetsari aegseks ehituseks.

Palee, ei, paleede komplekt, palee–linn, mis laius tohutul pindalal, mida .igavesti rahulolematu Nebukadnetsar üha jälle laiendas, pidades seni ehitatut „mittevastavaks kuningliku majesteedi väärikusele", see palee oli oma rikkalike kaunistustega, glasuuritud tellistest mitmevärviliste bateljeefidega tõeline ime - külm, võõras, barbaarne toredus. Muide, Nebukadnetsar kinnitab, et ta ehitas kogu palee viieteistkümne päevaga; teade, mida anti põlvest põlve edasi aastasadade jooksul kui absoluutselt tõepärast.

Eelkõige olid need aga kolm ehitust, mille väljakaevamine Koldewey poolt äratas kogu maailma tähelepanu:

need olid aed, torn ja tänav, millele ei ole võrdset maailmas.

Uhel päeval leidis Koldewey lõunakindluse kirdenurgas võlvehituse, mis oli ülimalt kummaline ja täiesti ainulaadne. Esiteks olid siin ainsad keldriruumid, mis seni Baabülonis olid päevavalgele tulnud. Teiseks ei olnud varem leitud sellist võlvkaarte arhitektuuri kogu Mesopotaamias. Kolmandaks leidus seal kaev, mis koosnes kolmest täiesti ebatavaliselt paigutatud šahtist. Pärast pikki arutlusi oletas Koldewey (ka siis mitte täie kindlusega), et need on linditaolise veetõstjaga vesiratta jäänused, mida omal ajal oli kasutatud pidevaks kastmiseks. Neljandaks, selles võlvis oli tarvitatud mitte ainult telliseid, vaid ka tahutud kive, mida terves Baabülonis oli leitud veel ainult ühes kohas - Kasri põhjamüüri juures.

Kõigi asjaolude ühendamine lubas näha selles ehituses tolle aja kohta harukordselt õnnestunud konstruktsiooni nii tehnika kui ka arhitektuuri seisukohalt; ehitus oli määratud nähtavasti täiesti erilisteks eesmärkideks.

Ja äkki Koldewey taipas. Kogu kirjanduses Baabüloni kohta, alates antiikkirjanike Josephuse, Diodorose, Ktesiase ja Straboniga ning lõpetades kõigi seni dešifreeritud kiilkirjatekstidega - kõikjal, kus oli juttu „patusest" linnast, nimetati ainult kaht kohta, kus tarvitati ehitamisel tahutud kive, kusjuures seda eriti alla kriipsutati: Kasri põhjamüüri juures (kus Koldewey oli neid juba leidnud) ja „Semiramise rippuvate aedade" ehitamisel. .

Kas Koldeweyl õnnestus tõepoolest sattuda nende suurepäraste aedade jälile, mille ilust kõneles kogu Vana Maailm, arvates need „seitsme maailmaime" hulka ja ühendades aiad legendaarse kuninganna Semiramise nimega?

Selline leid, õnnelikust mõttest tekkinud hüpotees loob alles lahtikaevamata pinna ees palavikulise pinge õhkkonna, erutab kõiki sündmusest osavõtjaid, toob kaasa lõputuid vestlusi, tuliseid erialaseid sõnalahinguid nii kaevamiskohal kui ka õhtuti telgi ees; on ju ertitav elada kaasa hetkele, mis peab tooma selguse küsimusse, mis aastatuhandete jooksul oli ainult mõistatus.

Koldewey kontrollis veel kord vanu teateid. Ta kaalus iga lauset, iga rida, iga sõna, ta riskeeris isegi minna. talle

võõrasse võrdleva keeleleaduse valdkonda ja lõpuks jõudis ta veendumusele, et tema oletus on õige.

Leitud ehitus ei võinud olla midagi muud kui Semiramise- igavesti haljaste „rippuvate aedade”

keldrivõlv, mille sees asus nendel aegadel ennekuulmatu vesivarustuse süsteem.
Kuid „ime” lakkas nüüd olemast ja vabanes kõigist legendipärgadest. Sest mida kujutasid endast need „rippuvad aiad”, kui Koldewey oletus oli õige? Need olid kahtlemata väga toredad, kindlasti väga imposantsed aiad hoone katusel - omalaadne tolleaegse tehnika ime, kuid mitte rohkem, ja vaevalt võib neid võrrelda teiste ehitustega samas Baabülonis, mida Herodotos aga ei asetanud „maailmaimede” hulka.
Tuleb öelda, et kõik meie teated legendaarsest Semiramisest on küsitavad. Nad pärinevad enamikus Ktesiaselt, kes on tuntud oma lopsaka fantaasiaga. Nii kujutab tema kinnitust -mööda Dareiose kuju Behistunis Semiramist, keda ümbritseö sada ihukaitsjat! Vastavalt Diodorosele hülgasid vanemad Semiramise lapsena, teda toitsid tuvid; hiljem abiellus ta kuninga nõunikuga, kellelt kuningas ta ära võttis. Ta kandis riietust, „mis ei lasknud ära tunda, kas ta on mees või naine”; pärast seda, kui ta oli andnud valitsemise üle oma pojale, muutus ta tuviks ja lendas paleest välja - otse surematusse.

Paabeli torn!
Ehitus, millest räägitakse Moosese esimeses raamatus:
Ja nad ütlesid üksteise vastu: tehkem nüüd telliskive ja põletagem neid tugevasti. Siis oli telliskivi neile kiviks ja mäevaik saviks. Ja nad ütlesid: ehitagem nüüd endile linn ja torn, mille tipp ulatuks taevasse, et me saaksime kuulsaks, et meid ei pillutataks laiali üle kogu maa.”
Koldeweyl õnnestus avastada ainult tohutu vundament. Vanad tekstid aga ütlesid talle, et torn oli omal ajal püsti seisnud. See torn, millest piibel räägib (ta nähtavasti eksisteeris tõepoolest), pidi juba Hammurapi ajaks olema hävinud; tema asemele ehitati teine, mis püstitati esimese mälestuseks. Nabopolassar jättis järele sõnad: „Sel ajal käskis mind Marduk püstitada Paabeli torni,- mis enne mind oli lagunemas ja viidud varisemiseni - rajada tema vundament kindlalt allmaailma rinnale, kuna tema tipp tõuseks taeva alla.” Ja tema poeg Nebukadnetsar lisas:

„Panin käe külge selleks, et ehitada Etemenanki tipp, mis võistleks taevaga.”
Torn oli kõrgunud tohutute terrassidena. Herodotos kõneleb kaheksast üksteise peal seisvast tornist; üks ikka väiksem kui teine. Kõige ülemises, kõrgel maa kohal, seisis tempel. (Tegelikult oli terrasse seitse.)
Torn seisis Sahni tasandikul, selle nime sõnasõnaline tõlge on „pann”. „Meie Sahn aga,” kirjutab Koldewey, „ei ole midagi muud kui vana püha piirkonna tänapäevane vorm, milles kõrgus tsikkurat „Etemenanki”, „taeva ja maa nurgakivi”, Baabüloni torn, ümbritsetud ringmüürist, mille juurde kuulusid ainult kultuslikud ehitused.
Torni alus oli üheksakümmend meetrit lai; samasugune oli olnud ka torni kõrgus. Kolmkümmend kolm meetrit oli kõrge esimene korrus, kaheksateist teine, kuus meetrit ülejäänud neli. Kõige ülemise korruse, kõrgusega viisteist meetrit, moodustas Baabüloni jumala Marduki tempel. Kaetud kullaga ja siniste glasuurtellistega oli ta kaugele nähtav ja nagu tervitas teekäijaid.
„Aga mis on kõik need kirjeldused, võrreldes selle ettekujutusega templist, mille annavad tema varemed, kuigi nad on tugevasti purustatud!” kirjutab Koldewey. „Torni kolossaaIne massiiv, mis Vana Testamendi juutidele oli inimliku upsakuse kehastuseks, kõrgus uhkete templite-paleede, avarate ladude, arvutute ruumitle keskel; tema valged seinad, pronksväravad, ähvardavad kindlusmüürid kõrgete portaalide Ja tuhande torni metsaga - kõik see pidi looma suuruse, võimsuse, rikkuse mulje; kogu suures Babüloonia riigis oli raske leida midagi sellesarnast.“

Igal suuremal Babüloonia linnal oli oma tsikkurat kuid ükski neist ei olnud võrreldav „Paabeli torniga”. Viimase ehitamiseks ali kasutatud kaheksakümmend viis miljonit tellist; kolossaalsena kõrgus ta kogu ümbruse kohal.

Ka „Paabeli torn” on orjade töö; ka siin vingusid ülevaatajate piitsad nagu Egiptuse püramiidide ehitusel. Aga üks oli siin põhimõtteliselt erinev: püramiidi ehitas üks valitseja sageli lühikese elu jooksul ainult endale, oma muumiale, oma „kaale”; astmiktorni aga ehitasid valitsejate generatsioonid -,mida alustas vanaisa, seda jätkas veel pojapoeg. Hävisid Egiptuse püramiidid või purustati ja riisuti -nad tühjaks rüüstajate poolt, siis ei tõusnud ükski käsi, et neid uuesti üles ehitada või koguni uute

288

aaretega täita. Babüloonia tsikkurat aga purustati mitu korda; iga kord ehitati ta uuesti üles ja kaunistati uuesti. See on arusaadav: valitsejad, kes ehitasid tsikkuratte, ei ehitanud endale, vaid kõigile. Tsikkurat oli rahva pühamu, oli koht, kuhu siirdusid palvetama tuhanaed, kes austasid jumalatest suurimana Mardukit. Milline pilt pidi see olema olnud, kui nad voolasid välja alumisest templist, kus nad esmakordselt olid ohverdanud Marduki ees, tema kuju ees, mis Herodatase andmeil ühes trooni, jalapingi ja lauaga oli kaalunud 800 talenti ja pidi olema puhtast kullast. (Preestrite ruumides leidus nõndanimetatud „algtalent”, kivist part - „õige talent”, nagu ütles raidkiri sellel - raskusega 29,68 kilogrammi. Selle järgi koosnes Marduki kuju - kui tahetakse uskuda Herodatost - ümmarguselt 23 700 kilogrammist puhtast kullast.)

Seejärel tõusis rahvahulk laias rongkäigus mööda hiiglaslikke kivitreppe torni külgedel teisele korrusele, mis asus maast kolmekümne kolme meetri kõrgusel, preestrid aga kiirustasid samal ajal mööda sisetreppi kolmandale korrusele, kust nad salakäikude kaudu jõudsid Marduki pühamusse, mis asus torni tipus. Sügavsiniselt heIkisid selle glasuuritud tellised. Herodotos nägi seda pühamut 458. aasta paiku e. m. a., niisiis umbes sada viiskümmend aastat pärast kogu tsikkurati valmimist; kahtlemata oli tsikkurat siis heas seisundis. Vastandina „Alltemplile” ei olnud selles „Kõrgtemplis” enam ühtki kuju. Selles ei olnud midagi muud peale „hästi ettevalmistatud” diivani (kõik jõukad idamaalased, ka kreeklased ja roomlased sõid „laua juures lamades”) ja kullatud laua. See pühim koht ei olnud lihtrahvale enam ligipääsetav, sest siia ilmus Marduk ise, kelle vaadet harilik surelik ei pidanud võima välja kannatada. Ainult üks valitud naine veetis siin öö öö järel, olles valmis jagama Mardukiga aset. „Nad kinnitavad samuti,” teatab Heradotas ja kahtleb samaaegselt, „jumal ise külastavat templit ja puhkavat sellel asemel - see paistab aga m:ulle uskumatuna.”

Umberringi kerkisid müürist ümbritsetud majad, milles elasid palverändurid, kui nad suurtel pidupäevadel kaugelt siia tulid, valmistudes protsessiooniks, ja samuti ka majad Marduki preestritele - jumala teenritena, kes kroonis kuningaid, oli neil kahtlemata suur võim. Niisugune oli see õu, mille keskel kõrgus Etemenanki -. Babüloonia Vatikan.

289

Tukulti-Ninurta, Sargon, Sanherib ja Assurbanipal vallutasid Baabüloni ja purustasid ka Marduki pühamu, Etemenanki, „Paabeli torni”.

Nabopolassar ja Nebukadnetsar ehitasid ta uuesti üles. Kui pärslane Küros pärast Nebukadnetsari surma 539. aastal e. m. a. linna vallutas, oli ta esimene vallutaja, kes seda ei purustanud. Teda üllatasid Etemenanki mõõtmed, mis mõjustasid teda nii, et ta mitte ainult ei loobunud purustamisest, vaid laskis rajada oma hauasamba miniatuurse tsikkurati, väikese „Paabeli torni” kujul.

Kuid veel kord purustati torn. Pärsia kuningas Kserkses ei jätnud järele midagi peale rusude, mida nägi Aleksander Suur oma sõjakäigul Indiasse. Jälle seisis üks võlutu võimsate varemete ees. Kahe kuu jooksul laskis ta töötada kümnel tuhandel inimesel, lõpuks kogu sõjaväel, et toimetada kõrvale rususid; Strabon räägib sellega seoses 600 000 päevapalgast.

Kakskümmend kaks sajandit hiljem seisis samas kohas Öhtumaa õpetlane. Ta ei otsinud kuulsust, vaid teadmisi; tema käsutuses ei olnud kümme tuhat inimest, vaid ainult kakssada viiskümmend.

Üheteistkümne aasta jooksul maksis ta välja 800 000 päevapalka. Ja selle tulemusena selgus, kuidas oli välja näinud see ainulaadne ehitus!

„Rippuvaid aedu” olid juba vanaaja inimesed ülistanud ühe maailmaimena, „Paabeli torn” on tänapäevalgi inimliku upsakuse sümboliks. Kuid Koldewey ei otsinud üles ainult neid ehitusi, ta kaevas välja veel teise osa suurest linnast, millest olid küll kõnelnud vanad tekstid, kuid mis ei olnud laiemalt tuntud.

Õigemini öeldes oli see ainult üks tänav, kuid kui Koldewey selle nüüd välja kaevas, siis seisis ta ees maailma suurepäraseim tänav, suurepärasem vanade roomlaste ja isegi Uue Maailma tänavatest, kui mitte siduda mõistega „suurepärane” tema ulatust. Tänav ei olnud ehitatud liikluseks (seda ta oli teises järjekorras), vaid see oli protsessioonitee suure isanda Marduki jaoks, keda kummardasid ja teenisid Baabülonis kõik, isegi Nebukadnetsar.

See kuningas ehitas oma neljakümne kolme aastase valitsemisaja jooksul peaaegu vahetpidamatulIt. Üksikasjaliselt teatab ta tänavast: „Aibur-sabu, Baabüloni

290

tänava, täitsin ma suure isanda Marduki protsessiooni jaoks kõrge kattega ja turminabanda- ja šadukividega tegin ma Aibur-šabu Illu värava juurest kuni Ištar-saki
pat-tebišani kõlblikuks tema jumalikkuse protsessiooniks;

Nebukadnetsari pitserid, mis korduvad miljonitel tellisteI. Nende sisu on ligikaudu järgmine: „Nebukadnetsar, Babüloonia kuningas, Esagila ja Egida kaitsja, Babüloonia kuninga Nabopolassari poeg..

ühendasin ta selle osaga, mida oli ehitanud minu isa ja tegin tee suurepäraseks.”

Niisiis, see oli protsessioonitee jumal Mardukile, kuid samal ajal oli ta ka linna kindlustuste koostisosaks. Sest

291

see tänav sarnanes tohutu õõnesteega: paremal ja vasakul tõkestasid vaadet tänavat piiravad kõrged, seitsme meetri paksused kindlusemüürid. Tänav ulatus sellisel viisil eelkindlusest kuni Ištari väravani (raidkirja „Ištar- sakipat-tebiša”), mille taga linn alles tõeliselt algas. Iga vaenlane, kes tahtis tungida linna, pidi liikuma seda tänavat mööda, kuid sellisel juhul muutus Aibur-šabu surmateeks.

Kitsikustunnet, mis pidi selles kivikuristikus haarama iga vaenlast, suurendas see, et tänavat piiravailt müüridelt vaatas sada kakskümmend lõvi lehvivate kollaste või punaste lakkadega, laialt avatud hambuliste lõugadega (mõju pidi olema seda suurem, et tolleaegsed inimesed uskusid muinasjutuolendite ja kurjade vaimude olemasolu). Nad näisid ähvardavas poosis sirutuvat vaenlase vastu, igaüks oli kaks meetrit pikk, nende suurepärased glasuuritud tellistest valged või kollased reljeefid helesinisel või tumesinisel foonil kaunistasid tänava mõlemaid külgi. Tänava laius oli kakskümmend kolm meetrit.

Asfaldiga ülevalatud tellistekihil lamasid tänava keskel tugevad lubjakiviplaadid, mis olid ruudukujulised, külje pikkusega üks meeter, kuna servadel asusid poole väiksemad, viirutatud punase ja valge inkrustatsiooniga. Kõik liitekohad olid üle valatud asfaldiga, aga iga kivi allküljel oli järgmine raidkiri: „Mina, Nebukadnetsar, Baabüloni kuningas, Nabopolassari, Baabüloni kuninga poeg. Baabüloni tänava olen suure isanda Marduki protsessiooni jaoks sillutanud šadukivi-plaatidega. Marduk, isand, kingi meile igavene elu!” .

Värav oli tänava vääriline: veel tänapäevalgi on ta oma kohati kaksteist meetrit kõrgete müüridega kõige tähelepandavam sellest, mis on üle jäänud Baabülonist. Siin oli õigupoolest kaks hiiglaslikku väravaehitust kahe tugeva esileulatuva torniga, ja ka siin, ükskõik kuhu rändur oma pilku ei pööranud, võis kõikjal näha pühade loomade kujutusi; Koldewey luges siin kokku viissada seitsekümmend viis looma: oma kirevusega, särades ka siin sinisel põhjal, pidid nad tulija täitma hirmu ja värinaga nende väravate taga lebava linna võimsuse ees.

Kuid väravatel ei olnud kujutatud lõvid, jumalanna Ištari loomad, vaid sõnnid - ilmajumal Rammani (teda

292

kutsuti ka Adadiks) pühad loomad, ja „sirruš”, lohe, kes oli püha jumalatest ülimale Mardukile endale. „Sirruš oli neljajalgne fantastiline olend kõrgete jalgadega, tagajalgadel linnuküünised; tema keha katsid soomused; pika kaela otsas asus suurte silmadega maopea sarvega lamedal koljul, suust ulatus välja lõhestatud keel. See oligi kuulus Baabüloni lohe!

Jälle vabanes piibli jutustuse tõetera legendaarsest kestast. Taaniel, kes istus Baabülonis lõviaugus, sai tunda Jahve võimsust ja tõestas, et lohe on võimetu tema jumala vastu.

„Võib arvata, “ ütleb Koldewey, „et Esagila preestrid hoidsid seal mingisugust roomajat, võib-olla arvaali, keda selles ümbruses võib leida, ja esitasid teda templi poolhämaruses elava sirrušina. Sellisel juhul pole midagi imestada, et lohe, neelanud alla prohvet Taanieli poolt karvadest ja asfaldrst valmistatud kanapoja, seda taluda ei suutnud.”

Millist vaatepilti pidi pakkuma suur uusaastaprotsessioon, mis liikus mööda Marduki teed! Koldewey püüab leida võrdlust.

„Nägin kord, kuidas inimesest suurem neitsi Maria hõbekuju, koormatud võrude, briljantide, kulla ja hõbedaga, ilmus neljakümne mehe poolt kantud kandetoolil Sürakuusa toomkiriku peauksele ja kuidas see kuju pidulikus rongkäigus muusika, palvete ja laulude saatel viidi Latomia aedadesse. Umbes sellisena kujutlen ma. jumal Marduki protsessiooni, kui ta pidulikult alustas Esagilast teekonda mööda Baabüloni protsessioonitänavat.”

Kuid see võrdlus on kindlasti nõrk. Kõik need kombetalitused pidid toimuma veel suurepärasemalt, võimsamalt, toredamalt ja barbaarsemalt, kuna meile on võrdlemisi hästi tuntud, kuidas toimus madalamate jumalate rongkäik Esagila templi „Saatuseruumist” Eufrati kaldale, kolmepäevane palvetamine nende poole ja nende triumfaalne tagasitulek.

Meie ajaarvamise alguse paiku, partlaste ülemvõimu all, algas Baabüloni laastamine. Ehitused lagunesid. Sassaniidide ajal (226-636 m. a. j.) seisid veel üksikud elamud seal, kus kunagi olid kõrgunud paleed; araabia keskajaks

aga, 12. sajandiks, olid säilinud ainult üksikucl hurtsikud. . .

293

Tänapäeval näeb siin Koldewey poolt taasäratatud Baabüloni - ehituste varemed, hiilgavad fragmendid, kunagise toreduse jäänused. Kuidas kõlasidki prohvet Jeremia sõnad? „Seepärast peavad seal elama kõrbeloomad ja metsikud koerad ja noored jaanalinnud, ja seal ei pea enam kunagi keegi elama ja ei ole seal aset põlvest põlveni. ..

26. PEATÜKK

TUHANDEAASTASED KUNINGAD JA SUUR VEEUPUTUS

Kui tänapäeval jookseb must kass meie ees üle tee ja ebausk sunnib meid tagasi pöörduma, kas me mõtleme sel hetkel vanadele babüloonlastele? Meenutame me seda rahvast, kui vaatame oma kella kaheteistkümneks jaotatud numbrilauda, ostame tosina taskurätte, kuigi oleme harjunud mõtlema ja arvutama kümnendsüsteemis? Kas me meenutame babüloonlasi, kui seostame oma saatuse tähistaevaga, kõneldes, et see või see on sündinud õnneliku tähe all? Me peaksime seda tegema, sest teatav osa meie mõtlemisest ja maailmatunnetamisest on pärit Babülooniast, täpsemalt öeldes - võib-olla Babülooniast, kuid mitte babüloonlastelt.

Inimkonna ajaloo lähem tundmaõppimine lubab tunda teatud momendil igaviku hingust. Sellistel minutitel võib veenduda, et inimkonna viie tuhande aastasest ajaloost ei ole kõik tagasitoomatult kadunud; paljut sellest, mida kunagi peeti õigeks, eitame praegu, kuid sõltumata sellest, kas vanade illimeste ettekujutused olid õiged või mitte, kas nad on meie teadvuse poolt vastu võetud või ei leia nad seal kohta, elavad nad edasi. See moment saabub ootamatult ja alles siis saab äkki teada, milline eelnevate põlvkondade mõtete ja kujutluste koorem lasub inimesel; kaotamatu pärandina kanname seda oma teadvuses, enamikul juhtudel ei anna me isegi endale aru selle pärandi suurusest ja tähtsusest, ei oska seda isegi kasutada vajalikul viisil.

Väljakaevamiste ajal Baabülonis veendusid arheoloogid (see oli neile üllatav) nii-öelda iga labidatäiega selles, et meie teadvuses ja alateadvuses elavad paljud selle vana rahva mõtted ja ettekujutused, osutades oma mõju

meie tunnetele ja ümbritseva maailma tajumisele. Kuid veel ootamatum oli avastus, et ka babüloonia tarkus oli juba päritud tarkus - tõendite hulk muutus selles osas järjest arvukamaks - ja et see pärines rahvalt, kes oli veel vanem kui semiidid-babüloonlased ja isegi egiptlased.

Selle rahva olemasolu tõestati harukordseimal teel, mida üldse mõelda võib. See avastus on kahtlemata üks inimvaimu hiilgavamaid saavutusi. Avastus tehti kiilkirja dešifreerijate kaalutluste ühendamise tulemusel ning vaevalt on seda võimalik teisiti paremini väljendada selle rahva olemasolu „arvutati välja”. . .

Kui astronoomid komplitseeritud mõõtmiste põhjal esmakordselt julgesid väita, et kindlas kohas ja kindlal ajal ilmub nimetu täht, mida veel ükski inimsilm pole näinud, ja kui see täht tõepoolest ilmus ennustatud kohas ja ennustatud ajal, siis elas astronoomiateadus üle suure triumfi. .

Analoogilise avastuse tegi vene õpetlane D. Mendelejev, kes oskas näha seni tuntud jaotamatute (nagu tol ajal arvati) keemiliste elementide näivas kaoses kindlat seaduspärasust, mille alusel ta koostas elementide tabeli ja ennustas, et tabelis olevad lüngad kuuluvad reale seni tundmatutele elementidele kindlate omadustega.

Sama toimus ka antropoloogia valdkonnas: puhtteoreetiliste kaalutluste alusel eeldas Haeckel, et minevikus eksisteeris inimese ja inimahvi vahepealne vorm, mille ta nimetas pitekantropuseks; Haeckeli mõtet kinnitas hiilgavalt Eugene Dubois, kui ta 1891. aastal leidis Jaava saarel luujäänused, mis vastasid täielikult Haeckeli rekonstruktsioonile.

Pärast seda kui Rawlinsoni töö jätkajad olid ületanud dešifreerimise raskused, võisiq kiilkirja spetsialistid pühenduda eriküsimustele, nende seas ka küsimustele kiilkirjamärkide päritolust ja

babüloonia-assüüria keelesuhetest. Püüdes üldistada mõningaid fakte, tegid nad järeldusi, mis lõppude lõpuks viisid neid välja hämmastava väiteni.
Babüloonia-assüüria kirjamärkide paljutähenduslikkus ei seletu iseendast. Selline keerukas kirjasüsteem, selline kummaline segu tähe-, silp- ja piltkirjast ei võinud korraga välja kujuneda siis, kui babüloonlased astusid ajaloo

296
areenile. Selle kirja iseloom kõneles pika aja jooksul toimunud arengust, see võis pärineda ainult teistelt. Sajad eelkõige keeleteaduslikud üksikuurimused, mis täiendasid ja parandasid üksteist, ühendati õpetlaste poolt ja siis püstitati üldistav hüpotees: kiilkirja ei võinud leiutada babüloonlased ja assüürlased, vaid üks teine, ülimalt tõenäoliselt mitte semiidi päritoluga rahvas, kes tuli ida-poolselt mägismaalt, kelle olemasolu aga ei tõendanud igatahes seni veel pisimgi leid.
Selline hüpotees ei jätnud julguses soovida. Ometi muutusid õpetlased aastate jooksul oma asjas nii kindlaks, et nad ei kõhelnud isegi anda nime sellele rahvale, kelle olemasolu nad ainult eeldasid ja kellest ei kõnelnud ükski kirjalik allikas. Ühed nimetasid neid akadlasteks, saksa-prantsuse õpetlane Jules Oppert nimetas nad sumeriteks ning see, nimetus kodunes; see on võetud Lõuna-Mesopotaamia varasemate valitsejate tiitlist, kes nimetasid end „Sumeri ja Akkadi kuningateks”.
Esitasime siin mainitud kaalutluse, teooria ja väite üpris lihtsustatult. Kuid täpselt samuti nagu ilmus kunagi ettearvestatud planeet, nagu avastati puuduvad elemendid ja leiti pitekantropus, leiti ühel päeval ka esimesed jäljed saladuslikust rahvast, kes andis babüloonlastele ja assüürlastele kirja. Kas ainult kirja? Ei kestnud kaua, kui avastati, et peaaegu kõik, mis kuulub Baabüloni ja Niinive kultuurisaavutuste juurde, oli arenenud salapärasesumeri rahva kultuuri põhjal.
Mainisime juba Ernest de Sarzeci, Prantsuse abikonsulit, kes ei olnud elukutseline arheoloog ja ei omanud vähimatki aimu arheoloogia ülesannetest enne, kui ta tõstis jala Mesopotaamia pinnale. Kuid Mesopotaamia varemed ja künkad äratasid tema uudishimu täpselt samuti, nagu nad kunagi äratasid uudishimu Paul Emile Bottas (sest ajast oli möödunud nelikümmend aastat). Õnn saatis de Sarzeci: vaevalt alustanud kaevamisi, mida ta teostas veel täiesti diletantlikult, leidis ta Tellos ühe künka jhtamil seni veel tundmatut laadi raidkuju. Ta kaevas edasi ja edukalt: ta leidis tekste ja seega „ettekuulutatud” rahva - sumerite esimesed nähtavad jäljed!
Maavürsti või preesterkuninga Gudea raidkuju, valmistatud kõvast dioriidist ja suurepäraselt poleeritud, oli kõige hinnalisem ese, mis koos teiste väärtuslike leidudega laevale laaditi ja Pariisi Louvre'i muuseumi saadeti.

297
Millise erutuse kutsusid nad esile teadlaste seas! Isegi kõige ettevaatlikumad ja daatumitega tagasihoidlikud assürioloogid olid sunnitud leiutingimuste ja kirjalike allikate põhjal tunnistama, et mõned neist äsjaleitud muististest pidid pärinema ajast 3000-4000 aastat e. m. a., kuuludes seega veel vanemale kultuurile, kui seda oli isegi egiptuse oma.
De Sarzec kaevas neli aastat, 1877-1881. Aastail 1888-1900 kaevasid Nippuris ja Faras ameeriklased HilpTecht, Peters, Hayne ja Fisher. Aastail 1912-1913 kaevas Saksa Idamaaselts Erehhis; 1928. aasta ndvembris alustas ta uusi kaevamisi. 1931. aastal kaevati jälle Faras; ekspeditsiooni organiseeris American School of Oriental Research Erich F. Schmidti juhatusel.
Kaevamistel tulid päevavalgele suured ehitused - astmikpüramiidid-tsikkuratid, ilma milleta on sealseid linnu niisama raske ette kujutada kui mošeed minaretita või kirikut tornita. Leiti ka vanu tekste, mis lasksid jälgida Mesopotaamia ajalugu üha kaugemale tagasi kuni inimkultuuri algpäevade hämarusse. Babüloonia ajaloo mõistmiseks ei olnud see avastus vähema tähtsusega kuiVanaKreeka ajaloole kreeta-mükeene kultuuri avastamine. Kuid sumeri kultuuri lätted ulatusid tagasi palju kau-gemale minevikku. Näis, nagu kuuluks tema algus kui mitte maailma loomise aega, nagu seda kirjeldatakse piiblis, siis vähemalt esimeste inimeste aega pärast suurt veeuputust, mille jumal oli

saatnud ja mille ainult Noa üle elas. .. Kas ei jutustanud sellisest uputusest eepos pooljumal Gilgamešist, sama eepos, mille puuduvat osa George Smith Briti Muuseumist otsis Kujundžiki künka miljonite kildude seast ja lõpuks ka leidis?

Meie sajandi kahekümnendail aastail alustas inglise arheoloog Leonard Woolley' kaevamisi Uris, piibli Kaldea Uris, Abrahami kodumaal. Ta tõestas, et nii Gilgameši -eeposes kui ka piiblis on juttu ühest ja samast uputusest jä veel enam - et see uputus oli ajalooline tõsiasi!

Kui märg käsn tugevasti kokku pigistada, siis muutub ta kuivaks. Samuti muutub kuivaks ka meie-jutustus, kui me nüüd Babüloonia-Assüüria ajaloo vähestele lehekülgedele kokku surume. Ometi on selline ülevaade kuivuse kiuste vajalik sellele, kes ei rahuldu ainuüksi jutustusega, vaid tahab näha ka „ajalugu”.

Mesopotaamia ajalugu ei ole nii ühekülgne nagu näiteks Egiptuse oma. Tema vaatlemisel tuleb aga tahtmatult mõte võrrelda teda kreeka-rooma kultuuri algperioodiga. Kunagi tuli kaugelt võõras rahvas ja lõi Tirünsis ja Mükeenes oma kultuurikeskused; seejärel tungisid siia põhjast ahhailased ja doorlased. Paljude sajandite vältel muutus nende rahvaste kultuur segunedes selleks kultuuriks, mida praegu nimetame hellenistlikuks. Täpselt samuti tuli võõras sumeri rahvas Eufrati ja Tigrise deltasse, tõi kaasa väljakujunenud kultuuri, kirja ja seadused; ta hävitati juurteni mõne aastasaja jooksul barbaarsete rahvaste poolt. Kuid sumerite poolt väetatud kultuuri pinnal kasvas välja ja puhkes õitsele Sumeri ja Akkadi riikide pärija - Babüloonia.

Kas ei kõnele piibel keelte segamisest Paabeli torni ehitamisel? Tegelikult räägiti Baabülonis kaht riigikeelt - sumeri ja semiidi keelt (sumeri keel muutus aja jooksul ainult preestrite ja juristide keeleks); peale selle tõid oma murded kaasa maale tunginud amoriidid, aramealased, eelamlased ja kassiidid, aga hiljem Assüüriasse - lulubud, hurrud ja hetiidid.

Esimene valitseja,. kellel õnnestus ühendada suurem piirkond oma valitsuskepi alla - territoorium Eelamist Tauruseni - oli Sargon I (2684-2630 e. m. a.). Tema sündimisest kõneleb müüt, mis meenutab erakordselt analoogilisi müüte Kürosest ja Romulusest, Krišnast, Moosesest ja Perseusest. Sargoni sünnitas neitsi, kes usaldas lapse asfaldiga tihendatud korvis jõevoogude hoolde. Veekandja Akki kasvatas Sargoni üles ja tegi ta aednikuks, jumalanna Ištari abiga sai ta kuningaks. Pikka aega usuti, et Šarrukin („ tõeline kuningas”, Sargon) on ainult müütiline isik. Tänapäeval on aga tema ajalooline tegevus, mis oli küllalt tähelepandav, dokumentaalselt tõestatud.

Kakssada aastat valitses Sargoni dünastia, siis ta langes. (Ka Babüloonia-Assüüria ajaloo jagame dünastiaisse nagu Egiptuse, omagi; arengu jälgimiseks ei ole see aga siin nii oluline kui Egiptuses, seepärast jätame selle siin kõrvale.) Sissetungivad mägirahvad, eelkõige gutilased, laastasid maa. Linnriigid võitlesid ülevõimu pärast. Üksikud preesterkuningad Uris ja Lagašis, nagu Ur-Bau ja Gudea, saavutasid ajutiselt kaugeleulatuva mõju. Hoolimata poliitilisest segadusest arenesid kunst ja teadus sel ajal sumeri pärandile tuginedes sellise tasemeni, et nende

mõju pidi viljastama kogu inimeste ülejäänud ajalugu nelja tuhande aasta jooksul.

Hammurapil õnnestus julmas poliitilises võitluses maa uuesti ühendada, seda mitte ilma relvadeta. Oma võimsuselt ja kultuurilt oli tal nüüd täielik õigus pretendeerida esikohale tolleaegses maailmas. Hammurapi oli kaugelt enam kui sõdur. Kui ta oli saavutanud juba võimu, suutis ta oodata kakskümmend viis aastat, kuni tema võimsaim vaenlane kuningas Rimsin Larsas; oli saanud küllalt vanaks, et teda kindlalt võita. Peale selle on ta esimene suur seadusandja ajaloos. „Selleks, et tugev ei teeks liiga nõrgale, et vaeslapsele ja lesknaisele osutataks õiglust, laskis ta Baabülonis Esagila

templis oma väärtuslikud sõnad steelile raiuda ja selle raidkuju ette püstitada, mis kujutab teda kui õigluse kuningat.” Muide, juba enne teda oli olemas väikesi seaduste ülestähendusi: olid olemas Isini kuninga ja Uri kolmanda dünastia kuninga Sulgi fikseeritud seadused. Ja kui 1947. aastal ameerika arheoloog Francis Steele liitis neli Nippurist leitud kiilkirjafragmenti, siis avastas ta, et hoidis käes üht osa kuningas Lipit-Ištari (2100-2092 e. m. a.) seaduseraamatust, mis oli poolteist sajandit vanem kui Hammurapi „koodeks”. Kuningas Hammurapi teeneks on aga kohalike õiguste ja eeskirjade ühendamine seadustekogusse, mille ümmarguselt kolmsada paragrahvi ka siis veel edasi kehtima pidid, kui Babüloonia riik oli juba ammu hävinenud.
Ebatavaline tõus ammutas kauaks tühjaks Sumeri-Babüloonia riigi tootlikud jõud. Poliitiline killustatus nõrgestas riiklikku võimu, majandus langes kokku. Kadašman-Enlil I ja Burnaburiaš II ajal olid Babüloonial kaubanduslikud suhted kõigi naabermaadega kuni Egiptuseni; on säilinud kirjavahetus, mida peeti 1370. aasta paiku e. m. a. kolmanda ja neljanda Amenhotepiga. Isegi siis, kui maa vabanes kassiitide ikkest, hoolitsesid aramea beduiinid ja põhjast sissevoolavad assüürlased selle eest, et ei võinud vähemalt esialgselt kujuneda uut riiki.

Siin näeme nüüd jällegi suurepärast paralleeli, võrreldes kreeka-rooma kultuuri arenguga. Täpselt gamuti nagu kunagi Ateena nägi oma võimu, oma religiooni, oma kunsti ja oma teaduse järkjärgulist purustamist ja seda, kuidas kogu tema kultuur muudeti Rooma poolt tehniseeritud ja hingetuks tsivilisatsiooniks, täpselt samuti

pidi Babüloonia koos oma pealinna Baabüloniga pealt vaatama, kuidas tema kultuur pühitses tsiviliseeritud uussündi Assüürias, et lõpuks tekkis Niinive linn, mis Baabüloni suhtes polnud midagi muud kui Rooma Ateena suhtes.

Tukulti-Ninurta I (umbes 1250 e. m. a.) oli esimene assüürlane, kes võttis vangi Babüloonia kuninga. Tiglatpilesar I ajal (umbes 1100 e. m. a.) sai Assüüria suurriigiks, mis ometi tema järglaste ajal nii nõrgenes, et nomadiseerivad aramealased seda mitte ainult ootamatult ei vallutanud, vaid asusid ka tema pinnale elama. Alles Assurnasirpal II (884-860 e. m. a.) . ja Salmanassar IV (781-772 e. m. a.) taastasid riigi võimsuse, tungisid kuni Vahemereni, vallutasid kogu Süüria ja said isegi Foiniikia linnadelt tribuuti.- Assurnasirpalile on tänu võlgu pealinn Kalhu oma suurejoonelise valitsejapalee ja Niinive linn oma Ištari templi eest. Neli aastat valitses „Semiramis” (Samuramat); tema poeg Adadnirari III (810-782 e. m. a.) otsustas, et poliitiline edu „väärib missat”, ja püüdis Assüürias viia sisse Babüloonia jumalate austamist. Kuid alles Tiglatpilesar III (piiblis tigureerib ta Phuli nime all), ebatavalise tegujõuga usurpaator, andis Assüüriale jälle õiguse tunda end suurriigina ja sellele vastavalt käituda. Tema ajal (745-727 e. m. a.) ulatusid riigipiirid Vahemerest Pärsia laheni, ta tungis Armeeniasse ja Pärsiasse ja alistas rahvad, kelle metsikus oleks peatanud iga teise, vallutas Damaskuse ja hõivas ulatuslikud piirkonnad Põhja-Iisraelist.

Kõigi nende valitsejate kõrval oli terve hulk teisi, kelle nimesid ja valitsemisaastaid teame samuti, kuid kes ei vääri mainimist lühikeses ülevaates.

Järgmine, keda mainima peame, on Sargon II (722-705 e. m. a.), Karhemiši hetiitide võitja; tema ajal tundis Assüüria võib-olla kõige julmema poliitilise tsentralisatsiooni võimu. Ta on Sanheribi (705-681 e. m. a.), Baabüloni hullumeelse purustaja isa ja Assarhaddoni (681-669 e. m. a.) vanaisa, kes laskis Baabüloni uuesti üles ehitada, põhjas võitis kimmerlased ning 671. aastal e. m. a. vallutas Egiptuses Memfise ja rüüstas selle, täiendades Niinive

* Tõenäoliselt pole siin mõeldud mitte Salmanassar IV-ndat, kelle valitsemisajal Assüüria elas üle langusperioodi, vaid Salmanassar III-ndat (858-824 e. m. a.). (Toim.)

varakambreid; lõpuks oli ta Assurbanipali (668-626 e. m. a) vaarisa, kes küll kaotas võitluses vaarao Psammetihh I vastu oma isa vallutused Egiptuses, kuid oli seevastu tugev intriigides ja viis oma mässulise venna Baabüloni valitseja Šamaššumukini enesetapmiseni.'

Assurbanipal on vanaaja suurima raamatukogu asutaja Niinives (selle ületasid alles Aleksandria papüürusaarded) ja jäi hoolimata paljudest sõjaretkedest rohkem rahulikuks valitsejaks kui vallutajaks.

Järgmistest valitsejatest tuleb meenutada Sinšariškuni (625-606 e. m. a.), kes ei suutnud enam hoida enda käes riigiohje ja ei suutnud vastu panna üha tugevamaks muutuvale meedlaste survele; ta usaldas end seejuures oma väejuhi reetur Nabopolassari kätte ja kui meedlased tormasid juba mööda vallutatud Niinive tänavaid, põletas end ära tuleriidal koos kõigi oma naiste ja aaretega (Diodorose järgi, kes omakorda osutab Ktesiasele, oli tuleriit kõrge nelisada jalga; selles hukkus sada viis-kümmend kuldset voodit ja niisama palju kuldseid laudu koos kümne miljoni talendi kulla, saja miljoni talendi hõbeda ja hulga hinnaliste purpurriietega).

Oli see Babüloonia-Assüüria ajaloo lõpp? Truudusemurdja kindrali Nabopolassari näol tõusis Babüloonia troonile uuesti usurpaator; ta valmistas teed endast suuremale pojale, Nebukadnetsar II-le (604-562 e. m. a.), Mesopotaamia “Caesarile”.

Suurepärasus ja toredus, isevalitsusliku võimu jõud, mida nüüd nägi Baabülon, ei pärinenud ahmIt vaimust, traditsioonist ja selle linna igivanast kultuurist. See võeti vastu Assüüria ja Niinive kultuuri läbi. Mitte milleski ei külgnenud see uus riik vana kultuuriga, vanade kommetega, vanade ühiskondlike vormidega. See „Uus-Babüloonia riik”, nagu me seda tänapäeval nimetame, kujutas endast mandunud tsivilisatsiooni vanal kultuuripinnal.

Kõik Nebukadnetsari teod on tsivilisaatorliku loomuga. Meieni ulatunud tekstides ülistatakse tema tehnilisi teeneid: ta ehitas kanaleid, rajas parker ehitas, paisjärve, püstitas arvutu hulga hooneid - nii usulisi kui ka ilmalikke. Kuid iga tsivilisatsiooni õitsengule järgneb langus. Kuus aastat pärast Nebukadnetsari surma hävitati paleerevolutsiooniga tema dünastia. Viimane Baabüloni valitseja Nabunaid (555-539 e. m. a.), muinasaegne silmakirjateener, hukkus kuningapalee vallutamise ajal,

mille reeturid olid mänginud pärslaste kuninga Kürose kätesse.

Nii tegi Mesopotaamia kultuur oma viimase suure hingetõmbe Nebukadnetsari valitsemise aastel.

1911. aastal olid Briti konsuli abikaasa proua Winifred Fontana juures külas kolm noort arheoloogi. Kuna võõrustaja oli maalikunstnik, siis märkis ta ka sellele vastavalt oma päevikusse: „... Kõik kolm on väga ilusad modellid maalikunstnikule. . .”

Need arheoloogid olid David Hogarth, T. E. Lawrence ja Leonard Woolley. Uks peist, Lawrenee, saavutas mõned aastad hiljem ülemaailmse kuulsuse; seda küll mitte arheoloogina, vaid sellega, et ta juhtis Esimese maailmasõja ajal araablaste ülestõusu. Kolmanda kuulsus oli laia. avalikkuse silmis tühine, kuid seda suurem oma arheoloogidest kolleegide silmis.

Kui Winifred Fontanalt hulk aega pärast mainitud kohtumist küsiti, millise mulje jätsid talle arheoloogid, on täiesti arusaadav, et ta, mõjustatuna kolonel Lawrence'i vahepeal saavutatud edust, ütles: „Ometi tõmbas Lawrence minu tähelepanu üha jälle endale. . .”

Hoopis vastupidist arvamust väljendas aga üks süürlane, kes külastas koos arheoloogidega konsuli maja: „Kui palju jääb ce jeune Laurens monsieur Woolley varju, kes on härrasmees ja parfait gentilhomme.”

See „parfait gentilhomme” („täiuslik aadlik”) alustas väga palju hiljem, aastail 1927 ja 1928 neljakümne seitsme aastasena väljakaevamisi Uri linna juures Eufratil, legendaarse Abrahami

kodumaal. Ei kestnud kaua, kui ta sattus ebatavaliselt suurele hulgale tõenditele sumeri rahvast! Ta avastas „Uri kuningahauad”, leidis rikkalikke aardeid ja avardas - see oli tähtsam kui leitud kuld - meie teadmisi Babüloonia esiajaloost nii arvukate üksikasjade võrra, et see inimkultuuri varaseim lõik lõi järsku elama kõigis oma värvides.

Arvukate leidude seas (neid kõiki ei saa siin loetleda) oli kaks eriti huvitavat: ühe sumeri kuninganna parukas ja nõndanimetatud „Uri mosaiikstandart”. Meie teadmistele inimkonna varasemast ajaloost oli aga tähtsam avastus, mis kinnitas ühe mõjukaima piibli jutustuse ajaloolist tõepärasust. Jube oli aga lõpuks leid, mis heitis esmakordselt valgust matmiskommetele viie tuhande aasta

eest, mis olid sellised, nagu me seda kordagi polnud oletada julgenud.

Woolley alustas sellest, et rajas künkasse hariliku transee - sellega algas peaaegu iga arheoloogiline uurimine. Tuha, purustatud telliste, savinõukildude, igasuguse prahi kiht ulatus siin kaheteistkümne meetri sügavuseni; siia olidki Uri elanikud kaevanud hauad oma kuningaile. Ühe valitsejanna hauas leidus rikkalikult ehteid, kuldnõusid, kaks Eufrati paati - üks vasest, teine hõbedast, - kuuskümmend sentimeetrit pikad; samas asus ka kuninganna peaehe. Tihedal parukal reastusid kolni nööri lasuriidist ja punasest karneoolist. Neist alumise küljes rippusid kuldsed rõngad, teisel kuldsed pöökpuulehed, kolmandal - pajulehed ja kuldsed lilled. Parukasse oli pistetud viisnurkne kamm, mida ehtisid lasuriidiga inkrusteeritud kuldsed lilled. Kuldsed spiraaltraadid ehtisid oimukohti, raskelt rippusid alla kuldsed poolkuukujulised kõrvarõngad.

Katherine Woolley tegi katse taastada ühe siin leitud samasse aega kuuluva kolju järgi kuninganna pea, kes kunagi kandis seda parukat. Savinõudeit nägi ta tookordset soengut, kuldsed hoidepaelad andsid talle paruka suuruse. Selle mudeli, mis tõenäoliselt on originaalile väga lähedane, säilimiskohaks on University Museum Philadelphias. Leitud esemed kõnelevad suurest meisterlikkusest väärismetallide töötlemisel ja kõrgest kunstimaitsest viie tuhande aasta eest. Hinnaliste ehteasjade seas Uri Kuningate haudadest leidub esemeid, mida ei tarvitseks tänapäeval häbeneda isegi Cartier* Pariisis.

Ülimalt tähtis leid oli aga niinimetatud „mosaiikstandart”. Woolley dateerib selle aastasse 3500 e. m. a. See standart koosnes kahest nelinurksest puutahvlist, mis olid 55 sentimeetrit pikad ja 22,5 sentimeetrit laiad, ning kahest kolmnurksest tahvlist. Võib arvata, et need tahvlid kinnitati ridva külge ja neid kanti protsessioonide ja pidustuste ajal rongkäikude ees. Sinisel lasuriidipõhjal inkrusteeritud pärlmutri ja konnakarpidega kujut'lati sellel standardil mitmesuguseid stseene sumerite elust. Kuigi need kujutused ei olnud, nii täiuslikud ja üksikasjalised, nagu näiteks seinareljeefid rikka isanda Ti hauas, mis aitasid Mariette'il taastada vanade egiptlaste

* Tuntud juveliir Pariis. (Tõlk.)

igapäevast elu, tõi standart nagu pildiraamat Woolley silmade ette elu, nagu see oli viie tuhande aasta eest. Võttes arvesse standardi vanust, on see erakordse väärtusega.

Pidusöögi pilt annab meile teateid riietusest ja majatarvetest; näeme, kuidas toimetatakse kohale ohvriloomi ja nii saame teada, milliseid koduloomi tookord peeti; vangide rongkäik ja sõjameeste rongkäik tutvustab meid relvade ja sõjavarustusega; lõpuks näeme ka sõJavankreid, mis kõnelevad sellest, et need olid sumerid, kes neljanda aastatuhande lõpul tõid lahingvarustuse hulka need vankrid, mis etendasid nii suurt osa Babüloonia, Assüüria, Pärsia ja Makedoonia hiigelriikide loomisel või purustamisel.

Siis aga tegi Woolley oma kohutavaima leiu: Uri kuningate haudadesse ei olnud maetud ainult valitsejad ja valitsejannad, nad peitsid veel teisi surnukehasid!

Paistis, et nendes haudades olid toimunud tohutud veresaunad. Ühes hauas lebasid vahisõdurid:nende laipade kõrval lebasid käest langenud odad ja peast veerenud kiivrid. Tapetud! Ühe hauakambri nurgas lamasid üheksa õuedaami suurepärastes peaehetes, mida nad tõenäoliselt kandsid matmispidustuse ajal. Sissekäigu vastas seisid kaks rasket tõlda, tõldades lamasid kutsarite luud; ees, veohärgade luustike kõrval, lamasid aga teenrite luud. Ka need olid tapetud!

Kuninganna Šub-adi hauakambris lamasid tapetud õuedaamid kahes reas. Samas lamas veel muusikant - harfimängija; tema sõrmeluud lebasid hinnalisel, puumosaiigiga ilustatud instrumendil, mida ta nähtavasti oli hoidnud tugevasti seni, kuni teda tabas surmav hoop. Isegi otse aluse juures, millel puhkas kuninganna, lamasid kahe inimese luustikud selles asendis, millises neid tabas surm. Mida tähendas see leid?

Seletus võis olla ainult üks: siin oli toodud surelikele inimestele suurim ohver, mis inimeste seas üldse võimalik on - inimelu! Siin toimus teadlik inimeste ohverdamine, mida tõenäoliselt teostasid fanaatilised preestrid, kes tahtsid kuningat samastada jumalaga. Luustike asend, samuti ka rida teisi asjaolusid lubas järeldada, et kõik need õukondlased, sõdurid ja teenrid ei olnud järgnenud oma valitsejaile surma põrmugi vabatahtlikult, nii nagu

305

seda tegid india lesed, kui nad järgnesid surnud abikaasale vabatahtlikult tuleriidale. Siin oli jutt tapmisest, tõelisest tapatalgust! See oli verine matusepidu surnud kuningate auks!

Millised järeldused tegi teadus sellest leiust? „Ei ole teada ühtki ülestähendust,” ütleb Woolley, „mis viitaks sellist laadi ohverdamisele. Kui mitte arvestada antud juhtu, siis ei ole ka arheoloogia avastanud ühtki jälge sellisest kombest või selle igandeid hilisema ajal. Kui need ohvrid. . . leiavad oma seletuse esimeste kuningate jumalustamises, siis tuleb märkida, et ajaloolisel ajal ei toodud isegi kõige tähtsamale jumalale selliseid ohvreid - see on veelkordne tõend Uri hauakambrite erakordselt kõrgest vanusest!”

Woolley pidi tegema veel ühe sammu selle vanima kultuuri tundmaõppimise teel. Minnes üle süstemaatilistele kaevamistele, sattus ta hauakambrite all kaheteistkümne meetri sügavusel pealispinnast savikihile. See kiht oli täiesti puhas - selles ei olnud ei kilde, prahti ega mingit inimtegevuse jälge. Kiht oli mitte vähem kui kaks ja pool meetrit paks.

Sellisele üldtuntud looduslikule uhtekihile oli ainult üks seletus, mida geoloog võis anda suurema kindlusega kui arheoloog. Kunagi pidi sumerite maal olema toimunud tohutu uputus, kuna kahe ja poole meetri paksune savikiht võis settida ainult sel juhul, kui vanas Sumeris kunagi avanesid „kõik maa- ja taevaluugid”. Ennenägematu uputus, kui kasutada piibli sõnu, pidi voolama ühel päeval üle orgude ja küngaste, „seal avanesid kõik suure sügavuse allikad ja taevaluugid tehti lahti, ja vihma sadas nelikümmend päeva ja nelikümmend ööd. . . ja vesi seisis maa peal sada viiskümmend päeva”.

Woolley jõudis üllatavale järeldusele. Kui ta meenutas piibli jutustuse ühtelangemist palju vanema Gilgameši eeposega, kui ta võttis appi niinimetatud sumeri kuninganimistud („siis tuli uputus, aga pärast uputust laskusid kuningad uuesti taevast alla”), kui ta peale selle kõige pidas silmas, et väljakaevamised Mesopotaamias olid kinnitanud vanade legendide ja pühakirja sündmuste tõe- pärasust, siis ei võinud tegelikult jääda enpm ühtki kahtlust, et suur uputus, mille jäljed ta avastas, oli see suur veeuputus, millest räägitakse piiblis.

306

Loomulikult ei hävitanud see ajalooliselt usutav uputus, mis oli aluseks jutustustele müütilisest

suurest veeuputusest, kogu inimsugu, välja arvatud Utnapištim-Noa. See pidi olema olnud üks neist uputustest - kahtlemata erakordselt ulatuslik -, mis esinesid sageli Eufrati-Tigrise delta üleujutuspiirkonnas. Need teated, mida omame vanimate Sumeri kuningate kohta enne ja pärast uputust, viivad järeldusele, et uputuse elasid üle eelkõige just sumeri asukad ja seda lihtsalt seepärast, et nad erinevalt kohalikest elanikest, barbaarsetest semiitidest, elasid juba valliga ümbritsetud, kunstlikule künkale püstitatud linnades. Ei ole võimatu, et Utnapištim, sumeri Noa, on ajalooline isik, keegi asukas, kes, elades Akkadi piirkonnas, märkas teistest varem vee tõusu ja võttis õigeaegselt tarvitusele abinõud enda päästmiseks. Mis puutub Utnapištimile antud jumalikku juhendisse - „olge viljakad ja paljunege ja täitke maa” -, siis sumeri asukad täitsid selle sõna-sõnalt. Energiaga, mis kutsub veel tänapäeval esile arheoloogide imetluse, muutsid nad uputusest laastatud maa õitsvaks ja hästiarenenud riigiks.

Woolley dateerib oma leiud Uri kuningate haudades neljanda aastatuhandega e. m. a. Nende leidudeni olid meie teadmised sellest ajast piiratud legendide ja müütidega. Woolley tegi selle ajajärgu ajalooliselt jälgitavaks. Tal õnnestus dokumentaalselt tõestada ühe selle aja kuninga, ühe inimkonna vanima kuninga ajaloolist eksisteerimist!

Omal ajal avastati sumerite olemasolu kaudsete andmete põhjal. Praegu ei kahtIe enam keegi selle rahva reaalses eksisteerimises: on küllalt, kui meenutada nende rohkeid kunsti- ja käsitööesemeid muuseumides. Kuid rahva päritolust, kes valmistas kõik need asjad, teame ka praegu nisama hästi kui mitte midagi. Selles küsimuses peame endiselt toetuma kaudsetele tõenditele.

Vaieldlematu on üks: sumerid, tumedajuukseline mitte semiitide hulka kuuluv rahvas - „mustpeadeks” nimetatakse neid allikates -, tulid viimastena Eufrati ja Tigrise suurde deltasse. Enne neid oli maa juba asustatud, tõenäoliselt kahe semiidi hõimu poolt. Sumerid tõid kaasa kõrgema, põhiliselt täielikult väljakujunenud kultuuri, mis nad sundisid peale poolbarbaarsetele semii-

tidele. Kuid kus kujunes nende kultuur? See küsimus puudutab arheoloogia üht suurimat, veel lõplikult selgumata probleemi.

Sumerite keel sarnaneb vana-türgi (turaani) keelega. Oma kehaehituselt kuuluvad nad indoeurooplaste hulka.

See on kõik, mida neist teame; edasi tulevad juba puhtad hüpoteesid. Inimesed, kes kummardasid jumalaid, kes elasid mägede tippudel ja ehitasid neile võõral lauskmaal isegi kunstlikke mägesid - tsikkuratte, ei või pärineda ühelgi juhul lauskmaalt. Tulevad nad niisiis võib-olla Iraani kõrgmaalt või veel kaugemalt - Aasia mägimaadest? Sellist järeldust kinnitab asjaolu, et varasem sumeri arhitektuur, mille arheoloogid avastasid Mesopotaamias, baseerub silmanähtavalt. puukonstruktsioonide traditsioonilisel stiilil, mis võis kujuneda välja. ainult metsastel kõrgmaadel. Kuid kindlalt midagi öelda on raske, kuna sellisele teooriale räägib vastu üks osa vanadest sumeri legendidest, mis räägivad rahvast, kes tungis Mesopotaamiasse merelt. Mõned kaudsed andmed kinnitavad ka seda hüpoteesi.

Lõpuks ühel päeval tegi inglane Arthdr Keith kindlaks: „Vanade sumerite näojooni võib veel näha idas Afganistani ja Belutšistani elanike juures kuni Induse oruni - s. o. umbes 2400 kilomeetri kaugusel Mesopotaamiast. “

Ei jõudnud ta veel õieti lõpetadagi oma mõtet, kui väljakaevamistel Induse orus, ühe kõrgeltarenenud vana kultuuri avastamisel, leiti eriti silmatorkavaid õigenurkseid pitsateid, mis oma vormilt, oma graveeringu stiililt ja oma pealiskirjadelt sarnanesid juuksekarva võrra nendega, mis olid leitud Sumeris!

Kuid ikkagi jääb veel lahtiseks, kust tuli see salapärane rahvas. Selle küsimuse lahendamisel ei või me olla aga kannatamatud. Peame mõtltema sellele, millisesse halli minevikku, ulatub tagasi üksnes

see, mis oleme leidnud seni „mustpeade” maalt. Kui me aga vaatleme niinimetatud „kuninganimistuid”, siis avanevad veel avaramad perspektiivid, veel kaugem minevik!

Dateerimise aluseks vanas Baabülonis oli eelmise aasta silmapaistvaim sündmus. Kuid juba Isini I dünastia ajal (umbes 2100 e. m. a,) püüti esmakordselt koostada mineviku kronoloogiat. Neist aegadest. pärinevadki meile tun-

tud „kuninganimistute” koopiad - skemaatilised, kuid meile väga väärtuslikud tabelid; samuti on. meil, tõsi küll, palju hilisemast ajast (kolmandast ja neljanqast sajandist e. m. a.), Baabüloni preestri Berossose ajalugu, mis on kirjutatud kreeka keeles.

Nende nimistute järgi ulatub sumerite ajalugu tagasi kuni inimese loomiseni. Piibel tunneb alates Aadamast, esimesest inimesest kuni veeuputuseni kümmet „ürgisa” , sumerite juures kutsutakse neid „ürgkuningateks” ja neid on samuti arvult kümme. Juba iisraeli ürgisad olid kuulsad oma ebatavaliselt pika elueaga. Aadam, kes oli saja kolmekümne aastane, kui sündis ta esimene poeg, pidi olema elanud pärast seda veel kaheksasada aastat. Metuusala vanus on pika eluea tähistamise sümboliks. Kuid vanade sumerite eluiga on lihtsalt fantastiline. Uhe teate järgi (mis muide loendab ainult kaheksa valitsejat) valitsesid „ürgkuningad” kokku 241 200 aastat, ühe teise (see loendab üles kõik kümme) järgi isegi 456000 aastat!

Siis tuli veeuputus. Järgnes inimsoo uuestiloomine Utnapištimi tüvest. Baabüloni õpetlased, kes koostasid oma kroonikaid umbes 2100. aasta paiku e. m. a., kandsid neisse ka oma vanimad kuningad, keda nad pidasid absoluutselt ajaloolisteks isiksusteks. Kuna nende valitsejate hulka sattusid ka sellised, kellest tolleaegsed legendid räägivad kui jumalatest ja pooljumalatest, lisaks sellele aga väideti kroonikais, et pärast veeuputust esimese dünastia kakskümmend kolm kuningat olevat valitsenud kokku vähemalt 24510 aastat, 3 kuud ja 3½ päeva, ei ole midagi üllatavat selles, kui Öhtumaa uurijad suhtusid alguses „kuninganimistutesse” täieliku usaldamatusega. Sellele tuleb lisada veel asjaolu, et kuni käesoleva sajandini ei õnnestunud arheoloogidel leida ainsatki dokumenti, mis oleks kõnelnud kas või ühestki kuningast, kes kuulus esimese seitsme dünastia hulka pärast uputust.

Kuid sedamööda, kuidas Woolley ees avanes kaevamiste käigus üks vana kiht teise järel, kasvas tema usaldus vanade nimistute vastu. Selles mõttes oli ta samas olukorras, milles oli kunagi Schliemann oma usuga Homerosesse ja Pausaniasesse. Ja täpselt samuti, nagu omal ajalsuur diletant Schliemann, võis ka suur eriteadlane arheoloog Woolley leida oma oletuse kinnituse tänu ühele õnnelikule leiule.

El Obeidi künkas Uri juures Kaldeas leidis Leonard Woolley jumalanna-ema Ninhursagi templi tema trepi, terrassi, eelsaali ja puust sammastega, mis olid vasega üle löödud; tempel oli kaunistatud rikkalikult mosaiigi, lõvide ja hirvede skulptuuridega. See oli maailma vanim ehitusteos, milles tohutud mõõtmed ühendusid detailide peene kunstilise töötIusega. Selles templis leidis ta mitmesuguste väärtuslike ja väärtusetute esemete kõrval ka ühe kuldpärli, aga sellele pärlile graveeritud pealiskirjast leidis Leonard Woolley esimese teate selle templi ehitaja kohta. Pärlile oli selgesti kirjutatud nimi A-anni-padda!

Woolley leidis samuti lubjakivitahvli, mis ütles talle enam, kui kuldne pärl. Lubjakivitahvlil kinnitati juba hästiarenenud kiilkirjas, et selle templi ehitas “A-anni-padda, Uri kuningas, Mes-anni-padda, Uri kuninga poeg”. „Kuninganimistutes” peeti Mes-anni-paddat pärast veeuputust kolmanda dünastia, niinimetatud Uri I dünastia asutajaks. Ta oli üks kuningaist, kelle ajaloolises eksistentsis

seni kaheldi! ..

Küsimustega mustast kassist, tosinast taskurätist ja kaheteistkümneks jaotatud numbrilauast alustasime seda PEATÜKKi, kus jutustasime sellest, kuidas arheoloogid leidsid terve sumeri rahva. Sellega tahame ta ka lõpetada.

Meid seob sumeri kultuuriga üks niit, mis meieni ulatus ainult läbi nende kultuuride, mis elasid ja surid vahepeal. Sumeri kultuuri loov jõud oli erakordne ja tema mõju ulatus kõigisse piirkondadesse. Kõik, mis ka iganes Baabülonis ja Niinives rikkalikult õitsele puhkes, oli kasvanud sumeri pinnal. Toome selle kohta ainult mõningad näited, mis tõendavad, kui paljus kogu baapüloni kultuur on tänu võlgu sumeri omale ja millist tahtsust omasid tema saavutused järgnevatele kultuuridele.

Hammurapi koodeks, mis].eiti Suusas suurel seadusesambal, ei ole oma sisult midagi muud kui vanasumeri seaduste ja tavade kompilatsioon. Kõige hämmastavam selles dokumendis on meie vaatepunktilt süümõiste tõlgitsemine - see kõlab erakordselt „kaasaegselt" -- ja puhtjuriidiliste momentide terav rõhutamine.(religloossete keeldude piiramise juures). Näiteks veretasu, mis säilis kõigi hilisemate kultuuride juures ja teatud Euroopa osades elas veel käesoleva sajandini, kaotati Hammurapi seaduste läbi peaaegu täielikult: riik - ja see on „kaas-

aegseim" Suusa seadusesambal - asus ülekohtu tasujana üksikisiku kohale. Õigusemõistmine oli karm ja toore ihunuhtluse küllus kannab kõiki Idamaa despotismi tunnuseid, kuid Hammurapi seaduste mõju on tunda nii Justinianuse kui ka Napoleoni koodeksites.

Babüloonlaste tervistuskunst, mis oli tihedalt seotud maagiaga. (roomlastele oli sõna „babüloonlane" või „kaldealane" maagi sünonüümiks)-, tekkis Sumeris. Babüloonias olid arstide koolid, mis olid riigi kaitse all; paljudel juhtudel juhendus arst oma kunstis religioossetest ettee kirjutustest, teistel juhtudel kandis ta vastutust, väga sageli juriidilist, riigi ees. Näiteks Hammurapi seaduse 218. paragrahvi järgi karistati teda vigade eest järgmiselt: „On arst kellegi juures võtnud ette pronksnoa abil talle sisselõike ja põhjustanud seeläbi asjaosalise surma või on ta avanud kellegi kae ja kahjustanud seeläbi silma, siis peab tal käsi ära raiutama."

Sumerite, taevakehade kultuse harrastajate jumalaid leiame teiste nimede all ja sageli ainult väikeste muutustega Babüloonias ja Assüürias, Ateenas ja isegi veel Roomas. Sumeri ajaloo ja legendide otsest mõju piiblile õppisime juba tundma. Taevavõlvi ja planeetide liikumise tundmaõppimine saavutas sumeritel täppisteaduse taseme, see oli nende planetaarse maailmapildi, kalendri ja ajaarvamise alus. Tsikkurattide templitornid olid üheaegselt ka observatooriumid. Baabüloni preestrid arvutasid välja planeet Merkuuri liikumise täpsemalt kui Hipparhos ja Ptolemaios; neil õnnestus isegi Kuu tiirlemisperioodi Maa ümber kindlaks määrata ainult 0,4 sekundi võrra ebatäpsemalt kui meie silmapaistvate tehniliste abivahenditega varustatud astronoomidel!

Babüloonia matemaatika põhines sumeri kuuekümnendsüsteemil, mille semiidid ühendasid kümnendsüsteemiga. Sellise ristamise läbi tekkinud raskused kõrvaldati arvutustabeli, antiikse arvutuslükati abil. Selle arvutussüsteemiga jõudsid aga babüloonlased hämmastavate tulemusteni. Kreeklastele, kes avaldasid mõju ka meie matemaatikale-astronoomiale, seostus juba arvuga 10000 „loendamatult suure hulga" mõiste, miljoni mõiste tekkis Õhtumaal alles 19. sajandil. Üks kiilkirjatekst Kujundžiki künkast esitab aga matemaatilise rea, mille lõpptulemus väljendub arvuga 195 955 200 000 000, s. o. sellise arvuga, millega ei opereeritua. isegi Descartes'i ja Leibnizi ajal!

Kuid tuleb öelda, et kogu see teadus oli saatuslikuIt seotud astroloogia ja ennustamisega. Kõige

selle hea hulgas, mille pärandasid meiIe Sumer ja Baabülon, oli ka ebausk, mis viis pisiasjad ja sageli tühised tegevused ühendusse salapäraste jõududega; kui ta sattus vastu-.
ollu kehtiva ametliku religiöoniga, siis leidis ta oma manifestatsiooni nõidade illusioonis. Ka see leidis üle hilise Rooma ja mauri Araabia tee Ohtumaale. “MaJJeus malefjcarum” - “Nõiavasar”, mis on kirjutatud Ohtumaa rumalatest raamatutest kõige intelligentsem\ilt, kujutab endast. kaheksale savitahylile kirjutatud l)iiIkirjateksti (see oli määratud hävitamisele) hilisemat jilrglas(.

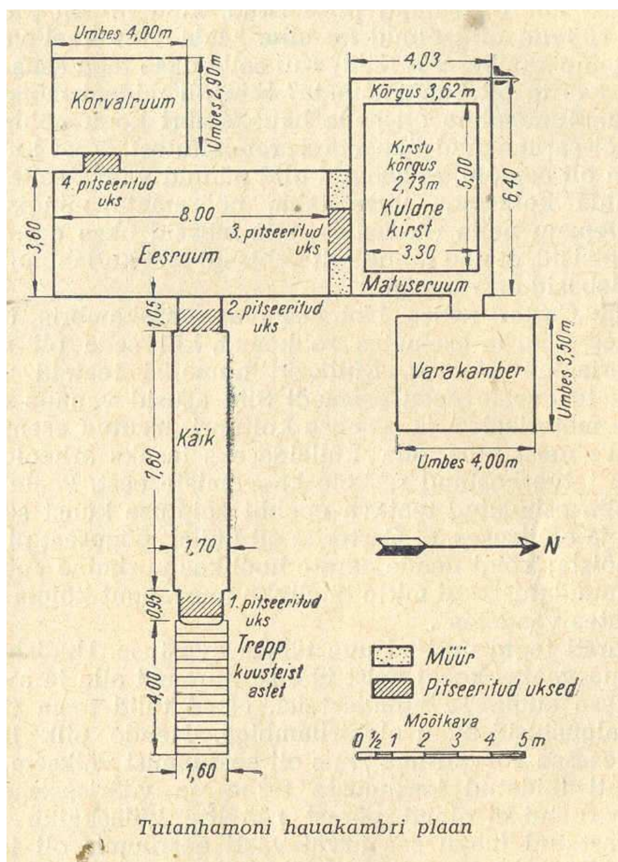
Leonard Woolley, kellele oleme tänu võlgu enamiku meie teadmiste eest salapärase “mustpeade'~ rahva kohta, toob arhitektuuri valdkonnast näite, mis kõneleb ühe sumeri leiutus e edasielamisest veel praegugi: “Ehituskunsti nõuetele vastav kaar sai Euroopas tuntuks alles Aleksander Suure vallutustega. Siis haarasid kreeka arhitektid ahnelt selle uue ehitusvormina ja viisid ta... läänemaaiIma sisse. Seejärel tegid seda hiljem ka roomlased. Kuid kaarekonstruktsioonid olid laialt levinud juba Baabülonis! Nebukadnetsar tarvitas seda Baabüloni taastamisel aastal 600 e. -mo a.; Uris seisab tänapäeval veel kaar Kuri-Galzu, ühe 1400. aasta paiku e. m. a. valitsenud Baabüloni kuninga templis; sumeri elanike majades Uris 2000. aasta paiku e. m. a. ehitati väravakaar tellis-kividest, mis asetati ehtsa kaare viisil, võlvitud äravoolukraav - Nippuris tuleb paigutada umbes 3000. aastasse e; m. a. ja ehtsad kaared, mis me leidsime Uri kuninga haudade varikatustena, viivad selle arhitektoonilise printsiibi valitsemise tagasi veel kaugemale 400 või 500- aastat. Siin laseb end niisiis jälgida selge joon sumeri kultuuri koidikust kuni meie kaasaegse maailmani. U

Lõpuks teeb Woolley kokkuvõtte: “Kui inimeste jõupingutusi hinnatakse ainult nepde tulemuste järgi, siis peab sumeritele . .. andma auväärse, aga võib-olla ka väljapaistvaima koha; otsustatakse nende üle aga nende mõju järgi ajaloo arengule, siis väärib see rahvas täielikult veel kõrgemat hinnangut. Nende kultuurile, mis valgustas tunglana öös veel sugavalt barbaarsusesse vajunud maailm”“ sai osaks au olla üheks inimkonna ajaloo esimestest tõukejõududest. Me oleme kasvanud suureks ajal, jIlillal kõigi oskuste päritolu viidi tagasi

Kreekamaale ja kus usuti, et Kreekamaa ise olevat nagu Pallas ilmunud Olümpose Zeusi peast. Kuid meil õnnestus veenduda selles, et oma elujõudu ammutas ta lüüdialastelt, hetiitidelt, foiniiklastelt, Kreetalt, Baabülonist ja Egiptusest - neile kõigile võlgneb ta tänu oma õitsengu eest. Kuid kreeka kultuuri juured ulatuvad veel kaugemale tagasi: kõigi nende rahvaste taga seisavad sumerid.”

Olles teinud koos arheoloogidega reisi Mesopotaamiasse, veeuputuse ja ürgkuningate maale, tundsime aastatuhandete hingust. Palju sellest, mis ümbritseb meid tänapäeval - nii head kui ka kurja -, oli olemas juba, viis tuhat aastat tagasi; kui me seda meenutame, siis näib meile, et need aastatuhanded möödusid nagu üks päev.

Seni jälgisime arheoloogide edusamme geograafilises ruumis, mis ei ulatunud põhiliselt välja Vahemere raamidest. On saabunud aeg teha hüpe teise maailma. Geograafilises mõttes on vahemaa suur, kuid ajaliselt kuulub selle maailma kultuur ligikaudu samasse epohhi. Koos arheoloogidega reisime nüüd meile vähetuntud maailma; ta hävis a!les mõni aastasada tagasi, kuid võrreldes selle maailmaga, millega tutvusime eelmistes peatükkides, näib ta meile võõram, barbaarsem, paljuski julmem ja arusaamatum. Me sukeldume Mehhiko ja Jukatani džunglitesse.

Tutanhamoni hauakambri plaan

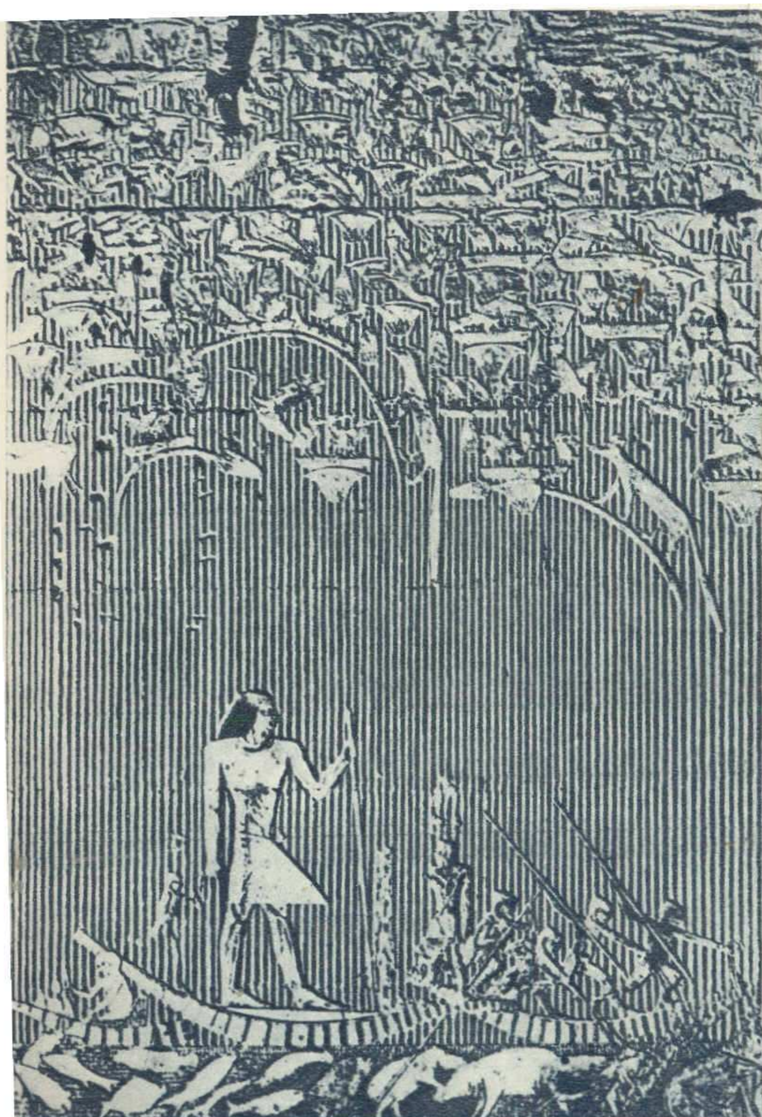

Kuningate org. Esiplaanil madala kivimüüri taga on sissekäik Tutanh-amoni hauakambrisse. Vasakul künkas on sissekäik Ramses VI haua-kambrisse

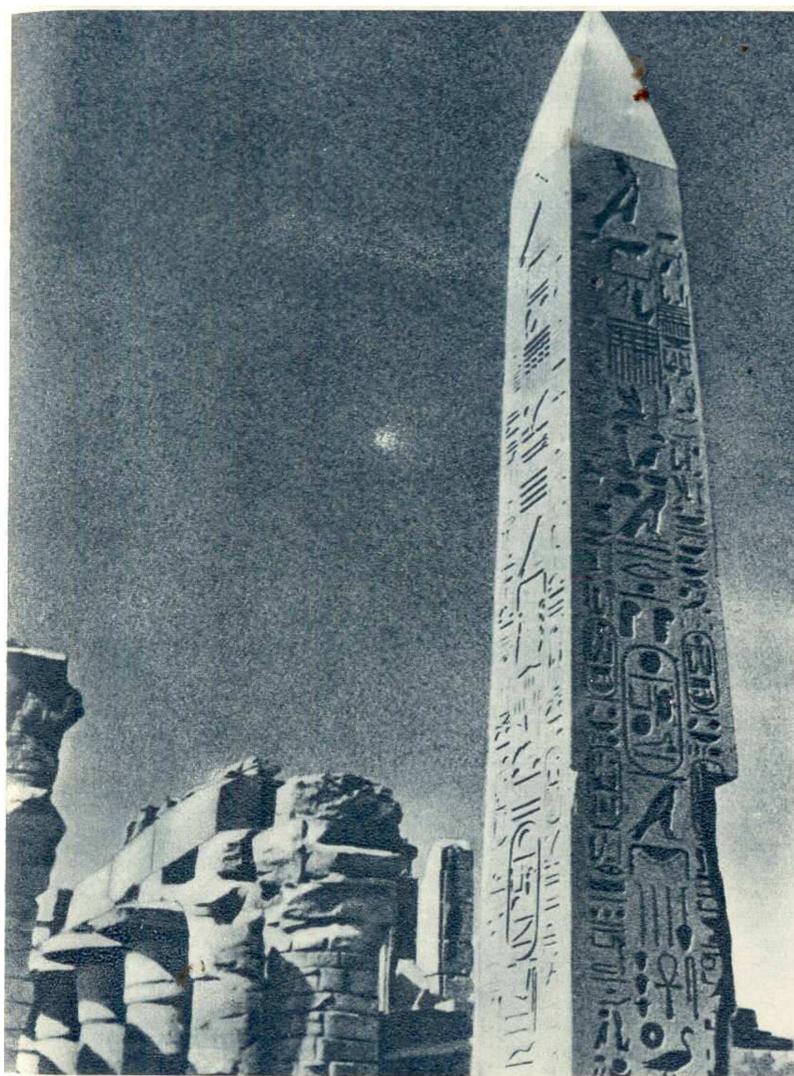

Tutmosis. Kuninganna Nofretete portree. Värvitud lubjakivi. XVIII dünastia. XIV saj. algus e. m. a.

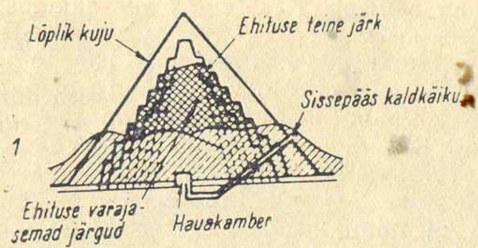
Berliin

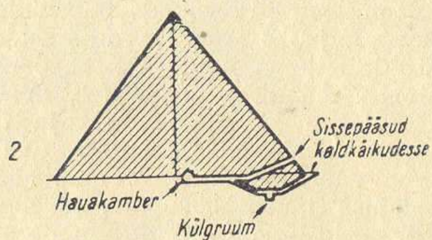

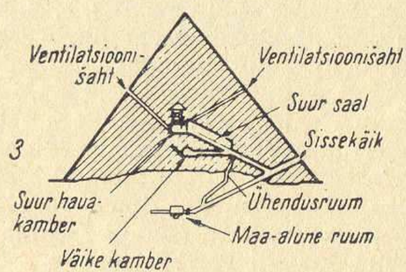
Reljeef Ti hauakambrist Sakkara lähedal. «Ti kütib jõehobusid». V dünastia

Tutmosis I obelisk Karnakis. XVIII dünastia

Püramiidide skemaatilised läbilõiked. 1 — Snofru püramiid, 2 — Hefreni püramiid, 3 — Heopsi püramiid